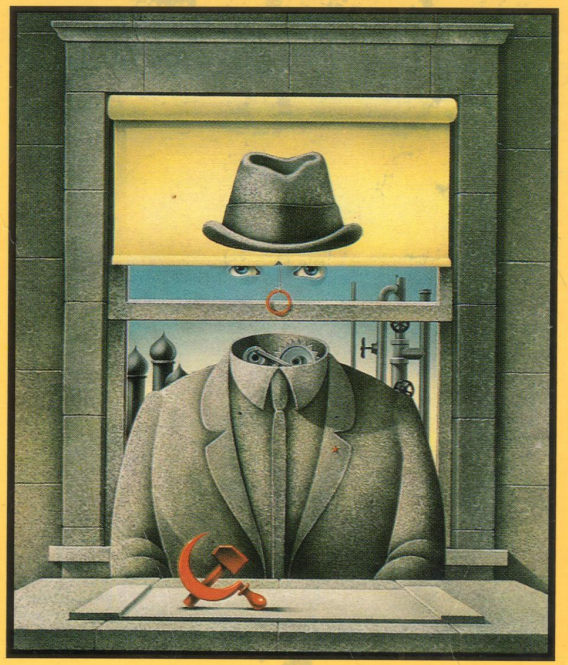

JEOPOLİTİK VE JEOKÜLTÜR

Immanuel Wallerstein

İZ YAYINCILIK

IMMANUEL WALLERSTEIN, 1930'da New York'ta doğdu. Columbia Üniversitesi'nden mezun oldu (1951); aynı üniversitede master (1954) ve doktora yaptı (1959). Columbia'nın Sosyoloji bölümünde (1958-71) ve McGill Üniversitesi'nde sosyoloji okuttu (1971-76). 1976'dan bu yana, New York Üniversitesi'nin Binghamton'daki bölümünde "seçkin sosyoloji profesörü" ve aynı yerdeki "Fernand Braudel Center for the Study of Economies, Historical Systems, and Civilizations" adlı enstitünün müdürüdür. Uluslararası Afrika Enstitüsü'nün altı yıl (1978-84) İdare Heyeti üyeliğini yapan Wallerstein, 1975 yılında Sorokin ödülüne layık görüldü. *Review* dergisinin 1977'den bu yana editörlüğünü yapan yazarın, ortak çalışmalar dışında yayımlanmış eserleri şunlardır: *Africa, the politics of independence* (1961), *The road to independence: Ghana and the Ivory Coast* (1964), *Africa: the politics of unity* (1969), *University in turmoil: the politics of change* (1969), *The modern world-system* (I, 1974; II, 1980; III, 1989), *Historical capitalism* (1983, Türkçesi: 1992), *The politics of the world-economy* (1984), *Africa and the modern world* (1986), *Unthinking social science: the limits of nineteenth-century paradigms* (1991, Türkçeye çevriliyor).

▲

İZ YAYINCILIK: 85
İktisat ve İş Dünyası Kitaplığı: 3
İstanbul, 1993

Özgün adı:
Geopolitics and geoculture: essays on the changing world-system.
Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

kapak resmi:
Theo Rudnak, 1993

ISBN 975-355-081-2

dizgi, iç düzen:
İz Yayıncılık
kapak:
İzgraf
baskı, kapak baskısı, cilt:
Eramat, 506 71 25

Jeopolitik ve jeokültür

Değişmekte olan dünya-sistem üzerine denemeler

IMMANUEL WALLERSTEİN

Türkçesi:
Mustafa Özel

İZ YAYINCILIK

keresteciler sitesi, selvi sok. no: 19
34010 merter/istanbul
tel: (212) 557 69 44 - 575 67 90

(Boş Sayfa)

İçindekiler

Yazar hakkında birkaç söz 7
Türkçe baskı için sunuş 9
Giriş: 1980'lerden alınacak dersler 11
I. Jeopolitik: Amerika'dan sonra ne? 29
1 Kuzey Atlantikçilik çöküyor 31
2 Sahte Reagan devrimi ve ABD'nin sınırlı tercihleri 39
3 Japonya ve dünya-sistemin müstakbel yörüngesi 53
4 Avrupa birliği ve devletlerarası sistem 71
5 1968: dünya-sistemde devrim 91
6 Marx, Marxizm-Leninizm ve modern dünya-sistemde sosyalist deneyimler 115
7 Brandt raporu 133
8 Dünya-sistemde krizler tipolojisi 141
9 Kapitalist dünya-ekonomi: orta vadede neler olabilir? 165

II. Jeokültür: jeopolitiğin alt tabakası 185

10 Ulusal kimlik, dünya kimliği ve devletlerarası sistem 187

11 Modern dünya-sistemin ideolojik muharebe alanı olarak kültür 211

12 Ulusal ve evrensel: dünya kültürü diye birşey olabilir mi? 245

13 Güney kültürü ne demek olabilir? 265

14 Bir medeniyet olarak modern dünya-sistem.. 285

15 Medeniyet(ler) niçin yeniden gündemde? 307

❦ Yazar hakkında birkaç söz

Braudel "herşeyin tarihçisi" idi, Wallerstein "herşeyin kuramcısı". Sosyolog ve iktisat tarihçisi, daha doğrusu, "tarihsel sosyal bilimci". Yirminci yüzyıl sosyal bilimine "bilim" haysiyeti kazandırdı: ondokuzuncu yüzyılda kurumsallaştırılan bu disiplinleri zihinlerimizden söküp atmak suretiyle. Olağanüstü nezih bir putkırıcı, olağanüstü nezih bir polemikçi. Siyasete gönülden bağlı ve olabildiğince aktif. Açık polemiği *ilmî* faaliyetinin zorunlu bir parçası sayıyor. "Bazıları çelişkiler içinde yüzdüğümü düşünebilir. Bense tepeden tırnağa tutarlı olduğumu; tarihle, sosyal bilimle ve siyasetle olan alakamın, birbirleriyle bağlantılı olsalar bile üç ayrı faaliyetle meşgul olmak değil, bir *tek* teşebbüs olduğunu düşünüyorum. Tarihsel sosyal bilim ile siyaset arasında sarih ve başıdik bir bütünleştirici bağlantı olmalıdır. Bunun 'nesnelliğin' itibarını zedelediğine inanmıyor, tam aksine, nesnelliğe giden *biricik mümkün yol* olduğuna inanıyorum."

Türk okuyucu Wallerstein'e fazla aşina değil. Üç cildi yayımlanan *Modern Dünya-Sistem*, çok kimsenin adını anıp da pek az okuduğu abide kitaplar arasına şimdiden girmiş gibi. "Modernist" ve "gelişmeci" bilim anlayışına "sol"dan yöneltilen en ciddi eleştirinin "dünya-sistemler" kuramı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Wallerstein, Aydınlanma düşüncesinin ve genelde Newtoniyen-Baconien Batı biliminin sağlam öncüllere dayanmadığını ve bugün ciddi bir "kriz" içinde bulunduğunu başarıyla ileri süren bir mütefekkir. Türk sağı "menşe-i efkâr" korkusunu atamadığı, Türk solu ise "bilim-

sel" sosyalizme ve "İlerleme"ye imanını —birkaç istisna ile— hâlâ sürdürdüğü için Wallerstein onlara seslenemedi. Müslüman okuyucu bu kompleksleri çoktan aşmış bulunuyor. Her hususta hemfikir olmasak bile, yaşadığımız hayatın mahiyetini kavramada önümüze ufuklar açan, anlayışımızı derinleştiren hocalara kapılarımız ardına kadar açık.

Wallerstein, elinizdeki eserin Türkçe baskısı için yazdığı sunuşta, önümüzdeki temel meselenin çok sayıda kimliğe yer verecek, onları biribirleriyle çatıştırmayacak veya herhangi birini ezmeye kalkışmayacak "manevî bir düzen" inşa etmek olduğunu söylüyor. İslam ve Osmanlı tarih çalışmalarının bize böyle bir düzen kurma yolunda muazzam ölçüde yardımcı olabileceğine kuşku yok. Nitekim kendisi de eserin son cümlesinde, doğrusal evrenselciliğin tahrif edici gözlükleri kullanılmadan geçmiş tarihsel sistemlerin incelenmesinin bu mücadelede aslî bir unsur olabileceğini söylüyor. Gelecekte "yaşanabilir" bir dünya kurabilmek, geçmişte kurulmuş "yaşanabilir" dünyaları tanımakla mümkündür. Özellikle zaman bakımından bize çok yakın olan ve bağrında "yetmişiki milleti" barındıran Osmanlı toplum düzeninin bu bağlamda son derece önemli olduğuna inanıyorum. Bir dünya imparatorluğu çerçevesi içinde yaşanan bu tecrübenin bir dünya-ekonomi çerçevesi içinde ihyası elbette çok zor. Ama bu dünya-ekonominin de zeval saatinin yaklaştığını düşünenler için durum ümitsiz değil. Wallerstein bu hususta oldukça net: *tarihsel* bir dünya-sistem olan kapitalist dünya-ekonominin kaçınılmaz "son"una yaklaşmakta olduğumuzu ve müstakbel "iyi" sistemler üzerinde kafa yormanın hepimizin sorumluluğu olduğunu söylüyor.

Jeopolitik ve Jeokültür'ü bu sorumluluğu paylaşma bilinciyle çevirdim. Yararlı olmasını diliyorum.

Mustafa Özel

İstanbul, Aralık 1993

❦ Türkçe baskı için sunuş

Bu sunuşu Ekim 1993'te yazıyorum, kitabın İnglizce yayımından iki yıl, içindeki denemelerin birçoğunun ilk yayımlanışından ise çok zaman sonra. Son bir kaç yıl hadiselerle dolu geçti veya en azından hadiselerle doluymuş gözüktü.

SSCB yok artık. Avrupa kıtası üzerinde Marksist-Leninist rejimler yok. Irak ile ABD arasında bir savaş yaşandı. Biçimsel Yugoslavya federe devleti parçalandı ve çeşitli parçaları birbirleriyle ilan edilmemiş fakat gerçek bir savaş içindedirler. Körfez savaşında askerî bakımdan o denli kararlı ve kuvvetli gözüken ABD ve müttefikleri, Bosna'da akan kanı durdurma veya Somali'de bir çözüm yolu bulma hususunda iktidarsız, yahut isteksiz olduklarını gösterdiler. Belki hem güçsüz hem gönülsüzdüler.

Türkiye için bir iki yıl önce jeopolitik vuzuh olan durum, yerini jeopolitik belirsizliğe bıraktı. Önceleri, Türkiye NATO'nun parçasıydı. Bu örgüt, SSCB karşısında açık bir muhaliflik misyonu olduğunu ileri sürüyordu ve bütün diğer konular bu misyona tâbiydi. Bugün Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlar'da —çoğu kargaşa içinde olan— yeni bağımsız devletler var; Türkiye'nin bunlarla dinsel, tarihsel ve dilsel yakınlıkları bulunuyor ve bunlar Türkiye'nin kendileri bakımından aktif bir konuma sahip olmasını bekliyorlar. Ancak bu Komünizm-sonrası, Soğuk Savaş-sonrası, Amerikan hegemonyası-sonrası dünyada, tam olarak ne tür bir politikaya sahip olması Türkiye için anlamlıdır? Bu alanların gelişimiyle alakadar olan (bunda çıkarları bulunan) diğer bölgesel güçlerle nasıl bir ilişki içinde bulunmasının iyi olacağını düşünüyor? FKÖ ile İsrail arasındaki uzlaşma da önemli bir dönüm noktasına işaret etmektedir ve Türkiye'nin bu uzlaş-

manın, kendisiyle Arap devletleri arasında yıllardır süregelen kararsız konum bakımından içerimleri üzerinde kafa yormasına sebep olacaktır.

Fakat bu değişimlerin sonucu olarak Türkiye'nin karşı karşıya geldiği jeopolitik meseleler, jeokültürel meselelerin yanında solda sıfırdır. Tıpkı bugün dünyanın hemen hemen her köşesinde olduğu gibi, Türkiye'de de insanlar kimlikleriyle çok alakadar hâle gelmiş bulunuyorlar: Batılılarca empoze edilen ve hiyerarşik bir dünyada gerçekte onları dışlamış olan, onları (bugün de) tâbi durumda tutan bir sözde evrenselcilik içinde tarihsel olarak inkâr edildiğini hissettikleri bir kimlik.

Mesele şu ki hepimizin birçok kimlikleri var ve bir o kadarına da sahip olabiliriz. Dinsel kimliklerimizi, dilsel kimliklerimizi, ulusal kimliklerimizi, etnik kimliklerimizi savunmak için örgütleniyoruz. Ve böyle yapmakla bize yapılmakta olan zulme karşı örgütlenmiş oluyoruz. Fakat aynı zamanda kadın ve erkek sıfatıyla, Hristiyan çoğunluğa sahip ülkelerde Müslüman ve Müslüman çoğunluğa sahip ülkelerde Hristiyan sıfatıyla kendi kimliğimizi öne sürme peşinde koşuyoruz.

Kimliklerimizi kısmen gururumuz yüzünden ve değerlerimizi muhafaza niyetiyle, fakat kısmen de korkumuzdan ve devletimizin bizi fiziksel ve kültürel bakımdan koruyacağına dair inancımızı yitirdiğimiz için öne çıkarıyoruz. Kimlik siyaseti, özgürleştirici fakat aynı zamanda çatıştırmacıdır. Çünkü, soyut düzeyde, bütün kimlikler mânen aynı şeklide haklılaştırılmaktadır. Mesele, herhangi birine saygısızlık etmeden çok sayıda kimliğe yer bulacak ne türde yeni bir mânevi düzen inşa edebileceğimizdir. Bu, geçmişteki mitik bir dünyaya dönme meselesi değil, büyük zahmetlerle gelecekteki yaşanabilir bir dünyayı kurma meselesidir.

Immanuel Wallerstein

❦ Giriş: 1980'lerden alınacak dersler

Bindokuzyüzseksenli yıllar iniltiyle değil, apaçık bir patlamayla sona erdi. 1989, hem bir yönetim biçimi, hem de ideolojik bir sistem ve siyasi cazibe kutbu olarak Marksizm-Leninizm'in dramatik çöküşüne şahit oldu. İnsanların büyük çoğunluğu için çöküşün aniliği (yahut çöküş olgusunun kendisi bile) bir şaşkınlık yarattı. Ama birçokları için de bu sürpriz, hürriyetin despotizme karşı zaferini haber veren mutlu bir hadiseydi. Başkaları içinse umut kırıcıydı, yanılsamaların sona erdiğini ve devrimci iyimserliğin (yok olduğunu değilse de) mutedil hâle getirildiğini haber veriyordu.

Bu olayları açıklamak için şipşak sunulmakta olan tahliller fazlaca episodik yahut olay-bağlantılı (Braudel'in üç türlü tarihsel zaman ayırımını kullanırsak, *événementiel*) olmaya eğilimliydi ve yeterince yapısal veya çevrimsel (konjonktürel) değildi. Büyük olaylar bile, (1989 hakikaten büyük bir olaydı!) onları en yakın bağlamları içinde tahlil ettiğimiz zaman makul bir tarzda anlaşılamazlar. Eğer böyle yaparsak, sadece olayları yanlış yorumlamakla kalmaz, daha önemlisi, onlardan yanlış dersler çıkarırız. Korkarım ki şu anda vukubulmakta olan budur: 1989'un olaylarından acele ve oldukça tahrif edilmiş sonuçlar çıkarılan bir dönemden geçmekteyiz. Umalım ki kısa bir dönem olsun.

Piyasa büyüsünün planlama büyüsünün yerini almakta olduğu sabık Komünist dünyada yanlış sonuçlara varılmak-

tadır; piyasa bu devletlerin iktisadi refahı için planlamanın olduğundan daha etkin bir araç olmayacaktır, çünkü bu devletlerin esas iktisadi zorlukları onların dahili iktisadi mekanizmalarından değil, kapitalist dünya-ekonomi içindeki yapısal konumlarından kaynaklanıyordu (ve kaynaklanmaktadır).

Leninizmin çöküşünün Wilsoniyen liberalizmin zaferi olarak yorumlanmakta olduğu Batı dünyasında da yanlış sonuçlar çıkarılmaktadır; çünkü gerçekte 1989 sadece Leninizmin çöküşünü değil, yirminci yüzyılın büyük ideolojik karşıtlığı olan Wilsoniyen ve Leninist eskatolojilerin her iki ucunun da çöküşünü temsil etmektedir. Doğu Avrupa'da şahit olduğumuz şey, 1776 veya 1789 ruhunun keşfinden çok, 1968'-in şok-sonrası idi.

Leninizmin çöküşünün birçokları tarafından, bu ülkelerin Kuzey'in iktisadi hakimiyetine karşı mücadelelerinde kesin biçimde zayıflamaları olarak yorumlanmakta olduğu Üçüncü Dünya'da da yanlış sonuçlar çıkarılmaktadır; çünkü gerçekte son 45 yılın Sovyet retoriği Üçüncü Dünya ülkelerinin mücadelesinde ancak marjinal bir fayda sağlayabildi ve onların halihazırdaki konumlarının zayıflığı evvel emirde kapitalist dünya-ekonominin süregiden işleyişinden, ikincil olarak onların "ulusal kalkınma" stratejilerinin etkinsizliğinden ve ancak üçüncü derecede SSCB'nin onları desteklemede bugünkü yetersizliği (ve arzusuzluğu)ndan kaynaklanmaktadır. Gorbachev'u "revizyonizm" ile suçlamak, Lech Walesa'yı Tom Paine olarak görmek kadar olay-bağımlı ve kelalaka bir iştir.

Bu kitap, 1980'lerde yazılan bir denemeler toplamıdır. En yeni olanı (6. bölüm) 1989 Eylül'ünde yazıldı. Bu bakımdan hepsi Doğu Avrupa'daki en dramatik hadiselerden (Doğu Almanya, Bulgaristan, Çekoslovakya ve Romanya'daki rejimlerin çöküşünden) önce yazılmıştır. Birinci bölümdeki

denemeler jeopolitikle ilgili olduğundan, onları yeniden yayımlama tehlikeli veya anlaşılması zor bir fikir olabilir. Ancak, bizzat "Komünizmlerin sonu" yüzünden bu derlemeyi yapmış bulunuyorum. İddiam şudur: "Komünizmlerin sonu" ani, öngörülmeyen dramatik bir olay değil, daha geniş bir sürecin parçasıdır ve bu sürecin esas unsuru, hiç te paradoksal olmayan bir biçimde, dünya-sistem içindeki ABD hegemonyası döneminin sona ermesidir. Yorumcuların çoğu 1989'u Pax-Americana'nın başlangıcı olarak selamlarken, ben tam aksini düşünüyorum: 1989, Pax-Americana'nın sonudur. Soğuk savaş, Pax-Americana idi! Soğuk Savaş sona erdi; böylece Pax-Americana da şimdi son buldu.

1989'un olaylarını anlamamız için tahlil edilmesi gereken üç ana vektör vardır. Birincisi, modern dünya-sistem içinde hegemonyaların çevrimsel gidişatıdır. İkincisi, 1789 ile 1968 arasında kapitalist dünya-ekonominin ideolojik yaldızlarının parlamasıdır. Üçüncüsü ise evrimin derin belirsizlikleri, yahut bir tarihsel sistemden diğerine geçişlerin gerçekte vuku bulma tarzıdır.

Kapitalist dünya-ekonominin temel yapılarından biri dünya-sistem içinde "hegemonyaların" çevrimsel yükseliş ve düşüşleridir.[1] Hegemonyaların üçüncüsü olan ABD hegemonyasının hikâyesi en iyi (19. yüzyılın "Büyük Depresyon"unun başlangıcı olan) 1873'ten başlatılabilir: İngiliz hegemonyasının sona erdiği uğrak. Muhakkak ki Büyük Britanya hâlâ oldukça güçlüydü, hatta dünya-sistem içindeki en güçlü ve en zengin ülkeydi. Ama artık hegemonik değildi. İktisadi üstünlüğü ortadan kalkmıştı. O zamandan itibaren, onun yerini alma hususunda birbirleriyle yarışan ABD ile Almanya'nın giderek başarılı olan rekabetleriyle yüzyüze kaldı. Büyük Britanya, Fransa'nın iktisadi rekabetini bile yenilenen bir sorun olarak görüyordu artık.

Bu durumun jeopolitik sonuçları gayet derin ve gayet çabuk oldu. Avrupa (yahut, bu terime hem Rusya, hem de ABD'yi dahil etmek üzere, geniş Avrupa) İngiliz siyasi iradesinin egemen olduğu bir durumdan, canlandırılmış bir güçler dengesinin, büyük güçler arası şiddetli rekabetin ve belirsiz ittifak değiştirmelerinin yer aldığı bir duruma geçti. Yaklaşık yarım yüzyıl bu rekabet kendini öncelikle "Avrupa-dışı" dünyada gösterdi, dünya-ekonominin çevre (periferi) ve yarıçevre bölgelerinde: Afrika, Güneydoğu Asya ve Pasifik Okyanusu'nda koloniler uğruna "kapışma"; Osmanlı ve Çin imparatorluklarının parçalanması; Meksika, Orta Amerika ve Karaibler'deki askeri müdahaleler. Ve Avrupa kıtasının bizzat içine sokulan periferinin bir parçası olan Saraybosna'da bir olay, bu devletlerarası yarışmanın zirveye ulaşması olarak Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması için tetiği çekti.

Ne var ki, sembolik yıl 1914 değil, 1917 idi. Tabii, Rusya'daki Ekim Devrimi'nin işaretiydi 1917: Bolşeviklerin ayaklanarak iktidara gelişleri. Ancak, 1917 aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girişiydi: temel meselenin hiç de ücra Balkan halklarının kaderi olmayıp, gelecek dönemde dünya-sistemi kontrol için ABD ile Almanya arasındaki rekabet olduğunun ikrarıydı bu.

Almanya, pek tabii, Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetti. Ama tıpkı Fransa'nın 1763'te İngiltere karşısındaki dünya-sistemsel yenilgisini kabul etmeyi reddedip bir tur daha çarpışmada ısrar etmesi gibi (1792-1815)[2], Almanya da 1918'deki dünya-sistemsel yenilgisini kabullenmeyi reddederek bir tur daha çarpışmada ısrar etti (1939-45).

O uzun 20. yüzyıl Amerikan-Alman mücadelesinin son turunu, o uzun 18. yüzyıl İngiliz-Fransız mücadelesinin son turuyla karşılaştırdığımızda, çarpıcı bir jeopolitik benzerlik ve çarpıcı bir jeokültürel farklılık görürüz. Modern dünya-sistem tarihindeki her üç hegemonik muharebe de deniz güç-

leri ile kara güçleri arasında cereyan etti. Her üçü de deniz güçleri tarafından kazanıldı, ancak bunların her biri bir kıta gücünün kara kuvvetlerinin yardımına ihtiyaç duydu. Büyük Britanya, Fransa'yı mağlup etmek için son turda Rusya'nın yardımına, ABD ise Almanya'yı yenmek için son turda gene aynı Rusya'nın yardımına muhtaçtı.

Ancak, burada jeokültürel farklılık da ortaya çıkmaktadır. Fransa, 1789'da bir devrim yaşadı ve bu olgu Fransa'ya son turda muazzam jeopolitik destek sağladı. Fransız askeri birlikleri Avrupa'da sınırları çiğnerken, en azından başlangıçta, evrenselleştirici bir idealin muzaffer müjdecileri olarak geliyorlardı. Eski rejime karşı "devrim"e can veriyorlardı.

Almanya, son turundan önce benzer bir evrenselleştirici devrime sahip değildi. Neredeyse sahip oluyordu. Dünya böyle bir şeyi "bekliyordu". Rus Bolşevikleri hesaplarını ona göre yapıyorlardı. Ama bu devrim vuku bulmadı. Belki Spartakistler çok erken davrandılar. 1933'e kadar beklemeliydiler belki. Ne var ki, 1933'e gelindiğinde, Spartakistler oyunun dışında kaldılar ve Almanya'nın sahip olabileceği yegâne devrim ruhen evrenselci-karşıtı olan bir devrim oldu. Alman askerleri sonunda sınırları çiğnerken, başlangıçta bile (Avusturya dışında) devrimci kahramanlar diye coşkuyla karşılanmak yerine, karanlığın temsilcileri olarak görüldüler. Bu jeokültürel farklılık —1917'den sonra, evrenselleştirici bir ideale ruh veren ülkenin Almanya değil de Rusya olduğu gerçeği— çok tuhaf ve müphem bir jeopolitik duruma yol açtı.

1917 başka bir bakımdan da bir dönüm-noktasıydı. Yirminci yüzyılın iki büyük ideologunun (Woodrow Wilson ve Nikolai Lenin) dünya sahnesine çıktıkları uğraktı. Wilson Amerikanizmin, yahut "dünyayı demokrasi için emin hâle getirme" teklifinin propagandasını yapıyordu. Lenin ise Ko-

münizmin, yahut işçi sınıfını her yerde evrensel sınıf olarak iktidara getirme teklifinin propagandasını yapıyordu. O zamanlar ve ta 1989'a kadar bu iki proje alternatif ve çatışan ideolojiler olarak sunuldular. Ama bu projeler, kamplardan her birinin kabule yanaştığından daha fazla ortak unsura sahiptiler. Aydınlanmanın mirasını paylaşıyor, insanlığın akıl ve bilinç yoluyla iyi toplumu inşa edebileceğine inanıyorlardı. Akılcı, bilinçli, kollektif karar-verme odağı olarak devletin bu inşânın anahtar aleti olduğu inancını ve geleceğe yönelik seküler (dünyevi) bir vizyonu paylaşıyorlardı. Ve, dünyanın çevre halkları için, "ulusların kendi kaderlerini tayin etme" idealini paylaşıyorlardı (hepsi de "eşit" sayılacak olan uluslar). Son olarak her ikisi de birer eskatoloji idiler. Her ikisine göre de tarih kaçınılmaz surette ve gün geçtikçe hızlanarak onların evrenselleştirici idealleri yönünde ilerliyordu ve bu idealler sonunda hiç kimseyi dışarıda bırakmayacaktı.

Abartmaya ihtiyacımız yok hiç şüphesiz. "Amerikancılık" ile "Komünizm" arasında birçok farklar vardı ve her iki taraftaki metinler bunları uzun uzadıya açıklıyordu. Dahası, pratikte olduğu kadar teoride de farklar vardı. Ancak, kampların kahramanları birbirlerinin düşmanları mıydılar? Leninizme can veren ülkenin Almanya değil de Rusya olması asab bozucu bir şey ve bir ikilemdi. Çünkü 1917'de (ve ta 1945'e kadar) Amerika Birleşik Devletleri'nin asıl jeopolitik hasmı Almanya'ydı ve 1917'de (ta 1945'e kadar) ABD kendi "Otuz Yıl Savaşları"nı kazanmak için Rus ordusunun desteğine muhtaçtı. ABD'nin ikilemi şuydu: SSCB ile (Fontaine'nin bize hatırlattığı gibi, 1945'te değil, 1917'de başlayan[3]) soğuk savaşı, eşzamanlı olarak Almanya ile gerçek bir savaş yaparken (veya savaşa hazırlanırken) nasıl sürdürmeliydi? Sovyet ikilemi de onu tamamlıyordu: kendini daha mübrem Alman askeri genişlemesi tehlikesine karşı savunurken, "devrimci" Leninizmi nasıl takip etmeliydi? Askeri amaçlar

bakımından Sovyetler Birliği ABD'ye, ABD'nin Sovyetlere duyduğu kadar ihtiyaç duyuyordu. Dahası, SSCB, ABD'yi bir iktisadi örgütlenme modeli olarak olmasa bile, bir teknolojik model olarak benimsemeyi sürdürüyordu. (Lenin'in şiarını hatırlayın: "Komünizm eşittir Sovyetler artı elektrik".)

İyi ya da kötü, birbiriyle sembiyotik (ortak yaşar) olarak bağlantılı sözde ideolojik düşmanların bu işbirliğine imkân veren formülü bulmak Roosevelt ile Stalin'in dehalarına nasip oldu. Formül bizim halk arasında Yalta dediğimiz şeydir —orada varılan belirli resmi anlaşmalar değil, onlara can veren ve (burası önemli) Churchill'in karşı çıkmadığı ruh. Gerçekten de Churchill'in "demir perde" ifadesini uydurduğu 1946'daki (Fulton, Missouri) konuşması Yalta'nın itham edilmesi değil, onun resmî takdisiydi.

1945 sonrası Amerikan hegemonyasının büyük inşâsında iki askerî sütun vardı. Birisi, ABD'nin kendi siyasi ve iktisadi hedeflerini takip için gerekli askerî kudrete sahip olmasını temin eden NATO'nun kurulmasıydı. İkincisi ise, savaşın (kaybedilmese bile) kazanılamayacağı bir tek alanda (Avrupa'da nükleer savaş) bu askerî kuvvete hiçbir zaman ihtiyaç duyulmamasını teminat altına alan, SSCB ile yapılan düzenlemeydi.

Bu soğuk savaş çıkmazının askerî bileşenleri üzerinde odaklaştırılan muazzam kamu dikkati 1945-89 dengesinin altında yatan önemli siyasi-iktisadi anlaşmayı gizliyordu. ABD'nin SSCB'ye sunduğu, onun da kabulden mutluluk duyduğu şey, Doğu Avrupa'da bir Sovyet arka bahçesinin meydana getirilmesiydi: o sınırlar dahilinde kalmak şartıyla SSCB'nin siyasi, iktisadi ve kültürel kuralları koyabildiği bir *chasse gardée*.

Bu anlaşmanın (kıyak işin) her iki taraf için de avantajları çok büyüktü; aksi halde hiçbir zaman sürdürülemezdi. SSCB için üç temel kazanç vardı. Birincisi, SSCB'ye bu böl-

geyi iktisaden sömürme, oradan ağır "savaş tazminatları" alma imkânı veriyordu. İkincisi, ayağa kalkan bir Almanya'ya karşı SSCB'ye askeri bir kalkan sunuyordu (esas olarak 1945 sonrası jeopolitik gerçekliklerin yanlış yorumlanmasından, ama psikolojik olarak anlaşılabilir bir yanlış yorumdan kaynaklanan bir ihtiyaç). Üçüncü ve uzun vadede muhtemelen en önemlisi olarak, SSCB'ye Doğu Avrupa'da, Batı Avrupa'da ve dünyanın diğer bütün bölgelerinde devrimci sosyalist eğilimleri zapt-ü rapt altında tutma (hatta bastırma) imkânı veriyordu. Bu son çaba (doğu ve batı) Avrupa'da başka her yerden daha başarılı oldu. Stalin'in inşa ettiği haliyle Sovyet sistemi için, SSCB'nin Komünist söylemin tekelini elinde tutması ve Üçüncü Dünya'daki hiçbir "maceracı" devrimin ABD ile özenle kurulan dengeyi bozmaması önemli görünüyordu.

Bu durum ABD'nin sözkonusu düzenlemedeki alaka ve çıkarını vuzuha kavuşturmaktadır. Hakikatte SSCB, doğu Avrupa için ABD'nin bir altemperyal gücüydü ve bu hususta oldukça da randımanlıydı. 1948 tasfiyeleri, hâlâ çevrede varlığını sürdüren tüm bağımsız, "solcu" unsurları temizledi. ABD'nin avantajları bununla bitmiyordu. Dünya-ekonominin o anki iktisadi genişlemesi için Sovyet blokuna "ihtiyaç yoktu". ABD, Batı Avrupa ile Japonya'nın iktisaden "yeniden inşâsı" için elinden geleni yapıyordu. Bu bakımdan, o an için Sovyet blokunun büyük harcamalar gerektiren yükümlülüklerinden azade olmakla gayet mutluydu ve biliyordu ki daha sonra bu bölgeyi dünya-ekonominin meta zincirlerine geri çekmek sorun olmayacaktı.

ABD'nin son avantajı SSCB için son avantajın kopyasıydı. Her bir ideolojik söylem diğerini besliyor ve hiçbiri diğeri olmadan makuliyet kazanmıyordu. Soğuk Savaş, Amerikanizm ve Leninizm adına, her bir tarafa kendi kampında sıkı bir düzen sağlama, evi uygun gördükleri tarzda temizleme

ve gelecek nesillerin zihniyetlerini yönlendirme imkânını veriyordu.

ABD-SSCB düzenlemesi, dünya-sistem içinde ABD hegemonyasına görece karşı konulmadığı ölçüde işledi. Ama, pek tabii, hegemonyalar kendi yıkımlarını kendileri hazırlarlar. Bunun vukubulmasında iki ana faktörden biri batı Avrupa ile Japonya'nın gelişen iktisadi kudretleri idi; bu kudret onları ABD'nin iktisadi rakipleri haline getirdi ve siyasi açıdan giderek bağımsızlaşmalarına yol açtı; diğeri ise, bir takım Üçüncü Dünya ülkelerinin, onlara Yalta tarafından yüklenen kaderi kabul etmedeki isteksizlikleriydi; bu durum Çin, Vietnam, Cezayir ve başka yerlerde devrimlere yol açtı.

Bu denemelerde ayrıca, yirmibirinci yüzyılın ilk yarısının tanık olacağı dünya iktisadî genişlemesinin muhtemel seyrini tartışıyorum. Bir anlamda, Amerikan hegemonyası devinin seyrine dair bütün bu tartışmalar sadece modern dünya-sistemin çevrimsel bir ritimi ile uğraşmaktır. 1989 hadiselerinin sistemin asırlık yönelimlerinin ve onun çizgisel eğrilerinin yapısal sınırları bağlamında yerleştirilmesi de gerekmektedir.

Dünya çapındaki 1968 devrimi hem ABD hegemonyasına karşı çıkış, hem de "Eski Sol"un reddiydi. Kurduğu hegemonyanın kurumlarını kullanmak suretiyle ABD (önce Nixon-Ford-Carter yıllarının dikkati çekmeme politikası, sonra Reagan yıllarının erkeksi tutumuyla) iktisadi çözülüşünün sonuçlarını yavaşlatmak istedi, ama bu taktiklerin hiçbiri çözülüşün hızını azaltmaktan başka bir işe yaramadı. Nihayet ABD'nin gücü yeterince aşındığı zaman, büyük bir güç olarak SSCB'nin (en azından Rusya'nın) rolü Pax Americana'nın enkazından daha uzun ömürlü olur ümidiyle, bu ülkenin *perestroyka* ve *glasnost*'un tehlikeli sularına dalmaktan başka seçeneği kalmadı.

Bu denemelerde ayrıca, yirmibirinci-yüzyılın ilk yarısı-

nın tanık olacağı dünya iktisadi genişlemesinin muhtemel seyrini tartışıyorum. Bir anlamda, Amerikan hegemonyası devrinin seyrine dair bütün bu tartışmalar sadece modern dünya-sistemin çevrimsel bir ritmi ile uğraşmaktır. 1989 hadiselerinin sistemin asırlık yönelimlerinin ve onun çizgisel eğrilerinin yapısal sınırları bağlamına yerleştirilmesi de gerekmektedir.

Dünya çapında tarihsel bir olay olarak Fransız Devrimi'nin kapitalist dünya-ekonomi için başlıca etkisi, sermayenin sonsuz birikimiyle en fazla uyumlu bir değer sisteminin kültürel bakımdan olgunlaşması oldu. 1789-1815 olayları, hüküm süren siyasi bilinci dönüştürdü, genel zihniyete değişmenin normalliği anlayışını ve sistemin siyasi mekanizmalarının sürekli evriminin beklenebileceğini empoze etti. Ondokuzuncu yüzyıl, bu yeni *Weltanschauung*'a bir cevap olarak, modern dünya-sistemin üç ideolojisinin doğuşuna tanık oldu: muhafazakârlık, liberalizm ve sosyalizm; ve onlarla eşanlı olarak, bu ideolojileri ampirik gerçekliğe çevirme biçimlerinin kurumsallaşması, yani tarihsel sosyal bilimler vücuda geldi.[4]

Politik uygulamada çoğu zaman ikisinin üçüncüye karşı ittifaklarıyla sonuçlanan, bu üç ideolojinin birbirlerine karşı mücadelesinde, konumlarını tefrik eden hatlar çok belirsizdi. Her üç konum da sabit olmaktan uzaktı. Dogma olmaktan ziyade birer tonalite idiler, büyük ölçüde, toplumsal değişimin hızı ve ölçüsü ve bu hususta devletin rolü hakkındaki tercihlerdi. Hiçbir iki toplum tahlilcisi bu ideolojik konumları kesin olarak aynı biçimde ifade etmiş değildir. Tabii eğer üç ton farkı var idiyse, sayısız özgül felsefî tutumlar söz konusuydu.[5]

Bu üç ideolojik ifadenin evriminin analizi, 1848'den sonra ve 1968'e kadar liberalizmin açık biçimde başat (domi-

nant) ideoloji olarak ortaya çıktığını gösterir. Çok basit bir anlamda başat idi liberalizm: muhafazakârlık da, sosyalizm de kendilerini giderek liberal kategoriler içinde tanımlıyorlardı, öyle ki liberalizmin hiçbir hususta es geçilemeyeceği bir zamanda salt liberalizm için bir yer yok gözüküyordu artık. 1848'den sonra, diyebiliriz ki, pratikte sadece iki ideoloji vardı: muhafazakâr liberalizm ve onun karşısında sosyalist liberalizm. Bu ikincisinde, Marxizm gün geçtikçe önce Bernstein versiyonu, sonra Kautsky versiyonu ve nihayet Leninci versiyonu içindeki liberal cezbedici tarafından yutuluyordu.

Liberalizmin iki güçlü tarafı vardı. Sistemin temel yönelimini yansıtıyordu: sonsuz genişleme, biçimin (form) sürekli uyarlanımı ve cevherin (substance) daimi yeniden üretimi; şu anda hâlâ ne kadar eşitsiz olursa olsun, iyi (âdil) topluma evrensel katılım ümidi. Bu güç iyi biliniyorsa da, ikinci bir güçlü yanın hakkı pek az teslim edilmektedir. Liberalizm, işlemekte olan kapitalist bir dünya-ekonominin stratejik temelini oluşturan devlet yapılarının uzun vadeli pekiştirilmesine imkân veren biricik ideolojidir. Muhafazakârlık ve Sosyalizm, sırtlarını devletin ötesinde, ifadesini diğer kurumlarda bulan bir "toplum"a verirler. Liberalizm ise, tamamen bireyci ve sözleşme-esaslı olduğundan, çatışmaların nihaî çözümünü devlet kararlarında bulur; sadece devletin kendi "çıkarları" olmadığı, çoğunluğun uzlaşma ve oydaşmasının (consensus) taşıyıcısı olduğu varsayılır.

Hakem olması, devlet için mümkün olan en kuvvetli roldür. Liberalizm bu yüzden reformcudur ve reformculuk bu yüzden devleti genişleticidir. Muhafazakârlık ve sosyalizm devleti felsefî (düşünsel) yönden zaafa uğratırken, liberalizm onu meşrulaştırır. Ancak, devlet-sistemi kapitalist dünya-ekonominin işleşiyi için zorunlu olduğundan, ne muhafazakârlık ne de sosyalizm kapitalist dünya-ekonomi içinde katıksız biçimleriyle hüküm süremezlerdi. Bir karışım biçimini

almak zorundaydılar: ya muhafazakâr liberalizm yahut sosyalist liberalizm.

Büyük 1917 değişimi bu ideolojik karşıtlıkta değil, bizim şimdi Kuzey-Güney sorunu dediğimiz olgunun ilk kez olarak sahnenin merkezine geçtiği gerçeğinde yatıyordu. Geç 19. yüzyıl karşıtlığının 20. yüzyılda Amerikanizme karşı Leninizm biçimindeki dönüşümünü izah eden de bu sorundur. Wilsoniyen "self-determinasyon"un nesneleri olan ve "demokrasi için emin hale" getirilecek ülkeler dünya-ekonominin çevre bölgeleriydi. Oysa Rus Devrimi sanayileşmiş Avrupa'nın en "gerikalmış" ülkesinde, ama eşanlı olarak, çekirdek-dışı ülkelerin en fazla "ilerlemiş" olanında meydana geldi. Eğer 1917'de Lenin hâlâ Avrupaî bir işçiden-yana söylem kullanıyorduysa, Leninizmin 1920'de Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kongresi'ne kadar (1920'de hâlâ Doğu adıyla bilinen) Güney için sosyalist liberalizmin ifadesi haline geldiği aşikârdı.[6]

ABD-SSCB danışıklı dövüşünün düşmanlık perdesi altında kendine yer bulmasının kolaylığını izah eden şey, evrenselleştirici liberalizmin Wilsoniyen ve Leninci versiyonlarının bu mahrem ortaklığıydı. 1968 asilerinin her iki rejim ve her iki ideolojiyi kolaylıkla (ve doğru olarak) aynı sepete koymalarını açıklayan da budur. 1968, 1848'i izleyen ideolojik ittifakı tekrar başlattı.[7]

1968 Devrimi liberal hakikatlere bütün tezahürleri içinde meydan okudu. Ve her şeyden önce devletin, bilinçli kollektif iradenin rasyonel hakemi olduğu inancına meydan okudu. 1968 devrimcileri sadece bizzat devlet yapıları içinde iktidarda olanların değil, devletin "ideolojik aygıtları" içinde iktidarda olanların da karşısına dikildiler. Bu bakımdan bütün klasik sistem-karşıtı hareketlere meydan okumuş oldular. Devleti, birçokları arasında sadece bir siyasî "oyuncu" olmaya indirgeme, "yeni" sistem-karşıtı hareketlerin zımnî he-

defiydi. "Eski Sol"un tarihsel stratejisi —devlet gücünü ele geçirmeye çalışma— toplumun dönüştürülmesi için temel öneme sahip strateji olarak görülmyordu artık; hatta, birçoklarına göre, bunun tamamen tersi doğruydu.

Liberalizmin bir ideoloji olarak (hem Wilsoniyen hem Leninci biçimleri içinde) reddi sıradan bir vaka değildi. Benim kapitalist dünya-ekonomi jeokültürü dediğim olgunun düşünsel öncüllerinden temel bir kopuşu temsil ediyordu. Bazıları jeokültürü bu dünya-ekonominin üstyapısı olarak tanımlıyorlar. Ben onu dünya-ekonominin alt tabakası olarak düşünmeye yatkınım; gözden uzak olduğu için takdiri zor, ama onsuz da diğer kısımların güdük kaldığı bir kısım. Jeopolitike benzeterek ona jeokültür demem, onun yöre-üstü veya ulus-üstü olmasından değil, içinde dünya-sistemin işlediği kültürel çerçeveyi temsil etmesindendir.

1968'den bu yana (ve özellikle 1980'lerde) bu jeokültüre meydan okuma, gerçekte aynı temanın değişik biçimleri olan üç ana form içinde gerçekleşti; bu tema, liberalizmin evrenselci iddialarının reddiydi. Birinci form "ekonomi" yahut "siyaset" üzerindeki odaklanmaya *karşıt olarak* "kültür" üzerindeki yeni düşünsel odaklanmadır. Bunun, iktisadi veya siyasi formlarını değiştirmek suretiyle dünyayı değiştirmenin sonuç verdiğine dair yanılsamanın sona ermesiyle ortaya çıktığını söylemek, yapılacak ilk iştir.

1968'in kalbi olan bu "yanılsamadan kurtuluş", birçoklarının "kültür"ü insan eyleminin nihayette etkin (sonuç alıcı) olabileceği alternatif bir arena olarak görmelerine yol açtı. "Kültür" hakkında yakın zamanlardaki literatürde baştan sona "faallik" (agency) kavramı bir tema olarak mütemadiyen tekrarlanmaktadır. Siyasi-iktisadi alandan geldikleri söylenen sözümona nesnel baskılara karşı, yardımcı kültür memurları beşerî faalliğin dahlini vurgulamaktadırlar: yara-

tılıştan gelen bir imkân, bir kollektif umut kaynağı olan beşerî faallik. İnsanlara baskı yapılmaktadır (devlet tarafından, yani) ama ahali (ve/veya aydınlar) kendi kaderlerini biçimlendirme gücüne (ve bu gücü uygulamaya) muktedirdirler. Bu analizi kullanırsak, varlığını sürdürüyor gözüken baskıcı sistem içinde nasıl oluyor da hâlâ yaşıyor olduğumuz bir sırdır biraz da. Ancak, şüpheci olmamıza gerek yok. "Kültür"e duyulan alaka mevcut sistemden çıkış yollarının, başarısızlığa uğramış gözüken "klasik" çareler vasıtasıyla olanlardan başka çıkış yollarının araştırılmasını temsil etmektedir. Bu bakımdan siyasi faaliyeti besleyip, ona güç vermektedir.

Jeokültüre meydan okumanın ikinci biçimi ırkçılık ve cinsiyetçilik kavramlarının ihdasında yatmaktadır. Bu terimler eski alakalara giydirilen yeni giysiler değildir sadece. Kapitalist dünya-ekonomi jeokültürünün temel bir yönünün gecikmiş bir kabulüdürler: evrenselleştirici iddialarına rağmen (yahut onlar yüzünden) yapısı dahilindeki ırkçılık ve cinsiyetçiliğin içkin ve gerekli varoluşu. Bu meydan okuma hem düşünsel hem de örgütsel biçimler aldı: yeni inceleme alanlarının ihdası, yeni sosyal hareket türlerinin ortaya çıkarılması. Bu ikinci meydan okuma "kültür" ile geniş kapsamlı alaka kurmakla hem iç içe geçer, hem de ondan daha özgül (ve odaklanmış) durumdadır. Bu bakımdan daha aşikâr siyasi imâlara (içerimlere) sahiptir.

Ve nihayet jeokültüre meydan okuma "yeni bilim"de karşımıza çıkmaktadır, kendisi bizzat modern dünya-sistemin en eski düşünsel dayanağı olan Baconiyen-Newtoniyen bilime doğrudan bir saldırı olan yeni bilim. "Bilimlerdeki kriz" ile dünya-sistemdeki kriz ve hareketlerdeki kriz arasındaki bağların anlaşılması önemlidir. Burada kısaca "kültür" ile "ırkçılık-cinsiyetçilik" meselelerine duyulan alakalar arasındaki bağa bir göz atalım. Fizik bilimcileri ve matematikçi-

ler "beşeri bilimler" *(humanities)*den uzakta, ırkçılık-karşıtı ve cinsiyetçilik-karşıtı hareketlerden ise çok çok uzakta bulunan bir dünyada yaşamaya yönelmektedirler. Bu gruplar büyük ölçüde birbirleriyle konuşmazlar. Birbirlerini okumazlar. Bu bakımdan "yeni bilim" bilim akademisinin kapalı duvarları dışında "keşfedildiği" zaman, çok romantik bir tarzda yorumlanmakta ve böylelikle analitik bir araç olarak doğal gücünü kaybetmektedir. Bilimsel analizde çizgisel, denge proseslerinin merkeziliğine karşı ve topyekün kesinliğin teorik mümkünlüğüne karşı bu başkaldırının derin kuvveti temel bilimsel girişimin (maddi gerçekliğin optimal idrakinin) herhangi bir şekilde reddinde değil, (karmaşıklığı en aza indirmekten ziyade onu tefsir girişimi olarak yeniden yorumlanan) bilimsel yöntemin sosyal ve beşeri bilimlerdeki akıllıca çalışma ile uzlaşmasında yatmaktadır. Asıl hamle, kesin ifade edersek, "iki kültür" —bilim ve beşeri bilimler/ bilime *karşı* beşeri bilimler— anlayışının reddedilmesidir. İki kültür kavramı, kapitalist dünya-ekonominin jeokültürel sisteminin dayanağı olan nomotetik (kanun koyucu) ve idiyografik (işaretle anlam belirtici, tasvirî) epistemolojiler arasındaki ayırım ile aynı maksada hizmet ediyordu (hatta esasta aynı şeydi). "Yeni bilim" Baconiyen-Newtoniyen bilimin öncüllerini öldürücü surette tedricen imha etti; bu bakımdan, "yeni bilim adamları"ndan bazıları bunun ne kadar az farkında olurlarsa olsunlar, yeni bilim 1968 sonrasında jeokültüre meydan okumada temel bir unsurdur.

Ve böylece 1989'un tahlilinde ihtiyaç duyduğumuz son unsura geldik: Sistemin krizi yahut evrimin belirsizlikleri. 1989'un en garip yanlış anlaşılmalarından biri, onu bir şekilde sistemin güçlendirilmesi olarak görmektir. 1989'un rejim değişikliklerinin örtük, süregiden 1968 başkaldırısının ürünü olduklarını söyledik. Onun yerel ifadesinin, en doğal biçimde, önceleri başat yerel Lenincilik söylemine (ve praxisi-

ne) yöneltilmiş olması, onun liberalizme karşı bir başkaldırı olmasındaki hakikat payını azaltmaz. Yeni hükümetlerin hemencecik ve umutsuzca, kurtuluşu "piyasa"da ve diğer IMF formüllerinde arıyor olmaları, Tanzanya, Brezilya ve Dominik Cumhuriyeti için olagelenden daha önemli ve muhtemelen daha faydalı değildir. Bu durum, bu ülkelerin insanları için pek yakında ayan beyan olacaktır.

Kapitalist dünya-ekonomi tarihsel bir sistem oluşturmaktadır ve bu bakımdan tarihsel bir ömrü vardır: bir meydana gelişi vardı; onu vasıflandıran bir çevrimsel (konjonktürel) ritimler ve asırlık yönelimler setine sahiptir; onun nihaî ölümüne yol açacak olan iç çelişkileri vardır.[8] Görüşüm şudur ki, kısa-vadeli çelişkiler orta-vadeli çözümlere götürür, onlar da asimptotlara yaklaşmakta olan uzun-vadeli çizgisel eğrilere dönüşürler.[9] Bu asimptotlara yaklaşırlarken, dengelere dönme baskıları azalır, bu da daha büyük sallanmalara ve bir çatallaşmaya (iki kola ayrılmaya) yol açar. Eğride küçük değişimlerle sonuçlanan büyük rasgele dalgalanmalar yerine, küçük dalgalanmalar büyük değişimlerle sonuçlanacaktır.

Kısa-vadeli çelişkilere orta-vadeli çözümlerin artık kolayca mevcut olmadığı gerçeğinin hasıl ettiği çatallaşma tehlikesi sistem için fecaattır. Leninizmin çöküşü hakikatte kapitalist dünya-ekonominin başat kuvvetleri için çok kötü bir haberdir. Dünya-sistem içindeki en son büyük, siyasi bakımdan istikrar sağlayan kuvveti ortadan kaldırdı. Kırılan oyuncağın dağılan parçalarını tekrar bir araya toplamak kolay olmayacaktır.

Bu gerçek, sistemin muhalifleri için *zorunlu olarak* mutlu haber değildir. Çatallaşmaların neticeleri öngörülemez. Kapitalist dünya-ekonominin yerini alacak olan, nihayette daha iyi bir şey olabilir, ama daha kötü de olabilir. Bu

bakımdan ne umutsuzluk, ne de şenlik için gerekçemiz var. Bununla beraber, esasta cesaret verici olan bir unsur mevcuttur. Netice bizim kollektif çabamızın, yeni sistem-karşıtı hareketlerin çalışmasında ifadesini bulan çabamızın eseri olacaktır. Önceleri büyük dalgalanmalar küçük değişmelerle sonuçlanırken (ve dolayısıyla "determinizm"e; "devrim" diye adlandırıldığı zamanlarda bile, reformizmin sonuçlarıyla düşkırıklığına uğramaya meylederken), şimdi küçük dalgalanmalar büyük değişimlerle sonuçlanacaktır (dolayısıyla hakiki "faalliğin" yolu açılacak ve dolayısıyla hepimizin taşıdığı sorumluluk büyük önem kazanacaktır).

Dünya-sistem bir dönüşüm içindedir şimdi. Bu artık çevrim (konjonktür) ve yönelimlerin (trend) küçük, sabit birikimine dayanan bir uğrak değildir. 1989 muhtemelen geçmişin üzerine kapanan bir kapıdır. Belki şimdi hakiki belirsizlik alanına ulaştık. Dünya-sistem tabii ki işlemeye, hatta "iyi" işlemeye devam edecektir. Tam da son 500 yıldır işlemekte olduğu hâliyle, yani kesintisiz sermaye birikimi arayışı içinde, işlemeye devam edeceği içindir ki, yakında artık bu tarzda işlemeye takat getiremeyecektir. Tarihsel kapitalizm, bütün tarihsel sistemler gibi, başarısızlıklarından ötürü değil, başarıları yüzünden mahvolacaktır. Lenin sahneyi terketti. Peşinden Wilson.

NOTLAR:

1. Bu yapının işleyiş tarzının nasıl olduğuna dair görüşlerimi şu denememde bulabilirsiniz: "The Three Instances of Hegemony in the History of the Capitalist World-Economy", *The Politics of the World-Economy*'nin 4. bölümü. Cambridge: Cambridge University Press, 1984, s. 37-46.
2. 1792'den 1815'e kadar süren Fransız-İngiliz mücadelesinin ve Fransız Devrimi'nin bu mücadeledeki rolünün tahlili için bkz.:

The Modern World-System, III: The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730-1840s. San Diego: academic Press, 1989, bölüm II, s. 55-126.

3. Bkz. André Fontaine, *Histoire de la guerre froide,* 2. cilt. Paris: Fayard, 1969, 1971.
4. Ondokuzuncu yüzyıldaki bu gelişmelerin değerlendirilmesi için bkz. "The French Revolution as a World-Historical Event", *Social Research*, LVI, 1, Spring 1989, s. 33-52.
5. Bu iddianın daha geliştirilmiş bir izahı için, bkz. "Trois idéologies ou une seule? Le problématique de la modernité", E. Balibar ve I. Wallerstein, ed., *Les Trois idéologies* (basılıyor)
6. Bunun en vazıh kuramsal değerlendirmesi M. Sultan Galiyev'in eserlerinde bulunuyordu. Bkz. "The Social Revolution and the East," *Review,* VI, 1, Summer 1982, s. 3-11.
7. Bkz. G. Arrighi, T.K. Hopkins, I. Wallerstein, "1968: The Great Rehersal," *Antisystemic Movements.* London: Verso, 1989, s. 97-115.
8. Bu ilk olarak 1974'deki bir makalemde ileri sürüldü: "The Rise and Future Demise of the World Capitalist System". Bu yazı sonra *The Capitalist World-Economy*'nin birinci bölümü olarak yayımlandı. Cambridge: Cambridge University Press, 1979, s. 1-36.
9. Bunu daha ayrıntılı olarak "Crisis in Transition", başlıklı denememde irdeliyorum. S. Amin et al., *Dynamics of Global Crisis.* New York: Monthly Review Press, 1982, s. 11-54.

Bölüm 1

Jeopolitik: Amerika'dan sonra ne?

(Boş Sayfa)

1 ❦ Kuzey Atlantikçilik çöküyor

NATO'nun sonu yakındır. Dünyanın sonu demek değil bu. Aksine, tam billurlaşması otuz yıl alabilecek ve yirmibirinci yüzyıl için doğuracağı sonuçları ayrıntılı olarak görmemizin muhakkak ki zor olduğu uluslararası ittifaklardaki devasa yeniden yapılanmada bir adım olacaktır bu.

Yeniden yapılanmanın iktisadi kökleri çok aşikârdır. Bunu başka bir yerde tahlil ettiğimden[1], burada sadece görüşlerimin bir özetini sunacağım. Daha önceki hegemonyalar gibi, kısa süren bir olgu olan küresel ABD hegemonyası, Amerika'nın üretim, ticaret ve finans şirketlerinin verimliliklerindeki geçici bir çarpıcı üstünlüğe dayanıyordu. Bu dönem şimdi sona ermiştir. Bir yandan Japonya'daki, diğer yandan (başta Fransa ve Almanya olmak üzere) Batı Avrupa'daki şirketler Amerikan şirketleriyle gerçek bir rekabet içindeler ve gelişmeler onların aleyhine değil lehine işliyor. Amerikan iktisadi işletmelerinin ve Amerikan devletinin siyasi-askeri gücünün süregiden nispi çöküşü rekabet atmosferini vahimleştirmekten öte bir sonuç doğuramaz. (Ancak, çöküşün yavaş ve şu an için sadece *nispî* olduğunu akılda tutmalıyız.) Dünya-ekonominin hâlâ durgunluk safhasında sancı çekmekte olacağı 1980'lerde, bu rekabet devletlerin mali bunalımları etrafında ve büyük sanayi güçlerinin biribirlerine işsizlik ihraç etme çabaları etrafında merkezlenecektir. Dünya-ekonominin muhtemelen iyileşme yolunda olacağı

1990'larda ise rekabetin merkezi yeni büyüme-sanayilerinin (mikroişlemciler, biyoteknoloji, v.s.) genişleme haddi etrafında olacaktır.

Japonya bugün Birleşik Devletler karşısında, ondokuzuncu yüzyıl sonlarında Birleşik Devletler'in İngiltere karşısında oynadığı rolü oynuyor gözükmektedir. Kısa vadede eski öncü gücün siyasi-askeri harcamalarının ortaya çıkardığı yükü taşımayan, yine eski öncü gücün iktisadi kadrolarının birikim sürecinden tahriç ettikleri yüksek rantın da yükünü taşımayan, bir o kadar da (terimin en geniş anlamıyla) mevcut modasıgeçmiş fabrika yükü olmayan Japonya zarif, saldırgan, kendine güveni olan bir iktisadi büyümeyi temsil etmektedir. Muhakkak ki, Japonya ondokuzuncu-yüzyıl Amerika'sının sırtını dayayabildiği muazzam dahili kaynak bazından yoksundur. Fakat bir Çin-Japon iktisadi ortaklığı buna çare olabilir.

Birleşik Devletler'in burnunu çimdiklemek şöyle dursun, Japonya şimdi ABD'nin ondokuzuncu yüzyıl sonlarında İngiltere'ye karşı uyguladığı politikayı taklit etmeye çalışmaktadır: eski lideri kibarca ve tedricen ikinci derecedeki ortak haline getirmek. Hiç şüphesiz böyle bir projede, en önemlisi kültürel mesafe olan, şiddetli güçlükler vardır; fakat bu tabiatı gereği mümkün olmayan bir hedef değildir. Yine hiç şüphesiz Japonya sonunda böyle bir role uygun askeri bir vaziyet almak zorunda kalacaktır, fakat acelesi yok bunun. Amerikan askeri gücünün 1873'ten 1945'e kadarki yavaş dönüşümünü hatırlayalım.

Öncüsü Richard Nixon'dan başkası olmayan bu Pasifik Havzası jeopolitik ittifakına karşı, Batı Avrupa iktisaden ayakta kalabilmek için SSCB ile benzer bir jeopolitik ittifak kurma yönünde hareket etmekten başka tercihe sahip değildir. Hiçbir şey bu gerçeği Fransızların doğal gaz boru hattı anlaşmasını imzalamalarından daha açık örnekleyemez;

çünkü bu anlaşma Fransız kamu oyunun Polonya'daki gelişmeler yüzünden yakın tarihte başka herhangi bir anda olduğundan daha kızgınca anti-Sovyet olduğu bir zamanda imzalanmıştır. Charles de Gaulle'ün varlık sebebi François Mitterand'ınkinin aynıdır, tıpkı Valéry Giscard d'Estaing'in de öyle olduğu gibi.

Realpolitiğin en son şüpheci kâhini olarak suçlanmamam için, ideolojinin ne zaman işe dahil olduğunu hemen belirtmeme izin verin. Bu bağlamda, Polonya'yı tartışacağız; ama önce 1945-sonrası dönemin siyaset ve ideolojisini gözden geçirelim. İlk büyük ideolojik kusur hattı Doğu-Batı idi: Soğuk Savaş. Meseleler mübarizlerden her biri tarafından farklı şekillerde ifade ediliyordu, fakat tarafların her biri, John Foster Dulles'ın kelimeleriyle, temelde "tarafsızlığın gayrıahlâkî" olduğuna inanıyordu. ABD hegemonyasının ve Sovyet bloku adı verilen bir arka bahçenin paralel varoluşunun ideolojik temeli buydu. NATO'nun inşa edilmesinin altında yatan şey, dünyanın bu temel bölünmesi idi. Dünya-sitemdeki bu ideolojik çatlak hâlâ mevcuttur. Ronald Reagan bağırtısı en yüksek çıkan olabilir, ancak Brejnev, Mitterand veya Schmidt'in, kendilerinin veya partilerinin bu ideolojik meseleler üzerinde tarihsel olarak ifade ettikleri görüşlere daha az bağlı olduklarını sanmak büyük bir safdillik olacaktır. Bonn-Paris-Moskova işbirliği ideolojik farklılıkları aşma üzerine değil, onları gözardı etme üzerine kurulacaktır.

Ne var ki, 1945-sonrası dönemin ideolojik arenasını sadece Doğu-Batı bölünmeleri tarafından işgal edilmiş olarak görmek yanlış olur. Bu dönemde rol oynayan üç başka ideolojik tartışma vardır. Biri şimdi eşit ölçüde stilize olmuş Kuzey-Güney bölünmesidir. Bir kez daha, her iki tarafta farklı biçimde tanımlanıyordu bölünme. Güney güçlü bir tarzda şunu öne sürüyordu: Kuzeyin ileri sanayi ülkeleri Doğu-Batı bölünmesinden kaynaklanan meseleler yerine Kuzey-Güney

meselelerine öncelik vermeliydiler. Bu görüş Kuzeyde hiçbir zaman kabul görmedi. Ancak, Amerikan hegemonyasının sona ermesinin Doğu-Batı çatışmasına verilen önceliğin maddi temelini aşındırmış olduğu açıktır.

Üçüncü bir ideolojik çatışma dünyanın sistemkarşıtı hareketleri içindeki "reform mu, devrim mi?" çatışmasıydı. 1917-39 evresinde dünya siyasetinin merkezinde yer alan, dünyanın işçi ve ulusçu hareketlerindeki bu bölünme 1945-sonrası dönemin Doğu-Batı çatlağıyla kolayca harmanlanmış gözüküyordu; reformcular Batı ile, devrimciler ise Doğu ile özdeşleşmiştiler. Ne var ki, garip bir kayma meydana geldi. "Revizyonizm" diye bilinen dokuz başlı bir canavar dünyanın iktidardaki komünist partilerini yakalayıp geçmeye başladı. Bahar günleri nasıl değişime yol veriyorsa, niyetlerdeki saflığın kar gibi eriyip gözden kaybolduğunu farketmek için Stalin'in Tito hakkında, Mao Zedung'un Kruşçev hakkında veya Enver Hoca'nın Mao Zedung hakkında yazdıklarını okumak yeter. Devrim-sonrası rejimler birbiri ardına devletlerarası sistemin ve dünya-ekonominin değer yasasının empoze ettiği harici sınırlamaların rüzgârına karşı durdular ve birbiri ardına akıllılık ederek rüzgârın istikametine göre eğildiler. (Böyle yapmayan rejim olduysa, Kamboçya'daki gibi beli kırıldı.) Bir kez daha, Amerikan hegemonyasının sona ermesi bu süreci hızlandırmışa benziyor.

Son olarak, daha az vazıh olmakla beraber, diğer bir ideolojik bölünme de oldu. Kahramanları kendilerini çeşitli noktalarda bu diğer tartışmaların saflarından biri veya diğeriyle özdeşleştirmiş olsalar da, standart ideolojik kutuların hiçbirine uymayan tarzlarda gelişmekte olan bir "sisteme karşı" mücadele vardı. Onbeş yıl önce bu yeni ideolojik çatlağın sözcülerine Yeni Sol veya karşıkültür deniyordu. Sonraları Yeşiller hareketine, kadınların hareketine ve adem-i merkezileşme hareketlerine yerleştirildiler. Batı Avrupa'da 1981'de

antinükleer göstericiler olarak yeniden ortaya çıktılar. Bu hamlenin tutarlı ve iyi örgütlenmiş olmaması onu daha az güçlü kılmaz. Aralarında ayırım yapılmadan Kurumsal Yapı olarak görülen başka herkese muhalif olan, bu gruptu. Bu ideolojik hamlenin tek en önemli özelliği onun bütün diğer ideolojik bölünmelerin önceliğini (bazan uygunluğunu bile) zımnen (çoğu zaman da açıkça) reddetmesiydi.

Polonya bu dört ideolojik tartışmanın karşılıklı etkisine ve bunların sonucu olan ideolojik karmaşaya örnek teşkil etmektedir. Ayrıca bu ideolojik faktörlerin mevcut konjonktürde bir rol oynamakta ve oynamamakta olduklarının kesin derecesini göstermektedir. Polonya'nın içinde ve dışında her iki tarafa mensup çoğu insanlar için Dayanışma'nın rejime meydan okumasının Doğu-Batı bölünmelerinin klasik bir örneği olduğu açıktır. Ancak, başkaları için önemli olan Kuzey-Güney boyutuydu. Polonya'nın iktisadi güçlükleri yarıçevre bir gücün standart "borç-tuzağı" ikilemlerini yansıtıyordu ve Batılı bankaların bunalıma tepkisini onların, diyelim, Zaire'deki potansiyel kusurlara tepkilerinden ayırdetmek zordu.

Polonya'nın bir borç tuzağına düşmüş olması ve bu gibi tehlikelere düçar biricik Komünist rejim olmaması (söz gelişi Kuzey Kore, Romanya ve Macaristan'a bkz.) gerçeği, reformcu-devrimci bölünmesinin dramatik biçimde bulanıklaşmasına yol açan dünya-sistemin sınırlamalarının işleyişlerinin bizzat en çarpıcı örneğidir. Son zamanlarda (bizzat Polonya'da da) şu soru sık sık sorulur oldu: Komünist bir ülkede "Sol" bir konumu ne temsil etmektedir? Nihayet, Dayanışma'nın sürekli olarak hedeflerini devlet aygıtı içinde sorumluluk üstlenmeden kullanması, kısmen, Sovyetlerin "sınırlamalara" dair görüşlerini hesaba katan bir taktikti, fakat aynı zamanda 1960'ların Yeni Solculuğunun bir varyantını ve ürününü temsil eden hareket içindeki derin "intihab" (cooptation/kafaya alınma) korkusunun bir ifadesiydi de.

Polonyalıların müstacel siyasi mücadeleleri devam ediyor. Henüz hiçbir çözüme ulaşılmadı. Şu anda (Mart 1982) Polonya'nın içindeki veya dışındaki taraflardan hiçbirinin en küçük bir rıza göstermediği çok sallantılı bir geçici dengeye tanık olmaktayız. Bunun sebebi, mevcut dengenin tarafların sözkonusu dört kusur hattından herhangi birindeki ideolojik taleplerinin hiçbirini karşılamıyor olmasıdır. Ayrıca, Polonya içinde veya dışındaki hemen hemen herkesin bundan sonra nereye doğru gidilmesi gerektiği hususunda kararsız oldukları meydandadır.

Öyle görünüyor ki Polanya-tarzı siyasi durum, yani içinde çokça ideolojik karışıklığın bulunduğu ve büyük ihtirasların taktik kararsızlıkla hafifletildiği siyasi durum, gelecek yıllarda, özel tarihsel şartları Polonya'nınkinden oldukça farklı olan yerlerde bile, dikkate değer ölçüde daha fazla tanık olacağımız bir şeydir.

Bu gibi durumlarda, ideolojinin iktisadi güçlerin şiddetli hamlesi üzerindeki frenleme gücü büyük ölçüde kaybolmaya yüz tutar. Bu nedenle inanıyorum ki şu anda tanıklık etmekte olduğumuz (ve epey bir zaman tanıklık etmeye devam edeceğimiz) kapitalist sistem-içi dünya genelindeki rekabet mücadelesinin şiddetli ve oldukça anarşik safhası "nesnel olarak" yeni jeopolitik ittifaklara doğru baskı yapacaktır, bu gibi yeni ittifakların ideolojik bağlılıklara ters düşme derecesi ne olursa olsun.

Daha açık olayım. İdeoloji hiçbir rol oynamayacak demiyorum. Ancak, tâbi bir rol oynayacaktır. Batı Avrupa ile Sovyetler Birliği arasında sonunda ortaya çıkacak herhangi bir anlaşma Fransız Sosyalist ve Fransız Komünist partileri arasında şu anda mevcut olan anlaşmaya benzeyecektir: karşılıklı şüphe ve karşılıklı çıkara dayalı bir *mariage de convenance*, ama ne olursa olsun bir mariage (evlilik) gene de. Bu, ne de olsa, ABD ile Çin arasında geliştirilmekte olan

anlaşma türüdür. Bu gibi anlaşmalar (düzenlemeler) birçok gürültülü dönemlerden geçebilir ve nadiren taşlara kazınırlar; fakat güvenli bir maddi temele sahipseler, devam edeceklerdir.

Reagan, Schmidt ve Mitterand son zamanlarda Batı ittifakını nasıl muhafaza etmek, hatta güçlendirmek istediklerine dair ritüel konuşmalar yapıyorlar. Bu gerçekte şu anlama geliyor: hiç kimse uçurumvarî bir kopuşa hevesli değil. Fakat, başkalarına karşı iktisadi çıkarlarını korumaktan geri durma istekleri de yok. Wasserman'ın yakınlardaki bir karikatürü bunu en güzel şekilde ifade ediyordu. Karikatürde Schmidt, Reagan'la beraber hazırladıkları Polonya'ya dair ortak hareket planını izah ediyor: "ABD, sovyetler'den doğal gaz ithal etmeyecek, biz de Sovyetler'e buğday satmayacağız." Tabii, eğer Polonya'daki durum ciddi ölçüde dahili şiddete yol açarsa, bu jeopolitik yeni ittifaklar kurma sürecini geciktirecektir. Fakat nükleer savaştan aşağı hiçbir şey muhtemelen onu tamamen raydan çıkarmayacaktır.

Devletlerarası sistemde böylesine temel bir kayış ve ona eşlik eden ideolojik karışıklık, dünyada köktenci toplumsal dönüşümden yana olanların perspektifinden uzun vadede ters bir gelişme değildir. Bir bütün olarak sistem için birkaç olumlu sonuç vardır. Kısa vadede, bu kayış her ne kadar çok sayıda yerel savaş ve iç savaş ihtimalini azaltmaktan ziyade arttırıyorsa da, dünya savaşı ihtimalini muhtemelen arttırmaktan çok azaltmaktadır. Nükleer savaş bir ihtimal olarak durmaktadır, ancak planlama ve ittifakların belirsizlikleri durum çok daha berraklaşıncaya kadar ilave basirete yol açacak olmalıdır; özellikle, bu şartlar altında, askeri liderlerin yurt içinde, kolaylıkla altedilebilir yumuşak politik gruplarla uğraşmakta olduklarını hissetmeleri yüzünden. Savunma Bakanı Weinberger'in Orta Amerika'ya müdahaleye dair ikazlarına bakın bir.

İkincisi, ideolojik kabukların parçalanması devrim-sonrası devletler *dahilinde* sınıf mücadelesinin sürekli, aktif evriminin mevcut olmasını mümkün kılmaktadır. Bana göre Dayanışma'nın en önemli dersidir bu; Dayanışma, kanaatimce, önceki benzer hareketlerin başına gelen tarzda mağlup edilmiş değildir. Bir, iki, birçok Dayanışmalarımız olacağına inanıyorum, bizzat Sovyetler Birliği içinde bile.

Nihayet, *ilk defa olarak* Üçüncü Dünya'daki kurtuluş hareketlerini, Batı'daki köktencileşmiş işçi hareketlerini ve bütün Sosyalist ülkelerdeki yeni bir devrimci hareketler kuşağını birbirlerine bağlayacak olan ulus-aşırı (trans-national) sistemkarşıtı hareketlerin yeni yapılarına doğru gideceğimize inanıyorum. Bu, hareketlerin sağlıklı bir yeniden atılımını temsil edecek ve kollektif hataları dünyanın sistemkarşıtı kuvvetlerinin başına bela kesilen İkinci Enternasyonal, Üçüncü Enternasyonal ve sömürgecilikten kurtulma hareketleri albatroslarını defetmede başarılı olabilecektir. Bu şekilde yüklerden kurtulunca, cihanşümul "düzen tarafı"na karşı mücadelede cihanşümul "hareket tarafı"nın daha vazıh ideolojik formülasyonları için yol açılmış olacaktır.

Bu şartlar altında, Batı Avrupa'nın Amerikan hegemonyası evresi sırasında ABD ile olan özel yanaşma ilişkisinin tedricen ortadan kalkmasının özellikle herhangi bir taraf için aleyhte olduğunu hissetmek zordur. Önümüzdeki yirmi yıl içinde "Kuzey Atlantikçiliği" canlandırmak için çok fazla çaba harcayacak, köktenci veya tutucu, herhangi bir kuvvetin olacağı da ihtimal dahilinde değildir.

NATO'nun sonu yakındır. Şiddetli bir bunalım da.

1. "Friends as Foes", *Foreign Policy,* No. 40, Fall 1980, s. 119-31 ve "Crisis as Transition," S. Amin et al., *Dynamics of Global Crisis.* New York: Monthly Review Press, 1982, s. 11-54.

2 ❦ Sahte Reagan devrimi ve ABD'nin sınırlı tercihleri

İkinci Dünya Savaşının sonunda, Amerika Birleşik Devletleri dünya-ekonominin en güçlü iktisadi merkeziydi. Savaştan sadece o, tahrip olmaktan kurtulmuş çok ileri ve verimli bir sanayi ağıyla çıkmıştı. Tarım sektörünün üretkenliği çok yüksekti. Araştırma ve geliştirme alanında ise o güne kadarki en iyi ve bazı bakımlardan tek önemli kurumlar kümesine sahipti.

Seksen yıllık olmasa bile, otuz yıllık büyük rakibi —Almanya— harabeler içindeydi. Batı Avrupa'daki siyasi müttefikleri (fakat iktisadi rakipleri) hemen hemen aynı ölçüde kötü hâldeydiler. Japonya, sınai güç atılımında şiddetli biçimde engellenmiş gözüküyordu. SSCB'ye gelince, savaş sırasındaki çaba ve fedakârlıkları yüzünden tamamen tükenmişti.

Dünya-sistemde ABD hegemonyası uğrağı açık biçimde gelmiş bulunuyordu. Ancak, hegemonya iktisadi temellerden (başlıca rakipleri üretim ve satışta kendi evlerinde altetme kabiliyetinden) daha fazlasını gerektirir. İktisadi avantajı emniyete almak ve pürüzsüz işleyişini sağlamak için esas itibariyle siyasi bir yapılar kümesi gerektirir. ABD, 1945'ten sonra Washington perspektifinden göründüğü hâliyle, dünyanın dört temel coğrafi alanını idare etmek için bu tür kurumlar tesis etme ihtiyacındaydı: öbür büyük sanayi ülkeleri; SSCB ve onun nüfuz alanı; sonraları Üçüncü Dünya dene-

cek olan ülkeler; ve son, fakat en az önemli olmayarak, ABD'nin kendisi.

Gelişmelerin niteliği sonradan kavranınca, her alanda sorunun ne olduğu ve peşpeşe Amerikan hükümetleri tarafından nasıl ele alındığını görmek kolaydır. Öbür büyük sanayi ülkelerinin acil sorunu savaş sırasında çok büyük yıkıma maruz kalmış olmaları ve ABD'nin barış zamanındaki ihracatı için önemli pazarlar olmaları için gerekli cari üretimde oldukça zayıf kalmalarıydı. ABD onların ihtiyaç duyduklarını yeterince ucuza üretebiliyor ve Büyük Bunalım'ın eksik tüketim örneğine tekrar düçar olmamak için onların müşteriliğine ihtiyaç duyuyordu. Avrupa (ve Japonya) satınalma arzusu içindeydiler. Fakat dolarları yoktu. *Ergo*: Marshall Planı ve onunla bağlantılı "yeniden inşa" programları.

Ayrıca, ABD dünya-sistemde sadece bir önemli hasımla karşı karşıyaydı, o da iktisadi alandaki bir hasımlık değildi. SSCB, iktisadi bakımdan zayıf olmakla beraber, askeri, siyasi ve ideolojik bakımlardan güçlüydü. ABD, Batı Avrupa'yı "payanda ile desteklemek" ihtiyacındaydı, özellikle (en azından) Fransa ve italya'nın güçlü Komünist partileri olduğu için. *Ergo*: NATO ve onunla bağlantılı ittifak-kurma programları. İktisadi ve siyasi programların her ikisi de başarılı oldu, öyle ki, 1950'lerin başlarına gelindiğinde ABD iktisadi hayatiyetlerini kazanmakta olan büyük sanayi uluslarının oluşturduğu siyasi-askeri bir blokun aşikâr lideriydi.

İkinci alandaki sorun, SSCB'nin nasıl "idare edileceği" idi. Elde üç alternatif vardı: Sovyet nüfuzunun ve/veya "Komünizm"in yayılmasına izin vermek; SSCB'yi yoketmek için savaşa girmek; bu ikisinin arasında birşeyler yapmak. ABD'nin ilk ikisinden hiçbirini yapmadığı bugün gayet ortadadır. Ancak, o "aradaki birşey" ne idi? Onu (yanlış olmayan

bir tarzda) tanımlamak için çoğu zaman kullanılan iki kod kelime "Yalta" ile "caydırıcılık"tır.

Bir yandan, Yalta simgesel olarak, onu kötüleyenlerin suçlaması olan şeyi temsil ediyordu: "dünyanın bölünmesini." Winston Churchill, Fulton (Missouri) de 1946'da Stettin'den Trieste'ye uzanan bir "demir perde"nin olduğunu ilan ettiği zaman, gerçekte Avrupa'da "Komünist dünya" ile "hür dünya" (başka bir dille, "sosyalist kamp" ile "kapitalist kamp") arasındaki açık bir sınır çizgisine nihai meşruiyet kazandırıyordu.

O zamandan beri Avrupa'da iki kamp arasındaki ilişki bir gerginlik, ayrılık ve yekdiğerinin bölgesine askeri müdahaleden karşılıklı olarak kaçınma ilişkisi oldu. Batı buna "caydırıcılık" (containment = zaptetme) adını verdi; hakikaten öyleydi. Ancak "caydırıcılığın" "hasmını devirmek" olmadığına, hiçbir zaman böyle anlaşılmadığına dikkat etmek önemlidir. Başka bir deyişle, sorunu yeniden başlatabilecek (Berlin'deki uçakla taşıma ve Tito-Stalin kopmasından Dayanışma'nın bastırılmasına kadar) birçok kargaşa anlarına rağmen, Avrupa'daki politik statükoyu sürdürme hususunda zımni ve ihlal edilmeyen bir anlaşma vardı.

Üçüncü alan Üçüncü Dünya idi. Henüz siyasi açıdan yeterince ciddiye alınmadığı için, 1945'te henüz bu adla anılmıyordu. ABD'nin gördüğü şey, dikkate değer stratejik öneme sahip sektörleri ve önemli maden zenginliği olan çok geniş coğrafi bölgelerdi; fakat çoğunlukla ihracat malları için hemen bir pazar olamayacak kadar fazla yoksul olan bölgelerdi bunlar. Ancak, ABD bu bölgelerin siyasi bakımdan çabuk alevlenebilir ve dolayısıyla Komünizmin "yayılmasına" uygun olduğundan endişe ediyordu. Hakikaten, 1949'da Çin'in sözümona "düşüşü"nden ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilanından sonra, ABD bir çeşit bulaşıcı hastalık telakki ettiği

bu gelişmenin hızla yayılmasından korkmaya başladı. Ünlü "domino taşları" benzetmesi böyle doğdu.

ABD bu alanla uğraşmak için üç-kısımlı bir formül geliştirdi. Bu formül bir doz yerli halklara tavizler ("ılımlı" olmaları şartıyla, "sömürgelikten kurtulma"yı veya "halk rejimleri"ni desteklemek), bir doz demir yumruk (gerekli görüldüğü zaman gerçekleştirilen aralıklı askeri veya gizli operasyonlar, mesela 1948'de Guatemala, 1952'de İran, 1956'da Lübnan) ve bir doz da büyük ölçüde şefkatli (iktisadi) ihmalin üstünü örten laf kalabalığı (Truman'ın "Dördüncü Husus" programı, Kennedy'nin "İlerleme İttifak"ı).

Ancak, şayet ABD hükümeti dahili Amerikan toplumsal çatışmasını zaptetmeye muktedir olmamış olsaydı, bunların hiçbiri işe yaramayacaktı. 1930'ların ABD'de iki cephede çok şiddetli bir iç kavgalar dönemi olduğu hatırlanmalıdır. Büyük sanayilerde sendikal yapılar kurma çabası etrafında merkezlenen, emek ile sermaye arasındaki sınıf çatışması vardı. CIO (Congress of Industrial Organizations = Sanayi Örgütleri Meclisi) otomobil, çelik, elektrik ve kimya sektörleriyle başlıca maden tahriç sanayilerindeki işçileri örgütlemekteydi. 1936'da, Walter Reuther hâlâ ünlü bir oturma grevinin peşinden başından darbe alıyordu.

Dahili ABD çatışmasının ikinci alanı esas olarak orta sınıflar arasındaydı (hatta, bazıları büyük sermayenin değişik kesimleri arasında olduğunu ileri süreceklerdir). Anlaşmazlık, ABD'nin iktisaden (dolayısıyla siyasi ve askeri bakımlardan da) içe dönük olmaya devam etmesinin mi, yoksa ekonomisini dünya ticaretine ayarlamasının mı daha iyi olacağı üzerinde toplanıyordu. Tutkulu, acı ve uzun süren ünlü tecritçiler-müdahaleciler tartışmasıydı bu. ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'na giren en son büyük güç olmasının sebebi buydu.

1945'te, birçok yorumcular (büyük ölçüde savaş zamanının birlik telakkileri hasebiyle bir yana konmuş olan) her iki mücadelenin hem de tam gaz yeniden başlayacağını bekliyorlardı. Gerçekten de böyle olacağının işaretleri vardı. İlk gömülen şey tecritçi-müdahaleci mücadelesi oldu. Tecritçi kampın siyasi liderlerinden biri, senatör Arthur Vandemberg, "teslim oldu". Onun, ABD'nin dünya üzerindeki "sorumluluklarını üstlenmesine" dayanan "iki tarafı temsil eden dış politika" çağrısı Roosevelt ve Truman tarafından çabucak benimsendi. Siyasetin "su kıyısında durması" gerektiği anlayışı öteden beri ABD'nin merkezî fikir birliğinin temel bir sütunu olmuştu. ABD şimdi kendini dünya siyasetinde eylemci bir role adıyordu: her yerde ve her şey üzerinde bir konum alan ve bu konumu siyasi, iktisadi ve askeri yönlerden desteklemeye hazır olan bir rol.

Sınıf çatışmasının zaptedilmesi biraz daha zordu. 1946'da General Motors işçileri 1936 ruhunu canlandırmışa benzeyen uzun bir greve gittiler. Ne var ki, grev sonunda çözüme bağlandı ve aşağıdakiler karşılığında işçilere önemli ücret ve yan ödeme artışları sağlandı: artan verimlilik, sözleşme sırasında grev yapmama sözü ve yöneticilerin fiyatları yükseltme hakkı (bu durum Amerikan sendika üyesi işçilerinden çok sendikalaşmamış ve yabancı işçileri etkiliyordu). Bu formül bütün büyük sanayiler için ölçü oldu. Anlaşma aynı zamanda komünistlerin ve "solcuların" sendika bünyelerinden temizlenmesini de varsayıyordu. Sonuç gelecek 25 yıl için nisbi bir iş barışı ve Amerikan sendikal işçileri için yükselen reel gelir standartları oldu.

ABD'de son bir toplumsal çatışma alanı vardı, onun en uzun süren toplumsal çatışması: Siyahlara baskı. Siyahlar İkinci Dünya Savaşından pek az yakayı kurtarmışlardı. Ancak yirminci yüzyılda çok daha fazla şehirlileşmişlerdi ve ciddi biçimde örgütlenmeye hazır görünüyorlardı. Bu eylem

bir dizi büyük "imtiyazlarla" bir süre için durduruldu. 1948'de, Başkan Truman (hâlâ, savaş sırasında bile, ayrılmış olan) silahlı kuvvetleri tümleştirdi ve federal sistemi "ayırımcılığın" üstüne gitmede kullanmaya başladı. 1954'de Yüksek Mahkeme, Eğitim Kuruluna karşı Brown davasında tarihsel kararını vererek ayrılıkçılığı anayasa dışı ilan etti. Temel hukuki savaş şimdi kazanılmış oluyordu. Bu yüzdendir ki ABD, yeni hegemonya evresinde, kendi evinde birleşik bir cephe ile, en hakim kuvvet olarak dünyanın karşısına çıkabiliyordu. Doğu Sahili ve Orta Batı, Emek ve Sermaye, Siyah ve Beyaz bir tek cephede birleşmişlerdi. Yahut aşağı yukarı böyle olmuştu.

ABD hegemonyasının kurumlaşması, 1950'li Eisenhower günlerinde olağanüstü iyi işledi. Dünya-ekonomi muntazaman genişliyor ve ABD iktisaden gelişiyordu. Hemen hemen bütün toplum tabakalarının hayat standardı yükseliyordu. Dahili muhalefet önce ezildi, sonra iyiden iyiye tepelendi. Dünya sahnesinde, ABD'nin müttefikler ağını inşâsı ve SSCB'yi zapt ü rapt altında tutuşu, Birleşmiş Milletler'deki her şeyde çok göze çarpan otomatik bir çoğunluğa dönüştürüldü.

Kore'de iğrenç bir savaş vardı tabii; fakat bu bir beraberlik oyunuydu ve hegemonik kurumlara gerçekten meydan okuma değil, onları inşa etmenin son bölümü sayılabilirdi. Sömürgecilikten kurtulma İngiliz, Felemenk ve Amerikan imparatorluklarında muhteşem bir başlangıç, Fransa'da ise biraz zayıf bir çıkış yapmıştı (en geniş ve önemli olanı İngiliz imparatorluğunda olandı). Genel olarak ifade edersek, Bandung'a rağmen, ABD'nin Üçüncü Dünyaya karşı "şefkatli aldırmazlığı" işe yarıyor gözüküyordu.

Bununla beraber, 1960'lara gelindiğinde, o zamana kadar iyi yağlanmış yapılarda çatlaklar görünmeye başladı. Bir yanda genelde Avrupa'nın iyileşmesi ve özelde Alman "muci-

zesi", diğer yanda Japonya'nın çarpıcı gelişmesi arasında, ABD'nin başlıca müttefikleri birdenbire ikinci derecedeki ortaklar ve müstefidler konumundan potansiyel (hatta fiili) rakipler konumuna geçtiler.

Stalin'in 1953'teki ölümü çabucak Sovyet "monolitizm" evresinin sonunun işareti oldu. Çok kısa bir zaman içinde SSCB'de "de-Stalinizasyon"un ve sosyalist blokta "de-Satelitizasyon"un başlangıcı ortaya çıktı (Stalinleştirmeden ve uydu oluştan kurtulma). Kruşçev'in, Yirminci Parti Kongresi'ne sunduğu "gizli rapor" (CIA sayesinde) süratle bütün dünyaya yayıldı, ancak bu gelişmelerin tamamen ABD lehine işlediği açık değildir. Hakiki "Soğuk Savaş" dönemi, kabaca 1946-55 arası, muazzam bir siyasi istikrar ve ideolojik katılık dönemiydi. Şimdi her birinden biraz daha az olacaktı ve siyasi manevralar yapmak çok daha fazla maharet ve incelik gerektiriyordu. Kennedy evresi başladı.

Dahası, Üçüncü Dünya elden çıkıyordu. Çok sayıda Üçüncü Dünya ülkesinin Birleşmiş Milletler'e kabulü ile, otomatik ABD çoğunluğu ortadan kalktı. 1960'ların sonlarında neredeyse bir otomatik ABD azınlığı hâline geldi. Doğru, bu sadece bir diş geçiremeyen kararlar meselesiydi; fakat ABD'yi kızdırmaya, hatta Amerikan nüfuzunu bozmaya başlamıştı. 26 Temmuz Hareketi'nin ulusçu zaferinin Küba'sı, Amerikalar'da her yerde sosyalist devrimler ilham eden Küba'ya dönüştü. Doğru, bu amaçlı baskı kullanımında Amerikalıların beceriksizliği büyük bir rol oynuyordu, fakat bir anda "ifsat" ABD'nin "arka bahçesine" yerleşmiş gözüküyordu. Ve Asya'da, 1955'teki Hind-i Çin "tertibi" boşa çıktı ve Başkan Johnson ABD'nin ikinci ve kazanma şansı çok daha az bir Asya kara savaşına tümüyle girişini kızıştırdı.

Son olarak, yurt içinde, 1960'lı yıllar birçok cephede isyan evresi olacaktı. Vietnam, "teach-ins" ile başlayıp "Ho Ho Ho Chi Minh" şarkıları söyleyen yürüyüşçülere varan ciddi

bir savaş karşıtı hareketin doğmasına neden oldu. 1954'teki hukuk zaferinden sonra devam eden toplumsal ayrılıkçılık realitesi önce Rosa Parklara ve Montgomery otobüs boykotlarına, sonra Missisippi'deki Özgürlük Yürüyüşlerine yol açtı ve Martin Luther King ile Malcolm X'in katledilmeleriyle ve Siyah Güç Hareketi'nin doğuşuyla zirvesine ulaştı. Üniversite talebeleri arasında ılımlı karşı kültür olarak başlayan hareketler savaş karşıtı, anti-emperyalist ve ırkçı karşıtı duygularla birleşerek ülkenin her yanında bir patlama gösterdi: 1968'de Columbia'dan Kent State'e ve 1970'deki Kamboçya bombalamaları yüzünden neredeyse yurt çapında greve yol açan hareketler.

Bütün bunlar tam da Kondratieff uzun dalga genişleme safhasının aşağı doğru dönmeye başlamakta olduğu bir sırada meydana geliyordu. 1950'lerin efsanevî yükselişi, 1960'ların kolay yeni refahı, 1970'lerde mali zorluklar, enflasyon, petrol fiyatlarındaki artışlar ve ciddi işsizlik evresine dönüşecekti. Sözün kısası, ABD hegemonyasının iktisadi temelleri bizzat başarıları yüzünden sarsılıyordu: Her yerde, fakat özellikle Batı Avrupa ve Japonya'da görülen iktisadi büyüme, Amerikan işçi sınıfının yükselmekte olan hak ve ayrıcalıkları, (sadece orada olmasa da) özellikle ABD'de maaşlı profesyonel tabakaların muazzam ölçüde genişlemesi. Birden bire zor zamanlar gelip çattı. Tartışmalar, genişlemekte olan bir dünya-ekonomiden kimin ne pay alacağından, durgunluk halindeki bir dünya-ekonominin yol açtığı kesintilerin yükünü kimin taşıyacağına kaydı.

Bu yeni, daha az güllük gülistanlık durumla yüzyüze kalınca, 1970'lerin ABD başkanları — Nixon, Ford, Carter— yeni bir strateji denediler. Buna dikkat çekmeme (alçak duruş) arayışı veya kayıpları en aza indirme tarzı denebilir. Ortaya çıkmakta olan Batı-Batı çatışmasında, ABD batı Avrupa ile Japonya'nın ittifaktaki bir ölçüde otoriter Amerikan liderliği karşısındaki rahatsızlıklarını, onlara "üçyanlılık"

çerçevesi içinde yeni ve daha eşit bir statü teklif etmek suretiyle hafifletme arayışına girdi.

Artık pek monolitik (yekpâre) bir blok olmayan sosyalist ülkeler gerçekliği ile yüzyüze gelen ABD, farklılaştırılmış bir strateji geliştirmeye karar verdi: Çin ile ilişkilerin yeniden, ve görülmeye değer bir şekilde kurulmasına ve onunla eşzamanlı olarak Sovyetler Birliği'yle *détente* arayışına dayanan Nixon-Kissinger kombinezonu.

ABD'nin 1973'te Vietnam'dan geri çekilişinin ve Portekiz Silahlı Kuvvetler Hareketi'nin 1974'deki başarılı darbesinin peşinden, ABD değişik türde bir Üçüncü Dünya stratejisi denemeye karar verdi: "köktenci" hareketlere karşı siyasi müdahalecilik seviyesinde keskin bir azalma stratejisi: CIA'nın Angola'ya karışmasını yasaklayan Clark yasa değişikliği, İran'da Şah düştüğü zaman müdahale etmeme, Zimbabwe'ye dair Lancaster House müzakerelerine destek, rejiminin sonlarına doğru Somoza'ya yardım etmeme. Muhakkak ki, bu tavır kısmen halk kuvvetlerinin gücünün eseriydi, kısmen de ABD kamuoyundaki o Vietnam sendromu denen şeyin. Fakat, aynı zamanda Amerikan hükümet çevrelerinde, ABD'nin Üçüncü Dünya devrimci hareketleriyle "iyi geçinmesinin" kendi çıkarına olacağı yolunda bir inanç vardı.

Son olarak, yurt içinde, ABD Siyah Güç'le ve kadın hareketleriyle çatışmaktan "olumlu eylem"i tesis etmeye geçti. Karşı-kültürü suçlamak yerine, sistem kendi pratisyenlerini yeni giysi kodlarının, serbestleştirilmiş cinsiyet ve uyuşturucu kurallarının bizzat müstakbel seçkinler arasında kabulü vasıtasıyla devşirmeye girişti, yani genç, yukarı doğru hareketli profesyoneller (yuppiler) arasında. Nixon'ın makamından olduğu ve Kilise komitesinin CIA'nin kirli çamaşırlarını ortaya döktüğü 1970'ler, McCarthyci anti-Komünist isterilerden veya hatta Kennedy zamanının kendinden emin liberal müdahaleciliğinden çok farklı görünüyordu.

1970'lerin bütün bu değişimleri, hiç şüphesiz dönüştürülmüş bir jeopolitiğin ve sarsıntılı bir dünya-ekonominin eseriydi. Ancak, benim işaret etmek istediğim şey, ABD'nin kibrini bir nebze azaltmak, zamanla oynamak, hemen meydana gelecek hasarı azaltmakla cevap vermeye çalıştığıdır. Sanki Amerikan liderleri şöyle bir şeye inanıyorlardı: ABD uzun vadede çökmekte olsa bile, bu uzun vade çok uzun bir zaman olabilirdi. Tabii bu arada Amerikan hayatı biraz güçlüklerle dolu olsa bile, pek o kadar fena olmak zorunda da değildi.

Söylemeye hacet yok, bu ancak büyük bir sabırla işe yarayabilecek bir politika türüdür. Ve zayıflamakta olan bir ekonomi, sabrı en yükseğe çıkarmaya pek uygun değildi. Aksine daha şiddetli iç gerginliklere yol açıyordu. Bu bakımdan, Ayetullah Humeyni, Amerikan elçiliğini teslim alıp içindeki rehineleri bir yıl boyunca alıkoyduğu zaman, Amerikan halkının sabrını çabucak taşırıyordu. Humeyni'yi yerinden etmeye gücü yetmeyen Amerikan seçmeni, Carter'ı indirip Ronald Reagan'ı başkan seçti. Reagan'ın cazibesi ve bunun sonucu olan siyasi kudretinin temeli, onun Nixon-Ford-Carter'ın "yeni dünya gerçekliklerine kendini ayarlama" ve Amerikan gücünün "sınırlarını" kabul etme tutumlarını reddetmesindeydi. Reagan sorunun nesnel dünya gerçekliğinde değil, 1970'lerde Amerikan liderliğinin bu gerçekliğe öznel cevabında yatmakta olduğunu iddia ediyordu. Şayet ABD (tekrar) sert olsaydı, dünya ABD'ne (tekrar) saygı gösterirdi. SSCB ile sertleşmek, Amerikan müttefikleriyle sertleşmek, Üçüncü Dünya ile sertleşmek ve bizzat ABD'deki tüm liberallerle, aykırı ve suçlu kişilerle sertleşmek istiyordu.

Yahut böyle diyordu. Demem o ki, Reagan'ın retoriği yukarıdan aşağıya bakan bir erkeksilik (maçoluk) kokuyordu. Ya uygulaması? Herhangi bir Amerikan "muhafazakârının" tanıklık edebileceği gibi, masaldan ibaret.. Bir kez daha,

ABD hükümetinin her dört alanda (Batı, Doğu, Güney ve yurt içi) fiilen neler yaptığını gelin gözden geçirelim.

Reagan yönetimi, Batı Avrupalı müttefikleriyle olan iki büyük iktisadi mesele üzerinde "sertliği" denedi. 1980'lerin başlarında onları SSCB ile Avrupa'dan gerçek bir doğal gaz boru hattı kurma anlaşması yapmaktan alıkoymaya çalıştı. Amerikan argümanı askeri ve ideolojikti. Sadık ve Tory Bayan Thathcer dahil olmak üzere, müttefiklerinin cevabı meselenin kesin surette iktisadi olduğu şeklinde oldu. Sonraları, bir Batı Avrupa uçağı yapma üzerinde de benzer bir tartışma meydana geldi. Her iki durumda da, ABD Batı Avrupa'yı doğrudan iktisadi çıkarlarının peşinde gitmekten caydırmaya muvaffak olamadı. Aynı şey, iki ülke arasındaki bitmez tükenmez ticaret görüşmelerinde Japonya ile gayet açık bir şekilde vuku bulan durum oldu. Bu alanda, bay Reagan karton bir kaplan oluvermişti.

Reagan yönetimi hiç şüphesiz "şeytan imparatorluğu"na karşı çok sert oynuyordu. Askeri alanda akıl almaz ve görülmemiş miktarlarda para harcıyordu. Ancak bu vesileyle askeri veya siyasi bakımlardan başlangıçtaki statükodan herhangi bir önemli tarzda farklı olan bir şey elde edebildi mi? SSCB herhangi bir büyük mesele üzerindeki jeopolitik tavrını değiştirdi mi? Dünya-sistem içinde siyasi bakımdan daha mı az güçlüdür? Bay Reagan, Gorbachev'un siyasi zuhurunu hemencecik kendine yontmayı arzu etmedikçe, *maçoluğun* bir fark meydana getirmiş olduğunu gösterme hususunda neyi kullanabileceğini görmek zordur.

Üçüncü Dünyada Reagan tabii ki bazı sarsıcı başarılar elde ettiğini gösterebilir: ABD silahlı kuvvetleri, siyasi bakımdan hasım bir rejimin 100.000'in biraz üzerindeki bir nüfusun kaynaklarına kumanda etmekte olduğu Grenada'da hükümeti alaşağı etti. ABD ayrıca Libya'yı —bir defa!— bombalamayı başardı. ABD'nin açık bir şekilde yapmayı be-

ceremediği şeyler ise denizcileri Beyrut'ta tutmak, Humeyni'yi sindirmek ve Nikaragua'da Sandinistaları devirmek oldu.

Bunların sonuncusu en ilginç çaresizlikti; çünkü Reagan'ın gündeminde açıkça çok yüksek bir yer işgal ediyordu ve bu alandaki "başarı"nın açık kanıtı olacaktı. Şayet Reagan, Nikaragua'yı işgale muvaffak olamadıysa, sebep yeterince açık görünüyor. Amerikan halkı üç günde biten bir eylemde (Grenada) en fazla bir avuç can kaybına müsamaha göstermeye hazırdı, fakat belirsiz sayıda daha fazla can kaybına yol açabilecek bir durumda (Beyrut) 200 can kaybına ve hele hele uzaklardaki bir savaş bölgesinde (Nikaragua) onbinlerce can kaybının olması ihtimaline müsamaha etmezdi. Buna ister Vietnam sendromu, ister başka bir şey deyin, gerçek şu ki Nikaragua meselesi o kadar açık bir siyasi gerçeklik haline geldi ki Reagan *bile* ona doğrudan karşı çıkmaya cüret edemedi. Iran-Contra fiyaskosunun sonuçsuz büklümlerinin en basit izahı budur.

Eh, o halde, muhakkak ki yurt içinde Reagan bir farklılık yarattı değil mi? "İki tarafı da tutan" dış politikanın muharref bir yorumu sayesinde Demokratları sindirmeye çalıştı. Kongre'deki Demokratlar Reagan'la giriştikleri dış politika kapışmalarındaki cesaretleri için birkaç madalya kazanırken, gerçek şu ki daha önceki herhangi bir zamanda olduğundan daha fazla konuda ayak sürüdüler. Sindirmenin, Demokratların daha önceki otomatik Soğuk Savaş reflekslerini terketme oranını yavaşlatmış olmaktan öte bir işe yaradığı söylenemez.

Bay Reagan emek-sermaye düzenlemelerini büyük ölçüde bozdu: hem sendikaları mahvetmek (PATCO, hava trafik denetçilerinin grevi sırasında) hem de sendikalaşmış işçi sınıfının gerçek ücret gelirlerine göz koymak suretiyle (vergi oranlarındaki azalma sayesinde, zenginlerin gelir bölümün-

den daha fazla pay alması.) Hiç şüphesiz yoksulları daha yoksullaştırdı. Yeni Anlaşma'nın sistemde tesis ettiği bir devrim miydi bu? Pek az. Her şey geri tepmeye hazır durumdadır; işçiler yeniden militanlaşmaya (atak, saldırgan olmaya) hazırlanmaktalar: kavga kıyamet yakın.

Bay Reagan aynı zamanda, 1970'lere özgü hamlelerden olan "olumlu, kabul edici eylem"i de yıkmaya çalıştı. Muhakkak ki mümkün olan her şekilde hasımane hareket etti; ne azınlıklar, ne de kadınlar Reagan yıllarını bir ilerleme uğrağı olarak düşüneceklerdir. Ancak bunlar *siyasi bakımdan* ne ölçüde geriye itildiler? Dürüst bir cevap şu olacaktır: korktuklarından çok daha az. "Toplumsal gündem" —kürtaj, ibadet, pornografi gibi konular— dediğimiz şeye gelince, bu konularda sadece sağcı grupların günümüzdeki feryatlarını dinlemek, bunların Reagan'ın bu konulardaki ihanetine (yani, yetersizliğine) dair feryatlar olduğunu anlamak için yeter de artar bile.

Reagan evresinin dersi şu: ABD'nin çöküşüne bir cevap olarak *maçoluk*, Nixon-Ford-Carter'ın "gerçekçi" yaklaşımından muhakkak ki daha etkili değildi ve muhtemelen çok daha az sonuç alıcıydı. Nesnel gerçeklik politika-yapıcılarına sınırlar koyar. Olumsuzlukları erteleyebilir, kayıpları en aza indirebilir, (az da olsa) bazı avantajları elde tutmak için manevralar yapabiliriz; fakat dalgaları durdurmak elimizde değildir.

(Boş Sayfa)

3 ❦ Japonya ve dünya-sistemin müstakbel yörüngesi

Dünya-sistemde, önemli olduklarına dair yaygın bir kanaat beslenen iktisadi ve siyasi değişimlerin ortasında bulunuyoruz. Birçok insan bu değişimlerin muhtemel etkisini sükuneti bozucu veya belirsiz telakki ediyor; bazıları arzuya şayan bulmuyor. Bugünkü dönem, benim 1945'den 1967'ye kadar sürdüğünü söylediğim bir ABD hegemonyası döneminin arkasından gelmektedir. Bu önceki dönem, şimdikinin aksine, dünya-sistemde (sükunet değilse bile) nisbi bir istikrar dönemiydi.

Savaş sonrası dönemin istikrarlılığı karşıkonulmaz ABD gücüne dayanıyordu: iktisadi güç, siyasi güç, askeri güç, kültürel güç. Bu güç sadece müttefikleri arasında değil, esasta SSCB tarafından bile sorgulanmıyordu; SSCB, özerkliğine Birleşik Devletlerin müsamaha göstereceği büyük ölçüde otarşik bir bölgeye sözgeçirmek peşindeydi sadece: Yalta anlaşması diye bilinen şeyin özü buydu. Bu dönemde Birleşik Devletler'in iktisadi kudreti, onun hemen hemen bütün alanlardaki üretim "verimlilikleri" üzerine inşa edilmişti. Ve bu ABD verimlilikleri kapitalist dünya-ekonominin, tarihinde benzeri olmayan bir tarzda genişlemesinin motoru idiler: dünyanın her tarafında üretim hacminde yukarı doğru tırmanmayla sonuçlanan bir genişleme. ABD'nin siyasi gücüne gelince, onun (geçmişte) ne kadar büyük bir güç olduğunu bugün unutmaya meyyaliz. Basit bir örnek 1980'lerle olan

karşıtlığı göstermeye yeter: 1950'li yıllarda Birleşik Devletler, Kore Cumhuriyeti'ne destek olma yolundaki askeri eylemi için BM'in onayını elde etmiş olmaktan memnuniyet duyuyor, ama bunun SSCB'nin Güvenlik Konseyi oturumlarındaki geçici ve hiçbir zaman tekrarlanmayacak olan yokluğu sayesinde mümkün olduğunu idrak ediyordu. Bu bakımdan ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles sözümona Barış için Birleşme kararını içeren bölümü düzenliyor ve bu, gelecekte Sovyetlerin benzer bir eylemi veto etmesi durumunda BM Genel Asamblesi'ne bazı yeni yetkiler veriyordu.Varsayım, gelecekteki bir ABD kararının Genel Asamble'den kolayca geçeceği idi pek tabii. Bu 1950'lerde hakikatte doğru idi. Ama bunun 1980'lerde de geçerli olacağını kim tahayyül edebilirdi? Muhakkak olan şu ki ABD hükümeti böyle bir şeyi hayal edemezdi; onun şu an BM karşısındaki tüm tavrı Birleşik Devletler'in Genel Asamble'deki her önemli tartışmada kaybeden tarafta yer alacağı varsayımına bağlanmaya meyletmektedir.

ABD'nin gücü 1970'lere gelinirken önemli ölçüde azalmıştı; Birleşik Devletler Vietnam'dan geri çekilmeye zorlanıyordu; dünya-ekonomi ciddi bir gerileme (bir Kondratieff B–safhası) içindeydi. Batı Avrupa ve Japonya'daki sanayiler dünya piyasalarında ABD sanayileriyle aşağı yukarı tam rekabet halindeydiler ve hatta birçok durumlarda ABD sanayilerinden daha "verimli" hale gelmişlerdi. Dünyadaki muhtelif büyük güçlerin siyasi ilişkileri öncekinden daha çok karmaşık bir mozayik sunuyordu; Batı Avrupa ve Japonya'nın siyasi konumları Birleşik Devletler tarafından kesinleşmiş kabul edilemezdi artık. Bu durum Üçlü Komisyon'un ihdasına yol açtı. Ne varki, bununla eşzamanlı olarak, sözümona sosyalist blok kargaşa içine girmişti. Çin ve Sovyet dış politikaları ihtilaf hâlindeydi. SSCB'nin Doğu Avrupalı müttefikleriyle ilişkileri sıkıntıya girmişti. Askeri yönden, ABD-Sovyet ateşgücünde öncekinden daha çok eşitlik vardı, ama her

bir gücün yahut ikisinin birden Avrupa arenası dışında askeri çatışmaları kontrol etme gücü muazzam ölçüde azalmıştı.

Bu yeni durumun ideolojik yansıması, bugüne kadar sonuca bağlanmayan iki süregiden siyasi tartışmada görülebilir. Bunlardan birisi NATO ve Varşova Paktı'nın karşılıklı askeri ittifakları çerçevesinde sözümona Doğu-Batı kodifikasyonu (kurallar düzeni) çevresinde dönmekteydi. Birçok insan bu karşı karşıya gelmenin bir bakıma miadını doldurduğunu ileri sürüyordu; bununla beraber her biri çerçeveyi ciddi ölçüde değiştirme hususunda müteredditt görünüyorlardı. İkincisi, sözümona Kuzey-Güney ilişkileri hakkındaki tartışmaydı ve yeni bir uluslararası ekonomik düzen tartışması kisvesi altında yapılıyordu. Bu tartışma da bu güne kadar büyük ölçüde duyguları coşturmaya yönelik ve sonuçsuz devam edegeldi.

Yaygın huzursuzluk bu bakımdan kolayca anlaşılabilirdir. Mevcut dünya siyasi ve iktisadi kurumlarının nesnel temelinin yerinde artık yeller eserken, kurumlar sanki bu temel varmış gibi yollarına devam etmektedirler. Aşikardır ki, bu durum uzun süre devam edemez ve bir çeşit çöküşe dair korkular sebepsiz değildir. Bununla beraber, meseleler sanki ele alınamayacak kadar nazikmiş gibi, hiçkimse değişime yol vermek için herhangi çok ciddi bir adım atmaya arzulu gözükmemektedir. Gerçekte, her çeşit değişimler pek tabii oluşum halindedir yahut oluşmaya başlamış bulunuyor ve kapitalist dünya-ekonominin geçmiş tarihinin yorumuna dayanan bu müstakbel iktisadi ve siyasi ittifak değişikliklerinin temel yönlerinin anahatlarını çıkarmak pek zor da değildir.

Sistemin geçmiş tarihinin ışığında yakın geleceğin tahliline dönmeden önce, kapitalist dünya-ekonominin işleyiş tarzıa dair üç temel önermeyi sunmama izin verin. Evvela, tarihsel bir sistemdir o; yani, kuralları ve yapıları vardır, bir başı ve nihayette bir sonu olan tarihsel bir gelişimi bulun-

maktadır. İçinde yaşamakta olduğumuz bu sistemin ideolojik ürünlerinden biri şu müphem epistemolojik inanç olagelmiştir: beşeri faaiyetin üç değişik ve ampirik olarak ayrılabilir alanı vardır: iktisadi, siyasi ve sosyal ve/veya kültürel alanlar: hatta bunlar özerk mantıkları ve/veya oyuncu ve motivasyon kümeleri olan alt sistemlerdir. Kapitalist dünya-ekonomi için bu durumun daha önceki herhangi bir tarihsel sistem için olandan daha fazla geçerli olduğunu sanmıyorum. Ekonomi, siyasa ve toplum belki yeri geldiğinde keşif (anlama) maksadına hizmet edebilecek ama somut kalıplara sokulmaması gereken analitik soyutlamalardır ve herhangi bir somut tartışmada asla bölümlere ayrılmamalıdırlar. Pratikte, bunların üst üste binişleri topyekün, daimi ve karşılıklıdır.

İktisadi, siyasi ve sosyokültürel ayrı başlıklar altında tahlil edilen malzeme çoğu zaman gerçek bir varoluşsal ikilemi, yani kısa vade, orta vade ve uzun vadenin çok sayıdaki toplumsal zamanlarındaki çıkar takipleri arasındaki çelişkileri yansıtmaz. Özellikle, orta-vadedeki uğraşıların yol açtığı sorunlara sunulan çözümler, uzun vadeli sorunlara sebep oluyor gözükmektedir. Bu bakımdan, tahlilin diğer iki önermesi orta vade ve uzun vade ile alakalı olmak zorundadır.

Herhangi bir tarihsel sistemin orta vadesi çevrimsel (konjonktürel)dir. Kendisini belirli parametreler dahilinde tutan geribesleme *(feedback)* mekanizmaları ihtiva ettiği ve dolayısıyla ölçülmüş diakronik tasvirler bir tür düzenlilikle yukarı ve aşağı doğru gidip gelen eğriler biçimini almakta olduğu için ona bir sistem diyoruz. Dünya-ekonominin tahlilinde bizi en mübrem tarzda ilgilendiren çevrimsel gerginlik, piyasa işlemleri ve metalaşma vasıtasıyla işleyen bir iktisadi yapı dahilinde tekelci konumlara doğru kesintisiz atılımın yol açtığı gerginliktir. Piyasanın topyekün rekabetçi olması ölçüsünde, kar haddi tanım gereği düşük olmak zorundadır.

Diğer yandan, herhangi bir piyasada kısmi bir tekelci avantaj bile elde edebilen herhangi bir kimse, bu gerçekten ötürü meta çevriminden akan fazlalığın çoğunu otomatik olarak alıkoyabilmektedir. Bu bakımdan bütün piyasalardaki bütün iştirakçiler her zaman kendileri için tekel oluşumunu destekleme ve başkalarının tekellerini kırma peşinde olurlar.

Kısa vadede piyasalardaki bir takım iştirakçiler bazı tekeller ihdas etmede her zaman için başarılı olurlar. Kısmi bir iktisadi tekelin bile başarılması her zaman sosyokültürel mekanizmaların takviye ettiği siyasi bir olgudur. Kullanışlı siyasi mekanizmalar pek çoktur: piyasaya girişi sınırlayan (veya başka devletleri tekel-karşıtı önlemler almaktan alıkoyan) dolaysız veya dolaylı devlet önlemleri, fiyat kırmaya imkan veren doğrudan kaynak transferi, çeşitli mülkiyet hakları (msl. patentler) için verilen garantiler, bazı maliyetlerin (msl. altyapı, araştırma ve geliştime) sosyalizasyonu, rakiplerin fiziki imhası, vesaire. Tekelleri takviye eden sosyokültürel mekanizmalar arasında ise şunları sayabiliriz: belirli kanallardaki işlemleri kolaylaştıran sosyalizasyon süreçleri, personelin katmanlı işe alınma örnekleri, piyasa davranışı üzerindeki ideolojik tahditler, pazarlamanın gizli ikna edicileri, vs..

Nerede tekeller ihdas edilmişse, orada yüksek kâr vardır. Bu durum piyasaya giriş peşindekilerin şiddetli hücumu altındaki bir sektör meydana getirir. Zaman geçtikçe, orta vadede kapitalist dünya-ekonomi içinde hiçbir tekel baki kalamaz: çünkü, dondurulmuş bir iş bölümünü sürdürecek hiçbir hakim siyasi yapı ve hiçbir münferit kültürel sistem yoktur. Binaenaleyh gözlemlemekte olduğumuz çevrim, dünya-ekonomi içindeki tekelci mahallerin daimi kayışının neticesidir. Böylesi üç çevrimsel (konjonktürel) kayma vardır. Birincisi meta zincirlerindeki çekirdek-çevre mahallindedir. İçinde kısmi tekellerin mevcut olduğu süreçlere çekirdek süreç-

ler diyoruz. Çevresel süreçler ise piyasa rekabetinin en yüksek (ve kâr düzeylerinin düşük) olduğu süreçlerdir. Belirli ekonomik süreçler çekirdek süreç olmaktan çevresel süreç olmaya (tekelcilikten rekabetçi olmaya) kaydıkça, sık sık birbirine eşlik eden mekansal kaymalar görmekteyiz.

İkinci kayma Kondratieff uzun dalgalarının A-ve B- safhaları arasındadır. A-safhaları tüm dünya-ekonominin yüksek bir tekelci sektörler dozuna sahip olduğu uğraklardır. Bu bakımdan birikim hadleri yüksektir ve herşey iktisadi genişlemeye doğru baskı yapar. B-safhaları piyasaların haddinden fazla rekabetle doyuma ulaştığı uğraklardır. Bu bakımdan, birikim hadleri düşüktür ve herşey daralmaya doğru, ama aynı zamanda (pek tabii) yeni tekelci sektörlerin ihdası peşinde koşmaya doğru baskı yapar. Çok daha uzun zaman dilimlerinde gerçekleşen üçüncü kayma ise, devletlerarası sistemdeki hegemonya uğrakları ile rekabet dönemleri (sözümona güçler dengesi) arasındaki kaymadır. Hakiki hegemonya yüksek bir ekonomik tekeller temerküzüne sahip bir tek güçlü devletin başarısıdır ve onun bu iktisadi gücü daha sonra diğer güç çeşitlerini alttan destekler. Bu temerküzler bir dizi güçlü devlet arasında aşağı yukarı eşitçe bölündüğü zaman en yüksek rekabet meydana gelir. Benim toplumsal zamanın orta vadesi hakkındaki ikinci önermem böylece kendini tekellerdeki bu çevrimsel kayma örneklerinde açığa vurmaktadır.

Üçüncü önerme uzun vadeyle (tarihsel sistemin, nihayette onun tarihsel ölümünün nedenini açıklayan, asırlık yönelimleriyle) ilgilidir. Kapitalist dünya-ekonominin uzun-vadedeki sorunu esas olarak şudur: başarıları yüzünden hikmet-i vücudunu (varlık sebebini) zayıflatmakta ve her zamankinden daha etkili olan kendi öz muhalefetini beslemektedir. Evvela kendini başarıları yüzünden nasıl zayıflatmakta olduğuna bakalım. Şayet sonugelmez sermaye birikimi

varlık sebebi ise ve tekelci avantajlar yüksek sermaye birikimini mümkün kılıyorsa, her şeyin metalaştırılması sürecinin tamamlanması —çok sayıda oyuncunun çok sayıdaki piyasalarda rekabet etme yeteneğini en yükseğe çıkarmak suretiyle— tekelci sınırlar oluşturma yeteneğini gerçekte öldürecektir. O zaman kapitalistler, üretim faktörlerinin tam serbestisine doğru bastırmak şöyle dursun, ayaklarını sürüyor olacaklardır (tarihen sabit olagelen de budur zaten). Bununla beraber, çevrimsel iktisadi çalkantılara yol açmakta olan rekabetçi tekelkarşıtı mücadeleler, çevrimsel çalkantılardan sonra ikitsadi genişlemeyi yeniden başlatmak için, tekrarlanan kısmi metalaşma artışlarına ihtiyaç duyarlar. Bunun süregitmekte olduğu 500 yıldan sonra, dünya-ekonomide nisbeten yüksek bir metalaşma derecesine ulaşmaya başladık: konfigürasyonu mantıken bir asimptota yaklaşmakta olan bir süreç. Süreç asimptota yaklaştıkça orta-vadeli sorunları çözmek daha da zorlaşır; bu tür süreçler uzun-vadeli yapısal bunalım (kriz) denen şeye yol açtılar: içinde tarihsel tercihlerin büyük ölçüde açık olduğu uzun bir geçiş dönemi ihtiva eden yapısal bunalım.

İkinci bir asırlık yönelime de dikkat etmeliyiz. Asırlık metalaşma sürecinin sonucu olarak sistemden yarar sağlayanların direndikleri veya gönülsüz ama çaresiz rıza gösterdikleri bir süreç, siyasal süreçlerin sözleşmeye dayandırılması sürecidir. (Buna bazan bürokratikleşme, demokratikleşme ve giderek her zamankinden daha fazla kurallara bağlanmış devletlerarası sistem dahilindeki devlet yapılarının güçlendirilmesi denmektedir). Sistemden ilk elde yararlananlar bu sürece de direndiler yahut gönülsüz rıza gösterdiler. Ama bu süreç de acımasız olageldi. Ve bu süreç aynı zamanda bir asimptota yaklaşmaktadır: orada orta-vadenin sorunlarını çözmek giderek zorlaşmakta ve bu durum, dolayısıyla, uzun-vadeli yapısal bunalımlar meydana getirmektedir.

Bu kontratlaşma sürecinin kapitalist dünya-ekonomi tarihi boyuncaki siyasetini kısaca değerlendirmemizde yarar var. Bir yandan, kısmi tekellerin sağladığı menfaatlerden dışlananlar başlangıçtan itibaren bu tekellerin olumsuz etkilerini azaltmayı teminata bağlamanın başlıca aracı olarak ileri derecede siyasi kontratlaşma (hakların kanunlara bağlanması, kodifikasyonu) peşindeydiler. Böyle yapmakla biçimsel devlet yapılarının güçlendirilmesi yolunda tazyik yapmaya yönelmiş oldular. Her ne kadar eski ve çökmekte olan tekelci sektörleri kontrol edenler, tabii olarak, bu gibi daha ileri kontratlaşmaya karşı çıktılarsa da, özellikle iktisadi durgunluk zamanlarında, yeni tekelci sektörler oluşturma peşinde koşanlar da devlet yapılarını kullanmaya kalktılar ve böylece bu yapılar daha da güçlendi. Bu bileşim hemen hemen tüm oyuncuları dikkatlerini dünyada anahtar siyasi failler olarak devlet yapıları üzerinde merkezlendirmeye götürdü.

Ondokuzuncu yüzyılda, nihayet bu süreçte büyük bir gelişmeye şahit olduk: biçimsel, bürokratikleşmiş sistem-karşıtı hareketler. Önceleri, bir yanda işçi partileri ve sosyalist partiler biçiminde, diğer yanda ise ulusçu hareketler biçiminde. Kısa vadede, bu hareketler dünya-sistemin temel ilkelerine muhasım idiler ve ona karşı siyasi enerjiyi harekete geçirdiler; hatta zamanla giderek başarılı oldular. Ne var ki, orta vadede, bizzat ara hedeflerini (devlet iktidarına yükselme) gerçekleştirmeleri yüzünden bu hareketler kapitalist dünya-ekonominin çevrimsel yenilenmesinin parçası haline geldiler. Ancak, uzun vadede, dünya-çapındaki kontratlaşma sürecini daha ileri götürmek ve bu asimptotuna doğru zorlamak suretiyle, sistemin yapısal bunalımına katkıda bulundular; bu katkı yeni hareketlerin, eski hareketlerin dünya-sistemin orta-vadedeki stabilizasyonunda oynadıkları rolü sorgulamalarına yol açtı. Bu son olgu ifadesini yeni toplumsal hareketlerin doğmasında buldu: Ekonomik İşbirliği

ve Kalkınma Örgütü (OECD), sosyalist ülkelerde anti-bürokratik hareketlerin tekrar tekrar zuhuru, ve ancak yakın zamanlarda Üçüncü Dünya'da ulusçu-sonrası hareketlerin ortaya çıkması.

O halde bu tartışmadaki yerimizi gözden geçirmeme izin verin. Dar biçimde (diyelim 1970'den 1995'e) tanımlanan halihazırdaki dönem, dünya-sistemin orta-vadeli çevrimsel ritimlerinin terminolojisiyle bir Kondratieff B-safhası olarak nitelenebilir. Bu B-safhası veya dünya-ekonominin iktisadi daralması eşzamanlı olarak ABD hegemonik evresi sonrasının ilk bölümüdür. Bu çevrimsel ritimler bakımından, nereye doğru istikamet tutturmakta olduğumuzu gayet kolaylıkla öngörebiliriz. Fakat bugünkü dönemi, daha dar biçimde (diyelim 1914'ten 2050'ye kadar) tanımlarsak, o zaman onu dünya-sistemin uzun-vadeli asırlık yönelimlerinin terminolojisiyle, sonucunu önceden kolayca göremeyeceğimiz bir yapısal bunalım dönemi olarak niteleyebiliriz.

Orta-vadeli çevrimsel ritimlere dayalı senaryoya aşinayız; eğer çevrimsel (konjonktürel) ise öyle olmalı zaten. Bugünkü Kondratieff inişi üç güçlü yarı-tekelci faaliyet temerküzündeki işletmeler arasında geçen keskin bir iktisadi rekabet uğrağıdır: Birleşik Devletler, Batı Avrupa ve Japonya. Her biri en kısa vadede kâr kaybını ve işsizliği diğerine ihraç etmeye çalışmaktadır. Bu şekilde top son 15 yıldır ileri geri mekik dokumaktadır ve muhtemelen gelecek 10 yıl için de böyle yapmaya devam edecektir. Oyun, gazetelerde haklarında bir şeyler okuduğumuz büyük değişkenler cinsinden oynanmaktadır: enerji fiyatları düzeylerindeki zigzaglar, başlıca para birimlerinin mübadele kurları, mukayeseli enflasyon oranları, vergi yapılarının maruz kaldığı dahili değişiklikler, korumacalığın nisbi derece ve biçimleri, vesaire. Ancak, rekabetin bu bölümü çok kısa vadeli ve ileri ölçüde politiktir, zira anahtar hedeflerden biri bu iktisaden merkez konumun-

daki devletlerde devlet-kademesindeki siyasi istikrarın muhafazasıdır. Görüşüme göre, üç büyükler arasında bu meyanda eşite yakın bir skor sözkonusudur.

İşsizlik ihracından daha önemli bir kısa-vade oyunu, başlıca potansiyel yeni tekelci üretim alanlarını denetim altına alma rekabetidir: mikroişlemcilik ve ona bağlı tüm potansiyel ürün paketleme işleri, biyogenetik ve yeni enerji kaynakları, Herkes bu ekonomik sektörlerin, 1990 ile 2000 arasında bir yerlerde başlayacak ve 1945-67 arasındakinden daha görülmeye değer olacak olan, gelecek Kondratieff çıkışının kalbi olacağını tahmin etmektedir. Burada mücadele bir yanda araştırma ve geliştirme sayesinde anahtar teknolojileri kontrol etme, diğer yandaysa örgütsel temerküzle alakalıdır. Transnasyonal işletmeler bu oyunu dahili gelişme, sanayi casusluğu, birleşmeler (mergers) ve kartelimsi düzenlemeler yoluyla sürdürüyorlar. Hükümetler evvelemirde muazzam kamu fonlarını bu düzenlemelere kanalize etmek (Reagan'ın Yıldız savaşları paketi bu girişimlerin muhtemelen en hırslısıdır) ve gayet geleneksel çıkar-bölgesi diplomasisi uygulayarak potansiyel pazarları ele geçirmek suretiyle bu harekete katılmaktadırlar.

Bu yarışta Japonya'nın muntazam bir şekilde öne geçmekte olduğu intibaına sahibim: herşeyden önce orta tabakalara (hükümetlerin sosyal refah programları, özel işletmelerin şişkin orta-yönetim listeleri ve hizmet sektöründeki muazzam tüketim yoluyla) muazzam iktisadi sermaye aktarımı bakımından Birleşik Devletler'den (ve daha az bir ölçüde Batı Avrupa'dan) daha az yük altındadır; ve pek tabii, geçmişteki avantajların savunulmasının gerektirdiği siyasi-askerî harcamalar bakımından da. Hiç şüphesiz Japonya ile diğer iki güç arasında bu bağlamdaki fark gelecek 30 yıl içinde ortadan kalkabilir, ama o zamana kadar yeni avantajlar eskileriyle birleştirilmiş, pekiştirilmiş olacaktır. Her ne ka-

dar Birleşik Devletler, hala dünyanın en kuvvetli gücüyse ve hiç şüphesiz bir zaman daha öyle kalacaksa da, Japonya'nın uzun vadedeki gerçek rakibi Birleşik Devletler'den ziyade canlandırılmış Batı Avrupa'dır: içinde bulunduğu kültürel kötümserlik atmosferine ve tek devlet yapısına sahip olmamanın yol açtığı yavaşlığa rağmen hafifsenmemesi gereken Batı Avrupa.

Öncü sektörlerin yerlerinin bu tür dünya genelinde iktisaden yer değiştirmesi devletlerarası ittifakların yeniden kurulmasına yol açıyor olmalıdır. Daha önce bunun iki defa vuku bulduğuna şahit olduk: onyedinci yüzyılın ortalarından sonlarına kadar Felemenk hegemonyasının nihayetinde ve ondokuzuncu yüzyılın son üçte birinde İngiliz hegemonyasının nihayetinde. Her bir durumda, şimdi olduğu gibi, hegemonik gücün iktisadi kudreti, siyasi hegemonyanın siyasi-askeri maliyetleri ve orta tabakaların tüketim seviyelerini sürdürmek için konan vergilerin sonucunda ortaya çıkan azalan iktisadi verimlilikler ve yükselen toplumsal güç tükenmeleri dolayısıyla zaafa uğramış oldu. Her bir durumda, arkadan gelen iki hak talepçisi vardı. (Hollandalılar'ın ardından, İngiliz ve Fransızlar; İngilizler'in ardından, Amerika ve Almanlar). Her bir durumda, çökmekte olan hegemonik güç (kökeninde) askeri bakımdan bir deniz gücü idi ve ancak hegemonik oldukça karakuvvetlerine yatırım yapmaya başlamıştı. Her bir durumda, arkadan gelen taliplerin biri karatemelli idi (Hollanda evresini takiben Fransızlar; İngiliz evresini takiben Almanlar), diğeri ise, deniz-temelli, yahut sonradan deniz/hava-temelli (Hollanda evresini takiben İngilizler ve İngiliz evresini takiben Amerikalılar.) Ve her iki durumda da kazanan deniz gücü oldu. Bir kere, masrafları daha azdı. Her bir durumda, önceki hegemonik güç, geleceğin hegemonik gücüyle iktisadi ve siyasi bakımlardan kuvvetlerini birleştiriyordu, önce kıdemli ortak, sonra ikinci derecedeki ortak olarak, (Hollandalıların İngilizlerle, İngilizlerin

Amerikalılarla işbirlikleri gibi). Halef hegemonik gücün fiilen hegemonik hale gelmesi çok uzun zaman alıyor ve, istisnasız olarak bu durum rakip ile bir dünya savaşını gerektiriyordu. (Franko-İngiliz Savaşları, 1792-1815 ve Alman-Amerikan Savaşları, 1914-1945).

Büyük güçler rekabetinin uzun bir dönemi boyunca bir hegemonyadan diğerine geçişin bu iki geçmiş çevrimine basit bir benzetme yapacak olursak, Japonya ve Batı Avrupa'nın iki halef aday olduklarını görebiliriz: Japonya deniz/hava temelli aday, Batı Avrupa ise kara-temelli aday. O zaman bir ABD-Japonya iktisadi-siyasi ittifakı sezinlemiş oluruz: Birleşik Devletlerin önce kıdemli ortak, sonra ikinci derece ortak olduğu bir ittifak. (Bunun başlangıcını Amerikan ve Japon ulusaşırı şirketleri arasındaki yeni bağlarda görüyoruz). Dünyanın başka bölgelerinin de bu girdaba çekilmekte olduklarını tahmin edebiliriz. Eğer Çin, bir ABD-Japon ekonomik bölgesine tamamen sokulacak olursa, o zaman Batı Avrupa'nın SSCB ve Doğu Avrupa ile kuvvetlerini birleştirmekten başka seçeneği kalmaz. Üçüncü Dünya aşikar biçimde bu iki yeni büyük ittifak için bir yarış alanı olacaktır; muhtemelen Orta Doğu ile Avrupa-SSCB arasında bir bağ kurulacak, Latin Amerika'nın ise Pasifik-temelli ABD-Japon bölgesiyle olan bağı varlığını sürdürecektir. Ve bu senaryoya göre, 2050 dolaylarında muhakkak bir dünya savaşı olabilecektir—öncelikle ABD ve SSCB arasında değil de, Japonya ve Batı Avrupa arasında. Ve, benzetme gereği, Japonya bu savaşı kazanacaktır.

Bu senaryonun saçmalık derecesinde basite indirgeyici olduğunu söyleyeceksiniz ve söylemelisiniz de. Sadece orta-vadeli çevrimsel ritimleri hesaba katmakta ve uzun-vadeli asırlık yönelimleri, dolayısıyla da tarihsel sistemimizin şu anda cereyan etmekte olan yapısal bunalımını atlamaktadır. Orta-vade senaryosu için bile, büyük bir sorun var önümüz-

de. Daha önceki her hegemonya kayması ve dolayısıyla eski hegemonik gücün halefiyle olan ittifakı (Felemenk ve İngiliz, İngiliz ve Amerikan) Avrupa-içi bir hadiseydi. Birleşik Devletler ile Japonya arasındaki uzun-vadeli bir ittifak başka türden kültürel sorunlar yaratmaktadır ve bunların nasıl ele alınıp çözüleceği belirsizdir. Ancak, bunu beklentilere nail olunması için temel bir engel saymıyorum; zorunluluk gerektirdiğinde kültür muhteşem bir plastikliğe (yoğrulabilme, biçim alabilme) sahiptir.

Bu orta-vadede hegemonik çevrimin tamamlanması yapısal bunalım olgusundan ötürü karmaşıklaşmaktadır. Sistem-karşıtı hareketlerin rolünün inanılmaz biçimde artmasının bir yönü, ondokuzuncu yüzyılda propaganda edilen Avrupa-temelli evrenselci ideolojinin reddidir. Avrupa-dışı medeniyetlerin yeniden öne çıkması büyük bir siyasi realitedir bugün ve gelecek yüzyılda bu durum daha da pekişecektir. Japonya'nın iktisadi yükselişi simgesel olarak bu yeniden öne çıkmaya uygun gelmektedir; ne var ki, bu medeniyetsel öne çıkışın hakiki vasfı onun çok çeşitliliği olduğundan, iktisadi başarı onun ana işareti olamaz. Çeşitliliği içinde bu medeniyetsel öne çıkış Bandung Konferansından bu yana devletlerarası ilişkilerin bir parçası olageldi. Diplomatik etkinliği bu güne kadar belki sınırlı kaldı ama, popüler ideoloji içindeki kuvvetinden şüphe edilemez.

Böyle olsa bile, asıl önemli mesele Batı'nın yükselişinin ardından çöküşü değildir. Bizim bugünkü dünya-sistemimizin değişik bir tarihsel sistem biçimine (yahut biçimlerine) dönüşüyor olmasıdır. Kendi somut ikilemlerimizin önemini takdir etmeden önce bazı genel geçiş süreçleri üzerinde durmam gerekiyor. Yapısal geçişler hakkında üç şeye dikkat edilmelidir. Önce, yapısal geçişler başladığı zaman, eski tarihsel sistemin süreçleri bunun üzerine hemen sona ermez. Hatta, tam aksi meydana gelir: eski süreçler devam eder ve

şiddetlenir, bu da yapısal bunalımı kışkırtan ve şiddetlendiren şeyin ta kendisidir. Ne kapitalistlerin kapitalist olmaları kesintiye uğrar, ne de kamu iş idarecilerinin idareci olma vasıfları son bulur. Gelecek 75 yıl içinde bugünkünden çok daha fazla metalaşmaya, hatta daha fazla kontratlaşmaya, daha fazla üretim, üretkenlik ve teknolojik yenilenmeye sahip olacağız. İdeolojik sebeplerle manzaranın güllük gülistanlık yanını vurgulamak isteyenlerin kullanabilecekleri birçok kanıt olacaktır. Bir geçişin, tarihsel bir sistemin sona ermesinin, onun çöküşünden ziyade tamamlanması olduğunu farketmek çok önemlidir.

Bununla beraber, nihayette, çok önemli bir alanda çöküş olur: birikim süreci üzerinde yavaş yavaş bir sıkıştırma meydana gelir. Bu durum şiddetlendikçe, normal elit-içi rekabeti yoğunlaştırarak sürekli yıkıcı ölümcül bir mücadeleye dönüştürür. Bu meydana geldiğinde (ki tarihsel sistemimiz içinde henüz vuku bulmuş değildir), siyasi düzenin daha ciddi, daha az beraberce önlenebilir çözülüşlerine giden yolu açar: sistemkarşıtı hareketlerin 150 yıldır vaktinden evvel (mevsimsiz) haber verdikleri bir şey. Yanlış tahminlerinin sebebi, her zaman için sözkonusu uğrağı ayak takımının (underclasses) eylemlerine dayandırıyor olmalarıydı, oysa tarihsel sistemlerde düzenin çözülmesinin hakiki sebebi düzenin muhafızlarının ruhlarındaki çöküştür.

Ancak, bir geçişte, düzenin çözülüşü aşamasına yaklaştığımız zaman ve yeni bir tarihsel sistemin yahut sistemlerin vücut bulmakta olduğu açıklık kazanınca gerçek mücadele başlar ve ancak o zaman başlar. Değişim (hakiki temel değişim) kaçınılmaz olduğunda, herkes yahut hemen hemen herkes benimser onu ve işte tehlike anıdır bu. Düzenin çözülüşü eşzamanlı olarak ideolojinin çözülmesi olur. Herkes değişim dilini konuşmaya başladığında, koyunu keçiden, eski imtiyazları muhaliflerinden, daha çok eşitçiliğin müjdecilerini

daha az eşitçiliğin savunucularından ayırmak zorlaşır. Bu aşama şimdi önümüzde uzanmaktadır. Ve mevcut tarihsel sistem içindeki hegemonyanın çöküş ve yenilenmesine dair normal çevrimsel süreçle tam tamına çakışmaktadır. Gelecek 75 yıl içinde, mevcut toplumsal biçimlerin topyekün karışık bir süreklilik/tekrarlanma karmasına ve eş zamanlı olarak toplumsal biçimlerdeki değişimin bütün taraflarca (onların yön verici ilkesi olarak) benimsenmesine şahit olacağız.

Böyle bir durumun siyaseti vazıh olmaktan uzaktır. Ama maliyetler çok yüksek olduğundan, elimizden geldiği kadar vazıh görmeye çalışmalıyız. Ve en iyisi muhtemelen bu mücadelenin hakiki muharebesinin alanını tesbitle işe başlamaktır. Onun nerede olmayacağıyla başlayalım dilerseniz. Devletlerarası mücadelelerde olmayacaktır: ne Doğuya karşı Batı, Kuzeye karşı Güney ve ne de Avrupa kültür bölgesine karşı Avrupa-dışı kültür bölgesi. Birçok insan gerçek mücadelenin orada olduğunda ısrar edecekler, şimdi öyle yapıyorlar. Ama bu görüşler sadece ideolojik bir perdedir; birçoklarının, bizi hakiki muharebe alanlarındaki meseleleri vuzuha kavuşturmaktan alıkoyduğu için alaka duydukları bir perde.

Başka bir deyişle, Doğu-Batı ve Kuzey-Güney bizim kapitalist dünya-ekonominin çevrimsel ritimleri dediğimiz süreçler muharebesinin alanlarıdır. Fakat, bu dünya-ekonominin, asırlık yönelimlerin sonucu olan başka bir olguya yapısal dönüşümünün muharebe alanları başka yerde bulunmaktadır: önce, geniş hareketler ailesi içinde, bir şekilde sistemkarşıtı olduğunu iddia eden tüm hareketlerin oluşturduğu geniş aile içinde; ikinci olarak da, bilimin tasavvurî alanı içinde (toplumsal gerçekliği anlamaya yönelik tüm çabalar anlamında). Ve her iki alandaki mücadele mevcut tarihsel sisteme değil, onun halefine yahut haleflerine dairdir. Halef olmak yolunda temelde iki ihtimal vardır: ya kapitalist dün-

ya-ekonomiden farklı olmakla beraber, temel yapı bakımından aynı şekilde eşitsizlikten yana olan yeni bir (veya birkaç) tarihsel sistem; yahut, büyük ölçüde eşitlikçi, yani büyük ölçüde hürriyetçi (ikisini ayırdetmek imkansızdır çünkü) olan yeni bir sistem.

Sistem-karşıtı hareketler bakımından, bu mücadeledeki eşitlikçi fırkanın karşı karşıya olduğu zorluk, ondokuzuncu yüzyılın başarısından ötürü takati kesilen, devlet gücü peşinde koşma yaklaşımından ayrı bir dönüşüm stratejisi geliştirip geliştiremeyeceğidir. Sorun, başka herhangi bir stratejinin örgütsel bakımdan etkin (sonuç alıcı) olabileceğinin vazıh olmamasıdır. Bilim tartışmaları bakımından ise, zorluk o yanlış partiküler-üniversel, idiografik-nomotetik çatışmasını bir "zaman oku"na (benim toplumsal dünya "tarihsel sistemleri" dediğim şeye) sahip diyakronik sistemleri etkin biçimde tasvir edebilecek bir metodolojiyle hakikaten birleştirip birleştiremeyeceğimizde yatmaktadır. Bir kere daha, tıpkı hareketler bahsinde olduğu gibi, eski stratejilerin kesinlikle başarılı oldukları için kuvvetten düştüklerini görmek kolaydır. Ne var ki, başka herhangi bir stratejinin örgütlenme bakımından etkin olabileceği daha az emin bir hususdur.

Başlangıç noktamıza dönecek olursak, kapitalist dünya-ekonomi süregiden çevrimsel ritimlerini takip etmekte olduğundan, Japonya bu sistem içinde giderek merkezi bir rol oynamaya yazgılıdır. Ancak, kapitalist dünya-ekonomi yapısal bir dönüşümün ortasında bulunduğundan, bu hegemonik çevrim hiçbir zaman kendini bütün yönleriyle tamamlayamayabilir. Herhalükarda, bu durum meseleyle —eskisinin yerine geçecek bir sistem veya sistemlerin inşasına dair mücadeleyle— ancak marjinal olarak alakalı olabilir. Geleceğin bu tasvirinde ne iyimser ne de kötümser olmamaya gayret ettim. Şuna derinden inanıyorum ki, bir tarihsel sistemden diğerine geçiş anlarında, insan iradesi için geniş bir alan

vardır ve dolayısıyla tarihsel tercihler gerçektirler, yönlendirilmezler. 2050 yahut 2100'ün halef tarihsel sistemi yahut sistemleri bizim inşa edeceğimiz sistemler olacaktır, ama bizim inşa için hangi sistemi seçeceğimiz belli değildir.

(Boş Sayfa)

4 ❦ Avrupa birliği ve devletlerarası sistem

Çağdaş dünyanın en dikkate değer hususiyetlerinden biri, 1945'ten bu yana en az miktarda (devletlerarası yahut devletiçi) şiddete şahit olan kıtanın Avrupa olduğudur. Bir ölçüde şiddet vuku buldu tabii, ama Asya, Afrika ve Latin Amerika'ya kıyasla pek az. Bununla beraber 1914-18 ve 1939-45'in iki dünya savaşı büyük ölçüde Avrupa karakütlesi üzerinde gerçekleşti ve muazzam miktarda fiziksel yıkım, can kaybı ve siyasî kargaşa ile sonuçlandı.

Bunun niçin böyle olduğunu soracak olursak, hiç şüphesiz Avrupa Soğuk Savaş'ın emniyet şemsiyesi altında bulunageldi. Bu bir paradoks gibi görünebilir. Ancak, "karşılıklı caydırma" realitesi hem ABD hem de SSCB'nin, Avrupa'daki herhangi bir küçük şiddet patlamasının süratle topyekün bir nükleer savaşa sıçrayabileceği hususunda ürkütülmüş oldukları anlamına geliyordu. Şiddetin başka yerlerde görülmesi halinde bunun vuku bulacağı hususunda ise, açıkça daha az korku içindeydiler. Şiddetin vuku bulduğu veya hâlen bulmakta olduğu ama (henüz) böyle bir sıçramanın görülmediği dört alanı (karşı) delil olarak hatırlatmak isterim: İran-Irak, Kamboçya-Vietnam, Etopya-Somali, Honduras-Nikaragua. Her bir alandaki şiddetin farklı bir izahı vardır. ABD ve SSCB'nin dolaysız nüfuzlarının derecesi büyük değişiklikler göstermektedir. Bu çatışmaların, bir husus dışında aynı, hatta benzer olduklarını ileri sürecek değilim. İstisnai husus şudur: epey bir zaman boyunca nükleer savaşla sonuçlanma-

dan devam edegeldiler. Çok gayr-ı muhtemel olarak, mesela, Almanya ve Çekoslovakya arasında silahlı bir çatışmanın başlaması durumunda bunun geçerli olabileceğine inanmak zordur.

Diğer yandan, dünyanın bütün bölgeleri arasında, diyelim 1947'den, yani mevcut siyasi düzenlemelerin aşağı yukarı pekiştirilmiş gözüktüğü tarihten bu yana, en az siyasi değişim yaşayan Avrupa oldu. Pek tabii, Yunanistan, İspanya ve Portekiz bazı önemli anayasal değişimler yaşadılar. Ancak, böyle bile olsa, Avrupa'nın Asya, Afrika yahut Latin Amerika'dan daha çok siyasi istikrar içinde olageldiğini savunmak zor olmaz. Bunun niçin böyle olduğunu soracak olursak, birkez daha izahın büyük bir bölümü Soğuk Savaş'ta yatmaktadır. 1947'ye kadar, çeşitli hükümetlerin Soğuk Savaş'ın hangi tarafında yeraldıkları açıklık kazanmıştı. Bu durum NATO ve Varşova Paktı içinde kurumsallaştırıldı. Bu çerçevelerin dışında da bazı devletler var ama, her bir durumda, bu devletlerin hem dış hem de iç işlerini yürütme tarzları hakkında örtük anlayışlar mevcuttur. Yalta kod kelimesini kullandığımız zaman, bizzat Yalta buluşmasında üzerinde fiilen uyuşulan veya uyuşma sağlanmayan ne olursa olsun, biz bu gerçekliğe atıfta bulunmaktayız.

Başka yerlerde, daha fazla siyasî değişim meydana geldi. Kısmen, ABD ve/veya SSCB her zaman bu gibi değişimleri engellemeye muvaffak olamadıkları için oldu bu. Vietnam, ABD gücünün sınırlarının en afallatıcı örneğini temsil etmektedir. Ancak sadece değişimin yerli kökleri değişkenini dikkate almamız, tahlilimizi hataya sürükler. İkinci bir faktör şuydu ki, liderlerinin tüm laf kalabalıklarına rağmen, ABD ve SSCB hükümetleri bir tek jeopolitik varsayımı paylaşıyorlardı: "çıkarlarının" hayatî nüvesi Avrupa'da bulunuyordu. Ne ölçüde gönülsüz olursa olsun, başka yerlerde değişime "müsamaha" edebilirlerdi, ama Avrupa'da asla.

Bu iki süper gücün kendilerini Avrupa'ya adamaları, gerek batı gerek doğu Avrupalılar için dinmeyen bir sevinç kaynağı değil, beraberce yaşamayı öğrenmek zorunda oldukları ve belirli avantajlar sağladıkları bir yaşam gerçeği idi. Aynı zamanda, bu *vesayet altında oluşun* dezavantajları altında kıvranıyorlardı, zira maruz kaldıkları bundan daha az bir şey değildi, ama bugüne kadar gerçek bir başkaldırıya da şahit olmadık. *Le Monde*'da yakınlarda yayımlanan bir makalede, her zaman sağduyu sahibi olan André Fontaine şunları yazıyordu:

> Fransızlar bir çok şey hakkında aralarında uyuşmazlar, ama genelde kabul edilenden daha fazla olarak, üzerinde uyuştukları bazı hususlar vardır. Uluslararası bunalımın ışığında ülkemizin işlerinin idaresi ve Amerikan müttefikimizin özel bencilliği, bu konsensüsdeki giderek önem kazanan unsurlardır.

Süpergüçlerin "kutsal egoizmi" Avrupalılar için ağır bir yüktür. Avrupalılar süpergüçlerin ağırlığı altında rahatsızlık duymakta, onlara karşı gösteriler yapmakta, ama olan biteni büyük ölçüde sineye çekmektedirler, çünkü hiçbir gerçek seçenekleri mevcut değildir. Durumu abartmak istemiyorum. Birçok Batı Avrupalı kendilerini ABD'nin müttefikleri, birçok Doğu Avrupalı da kendini aynı şekilde SSCB'nin müttefikleri sanmaktan mutludurlar. Ama eğer bütün sınırlamalar ortadan kalkacak olsaydı, hangi büyüklükte bir grubun mutlu kalacağını ölçmek için halihazırda hiçbir gerçek yöntem yoktur. Bu sınırlamalar herhangi bir yakın gelecekte ortadan kalkmayacaklarına göre, belki hiçbir zaman bilemeyeceğiz bunu.

Avrupa hakkındaki son bir gerçeklik gözden kaçırılmamalıdır. Avrupa'nın güvenliğine dair BM Konferansı, 1985'in Mayıs ayında, Avrupa'nın o zamanki en güçlü, en merkeze yerleşik ülkesi olan Almanya'nın yenilgisinin 40. yıldönümünün arifesinde yapıldı. O yenilginin baki kalan bir mirası,

her biri Soğuk Savaş'ın farklı bir tarafına çok sağlam bir şekilde yapıştırılan iki Alman devletinin ihdasıydı. Almanların yeniden-birleşmesi, savaş-sonrası siyasetinde ancak küçük bir mesele olageldi. İki devletteki Almanların kollektif psikojilerine dair dikkatli etütler, muhtemelen yeniden birleşmenin onların birçoğu için yüksek bir önceliğe sahip olmadığını gösterecektir. Ama ulusçulukların revaçta olduğu bugünkü düzen öylesine güçlü örtük bir canlanma noktasıdır ki, yeniden-birleşme yakın gelecekte tekrar siyasetin gündeminde yer alacaktır. Ancak, eğer bunun neden hâlâ vuku bulmadığını tekrar soracak olursanız, yine ana izah Soğuk Savaş olacaktır. İki süpergüçten hiçbiri "kendi" müttefikinin diğer tarafın müttefiki tarafından yutulma ihtimaline bir an bile müsamaha göstermez. Ve muhtemelen hiçbiri bu yutma işini kendi "müttefikinin" yapması fikrine bile müsamaha etmez, zira sözkonusu müttefik ondan sonra daha güçlü ve ele avuca sığmaz bir müttefik olur: diğer Avrupa ülkelerinin çoğu tarafından paylaşılan bir korku. Bu bakımdan herkes, herhangi bir Alman birleşmesi düşüncesi üzerine soğuk su serpmekte, Almanlar da şu ana kadar mümkün olduğu kadar nezaketle bu durumu sürdürmekten başka seçeneğe sahip bulunmamaktadırlar. (Bu, siyasi sonuçlarından çekindikleri için birçok Almanın bizzat yeniden-birleşmeye muhalif olduklarını inkâr etmek anlamına gelmez.)

Avrupa'daki nispi şiddet yokluğu artı nispi siyasi istikrar, Avrupa'yı 1945-sonrası dünyasının kuralı değil, istisnası yapmaktadır. Bu devam edecek mi? Bu olguları büyük ölçüde Soğuk Savaşın bir sonucu olarak izah ettiğimden, soru Soğuk Savaşın daha fazla devam edip etmeyeceği olmaktadır. Son beş yılın gazetelerini okuyan biri Soğuk Savaşın, 1960'ların sonlarıyla 1970'lerde birazcık bayraklaştıktan sonra, şimdi yeniden canlandığı ve Avrupa tarihinin seyrini her zamankinden daha çok belirlemekte olduğu izlenimine kapılır. Bununla beraber, hiç şüphesiz, bu çatışmanın altın-

da yatan ve şimdilerde köklü biçimde değişme sürecinde olan bir takım nesnel faktörlerin bulunduğunu biliyoruz.

Bunlardan biri iktisadi konjonktürdür. 1945'ten beri kapitalist dünya-ekonomi düzenli uzun çevrimlerinin genişleyici safhalarından birinde olagelmişti; hatta bu, dünya çapında mutlak üretim, üretkenlik, makineleşme, şehirleşme ve proleterleşme bakımından dünya-ekonominin tarihindeki en büyük yegâne iktisadi genişleme dönemiydi. Onsekizinci yüzyıl sonlarında bir sanayi devriminden söz etmeyi alışkanlık haline getirmiş bulunuyoruz. Ancak, gerçekte, eğer "sanayi devrimi" denecek ve bununla imalat sanayiini dünya iktisadi faaliyetinin merkezî mihveri haline getirmeyi kasdedecek bir uğrak olmuşsa, o ünvana gerçekten liyakat kesbeden, muhtemelen bu 1945-sonrası dönemdir. Bu dönemde imalat o kadar yaygın hâle geldi ki, tek başına iktisadi üstünlüğün işareti olmaktan çıktı artık. İmalat, dünya-ekonomi içinde sıradan, herkesin yapabildiği bir şey haline geldi.

Ne var ki, bu olağanüstü genişleme kendini önceki benzer genişlemelerden daha fazla sürdürebilmiş değil, yani, takriben çeyrek yüzyıl. Daha önce birçok defalar vuku bulmuş olduğu gibi, uzun bir nispî iktisadi durgunluk (avam diliyle "bunalım") dönemi tarafından takip edilecekti: bugün kendimizi ortasında bulduğumuz bir durgunluk. Avrupa'nın hem batısı hem de doğusu bu genişleme döneminde serpilip gelişti. Savaş harabelerinden phoenix misali bir yeniden-inşa ve teknolojik dönüşüm meydana geldi. Batı Avrupa'da "ekonomik mucizeler" den ve Doğu Avrupa'da çok yüksek büyüme hadlerinden söz eder olduk. İktisadi faaliyet ve refah düzeyi batıda daha yüksek olmakla beraber, temel gerçeklik iki kısım arasında pek de farklı değildi. Hiç şüphesiz dünyanın diğer bölgeleri de iktisadi genişleme avantajlarından nasiplerini aldılar, ama (Japonya hariç) hiçbiri 1950 ve 1960'larda Avrupa çapında bir başarıya ulaşamadılar. Bu iktisadi

refah, hiç şüphesiz sözünü etmekte olduğum nispi siyasi sükuneti bozmuyordu.

Bu savaş sonrası ilk dönemin ikinci bir yapısal özelliği vardı. Genişlemekte olan bir kapitalist dünya-ekonomi çerçevesi içinde, Amerikan şirketlerinin rolü önceleri eziciydi. 1950'de ABD bütün üretim alanlarında dünya-ekonominin bütün diğer bölgelerinden daha fazla üretim yapabiliyordu. Ve, buna binaen, Amerikan şirketleri sadece dünya ticaretine egemen olmakla kalmıyor, tek tek olarak da büyüklük ve mekân (yani, ulusaşırı hâle gelme) bakımlarından da olağanüstü derecede genişleyebiliyorlardı. Tabii, eğer bu kadar muazzam üretim yaparsanız, bazen müşteri kıtlığına maruz kalırsınız. ABD müşteri yaratmak zorundaydı ve Batı Avrupa ile Japonya üzerinde yoğunlaştı. Bu salt iktisadi sebeplerle böyleydi; ama siyasi sebeplerle de böyleydi: gene Soğuk Savaş. Ancak 1970'e doğru, dünya-ekonomi durgunluğunun B- safhasına girmiş bulunuyorken, Batı Avrupa ve Japonya'nın çok genişleyen temel üretim fabrikaları birçok bakımlardan Amerikan işletmelerini yakalamış, bazı bakımlardan da öne geçmişlerdi. ABD'nin 1950'deki ezici iktisadi üstünlüğü 1970'e doğru çok incelmiş bulunuyordu.

Bu iki değişim, yani dünya-ekonominin bir A- safhasından B- safhasına kayışı ve ABD'nin, Liliputlar arasında iktisaden dev olduğu bir durumdan birkaç kuvvetli güçten biri durumuna geçişi, aynı sürecin parçasıydılar: kapitalizm dahilindeki tekelci üstünlüğün normal entropisi.

ABD'nin, dünya-ekonomi içinde böylesi bir nispi iktisadi gerilemesinin bir anlamda olağan olduğu gerçeği, bunu dünya-sistem için bir şok olmaktan alıkoymadı. Amerika dünya-sistem içinde, 1945'ten 1967 dolaylarına kadar özel bir rol oynamıştı. Hegemonik güçtü o. Amerikanın bütün alanlardaki tartışmasız iktisadi rekabet üstünlüğü artı istisnai askeri gücü, ona siyasi arenada hemen hemen her zaman arzu etti-

ğini elde etme imkânı veriyordu. Pek tabii SSCB de, müdahale-dışı bölge denebilecek birşeyi kotarabiliyordu. Ve periferi bölgelerindeki bazı ulusal kurtuluş hareketleri, şiddetli Amerikan muhalefetine rağmen yollarına devam edebiliyorlardı: bunların en dikkate şayan olanları Çin ve Vietnam'dakilerdi. Bununla beraber, şöyle ya da böyle, ABD'nin sözü bu dönemde kanundu.

Genişleme safhasının sona ermesi ve ABD'nin tekelci avantajlarının (özellikle Batı Avrupa ve Japonya karşısında) azalması ile, bu artık geçerli olmaktan çıktı. Birleşmiş Milletler'deki otomatik ABD çoğunluğu neredeyse tam aksine dönüştü: otomatik anti-Amerikan çoğunluğu. Düşman saydığı ulusal kurtuluş hareketlerini zaptetmedeki Amerikan kabiliyeti, şiddetli biçimde zayıfladı. İran, en muhteşem örneğidir bunun. Ve, daha az aşikâr, fakat muhtemelen daha çok önemli olarak, ABD'nin Batı Avrupa'daki siyasi manivela kudreti dikkate değer ölçüde azaldı. Hiç şüphesiz Reagan'ın dış politikası bu siyasi tepetaklak gidişi tersine çevirmek üzere tasarlandı, ama olsa olsa ancak süreci yavaşlattı. ABD nokta-i nazarından, 1950'lerin ve 1960 başlarının sakin ve mutlu günleri bir daha geri gelmemek üzere tarih oldu.

Dördüncü bir yapısal değişim faktörü vardır: dünya-sistemin ideolojik yapılarında, zihniyetlerinde meydana gelen değişim. Salt ideolojik bir kademede, Soğuk Savaş "Liberalizm" ile "Marksizm" arasında bir 19. yüzyıl entellektüel muharebesinin zirveye ulaşmasıydı. Bu iki ideolojinin gerçek tarihi zengin ve karmaşıktır. Dikkat edilmesi gereken husus, Soğuk Savaşın ilk yıllarıyla ilişkili olarak her iki ideolojinin birer özel, nispeten basitleştirilmiş biçim içinde billurlaşmasıydı. Bu biçimler (düşünce ayrılıklarına siyasi bakımdan fazla müsamaha edilmemesi anlamında) dogmatik, (düşünce faaliyetinin yeniden örgütleyici bir faaliyet olmaktan çok büyük ölçüde teyit edici olması anlamında) katı ve sonuç olarak kırılgan (nazik) idiler.

Kırılgan olanın kaderi kırılmaktır. Birbirini kuvvetlendiren ve iki tarih tarafından sembolize edilebilir olan, iki büyük yarık vardı: 1956 ve 1968. 1956, SBKP Parti Kongresi'nin 20. yılıydı. Krusçev'in raporu, büyük ölçüde söylemiş olduğu şeylerden ötürü değil, bunları söyleyebilmiş olmasından ötürü muazzam etki uyandırdı. Ne denli sınırlı olursa olsun, bu özeleştiri, bir bireyin değil, Komünist dünya hareketinin öncü partisinin bu özeleştirisi uzun zamandır yürürlükte olan hakikatları ve apolojileri tersine çevirdi; böyle yapmakla da şüpheciliği sürekli tarzda meşrulaştırdı. Bu tür şüpheciliğin SSCB'nin dahili sosyal yapıları üzerindeki, SSCB ile diğer sosyalist devletler (Çin, Doğu Avrupa) arasındaki ilişkiler üzerindeki, dünya Komünist hareketinin işleyişi üzerindeki aşındırıcı etkileri büyük oldu ve bugün bile sona ermekten uzaktırlar. Dünya gerçekliğinin yarısı yeniden-örgütlenmeye açılmış bulunuyordu.

Diğer yarı çok gerilerde olamazdı. 1968'in temsil ettiği şey, önceleri Batı dünyasının ve hatta periferinin büyük bölümlerinin kültürel, düşünsel ve siyasal kurumlarına egemen olan liberal fikir ittifakına dair derin bir şüpheciliğin kurumsallaşmasıydı. Orada da önemli olan, söylenenden ziyade söylenenin söylenmiş olmasıydı. Daha önce aşikâr olagelen şeyler tartışmalı bir hüviyet kazandı ve tartışmaya girme hakkına sahip grup az sayıda uzmanla sınırlı olmaktan çıktı. Tartışma, malumat sahibi "amatörlere" açılmış oldu.

Bütün bu iktisadi, siyasi ve ideolojik alanlarda son 15 yılın yapısal değişimlerini abartmak hata olur. Ama onlara olduklarından az ehemmiyet vermek de bir hatadır. Çünkü bu yapısal değişimler tabiatları gereği devam edecek ve yıllar geçtikçe daha fazla öneme sahip olacaklardır. Sonunda, Avrupa sahnesinin —bu tahlile başlarken işaret ettiğimiz— nispi istikrarını sarsacaklardır. Bu üç alanın her birinde bir unsur harekete geçirilmiş bulunmaktadır ve bu hareketin sonucu belirsizdir.

Dünya-ekonomi içinde iktisadi yeniden-örgütlenme devam etmektedir. 1970'ler ve 1980'ler, dikkate değer bir yer değiştirmenin (iktisadi faaliyetlerin mahallerinde, sektörel kârlılıkta, dünya iktisadi yapılarında) meydana gelmekte olduğu bir döneme delalet etmektedir. Ancak, gerçek mesele bu yer değiştirmenin 1990'lar ve ötesinde nereye yöneleceği, nasıl sonuçlanacağıdır. Dünya-ekonominin yeni bir genişleyici safhaya girmesinin muhtemel olduğunu tahmin edebiliriz. Belki sonuncusu kadar muhteşem değil ama yine de oldukça gerçek bir genişleme. Enformatik, biyo-teknoloji ve yeni enerji biçimlerinin öncü sanayi sektörleri olacaklarını tahmin edebiliriz. Ama, ihtiyaç fazlası (surplus) mamul akımlarının yönünü garanti edecek olan tekelci üstünlükleri kimler ele geçirebilecektir? Bu hiçbir şekilde kesin değildir, ama açıktır ki yarışta ikinci gelme ihtimali bulunan Avrupa'yı ilgilendirmesi gereken bir meseledir. Bunu SDI'yla ilgili bugünkü manevralarda görmekteyiz.

Devletlerarası sistemde de bir yeniden-örgütlenme yaşanmaktadır. Soğuk Savaşın temel siyasi yapıları hâlâ ayaktadır: iki askeri ittifak. Ancak önemli unsurlar değişmiş oldu. Çin, bir Sovyet müttefiki değildir artık. Batı Avrupa ve Japonya'nın, ABD karşısındaki siyasi manivela kudretleri muazzam ölçüde arttı. Ve Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki bir takım ülkelerin fiilî askeri kuvvetleri bir zamanlar olduğundan çok önemli bir düzeye geldi. Keskin iki kutupluluk yerine, şimdi birbirine daha eşit düzeyde bir çok oyuncunun yer aldığı bulanık bir kutuplaşma var. Bu demektir ki ittifakların yer değiştirmesi, daha öncenin aksine, siyasi bir ihtimaldir. Eğer bir yer değiştirme olacaksa, kimin nerede duracağı belli değildir. Belli olan, hareket etmede en sona kalmanın avantajlı olmadığıdır. Ve bu, Avrupa'yı ilgilendirmesi gereken bir durumdur.

Son olarak, iki 19. yüzyıl ideolojisinin billurlaşmış versi-

yonları yarılmış olsalar da, kırılarak parçalanmış değildirler. Bir kaç ideolojik gelişme mümkündür. Her iki ideolojik sistem de kendilerine zorla yüklenen yeni esnekliğin avantajlarından yararlanabilir ve kendilerini daha incelikli biçimlerde yeniden üretebilirler. Yahut, sistemlerden sadece biri bunu yapabilir. Yahut ikisi de yapamaz; o zaman şu iki ana ihtimalden biriyle yüzyüze kalırız: uzun bir coşkunluk dönemi ve yeni mistisizmlerin ne yapacakları belli olmaz zuhuru; veya ideolojik üst yapının daha rasyonel bir canlanışı. Dört şu kadar yüzyıl önce dünya düşüncesinin ideolojik tekelini ele geçiren Avrupa, başka yerlerdeki çok sayıda medeniyet yenilenmelerinin şiddetli ve sonuçalıcı saldırısı altındadır. Bir defa daha Avrupa'nın meselesi hiç şüphesiz şu olacaktır: acaba salt tepkici (dolayısıyla, son kertede, marjinal) bir konuma mı yerleşecek, yoksa yeni entellektüel tahlil süreçlerine aktif biçimde katılabilecek mi?

Binaenaleyh, gelecek 25 şu kadar yılda, dünya-sistemin iktisadi, siyasi ve ideolojik yeniden-örgütlenmesi sürecinde Avrupa'nın önemli öncülükler yapma şansı nedir? En muhteşem öncülük Avrupa Birliği istikametindeki hareketlenme olacaktır: İkinci Dünya Savaşının temel mirası olan Avrupa bölünmesine şifa olacak bir hareketlenme. Bu imkân dahilinde mi, yoksa sadece kahvehane dedikodusu türünden bir fantazi midir?

Bunun çok uzak, hatta fantastik görünmesine yol açan faktörleri görmek kolaydır. İki temel şey vardır. Birincisi, Batı ve Doğu Avrupa arasında hakiki, kökü derinlerde olan ideolojik ve siyasi farklar bulunduğudur. Eğer bu hususta şüphedeyseniz, 1980 arasında *Solidarnosc'* un (Dayanışma) yükseliş ve düşüşü hakkında insanların ve hükümetlerin neler düşündüklerine, neler konuştuklarına ve nasıl tepki gösterdiklerine bakmanız yeterlidir. 1945 sonrası ölçüleriyle, Dayanışma ile Polonya hükümeti arasındaki mücadele, şid-

det ve ideolojik feryad ü figan bakımından, nispeten kibar ve sessiz bir mücadeleydi. Bununla beraber meseleler vazıh biçimde ortaya konmakta ve kuvvetlice hissedilmekteydi; Avrupa'nın her yanında tabii. Bu farklar birdenbire ortadan kalkmayacaktır. Çarpışan ideolojilerin resmî savunucuları olarak ABD ve SSCB'nin, müttefiklerini kontrolde taktik silahlar olarak ideolojik temellere dönme çağrılarını kullanma kabiliyetleri tekrar tekrar görüldüğü gibi, gerçek ve sonuçalıcı olmuştu. Yani, bu ülkelerin her ikisi de, katı biçimde iktisadi, askeri ve siyasi alanların ötesinde bir güce sahiptirler. Diğer ülkelerde, bu içselleştirilmiş ideolojilere göre hareket eden ve süregiden ideolojik öncülüklerde, ABD ile SSCB'nin verdiği meşruiyeti kabul eden birçok insan vardır hâlâ. Katı ideolojik terimlerle, Batı ve Doğu Avrupa arasındaki birlik, taraflardan birinin veya her ikisinin ciddi ideolojik tavizler vermesine delalet ediyor gözükmekte ve bu her iki tarafta da güçlü bir direnişi beslemektedir.

Avrupa birliği hakkında ikinci bir temel güçlük var. 1950'lerde ve 1960'larda Avrupa iktisadi gelişmelerinde (dünya perspektifiyle görülen) belirli iktisadi paralellikleri daha önce vurgulamıştım; ancak bu benzerliklere hakettiklerinden fazla önem vermeme hususunda dikkatli olmalıyız. Şu anda, Avrupa'nın ortak bir iktisadi yapıda birleşmesi, önce Yunanistan'ın, şimdi de İspanya ve Portekiz'in AET'ye eklemlenmelerinin ortaya çıkardığı problemin aynısını (bir kaç defa katlanmış olarak) karşımıza çıkarmaktadır. Bu süreçte AET'nin siyasi istikrarının oldukça gerginleştiğini gördük. Üye sayısının daha fazla arttırılması girişimine dayanıp dayanmayacağı vazıh değildir, özellikle dünya-ekonomi durgunluk safhasında kaldığı müddetçe.

Doğrusu bu iki faktör —ideolojik ayrılık ve iktisadi farklılıklar— çoğu tahlilcilerin Avrupa birliği tartışmasını siyasi açıdan gayri münasip sayıp bir yana atmaları için yeterlidir.

Ancak, konuyu en azından bir adım öteye götürüp, birlik önündeki mevcut engellerin resimde daha az öneme sahip olmaları için ne tür gelişmelerin durumu yeterince değiştirebileceği üzerinde fikir yürütmek istiyorum. Başlangıçtaki şokun, muhtemelen dışarıdan gelmek zorunda olduğunu düşünüyorum.

Önce, ABD-Japon ilişkilerinin bugünkü özenle oluşturulmuş şiddet dansının ve kibar iktisadi rekabetin, Japonların aşağıdan almasıyla birleştirilmesi durumunda, Batı Avrupa'yı dışlayan açık ve dinamik bir iktisadi işbirliğine birdenbire dönüştüğünü varsayalım. Bu durum Amerika ve Japonya ulusaşırı şirketlerinin idare birimlerinin içiçe geçmesini ve nispeten eşgüdümlü yatırım süreçlerini içerecektir. Bu hiç şüphesiz siyasi açıdan tehlikeli olacak ve derin kültürel direnmeler karşısında hızla uçuverecektir. Ama böyle bir ileriye doğru iktisadi uçuşun iktisadi avantajlarından bazılarına bakalım. 1990'ların öncü sanayileri için iki öncü Ar-Ge odağına sahip olmak hasebiyle birbirlerinin boğazına çöken ve dolayısıyla nihaî kârlarını aşağı çeken iki ülke olma durumundan, birleşmeleri halinde dünya piyasasında süratle öylesine tartışmasız bir geçici tekel elde ederler ki, bu tekel gayet olağanüstü bir sermaye birikimini mümkün hâle getirir. Bu, Japonlara anında bir iktisadi öncülük sağlayacaktır; aksi halde daha az kesin ve daha çok kısmi sonuçlarla, ağır bir mücadele vererek ulaşabilecekleri bir öncülük. Ancak, Amerikan şirketlerine uzun bir bol kazançlı faaliyet dönemini garanti eden bir yastık uzatacak, sıradan Amerikalı için de yan prim olarak iktisadi çöküşün çok daha yavaş ve daha az hissedilir olmasını sağlayacaktır. Muhakkak ki, Amerikan şirketleri (ve şirket yöneticileri) nihayette resmen ikinci dereceden bir rolü kabul etmekte olduklarını hissediyor olabilirler, ama bu uzunca bir zaman gizli tutulabilir. Bu yöneticiler ak düşen saçlarını ince vücutlarla ve birazcık tatlı hayat ile birleştirmek suretiyle nasıl sineye çekeceklerini şimdiden öğ-

renmiş bulunuyorlar. Bu ders dünyanın yeni iktisadi ittifaklarına uygulanabilir. Ayrıca, böyle bir senaryo salt uydurma da değildir. Mesela, Toyota ile General Motors arasındaki düzenleme bu yönde atılmış ilk adımlardır.

Tabii, ulusaşırı şirketler arasında böyle bir ittifakın açık siyasi sonuçları olacaktır. Sonuçlardan biri Amerikan ve Japon devletleri arasındaki ilişkilerde meydana gelecektir. Japon devleti, muhtemelen şu andakinden daha büyük bir askeri rol oynamak zorunda kalacaktır. Öncelikle böyle bir şeyin canlandırabileceği siyasi gerginliklerden, ikinci olarak da bunun pahalı ve kısa vadede iktisaden zararlı olmasından ötürü, böyle bir rolü oynamada gönülsüz davranacaktır. Ancak kesinlikle bu sebebten ötürü, ABD hükümeti Japon hükümetini kendi "âdil payını" oynamaya (ve ödemeye) zorlayacaktır, çünkü bu o zaman ABD'nin yükünü hafifletecek, dünyada iktisadî ve içeride siyasî avantajlar sağlayacaktır.

İkinci siyasi sonuç, ABD kurumsal yapısı dahilindeki iç siyasi dengeyi kaydırmak olabilir. ABD'de Avrupa'ya öncelik tanıyanlarla, Pasifik Kıyısı stratejisini savunanlar arasında uzun zamandır süregelen bir jeopolitik strateji tartışması vardır. Bu, acaip dahili ittifak ve motivasyonların karmaşık bir resmidir. Ne var ki, anahtar gerçek, endüstriyel, finansal ve siyasal ABD kurumlarının büyük bölümü —aşikâr sebeplerle— Avrupa'ya öncelik tanıyageldiler. Dolayısıyla, Amerikan stratejisi bu oldu ve bunun Avrupa için sonuçlarına daha önce değindik. Amerikan ve Japon ulusaşırı şirketlerinin hakiki mânâda birleşmeleri ABD'nin dahili siyasi dengesini değiştirebilir ve Pasifik Kıyısı stratejisinin, ilk defa olarak, zaferini mümkün kılabilir.

Son olarak, Çin yavaş hareket etmek istediği meselelerde kararları çabuklaştırmak zorunda kalabilir. İktidarda kim olursa olsun, Çin'in 1948'den beri stratejisi çok uzun dönemli olageldi. Ana vurgu, iktisadi temelin, Çin'in kendine

yakışır bir dünya rolü oynamasına yetecek kuvvete gelmesine kadar nispi tecrit içinde, dahili bir yapısal dönüşüm peşinde olma üzerindeydi. Ama bir Japon-Amerikan öncü atılımı böylesine müdebbir bir stratejinin hesaplarını bozabilir. Hem böyle bir kazanma ihtimali yüksek ittifaka erken katılmanın iğvaları, hem geri durmanın iktisadi riskleri şu karara yolaçabilir: erken bir taahhüt Çin'in yeni ittifak içinde ve partnerleri karşısında nispi bir hızla yükselme kabiliyetini en uygun düzeye çıkarabilir.

O zaman neler olabileceğini bir düşünün—sadece spekülasyon yapıyoruz tabii. Hatırlatıyorum, (diyelim 1995 yahut 2000'in) ABD-Japonya-Çin üçlüsü, akla yakındır ki, devletlerarası sistemde dünyanın periferi bölgeleri (Güney) karşısında takip etmeleri gereken en iyi politikanın, onların ulusal kurtuluş hareketlerine muhalefet etmeye dayanan baskıcı bir politika değil, Güneyin güçlü yarı-periferi devletlerinde iktidarda olan bu gibi hareketlerle, hatta onların sadece bazılarıyla seçmeci bir işbirliğine gitmek olduğunu akıl edeceklerdir. Bu dünyanın fazla (artı) üretimlerinin bir miktar yeniden-bölüşümünü gerektirecektir, fakat sermaye birikiminde önemli bir artış olacağı yolundaki postülamı veri alırsak, etrafa yayılacak bol miktarda kâr mevcut olacaktır. Bu politikanın her yerde siyasi patlamaları ateşlemekte başarılı olacağını farzetmek zorunda bile değiliz.[1] Kısmi ve sınırlı bir başarı böyle bir politika için yeterli haklılık sebebi olarak görülebilir.

Şimdi böyle bir resme Avrupa nokta-i nazarından bakalım. Çin'in ve muhtemelen giderek artan bir oranda Güney'in bazı geniş, önemli, (ulusçu oldukları için) siyasi açıdan sağlam bölgelerinin pazar potansiyelini "kullanmaya hazırlanmış" gözüken yeni çok-devletli, çok-uluslu ağ karşısında iktisadi gerileme tehlikesi içindeki Batı Avrupa (tıpkı SSCB gibi), potansiyel olarak düşman bir dünya tarafından "sarıl-

mış" olduğunu hissetme noktasına gelebilir. Doğu Avrupa ise, çökmekte olan bir dünya bölgesinin artsuyu olma tehlikesini hissediyor olabilir. Batı Avrupa'da, Doğu Avrupa'da ve SSCB'de tutumlar makul olarak şiddetli biçimde değişebilir.

Son bir ihtimali ifade etmeme izin verin. Gayet farklı sebeplerle, hem ABD hem SSCB'nin dahili düzensizlikte keskin bir yükseliş görebilmeleri akla yakındır. Yine abartma ihtiyacı içinde değiliz. İç savaşlar yahut hatta hükümet devirmelerini dile getiriyor değilim. Her iki ülke hükümetlerinin bu dahili durumları hâlletmede büyük enerji ve para temerküz etmeye zorlanmalarına yetecek kadar toplumsal huzursuzluğun varlığını ileri sürüyorum sadece.

Böylesi huzursuzluk ve kargaşanın ABD'deki seyri gayet aşikârdır. Hatta, bir anlamda, toplumsal huzursuzluk başlamış bulunuyor zaten. Bu tür Amerikan huzursuzluğunun iki ana müşevviki, "dahildeki Üçüncü Dünya" ile iktisadi yeniden-örgütlenmenin kurbanlarıdır. "Dahildeki Üçüncü Dünya"nın varlığı, bastırılması ve isyanı, ABD tarihinde eski bir hikâyedir. Bugün bir fark var. Bugün meselenin içindeki gruplar (Siyahlar ve İspanyolca konuşanlar) ilk defa olarak büyük şehir merkezlerinde toplanmış, politik bakımdan daha önceki bütün zamanlardan çok daha incelikli ve dünya çapındaki bir kurtuluş hareketleri ağına bir şekilde duygusal (ve hatta siyasal) bakımdan bağlı gerçekten büyük bir nüfus kitlesini temsil etmektedirler.

ABD 1960'larda, ancak bazı siyasi tavizler ve mühim iktisadi aktarımlarla bastırılan büyük bir patlamaya sahne olmuştu zaten. Ancak, iktisadi çöküş daha fazla aktarımı ihtimal dışı bırakmaktadır. Hatta siyasi tavizleri bile zorlaştırmaktadır. Bunun sebebi, çöküşün, hiç şüphesiz azınlıkları nispetsiz bir şekilde incitirken, etnik azınlığın önemli kesimlerinin de canlarını yakıyor olmasıdır. Bu kesimler aynı zamanda kendi lehlerine devlet müdahalesi talep etmekte,

ama giderek bu müdahalenin kendi talepleriyle yarışır tarzda azınlıklar lehine vuku bulduğunu görmektedirler. O halde gayet makul olarak ABD'de her biri topyekün düzenle ve birbirleriyle boğuşan hem "solcu" hem de "sağcı" güçlü toplumsal hareketler görebilmekteyiz.

SSCB'deki konum pek tabii gayet farklıdır; siyasi bakımdan en büyük problem, akılcı ve yöntemli değişmeye direnen karmaşık bir bürokratik yapılar (devlet artı parti) kümesinin ağır elidir. Dahası, bu sadece bir zihniyet meselesi değil, bir iktisadi çıkar meselesidir. Bu yapının verimsizlikleri aşırı imtiyazlarla ödüllendirilmektedir. Hiç şüphesiz yapının tepesindeki çeşitli liderler, bu problemlerin farkındadırlar ve belirli kadroların desteğiyle bu durumu ıslah etmek istemektedirler. Ancak bunu yapmaya muktedir olabilecekler mi? Dünyanın ekonomik durumu da, yeniden-tahsis için elde ne miktarda fazla (artı) ürün olması bakımından, SSCB üzerine sınırlamalar koymaktadır. Ayrıca, Soğuk Savaş (özellikle şimdiki yenilenen yoğunluğuyla), SSCB üzerine muazzam ölçüde ekonomik sınırlamalar ve beşeri enerji sınırlamaları koymaktadır.

İki ilave unsur resmi daha da karmaşıklaştırmaktadır. SSCB dahilinde milliyetçilik son 60 yıl boyunca dikkate şayan ölçüde başarıyla zaptedildi. Bu anlamda, Sovyet sistemi nispeten iyi işledi. Hâlâ gözardı edilemez gerginlikler var. "Müslüman" milliyetçilik akımları bugünkü dünyada çok kuvvetlidirler ve sınırların ötesine yayılmaları önemsiz görülemez. Batı-bölgesi ve Kafkasya milliyetçiliği, Doğu Avrupa'dan gelen zorlamalarla beslenebilir. Ve nihayet uyuyan Rus milliyetçiliği var, SSCB'de bugüne değin en fazla bastırılan milliyetçilik.

Hakiki işyerlerindeki sendika haklarının yokluğu ile şimdilik durum kurtarılmaktadır, oysa SSCB'nin ileri sanayi yapılarında bu haklar, örtük başkaldırının yatağı olmaktan

başka anlama gelemezler. Bu yapıları modern, elverişli hâle getirme adına, eğer bugün Sovyet endüstriyel işçi sınıfının başlıca ödülleri olan yaygın kuştüyü yastıklar üzerine biraz baskı uygulanırsa, bu durum daha fazla hoşnutsuzluk ve akabinde kargaşaya yol açabilir. Ve bu kargaşa da, ondan sonra her biri patlayıcı olabilecek, ya sendikacılık yahut Rus milliyetçiliği biçimlerini alabilir.

Her neyse, burada süpergüçlerden biri veya diğerinin dahili yapılarını ayrıntılarıyla inceliyor değilim. Yaygın toplumsal kargaşanın niçin mümkün ve muhtemel olduğuna dair bazı sebepler öne sürmek istiyorum sadece. Ve bunun bizim amaçlarımız bakımından önemi şudur ki, bu tür kargaşa normal olarak hükümetleri içe dönmeye ve dolayısıyla bir ölçüde Avrupa'dan uzaklaşmaya zorlayacaktır. Meselenin bundan daha karmaşık olduğunun farkındayım. Her şeyden önce, dahili toplumsal kargaşanın klasik bir çözümü harici saldırganlıktır. İkinci olarak, hem ABD hem SSCB bahsinde ve özellikle ikincisinde, harici durumları ihmal, sınırlar üzerinde daha fazla iç toplumsal kargaşayı teşvik edebilecek gelişmelere yol açabilir? Gene de, Avrupa daha fazla özerk "mekân" kazanabilir.

Yaptığım şey fazlaca akla ziyan olmayan ve (Doğu ve Batı) Avrupa birliğine doğru atılan adımların yaşayabilir bir siyasi seçenek olarak gözükebileceği şartlar yaratıyor olabilen bir durumlar dizisi geliştirmeye çalışmaktır. Anahatlarını çizdiğim şartlara binaen, durumun Batı Avrupa, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa nokta-i nazarından nasıl görünebileceğini mütalaa edelim.

Batı Avrupa için bu üç bölge arasındaki bir çeşit iktisadi düzenlemenin avantajları birkaç tane olacaktır. Onu, dünya-ekonomi içindeki konumlarını önemli bakımlardan güçlendiriyor olarak görebilirler. Bizim farazi Japon-ABD geçici tekelci üstünlüğünün onları dünyanın büyük bir bölümünden

dışlamakta olduğu bir zamanda, böyle bir düzenleme doğrudan doğruya Batı Avrupa'nın pazarını genişletecektir. Dolaylı olarak, eğer Batı Avrupa SSCB'nin siyasi desteğini sağlayacak olursa, Japon-ABD ittifakının onları dışlamanın yolunu aradığı bazı periferi pazarlarına ulaşabilmede daha fazla siyasi başarıya sahip olabileceklerdir. Ve siyasi bakımdan, Batı Avrupa bunu Doğu Avrupa'nın kültürel yönden "iyileştirilmesinde" büyük bir adım olarak görebilir, zira Doğu Avrupa ülkelerinin siyasi "liberalleşmesi" paketin bir parçası olarak telakki edilebilir.

Sovyet bakış açısı, Batı Avrupanınkinden gayet farklı olacaktır. Ne var ki, SSCB de bu düzenlemede çeşitli türde avantajlar görebilir. Evvela, (NATO dağıtılmasa bile) Batı Avrupa ile ABD'nin bağlarını gevşetmek uzun zamandan beri Sovyet dış politikasının başlıca hedefi olmuştu ve Sovyetler, bunu Batı Avrupa ile yeni ekonomik düzenlemelerin kaçınılmaz bir yan-ürünü olarak görebilirler. İkinci olarak, SSCB en azından gelecek 20-30 yıl içinde çeşitli türde ileri teknolojileri garantili bir tarzda elde etmek istemektedir ve böyle bir düzenleme bu garantiyi sunacaktır. Üçüncüsü, SSCB iç kargaşayı zapt ü rapt altında tutmanın bir yolunun hem halihazırdaki iktisadi durumu düzeltmek hem Batı Avrupa ile bağ kurmanın siyasi şemsiyesini sağlamak, böylelikle muhalefetin "köktenciliğini" zayıflatmak olduğunu düşünüyor olabilir. Dördüncüsü, SSCB bunun, kendine sempati duyan siyasi partilerin uzun-vadeli beklentilerine yardımcı olacağı ümidini taşıyor olabilir.

Doğu Avrupa'ya gelince, böyle bir düzenleme baştan sona kazanç olabilir. Sovyetler Birliği'ne "muhalefet" olarak yorumlanmayacak bir batıya "açılmaya" imkân verecektir. Sovyetlerin sağladığı iktisadi avantajların bir çoğunu elde edeceklerdir. Bu düzenleme onların iç kargaşalıklarını denetim altında tutacaktır. Her halükârda, Doğu Avrupa bugün-

kü çıkmazına böyle bir gelişmeden daha iyi bir alternatife sahip değildir.

Son olarak, böyle bir düzenlemeye giren bütün tarafların ortaklaşa bir avantajı, bunun Almanya'nın bölünmesine zarif bir "çözüm" sağlayabileceği, doğudaki ve batıdaki komşuların bakış açılarıyla tehditkâr görünmeyen bir çeşit gayr-i resmî birleşmeye imkân tanıyacağıdır.

Bütün bunlar bir jeopolitik spekülasyon alıştırmasıdır. Bunun iyi mi kötü mü olacağını ve kimler için iyi, kimler için kötü olacağını henüz belirtmedim. Bir bütün olarak dünya-sistemin perspektifinden, bütün gelişmenin muhtemelen üç olumluluk tarafından dengelenen muazam bir olumsuzluğunu görüyorum.

Olumsuzluk şudur: Eğer tasvir ettiğim herşey vuku bulacak olursa, bu durum şu anda mevcut olmayan nispi istikrarlılıklar yaratmak ve dünya-sistemde nispeten eşit bir güçler dengesine yol açmak suretiyle mevcut kapitalist dünya-ekonomiye hatırı sayılır yeni bir canlılık nefhedecektir. Tabii, bazıları için bir olumsuzluk olmayacaktır. Ama benim için, resmetmekte olduğum sistemde, dünya nüfusunun büyük bir bölümü hâlâ gaddarca sömürülüyor olacaktır, belki her zamankinden daha fazla.

Bununla beraber, üç olumluluğu da sunuyorum. Önce devletlerarası sistemin böyle bir reorganizasyonu, hem daha iyi bir güçler dengesi yaratmak hem de (paradoksal biçimde) Avrupa'yı Soğuk Savaşın anahtar alanı olarak tahtından indirmek suretiyle, nükleer savaş ihtimalini azaltacaktır. Avrupa'nın istikrarı 1945'ten beri her zaman Demokles'in kılıcının gölgesinde olmuştu. Bu durum sona erebilir.

İkinci büyük avantaj ideoloji alanındadır. Benim mümkün diye tasvir edegeldiğim şey ideolojik bakımdan saçmadır. Bu durum içindeki herhangi bir önemli oyuncunun egemen ideolojisinde, herhangi bir değişimi gündeme getirmek-

te olmadığımı unutmayın. Geleneksel egemen ideolojilere dair zaten mevcut tüm şüpheciliğin peşinden gelen bu "saçmalıklar tiyatrosu", bana göre şiddetle ihtiyaç duyduğumuz hakiki bir entellektüel canlanmayı zorlamada son darbe olabilir. Bu canlanma sadece ondokuzuncu yüzyılın sosyal ideolojilerinin değil, Baconien- Newtonien fiziksel bilimin de tahttan indirilmesi olacaktır.

Üçüncü büyük avantaj ise şudur: böyle bir entellektüel devrim, dünyanın sistem-karşıtı hareketlerinin kendi stratejik seçeneklerini hakiki anlamda gözden geçirmelerini mümkün kılabilir; böylelikle kendilerini 1945-sonrası dönemde giderek içinde buldukları çıkmazdan bir çıkış yolu bulabilirler. Sözkonusu çıkmaz, bu hareketlerin devlet gücünü ele geçirmelerinin kapitalist bir dünya-ekonomiden toplumcu bir dünya düzenine geçmeleri için yeterli şart olmadığıdır. Temel stratejiyi yeniden işlemek zaman, enerji ve tefekkür gerektirecektir. Devletlerarası sistemde postüle ettiğimiz kaymalar zaman temin edebilir ve entellektüel düzendeki tahttan indirme sayesinde örgütsel yeniden-düşünme için gerekli teşvik sağlanabilir. Ve bütün bunlar beraberce, bu hareketlerin bugüne kadar ancak kısmi bir başarıyla peşinde oldukları hakiki temel değişimi mümkün kılabilir.

5 ❦ 1968: dünya-sistemde devrim

Tezler ve Sorgulamalar

Birinci Tez: 1968, dünya-sistemde ve dünya-sistemin bir devrimiydi.

1968 devrimi bir devrimdi; müstesna bir devrim. En az üç yıllık bir dönem boyunca dünyanın birçok yerlerinde, kargaşa ve şiddet biçiminde gösteriler yapıldı. Yerel faktörler her bir mahaldeki siyasal ve toplumsal mücadelelerin ayrıntılarını ne kadar şartlandırmış olurlarsa olsunlar, devrimin kökenleri, sonuçları ve ondan alınacak dersler bu küresel vakıanın yerel tezahürlerinin özel durumlarına başvurmak suretiyle doğru biçimde tahlil edilemez.

Bir hadise olarak, 1968 çoktan sona erdi. Ancak, bizim modern dünya-sistemimizin tarihindeki büyük, şekillendirici, bizim sınır hadiseleri dediğimiz türden bir hadiseydi. Bu demektir ki o dünya-sistemin kültürel-ideolojik gerçeklikleri, sistemin işleyişi içindeki belirli uzun ömürlü yapısal yönelişlerin billurlaşması olan bu hadise tarafından kesin biçimde değiştirilmiştir.

Kökenler

İkinci Tez: 1968'in esas başkaldırısı dünya-sistemdeki ABD hegemonyasına (ve o hegemonyaya Sovyetlerin rıza göstermesine) karşıydı.

1968 yılında, dünya, Fransa'da sonraları "otuz muhteşem" yıl denecek olan dönemin ortasındaydı hâlâ: kapitalist dünya-ekonominin İkinci Dünya Savaşının sonunu takip eden akılalmaz genişleme dönemi. Yahut aksine, 1968 uzun bir dünya-ekonomik durgunluğun başlangıcının, yani ABD dolarının 1967'de karşılaştığı (o günden beri hiç sona ermeyen) ciddi zorlukların ilk önemli kanıtının hemen arkasından geliverdi.

1945-67 dönemi Birleşik Devletler'in dünya-sistemdeki tartışmasız hegemonyası dönemi olmuştu; hegemonyanın temeli, İkinci Dünya Savaşı sonucunda bütün alanlardaki üretim verimliliklerinde Birleşik Devletler'in akılalmaz üstünlüğü idi. Birleşik Devletler, 1945-sonrası dönemde dört ana politika inisiyatifi kullanmak suretiyle, bu iktisadi avantajı dünya çapındaki bir siyasi ve kültürel tahakküme dönüştürdü. Kendi çevresinde, Batı Avrupa (ve Japonya) ile, "Hür Dünya"nın liderliği olarak vasıflandırılan bir "ittifak sistemi" kurdu ve bu alanların iktisaden yeniden inşasına yatırım yaptı (Marshall Planı, v.s.). Birleşik Devletler böyle yapmakla hem Batı Avrupa ile Japonya'nın başlıca iktisadî müşteriler olma rollerini teminat altına alıyor, hem de onların iç istikrarını ve uluslararası siyasal yanaşmalıklarını garanti ediyordu.

İkincisi, Birleşik Devletler SSCB ile yapay (stilize) bir Soğuk Savaş ilişkisine girdi; bu ilişki SSCB'ne küçük fakat önemli bir siyasi tahakküm bölgesi (Doğu Avrupa) ayırmaya dayanıyordu. Yalta-düzenlemesi denen bu anlaşma her iki ülkeye kendi ilişkisini sınırsız bir ideolojik kapışma olarak sunma imkânı verdi; şu önemli şartla ki, Doğu-Batı hattında hiçbir değişiklik meydana gelmeyecek ve hiçbir fiilî askeri kapışma olmayacaktı, özellikle Avrupa'da.

Üçüncü olarak, Birleşik Devletler bunun sözümona ılımlı liderlik vasıtasıyla düzenlenebileceği varsayımıyla, Asya

ve Afrika'nın tedrici, nispeten kansız biçimde sömürgelikten kurtarılmasını başarma peşine düştü. Bu durum Çin Komünist Partisi'nin Çin'deki zaferiyle daha da aciliyet kazandı; (dikkatinizi çekerim) SSCB'nin öğütlerine rağmen kazanılmış bir zaferdi bu. Ilımlılık bu liderliğin SSCB ve dünya Komünizmiyle önemli ideolojik bağlarının olmaması ve, daha da önemlisi, sömürgelikten kurtulan devletlerin mevcut uluslararası iktisadi düzenlemelere katılmadaki isteklilikleri olarak tanımlanıyordu. Ilımlıların denetimi altındaki bu sömürgelikten kurtulma süreci sınırlı Amerikan askeri kuvvetlerinin yeri geldiğinde ve tedbirli kullanımıyla teşvik edildi.

Dördüncü olarak, ABD liderleri, bir yandan vasıflı, sendikalaşmış işçi sınıfına iktisadi ayrıcalıklar vermek, diğer yandan Amerikan işçilerini cihanşumul anti-Komünist kampanyaya kaydetmek suretiyle dahildeki sınıf çatışmasını en aza indirerek yurt içinde birleşik bir cephe meydana getirmeye çalıştılar. Ayrıca siyasal alandaki bariz ayırımcılığı ortadan kaldırmak suretiyle (silahlı kuvvetlerde fark gözetmeye son verilmesi, tüm alanlardaki ayırımcılıkların anayasa tarafından geçersiz sayılması, Oykullanma Hakkı Yasası), potansiyel ırk çatışmasının şiddetini azaltmaya çalıştılar. Birleşik Devletler başlıca müttefiklerini de iç birliği en ileriye götürmeye doğru paralel biçimde çalışmaya teşvik etti.

Birleşik Devletler'in bütün bu politik girişimlerinin sonucu, 1950'lerde gayet pürüzsüz işleyen bir hegemonik denetim sistemi oldu. Bu, dünyanın her yanında "orta" tabakalara önemli gelir imkânları sağlayan, dünya-ekonomin kesintisiz genişlemesini mümkün kıldı. O zamanlar Birleşik devletler'in siyasi iradesini yansıtan ve nispeten istikrarlı bir dünya siyaset arenası temin eden Birleşmiş Milletler uluslararası kurumlar ağının inşâsını mümkün kıldı. Şaşırtıcı bir hızla, Üçüncü Dünya denecek olan bölgenin geniş bölümlerinin "sömürgecilikten" kurtulmasına katkıda bulundu. Batı dün-

yasında 1950'lerin genelde nispi bir siyasi sükûnet dönemi olmasını sağladı.

Bununla beraber, 1960'lara doğru, bu başarılı "hegemonya" modeli, kısmen bizzat başarıları yüzünden yıpranmaya başlamıştı. ABD'nin güçlü müttefiklerinin iktisadi yeniden inşâları o denli ileri bir hâle geldi ki bir ölçüde iktisadi (hatta biraz siyasi) özerklik üzerinde durmaya başladılar. Mesela, Gaullizm'in biricik olmasa da bir anlamı buydu. Stalin'in ölümü "yekpare" bir Sovyet blokunun sona erdiğine işaret ediyordu. Malum olduğu üzere, bunu (hâlâ devam etmekte olan) bir de-Stalinizasyon ve de-satelitizasyon (Stalin'den ve uydu olmaktan kurtulma) süreci takip etti; bu sürecin iki büyük dönüm-noktası 1956'da XX. Parti Kongresi'ne sunulan Kruşçev Raporu ile 1960'daki Çin-Sovyet ayrılığı idi. Üçüncü Dünya'nın sömürgelikten kurtulmasının pürüzsüzlüğü Cezayir ve Vietnam'daki iki uzun ve takatten düşürücü savaşla bozuldu (o uzun Küba mücadelesi de bunlarla birarada değerlendirilmelidir). Son olarak, 1950'lerde Birleşik Devletler'de (ve Batı dünyasının başka yerlerinde) "azınlık gruplara" tanınan siyasal "ayrıcalıklar" gerçekte ne siyasal ne de ekonomik alanlarda karşılanan beklentileri belirginleştirdi ve dolayısıyla fiilî uygulamada daha ileri siyasal hareketlenmeyi özendirmek bir yana, onu kısıtladı.

1960'lar hakikatte işleri daha iyi kıvıracaklarını vaadeden Kennedy ve Kruşçev'in birbiri ardınca gelmesiyle başladı. Yaptıkları işler arasında, mevcut sistemde herhangi bir temel ıslahat yapmaksızın, 1950'lerde dünyayı o denli başarıyla götüren ağır ideolojik kapakları kaldırmayı becermek vardı. Bu ikisi iktidardan uzaklaştırılıp da yerlerini Johnson-Brejnev ikilisi alınca, 1960'ların başlarındaki umutlar yokoldu. Ne var ki, güçlerin yeniden uygulamaya çalıştıkları yenilenmiş ideolojik baskılar şimdi gözü daha fazla açılan bir dünya kamu oyuna empoze edilmekteydi. Bu, bütün o çok sa-

yıdaki ifadeleriyle, ABD hegemonyasına muhalefetin 1968'de —ABD'de, Fransa'da, Çekoslovakya'da, Meksika'da ve başka yerlerde— patlak vereceği devrim-öncesi kav kutusuydu.

Üçüncü Tez: 1968'in ikinci derecedeki, fakat son kertede daha tutkulu başkaldırısı "eski sol" sistemkarşıtı hareketlere karşıydı.

Ondokuzuncu yüzyıl iki büyük sistemkarşıtı hareketler biçiminin doğuşuna tanık oldu: toplumsal ve ulusal hareketler. Birincisi burjuvazinin proleteryaya baskısını (zulmünü) vurguluyordu. İkincisiyse hakim grupların mahkum halklara (ve "azınlıklara") baskısını öne çıkarıyordu. Her iki türdeki hareketler de, geniş anlamda, "eşitliğe" ulaşma peşindeydiler. Hatta, her iki tür hareket de Fransızların devrimci sloganı "hürriyet, eşitlik kardeşliğin" üç terimini neredeyse biribirlerinin yerine kullanıyorlardı.

Her iki tür hareket de, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı ile yirminci yüzyılın ilk yarısında, peşpeşe ülkelerde, nihayette hemen hemen her yerde, somut örgütsel biçimler aldılar. Her iki hareket de, nihai herdeflerine giden yolda vazgeçilmez ara başarı olarak devlet gücünü ele geçirmenin önemini vurgulamaya başladılar. Ancak, toplumsal hareketin yirminci yüzyıl başlarında devlet gücüne giden yolla alakalı (iktidarın parlamenter stratejiyle mi, yoksa ayaklanma stratejisiyle mi ele geçirileceğine dair) önemli bir alemşümul bölünmüşlüğü vardı

1945'e gelindiğinde, dünya sahnesinde bu türde üç vazıh ve ayrı hareket ağları mevcuttu: Üçüncü Enternasyonal Komünist partileri; İkinci Enternasyonal sosyal-demokrat partiler; ve çeşitli ulusçu (veya ulusal kurtuluşçu) hareketler. 1945-68 dönemi bu üç hareket ağı için dikkate şayan bir siyasi başarı dönemiydi. Üçüncü Enternasyonal partileri, şu veya bu yolla, aşağı yukarı SSCB ile sınırdaş olan bir dizi ülkede iktidara geldiler (Doğu Avrupa, Çin, Kuzey Kore). İkin-

ci Enternasyonal partileri (terimi, bu kategoriye Roosevelt'in yeniden şekillendirdiği haliyle Birleşik Devletler'deki Demokrat Parti'yi de dahil edecek tarzda, gevşek biçimde kullanıyorum) Batı dünyasında (Batı Avrupa, Kuzey Amerika, Avustralasya) iktidara geldiler (veya en azından *droit de cite*'i, yani münavebe ile iktidarda kalma hakkını ele geçirdiler). Ulusçu veya ulusal kurtuluşçu hareketler Asya, Orta Doğu, Afrika, Karaibler'deki çoğu eskiden sömürgeleştirilmiş bölgelerde ve, biraz değişik biçimlerde, uzun zaman bağımsız kalmış Latin Amerika'da iktidara geldiler.

1968 devriminin tahlili bakımından önemli husus, o zaman ortaya çıkan yeni hareketlerin öncülüğünü büyük ölçüde genç insanların yapıyor olmasıydı; bu gençler, ülkelerindeki geleneksel sistemkarşıtı hareketlerin seferber olma aşamasında değil, ara hedefleri olan devlet gücünü bizatihi ele geçirmiş oldukları bir dünyada büyümüşlerdi. Dolayısıyla bu "eski" hareketler sadece vaatleriyle değil, iktidardayken yaptıklarıyla da yargılanabilirlerdi. Bu şekilde yargılandılar ve ciddi ölçüde kusurlu bulundular.

İki ana gerekçeyle kusurlu bulundular. Birincisi, mevcut kapitalist dünya-sistemle ve onun cari kurumsal tecessümü olan ABD hegemonyasıyla mücadelelerindeki tesirleri bakımından. İkincisi, sözde denetim altına aldıkları "ara dönem" devlet yapıları içinde yaratmış oldukları hayat niteliği bakımından. Bu yüzden, ünlü bir 1968 aforizmasının kelimeleriyle, "çözümün parçası" sayılmıyorlardı artık. Aksine, "sorunun parçası" olmuşlardı.

Temel ihanet duygularından ötürü, Amerikan SDS'in "liberallere" karşı, *soixantehuitard*'ların (Sosyalistler bir yana) PCF'e karşı, Alman SDS'in SPD'ye karşı öfkeleri çok daha şiddetliydi. Bu, diğer bir 1968 aforizmasının gerçek içerimiydi: "Otuz yaşın üstündekilere asla güvenmeyin." Sözkonusu durum bireyler kademesinde, sistemkarşıtı örgütler

kademesinde olduğundan daha az kuşaksal idi. Sovyet blokundaki başlıca patlamanın, özellikle uzun ve güçlü bir Üçüncü Enternasyonal geleneği olan Çekoslovakya'da meydana gelmesinin rastlantı olmadığını düşünüyorum. Prag Baharı'nın liderleri kavgalarını "insancıl Komünizm" adına, yani, Stalinizmin temsil etmekte olduğu ihanete karşı veriyorlardı. Yine Üçüncü Dünya'daki ilk patlamanın, en eski ulusal kurtuluşçu hareketin kesintisiz iktidarda olduğu bir ülke olan Meksika'da olmasının veya özellikle önemli patlamaların çok uzun ulusçu geleneklere sahip iki şehir olan Dakar ve Kalküta'da meydana gelmesinin rastlantı olmadığını sanıyorum.

1968 devrimi, ikinci dereceden de olsa, dünyanın her yanında "eski sollar"a karşı yöneltilmekle kalmadı, bu "eski sollar", bildiğimiz gibi, aynı şekilde karşılık verdiler. "Eski sollar" her şeyden önce kendilerini soldan gelen bir saldırı altında bulmakla şaşakaldılar (biz ki böylesine kusursuz ehliyetlere sahip insanlarız, kim olduğumuzu bilmiyorlar mı?) ve ardından "yeni sollar" ın onların gözününde temsil etmekte oldukları maceracılığa derinden öfke kustular. "Eski sollar", "yeni sollar"ın yayılmakta olan "anarşizmlerine" giderek sabırsız ve düşmanca cevap verdikçe, bu ikinciler "eski sollar"la mücadelelerinin ideolojik merkezîliğine giderek daha fazla önem vermeye başladılar. Bu 1970'lerin başlarında dünyanın her yanında, tabii bizzat Çin'de de, gelişen çok çeşitli "Maoizmler" biçimini aldı.

Dördüncü Tez: Karşıkültür devrimci zindeliğin bir parçasıydı, fakat siyasi bakımdan 1968 için merkezî önemde değildi.

1960'ların sonlarında "karşıkültür" adını vermeye başladığımız şey 1968 devrimine katılmış olan çeşitli hareketlerin çok görünür bir bileşeniydi. Genelde karşı-kültür ile günlük hayatta (cinsellik, uyuşturucu, giyim) ve sanatlarda alışılmış

olmayan, gayrı burjuva ve Dionizyak davranışları kasdetmekteyiz. "Hareket"deki eylemcilikle doğrudan bağlantılı bu gibi davranışların miktarında muazzam bir yükseliş vardı. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Woodstock festivali bu gibi hareket-bağlantılı karşıkültürün bir çeşit simgesel doruğunu temsil ediyordu.

Ancak, tabii ki, karşıkültür özellikle yeni bir olgu değildi. İki yüzyıldır gençlik ve sanatlarla hemhâl bir "Bohemlik" var olmuştu. Püriten cinsellik kurallarının gevşetilmesi yirminci yüzyıl boyunca dünyanın her yanında muntazam bir doğrusal gelişme olmuştu. Ayrıca, "devrimler" önceleri çoğu zaman karşıkültürel onaylama vesilesi olmuşlardı. Ancak, burada daha önceki devrimlerin iki modeline dikkat edilmelidir. Planlı, örgütlü ve uzun askeri mücadele gerektiren devrimlerde, devrimci püritencilik (takva) umumiyetle önemli bir disiplin unsuru oluyordu (Çin Komünist Partisi'nin tarihinde olduğu gibi). Fakat, devrimci şartların büyük ölçüde kendiliğinden ortaya çıkan faaliyet ihtiva ettiği yerlerde (1917 Rus Devrimi veya Küba'da Castro'nun zaferi vakalarında olduğu gibi), kendiliğindenlik toplumsal kısıtlamaların kırılmasını gerektiriyor ve, en azından başlangıçta, karşıkültürle birleştiriliyordu (mesela, 1917-sonrası Rusya'sındaki "serbest aşk"). 1968 devriminin de, pek tabii, özellikle güçlü bir planlanmamış kendiliğinlik bileşeni vardı ve bu bakımdan karşıkültür devrimci zindeliğin parçası hâline geldi.

Bununla beraber, hepimizin 1970'lerde öğrendiği gibi, karşıkültürü siyasal (devrimci) faaliyetten koparmek çok kolaydır. Hatta, karşıkültürel yönelişleri çok kârlı tüketim-yönlü hayat-biçimlerine çevirmek kolaydır (hippilerden yuppilere geçiş). Bu bakımdan, yeni solun karşıkültürü, düşmanların olduğu gibi, bu kuvvetlerin çoğunun bizzat kendi gözlerine büyük görünüyorduysa da, son tahlilde resimdeki küçük bir unsurdan ibaretti..

Dionizyak hayat biçimlerinin daha ileri ölçüde yayılması 1968'in sonuçlarından biri olabilir. Fakat miraslarından biri değildir. Şimdi üzerinde durmamız gereken husus, siyasi miraslardır.

Miraslar

Sınır hadiselerinin bıraktığı miras her zaman karmaşık olgulardır. Bir kere, her zaman müphemdirler. İkincisi, mirasa, yani geleneğin meşruiyetine hak iddia eden çeşitli mirasçıların giriştikleri bir mücadelenin her zaman için konusudurlar. Bir 68 geleneğinin de şimdiden mevcut olduğuna lütfen dikkat buyurun. Gelenekler hızla yaratılır ve 1968 Devriminin "geleneği" de daha 1970'lerinde başlarında işlemekteydi. Ve şu 1988 yılında birçok kutlamalar, sayısız kitaplar ve 68'e kuvvet kazandırmaya yönelik birçok girişimler var. Bu bizi ne şaşırtmalı, ne de dehşete düşürmelidir. Dünya-tarihsel hadiselerin kendi öz hayatları vardır ve her türlü kolay kavranışa direnirler . 1968'in de farkı yok. Sizleri böylece kendime karşı uyardıktan sonra, gene de önünüze 1968'in iki temel mirası olduklarını düşündüğüm şeyleri koyacağım.

Beşinci Tez: "Azınlık" veya ayrıcalıksız tabakaları temsil etmekte olan devrimci hareketler, varsayımsal "çoğunluk" grupları temsil etmekte olan devrimci hareketlerden sonra gelmeye artık ihtiyaç duymazlar ve artık onlardan sonra gelmezler.

1968, sanayi proleteryasının "öncü rolü" kavramının ideolojik mezarı oldu. Bu öncülük rolüne uzun zamandır karşı çıkılıyordu, fakat hiçbir zaman böylesine muazzam ve böylesine etkili değil. Çünkü 1968'de bu role şu gerekçeyle meydan okunuyordu: sanayi proleteryası dünya işçi sınıfının sadece bir bileşeniydi ve yapısal bakımdan da her zaman böyle kalacaktı.

"Eski sol" hareketlerin her iki türünün (sosyalist ve ulusçu) tarihsel tutumu "birinci derecedeki" mazlumların çıkarlarını temsil ediyor olmaktı —ya verili bir ülkenin "işçi sınıfı"nın veya ulusal ifade ihtiyacı karşılanmamış "ulus"un. Bu hareketler şu görüşü benimsediler: kendilerine eşitsiz muamele yapıldığını söyleyen "diğer" grupların şikâyetleri olsa olsa ikinci dereceden önemi haiz, en kötü hâldeyse saptırıcı idi (kendilerini ifade etmeleri engellenmiş milliyetler sosyalist hareketler hakkında, işçi sınıfı ulusçu hareketler hakkında, kadınlar her iki hareket hakkında ve toplumsal veya politik baskıya hak iddia edebilen herhangi bir grup hakkında böyle düşünüyorlardı.) "Eski sol" gruplar ise şunu ileri sürmeye mütemayildiler: kendilerinin devlet gücünü ele geçirmeleri başlıca hedef ve öncelikli başarı olmak zorundaydı; bundan sonra (diye iddia ediyorlardı) ikinci derecedeki zulümler kendiliğinden ortadan kalkacak veya en azından "devrim-sonrası" evrede uygun siyasal eylemle çözülebilecekti.

Söylemeye hacet yok, herkes bu muhakemeyi kabul ediyor değildi. Ve dünyanın sosyalist ve ulusçu hareketleri kesinlikle bu mücadelenin önceliği konusu üzerinde çoğu zaman biribirleriyle kıyasıya çarpışıyorlardı. Fakat, her ne kadar birçok münferit hareketler belirli siyasi ittifaklar kurmak veya bunları güçlendirmek adına bu gibi konularda taktik ve geçici tavizler veriyorduysalar da, "eski sol" hareketlerden hiç biri bu eşitlik mücadelesindeki stratejik öncelikler konusunda asla kuramsal iddialarından vazgeçmediler.

"Eski sol" hareketler devrim-öncesi, harekete geçirici aşamalarında oldukları müddetçe, onların devlet gücünü ele geçirmelerinden sonra ne olacağı veya olmayacağına dair görüşler hipotetik (hayalî) kalıyordu. Fakat bir kere iktidara kondular mı, pratik sonuçlar bir miktar kanıta dayanılarak değerlendirilebilirdi. 1968'e gelindiğinde böyle birçok değerlendirmeler yapılmıştı ve çok sayıda "başka" eşitsizliklerin

muhalifleri bir ölçüde makuliyetle "eski sol" grupların iktidarı ele geçirmelerinin hakikatte bu "başka" eşitsizlikleri sona erdirmemiş veya en azından önceleri mevcut olagelmiş çok sayıdaki grup hiyerarşilerini yeterince değiştirmemiş olduğunu ileri sürebiliyorlardı.

Aynı zamanda, bir asırlık mücadele bu tartışmayla büyük ölçüde alakalı olan iki sosyolojik gerçekliği vuzuha kavuşturmaya başlamıştı. Birincisi şuydu: daha önceki kuramlaştırmanın aksine, kapitalist gelişmenin yönelişi dünyanın hemen hemen bütün çalışan tabakalarını şehirli, erkek, yetişkin, maaşlı fabrika işçilerine, geleneksel olarak tasavvur edildiği hâliyle "proleter" ideal-tipine dönüştürmek değildi. Kapitalizm gerçekliği meslekî bakımdan bundan çok çok karmaşıktı. Tabii, bu ideal-tip proleter 1850'de dünya'nın çalışan tabakalarının bir azınlığını temsil ediyordu. Fakat bunun sadece geçiçi olduğu düşünülüyordu. Ne var ki, böylesi ideal-tip "proleterler" 1950'de de bir azınlık olarak kaldılar. Ve şimdi açıktı ki bu kendine özgü meslek profili muhtemelen 2050'de de bir azınlık olacaktı. Bu bakımdan, bu grup etrafında bir hareket örgütlemek, dünyanın çalışan tabakalarının bir türünün öbür türler üzerindeki hak iddialarına öncelik —daimi ve gayrımeşru öncelik— vermekti.

Benzer şekilde, "milliyetlerin" öyle nesnel biçimde tarif edilebilecek bir form içinde ortada olmadıkları açıklık kazandı. Aksine, milliyetler bilinç kazanımını (kendilerinin ve başkalarının bilinci) ve toplumsal-hükmî isimlendirmeyi birleştiren karmaşık bir süregiden toplumsal yaratım sürecinin ürünüydüler. Bundan şu çıkıyordu ki, her ulus için sonugelmez bir çağlayan olma tehlikesini gösteren altuluslar olabilirdi ve olacaktı. Yine şu çıkıyordu ki, bazı "azınlıklar"ın "çoğunluğa" her dönüşümü yeni "azınlıklar" yaratıyordu. Bu sürecin kesilmesi, dolayısıyla devlet gücünü ele geçirmek suretiyle bu meseleye "otomatik" çözüm bulunması sözkonusu olamazdı.

Şayet "proleterya" ve "mazlum uluslar"ın kendilerini itiraz kabul etmez çoğunluklara dönüştürmeleri mukadder olmasaydı, öbür tür "azınlıklar"ın yanısıra ebediyen bir tür "azınlık" olarak kalsalardı, sistemkarşıtı mücadelede stratejik öncelik iddiaları bu yüzden fena surette zayıflatılmış olurdu. 1968 işte bu zaafa uğratma işini başardı. Yahut, daha doğrusu, 1968 devrimi sistemkarşıtı hareketlerin cihanşümul siyasi eylemlerinde bu gerçeklerin tanınmasını billurlaştırdı.

1968'den sonra, mücadeledeki "diğer" gruplardan hiçbiri —ne kadınlar, ne ırksal "azınlıklar", ne cinsel "azınlıklar", ne özürlüler, ne "ekolojistler" (artan küresel üretimin mecburiyetlerini sorgu sualsiz kabul etmeyi reddedenler)— başka bir devrimi "bekleme"nin meşruiyetini bir daha asla kabul etmeyeceklerdi. Ve 1968'den bu yana, "eski sol" hareketlerin kendileri, iddiaları varsayıma dayalı bir devrim-sonrası evreye kadar "ertelemeye" dair bu tür taleplerde bulunmaktan giderek sıkılmaya başladılar, hatta bu tür taleplerde bulunmayı sürdürmede tereddüde düştüler. Bu atmosfer değişimini tahkik etmek yeterince kolaydır. Dünya sol basınının, diyelim 1985 ile 1955'i kıyaslayan basit bir nicel muhteva tahlili, bir zamanlar "ikinci derecede" sayılan bu "diğer" alakalara ayrılan yer miktarında çarpıcı bir artış olduğunu gösterecektir.

Tabii, dahası var. Tahlillerimizin bizzat dili değişti, bilinçli ve açık seçik biçimde değiştirildi. Bir vakitler "zararsız" olduğu düşünülen alanlarda (ad takma, şakalaşma, vb.) bile bugün ırkçılık ve cinsiyetçilikten endişe ediyoruz. Ve örgütsel hayatımızın yapısı da değişti. 1968 öncesinde, bütün mevcut sistemkarşıtı hareketleri bir tek harekette birleştirmek, en azından her ülkede bir hareket içinde birleştirmek genellikle arzuya şayan görülürken, bu tür birlik sorgu-sualsiz bir arzu değildir artık. Her biri değişik bir grubu veya de-

ğişik bir tonaliteyi temsil etmekte olan, bir tür ittifak içinde gevşek biçimde birbirleriyle bağlantılı çok sayıda örgüt şimdi çoklarınca başlıbaşına iyi (hayırlı) bir şey olarak görülmektedir. Eskiden bir *pis aller* (en kötü tedbir) sayılan şeyin şimdi bir "gökkuşağı koalisyonu" olduğu söylenmektedir (ABD'de uydurulan ifade sonra yaygınlaştı).

1968 Devrimi'nin zaferi ırkçılık, cinsiyetçilik ve benzer kötülükler bakımından üçlü bir zafer oldu. Sonuçlardan biri hukukî durumların (devlet politikaları) değişmiş olmasıdır. İkinci bir sonuç sistemkarşıtı hareketler içindeki durumların değişmiş olmasıdır. Üçüncü bir sonuç ise zihniyetlerin değişmiş olmasıdır. Bu hususta Polyanna gibi olmamıza* gerek yok. Zulme maruz kalan gruplar hâlâ büyük bir haklılıkla, meydana gelmiş olan değişikliklerin yetersiz olduğundan, cinsiyetçilik, ırkçılık ve diğer baskıcı eşitsizlik biçimlerinin hâlâ aramızda kol gezdiğinden şikâyetçi olabilirler. Dahası, bütün bu hususlarda, bütün alanlarda "umumun aksi tepkisi"nin olduğu da hiç şüphesiz doğrudur. Ancak 1968 Devrimi'nin bütün bu eşitsizlikler bakımından tarihsel bir dönümnoktasına delalet ettiğini kabul etmemek de anlamsızdır.

Devletler (veya onların bazıları) köktenci biçimde geri adım atsalar bile, sistemkarşıtı hareketler hiçbir zaman geri adım atmaya güç yetiremeyeceklerdir (veya, böyle yaparlarsa, meşruiyetlerini kaybedeceklerdir). Bu, sistemkarşıtı hareketler arasında önceliklere dair bir tartışmanın artık olmayacağı anlamına gelmiyor. Tartışmanın temel stratejiye dair bir tartışma haline geldiği ve "eski sol" hareketlerin (veya eğilimlerin) artık böyle bir tartışmaya girmeyi reddetmedikleri anlamına geliyor.

Altıncı Tez: Sistemkarşıtı hareketler arasında, toplumsal dönüşümün temel staretejisine dair tartışma yeniden açılmıştır ve önümüzdeki yirmi yılın anahtar siyasi tartışması olacaktır.

Bugün, geniş anlamda, altı tür sistemkarşıtı hareket bulunmaktadır. a) Batı ülkelerinde, sendikalar ve geleneksel sol partilerin bölümleri şeklinde "eski sol" hareketler vardır; bu partilerin başlıcaları işçi partileri ve sosyal demokrat partilerdir; bunlara bir de, İtalya dışında zayıf ve giderek de zayıflamakta olmalarına rağmen, belki Komünist partileri de ilave edebiliriz. b) Aynı Batı ülkelerinde, çok çeşitli yeni toplumsal hareketler vardır: kadınların, "azınlıkların", Yeşillerin, vs. hareketleri. c) Sosyalist blokta, geleneksel Komünist partiler iktidardadır; bunların arasında ayak diremekten geri durmayan bir sistemkarşıtı virüs hiçbir zaman yok olmadı ve zaman zaman yenilenen (ve "ateşli") faaliyetlere yol açmaktadır. "Stalinizm"e karşı "Leninizm"e başvurduğundan, Gorbaçov olgusu bunun bir kanıtı sayılabilir. d) Bu aynı sosyalist blokta, parti-üstü örgütlerden, mahiyeti oldukça farklı ve giderek Batı'nın yeni toplumsal hareketlerinin kokusunu taşıyan bir ağ doğmaktadır. Ancak, ayırıcı vasıfları insan hakları ve bürokrasi-karşıtlığı temalarını fazlaca işlemeleridir. e) Üçüncü Dünyada, hâlâ iktidarda bulunan geleneksel ulusal kurtuluş hareketlerinin bölümleri (mesela, Cezayir, Nikaragua ve Mozambik'te olduğu gibi) veya artık iktidarda olmayan bu gibi hareketlerin mirasçıları vardır (her ne kadar Arap dünyasındaki Nasırcılık gibi "miraslar" kaybolup gidiyor olsa da). Pek tabii, devrimleri gerçekleşmeyen (Güney Afrika veya El Salvador gibi) ülkelerde, mecburen hâlâ mücadelelerinin hareketlenme aşamasında olan hareketler, diğer devletlerdeki seleflerinin o aşamada oldukları zamanki kuvvet ve özelliklerine sahiptirler. f) Son olarak, bu aynı Üçüncü Dünya ülkelerinde, önceki hareketlerin "evrenselci" temalarının bazılarını ("Batılı" temalar olduğu gerekçesiyle) reddeden ve umumiyetle dinî nitelikli "yerli" başkaldırı biçimleri ortaya koyan yeni hareketler vardır.

Hareketlerin her altı türünün de tekbiçim tarzda sistemkarşıtı olmaktan uzak oldukları açık gözükmektedir. Fa-

kat her altı türün de önemli bir sistemkarşıtı mirası, devam edegiden bir miktar sistemkarşıtı direnci ve ayrıca bir miktar sistemkarşıtı potansiyeli bulunmaktadır. Dahası, tabii ki, bu altı tür hareket belirtmiş olduğum üzere coğrafî bakımdan tamamen çeşitli bölgelerle sınırlanmış değildirler. Bir miktar bölge-ötesi yayılma görülebilir, fakat geniş biçimde ifade edilecek olursa, hareket türlerinin ayrı ayrı coğrafyalarda oluşu şu an için doğrudur.

Bu altı tür (potansiyel, kısmî ve tarihsel bakımlardan) sistemkarşıtı hareketlerin biribirleriyle ilişkileri hakkında yapılabilecek üç temel yorum olduğunu sanıyorum. Evvela, 1968 Devrimi sırasında, bu altı tür birbirlerine karşı oldukça düşmanca tavır takınmaya yöneldiler. Daha önce belirttiğimiz gibi, bu durum özellikle her bir bölgedeki "eski ve "yeni" türlerin biribirleriyle ilişkileri için geçerliydi. Fakat genelde daha geniş biçimde de doğruydu. Yani, bu altı türün herhangi biri öbür beş türe karşı eleştirel, hatta düşmanca tavır içinde olmaya yöneliyordu. Müteakip yirmi yılda, başlangıçtaki bu çok çehreli karşılıklı düşmanlık büyük ölçüde azalmaya yüz tuttu. Bugün, bu altı tür hareketin birbirlerine karşı müteredddid (ve hâlâ kuşkulu) bir müsamaha gösteriyor olmalarından söz edebiliriz ki, bu durum biribirleriyle siyasi ittifak içinde olmalarından tabiatıyla çok uzak kalmaktadır.

İkinci olarak, bu altı tür hareket toplumsal dönüşüm stratejisi hakkında birbirleriyle geçici olarak tartışmaya başladılar. Tabiatıyla, temel bir mesele devlet gücünü ele geçirmenin arzuya şayanlığıdır; üç "eski" hareketi üç "yeni" hareket türünden temel biçimde ayıran bir meseledir bu. Başka (ve diğerlerinden çıkarılan) bir mesele örgütsel hayat yapısıyla alakalıdır. Bunlar muhakkak ki 1850-80 döneminde geniş biçimde tartışılmış ve o zaman aşağı yukarı hâlledilmiş meselelerdir. Şimdi yeniden açıldılar ve tekrar tartışılıyorlar; ancak bu sefer devlet gücünün "gerçek-mevcut" tecrübesinin ışığında yapılıyor tartışma.

Üçüncüsü, küresel stratejinin ne olacağına dair bu tartışma çözüldüğü zaman ve çözülebilirse, çözüm bu altı tür hareketi büyük bir cihanşümul aile içinde birleştirme biçimini alsa bile, bundan ortada birleşik bir sistemkarşıtı strateji olacağı sonucu çıkmaz. Asıl ümidi eşitlikçi, demokratik bir dünyanın yaratılması değil de, yapısı bakımından bizim (şu anda uzun yapısal krizi içinde bulunan) mevcut kapitalist dünya-ekonomimizden zorunlu olarak farklı olsa bile, eşitsiz, gayr-ı demokratik bir dünyanın sürdürülmesi olan kişi, grup ve tabakaların güçlü biçimde bu hareketlere nüfuz ettikleri uzun zamandır devam edegelen durumdur ve böyle olmaya daha da devam edecektir. Demem o ki, hareketler arasındaki tartışmanın sonunda, çok büyük ihtimalle, muhtemelen bir tek hareketler ailesi içinde eşitlikçi, demokratik bir dünyanın savunucularıyla onların muhalifleri arasındaki bir mücadeleye şahit olacağız.

Dersler

1968 Devrimi ve sonrasından ne gibi dersler çıkarabiliriz? Hatta, bir asırdan fazladır süregelen cihanşümul, örgütlü sistemkarşıtı faaliyetten ne gibi dersler çıkarabiliriz? Tezlerin formatının burada makul olmadığını düşünüyorum. Meseleleri sorgulamalar tarzında ortaya koymayı tercih ediyorum. Hemen ilave etmeliyim ki, bunlar cevaplarını sadece kollokyumlarda veya entellektüel tartışmaların mahremiyetinde bulabilecek sorular değildir. Bunlar tam anlamıyla ancak çok sayıda hareketlerin pratiğinde cevaplandırılabilecek sorulardır. Fakat bu pratik tabiatıyla, onun bir parçası olarak, aleni ve mahrem tahlil ve tartışmaları da ihtiva etmektedir, özellikle de siyasal bağlılık bağlamında yürütülen tahlil ve tartışmaları.

Sorgu 1: Devlet gücünü ele geçirmeksizin önemli siyasal değişim yapabilmek mümkün müdür?

Öyle sanıyorum ki buna verilecek cevap her şeyden önce "önemli"yi nasıl tanımladığımıza bağlıdır. Fakat soru gene de gerçek bir sorudur. Şayet Marxistler ondokuzuncu yüzyılda Anarşistlerle olan siyasi tartışmalarını, siyasal ulusçular da kültürel ulusçularla giriştikleri paralel tartışmayı kazandıysalar, bunun izahı ileri sürdükleri şu iddianın zorlayıcı kuvvetindeydi: mevcut imtiyaz sahipleri hiçbir zaman imtiyazlarından gönüllü olarak el çekmeyecek ve önemli derecede değişimi önlemek için devlet şiddeti üzerindeki denetimlerini kullanacaklardır. Bundan şu çıkıyordu: imtiyazlıları devlet iktidarından alaşağı etmek önemli değişiklikler yapmanın önşartıydı.

Gayet açıktır ki bugün bile bazı ülkelerde (diyelim Güney Afrika'da) imtiyazlı azınlıkları temsil etmekte olup imtiyazlarından vazgeçmeye hiç yanaşmayan yönetimler vardır. Bu ülkelerde güçlü ve hemen hemen kaçınılmaz olarak şiddetli siyasi faaliyetin yokluğunda herhangi bir önemli siyasi değişmenin meydana gelebileceğini ileri sürmek son derece gayr-ı makul gözükmektedir. Güney Afrika, vatandaşlarının çoğunluğunun hiçbir zaman yönetim hakkına sahip olmadıkları, dolayısıyla hiçbir zaman hükümetin "kendilerinin" olduğunu herhangi bir şekilde hissetmedikleri bir devlete hiç şüphesiz en iyi örnektir.

Ancak bugün, nüfusun çoğunluğunun hükümetin "kendilerinin" olduğuna bir anlamda inanmakta olduğu çok sayıda devlet bulunmaktadır Çoğu "devrim-sonrası" rejimler aşağı yukarı bu temel halk desteğine sahiptirler. Bu hiç şüphesiz SSCB için, Çin ve Cezayir için doğrudur. Fakat şayet Cezayir için geçerliyse, Hindistan için de geçerli değil midir? Ve elli yıllık Sosyal-Demokrat rejimlerin işçi sınıfını siyasi hayatla "bütünleştirdiği" İsveç için de geçerli değil midir? Peki Fransa veya Almanya'dan ne haber? Böyle devam edip gidebiliriz. Her ulusal durumun kendine özgülükleri bulunmak-

tadır. Fakat muhakkak ki devletin arkasındaki halk desteğinin yaygın olduğu ve dolayısıyla devlet gücünü öncelikle ele geçirme mücadelesine direncin az olduğu çok sayıda devletin bulunduğu aşikârdır. Bu bakımdan bu devlet yapılarının bazılarının "devrim-sonrası" olduğunu ima etmek muhtemelen pek yararlı değildir. Hak desteği (ve halk şüphesi)nin derecesi bakımından bunların çoğu aynı gemidedirler. Tekrar edelim, bu durum çoğunluğunun devlet gücünü ele geçirmesinin hâlâ birinci derecedeki siyasi mesele olarak kaldığı Güney Afrika gibi devletler için sözkonusu değildir. Lakin bu tür devletler bugün azınlıktadırlar.

Gerçekten, birçok ülkedeki ve belki de özellikle bilinçli şekilde "devrim-sonrası" döneme ulaşmış olanlardaki esas mesele "sivil toplum"un devlet üzerinde denetimi ele geçirme meselesi değil midir? Bu sadece "sosyalist ülkeler" de değil, aynı zamanda Latin Amerika, Güney Avrupa, Güneydoğu Asya ve Siyah Afrika'da da iç siyasi tartışmaların canalıcı noktası değil midir? "Daha fazla demokrasi daha fazla sosyalizmdir" diyor Bay Gorbachev. Ancak, eğer böyleyse, sistemkarşıtı bir *hareketin* SSCB'deki işlevi nedir?

Sorgu 2: "Siyasi" güçten başka ele geçirmeye değer toplumsal güç biçimleri var mıdır?

Başka toplumsal güç biçimlerinin olduğu aşikârdır: iktisadi, kültürel (Gramsci'nin "hegemonya"sı) güçler, nefs üzerindeki güç (bireysel ve "grup" özerkliği). Ve açıktır ki bireyler, gruplar ve örgütler mütemadiyen bu güç türleri peşinde koşarlar. Peki buna ulaşma çabaları sistemkarşıtı hareketlerin *siyasi* faaliyetleriyle nasıl uyum sağlar? Daha fazla iktisadi güç veya daha fazla kültürel güç veya daha fazla nefs hakimiyeti dünya-sistemin temelden dönüştürülmesine ne gibi bir katkıda bulunur?

Burada, sistemkarşıtı hareketlerin ta başlangıçta yüzyüze oldukları bir meseleyle karşılaşmaktayız. Temel dönü-

şüm, azar azar ve zaman içinde, geridönüşü olmayan bir değişim meydana getirmekte olan gelişmelerin sonucu mudur? Yoksa bu gibi küçük başarılar gerçekte bizi hareketten alıkoyan, böylece mevcut eşitsizlik gerçekliklerini sürdüren büyük bir kendi kendini aldatma mıdır? Bu şüphesiz bir defa daha ortaya çıkan ve Eduard Bernstein ile Lenin'in simgelediği tartışmanın sınırlandırılmış biçiminden daha geniş olan "reformculuk-devrimcilik" tartışmasıdır.

Demem o ki, çok sayıda güç biçimlerinin her renkten takibini içerecek tarzda inşa edilebilecek anlamlı bir strateji var mıdır? Zira, 1968'in peşinden zuhur eden yeni toplumsal hareketlerin çoğu iddialarında, en azından zımnen ileri sürülen şey budur.

Sorgu 3: Sistemkarşıtı hareketler örgüt biçimine girmeli midir?

Toplumsal dönüşüm aracı olarak bürokratik örgütlerin ihdası ondokuzuncu yüzyıl siyasi hayatının büyük sosyolojik icadıydı. Bu tür örgütlerin kitle-temelli mi yoksa kadro-esaslı mı, yasal mı yoksa gizli mi, tek-mesele esaslı mı yoksa çokyönlü mü olmaları, üyelerinden sınırlı bağlılık mı yoksa topyekün bağlılık mı talep etmeleri gerektiği hususunda bol bol tartışmalar yapıldı. Ancak, bir asrı aşkın zamandır, bir tür örgütün kaçınılmaz olduğu hususunda pek az şüphe olmuştur.

Michels'in çok zaman önce bu örgütlerin, görünüşteki varlık sebeplerine gayet doğrudan müdahalede bulunan, kendilerine ait bir hayat sürmeye yöneldiklerini göstermiş olduğu gerçeği, daha fazla sayıda örgüt kurma hevesini azaltmışa benzemiyordu. 1968'in kendiliğinden hareketleri bile böylesi birçok örgüte dönüşmüş oldu. Alman Yeşil hareketi içinde Fundis ile Realos arasındaki tatsız tartışmalarda görülebileceği gibi, bu durumun hiç şüphesiz 1968-sonrası kuşağından birçok kişiyi çok rahatsız eden sonuçları oldu.

Örgütlerin temsil etmekte oldukları siyasi etkinlikle, vücut verdikleri siyasi tehlikeler arasındaki gerginlik belki de çözümsüzdür. Muhtemelen kendisiyle yaşamak zorunda olduğumuz bir şeydir. Ancak, bana öyle geliyor ki, "bağnazlar" ve "serseriler" gibi iki lüzumsuz fırkaya tıkılmamamız için, doğrudan ele alınması ve adamakıllı tartışılması gereken bir meseledir bu. "Eskiden-eylemci" olup da şimdi "bir gruba bağlı olmayan" fakat bir şekilde siyasi bakımdan faal olmak isteyen insanların dünyadaki sayısı öyle sanıyorum ki 1968-sonrası hayalkırıklığının ardından keskin biçimde arttı. Bunu gözü açılanların "depolitizasyonu" olarak düşünmemiz gerektiğini sanmıyorum, her ne kadar bir miktar öyle ise de. Aksine, örgütsel faaliyetin sadece görünüşte etkin olduğuna dair korkudur bu. Fakat, eğer öyleyse, onun yerini ne alabilir, alabilecek bir şey varsa?

Sorgu 4: Batı'daki ve Doğu'daki, Kuzey'deki (hem batı hem doğu) ve Güney'deki sistemkarşıtı hareketlerin gerçekte elele verebilecekleri herhangi bir siyasi temel var mıdır?

Her bir değişik bölgede bir "eski" ve bir "yeni" çeşidi olmak üzere *altı* tür sistemkarşıtı hareket olduğu gerçeği bana gelip geçici bir tesadüf gibi gelmiyor. Bu, üç bölgedeki siyasi gerçekliklerin derin farkını yansıtmaktadır. Ortak cihanşümul bir stratejinin doğuşuna yol açabilecek birleştirici siyasi alakalar mevcut mudur? 1945'i takip eden dönemde doğru olmasa bile, bunun 1980'lerde doğru olmaya başlıyor olduğuna ve yirmibirinci yüzyılda doğru olma ihtimalinin daha da artacağına dair herhangi bir kanıt var mıdır?

Bu noktada sofuca davranışlardan veya hüsnü kuruntulardan fazlasına ihtiyacımız var. Bugüne değin herhangi bir öneme sahip uluslararası (yani, bölgelerarası) bir dayanışma hiçbir zaman varolmuş değildir. Ve bu gerçek ileri ölçüde acıya yol açmıştır. Üç şey bana önemli gözüküyor. Evvela, bu üç bölgede yaşayan nüfusun acil günlük meşgaleleri birçok ba-

kımlardan çarpıcı biçimde farklıdır. Bu üç bölgede mevcut olan hareketler bunların farkını yansıtmaktadır. İkincisi, üç bölgedeki hareketlerin birçok kısa-vadeli hedefleri, bu hedeflere ulaşıldığında, o bölgedeki bazı kişilerin durumunu diğer bölgelerdeki başka kişilerin zararına iyileştirme etkisine sahip bulunmaktadır. Üçüncüsü, sistemkarşıtı hareketlerin bölge-ötesi siyasi işbirlikleri olmadan kapitalist dünya-ekonominin arzuya şayan bir dönüşümü mümkün değildir.

Bölge-ötesi bu işbirliği hem stratejik hem taktik bir işbirliği olmak zorundadır. Taktik işbirliğinin temellerini kurmak (hâlâ kolay olmasa da) daha kolay olabilir. Ya stratejik işbirliği? Stratejik yardımlaşmanın ancak hedeflerin derin biçimde köktencileştirilmesi temelinde olabileceği muhtemeldir. Çünkü bölge-ötesi stratejik yardımlaşmanın önündeki büyük engel mevcut dünya-sistemin inanılmaz sosyo-ekonomik kutuplaşmasıdır. Ancak, böyle bir köktencileştirmenin (sadece ihtiyarî değil) nesnel bir temeli var mıdır?

Sorgu 5: "Hürriyet, eşitlik, kardeşlik" sloganı gerçekte ne anlama geliyor?

Fransız Devrimi'nin sloganına hepimiz yeterince aşinayız. Her biri, toplumsal tahlillerimizi bölmeye alışkın olduğumuz üç alana yerleştirilmiş bulunan üç farklı olguya atıfta bulunuyor gözükmektedir: hürriyet siyasi alana, eşitlik iktisadi alana, kardeşlik sosyo-kültürel alana. Ayrıca bunların, özellikle de hürriyet ile eşitliğin, göreli önemlerini tartışmaya da alışmış bulunuyoruz.

Hürriyet ile eşitlik arasındaki karşıtlık bana saçma geliyor. Eşitsizliğin olması hâlinde kişinin nasıl olup da "hür" olabileceğini doğrusu aklım almıyor, çünkü varlıklı olanlar her zaman için daha az varlıklılara nispetle daha fazla seçenek sahibidirler, dolayısıyla bu ikinciler daha az hürdürler. Aynı şekilde, hürriyet olmadan eşitliğin nasıl var olabileceğini de gerçekten anlamıyorum, çünkü hürriyet olmadığında

bazı kimseler diğerlerinden daha fazla siyasi güç sahibi olurlar, bundan da ortada bir eşitsizlik olması sonucu çıkar. Burada bir kelime oyunu ileri sürmüyor, sadece aradaki farkı reddediyorum. Hürriyet-eşitlik bir tek kavramdır.

O halde kardeşlik bu tek hürriyet-eşitlik kavramının "içine sokulabilir" mi? Sanmıyorum. Öncelikle şuna dikkatinizi çekmek isterim ki, cinsiyetçi dile dair şu anki bilincimiz muvacehesinde, kardeşlik bir terim olarak yasaklanmalıdır. Belki yoldaşlıktan söz edebiliriz. Ne var ki, bu durum bizi cinsiyetçilik ve ırkçılığın gündeme getirdiği meselelerin canalıcı noktasına getirmektedir. Bunların karşıtı nedir? Uzun bir zaman dünya solları evrenselciliğin, yani topyekün "bütünleşme"nin şu veya bu biçimini vazettiler. 1968 Devriminin yarattığı bilinç, ırkçılık ve cinsiyetçilikten en doğrudan zarar görenlerin kendilerine ait (yani ayrı) örgütsel ve kültürel yapılar kurmalarının siyasi, kültürel ve psikolojik değer ve faydasını öne sürmelerine yol açtı. Dünya düzeyinde, buna bazan "medeniyet projesi" deniyor.

Evrenselcilik ile özgücülük (partikülarizm) arasındaki gerginliklerin kapitalist dünya-ekonominin eseri olduğunu ve onun çerçevesi içinde çözümlerinin imkânsız olduğunu ileri sürmek yerindedir. Fakat bu bize gelecekteki hedefler veya şu anki taktikler bakımından yeterince rehber olmaz. Bana öyle geliyor ki 1968'den sonra hareketler bu meseleyi ele almada kolaya kaçtılar, ileri geri gidip geldiler. Bu durum meseleyi sürekli bir karışıklık ve sürekli bir asab bozma unsuru olarak bırakmaktadır. Şayet bölgeler ötesi bir dönüşüm stratejisi tasavvur edeceksek, bu tasavvur (bölge-ötesi bir stareji kavramında ima edilen) homojenlik hamlesiyle, (hürriyet-eşitlik kavramında ima edilen) heterojenlik hamlesinin nasıl uzlaştırılabileceğine dair gayet açık bir görüşü ihtiva etmek zorunda olacaktır.

Sorgu 6: Üretkencilik olmadan çok (hatta yeterli) şeye sahip olabileceğimiz anlamlı bir yol var mıdır?

Tabiatı fethetme arayışı ve üretken emeğe dair Saint-Simoncu ahlâki vurgu uzun zamandan beridir sadece kapitalist dünya-ekonominin değil, aynı zamanda onun sistemkarşıtı hareketlerinin de ideolojik dayanakları olagelmiştir. Mahakkak ki birçok kimse aşırı büyümeden, çöplerden, kaynakların kurutulmasından endişe duydu. Ancak, egemen değerlerin bu nevi başka redlerinde olduğu gibi, eleştirilerin içerimlerini nereye kadar götürebiliriz , nereye kadar götürmeliyiz?

Bir kez daha, işlere (istihdama) karşı ekolojinin cari sistem tarafından üretilen ve onda içkin olan bir ikilem olduğunu söylemek kolaydır. Fakat bir kez daha, bu bize uzun-vade hedefleri veya kısa-vade taktikleri hakkında pek az şey söylemektedir. Ve bir kez daha, sistemkarşıtı hareketleri bölgeler dahilinde ve hatta daha fazlasıyla bölgeler arasında derinden ayıran bir meseledir bu.

Son verirken

1968 Devriminin zımnen dile getirilen başlıca şikâyetlerinden biri, önceki bir yüzyıl boyunca sistemkarşıtı hareketlerin muazzam toplumsal çabasının pek az küresel yarar sağlamış olduğuydu. Hatta, diyordu devrimciler, dünyayı dönüştürme bakımından dedelerimizden pek uzakta değiliz.

Eleştiri sert, hiç şüphe yok ki hayırlı, ama aynı zamanda haksız bir eleştiriydi. Dünya-sistemsel 1968 devriminin şartları, dünya-sistemsel 1848 devriminin şartlarından tamamen farklıydı. Geriye dönüp baktığımızda, 1848'dden 1968'e sistemkarşıtı hareketlerin vaki olandan başka nasıl davranabileceklerini anlamak zordur (başka ne yapabilirlerdi?). Stratejileri muhtemelen, gerçekçi olarak ellerinde olan biricik stratejiydi ve başarısızlıkları zorunlu olarak içinde çalıştıkları yapısal kısıtlara kazınmış olabilirdi. Çabaları ve bağlılıkları müthişti. Ve önledikleri tehlikeler, empoze ettikleri

reformlar, işledikleri günahları; ve mücadele biçimlerinin, kendisine karşı mücadele etmekte oldukları sistemi kuvvetlendirme derecesini muhtemelen dengeliyordu.

Ne var ki, önemli olan dünyanın sistemkarşıtı hareketlerinin bir Pazartesi sabahı idarecisi olmak değildir. 1968 Devrimi'nin gerçek önemi geçmişin eleştirisi olmaktan çok geleceğe dair sorduğu sorulardadır. "Eski sol" hareketlerin geçmişteki stratejisi o zamanın mümkün olan en iyi stratejisi olmuş olsaydı bile, onun 1968 itibariyle yararlı bir strateji olup olmadığı sorusu yerinde duruyordu. Bu noktada yeni hareketlerin durumu çok daha güçlüydü.

Ancak, yeni hareketler de tam olarak tutarlı alternatif bir strateji sunmuş değiller. Tutarlı bir alternatif stratejinin bugün hâlâ geliştirilmesi gerekiyor. Bunu yapabilmek muhtemelen on-yirmi yıl arası bir zaman alacaktır. Bu durum ümitsizliğe kapılma sebebi değil, aksine topluca zorlu bir entellektüel ve siyasal çalışma vesilesidir.

* Dünyayı güllük gülistanlık görmemize (Çev.)

6 ❦ Marx, Marxizm-Leninizm ve modern dünya-sistemde sosyalist deneyimler

Marx ve fikirleri neşvünemâ bulmakta, bugün ondokuzuncu yüzyılın başka herhangi bir tahlilcisinin fikirlerinden daha iyi ayakta durmakta ve yirmibirinci yüzyılda dünya-sistemin toplumsal hayatı için merkezi öneme sahip olma ümidini vermektedir. Bir strateji ve ideoloji olarak Marksizm-Leninizm ise tarihsel rolünü tamamlamış ve dünya-sistemin süregitmekte olan ekonomi politiğine marjinal (lüzumsuz) duruma gelmiştir. Modern dünya-sistemdeki sosyalist (toplumcu) deneyimler, onlara sosyalist diyebilirsek, büyük bir intizamsızlık içerisindedirler ve "sosyalist" sayılabilecek herhangi bir biçimde ayakta kalıp kalmayacakları şüphelidir.

Marxizm-Leninizmi modern dünya-sistemin tarihsel bir vakıası olarak başlangıcından bugüne kadar şu altı soruya verilecek cevaplar çerçevesinde tahlil etmek istiyorum: (1) Neden Leninizm? (2) Neden ilk defa Rusya'da bir Leninist devrim? (3) Neden Stalinizm? (4) Neden bir Sovyet İmparatorluğu? (5) Neden de-Stalinizasyon (Stalin'in etkisini yok etme)? (6) Neden *perestroika ve glasnost?*

(1) Alışılageldiği üzere, Leninizm veya Bolşevizmin 1902 yılında Lenin'in Rus Sosyal-Demokrat İşçi Partisi İkinci Kongresi (sözümona Birlik Kongresi) için Plekhanov'un hazırladığı metne yazdığı karşı taslak ile örgütsel dünyaya adım attığı söylenir (bu Kongre 1903 yazında yapıldı). Ma-

lum olduğu üzere, Kongre partinin bölünmesiyle sonuçlandı. Lenin mükemmel bir kavga adamı olduğunu kanıtladı ve (biraz şüpheli bir şekilde) Bolşevikler diye isimlendirilen bir partinin denetimini eline aldı.

Bugün dünyada sosyalist hareketler tarihini, biri Eduard Bernstein, diğeri Lenin tarafından simgelenen, 1921'den sonra iki Enternasyonal'in (İkinci ve Üçüncü Enternasyonaller) varlığı ile örgütsel biçimleri kutsanan iki eğilim arasındaki tarihsel bölünmenin hikayesi olarak basitleştirmek olağan bir yaklaşımdır. Bu aynı ölçüde reform ve devrim arasındaki bölünme olarak da basitleştirilmektedir. Basitleştirmelerin basitçiliğine her zaman saldırabiliriz. Fakat yirminci yüzyılın ilk yarısı için bu klasik formülasyon bana esas itibariyle doğru gözükmektedir.

"Revizyonistler"in anahtar görüş ve iddiaları dünya-sistemin evriminin sarih ve oldukça ekonomistik biçimde kavranışından çıkarılıyordu. Kaçınılmaz bir teknolojik ilerleme sürecinin gün geçtikçe büyüyen bir endüstriyel işçi sınıfı meydana getirmekte olduğunu görüyorlardı. Bunun siyasi hakların (özellikle oy kullanma), ihtimal ki, kapitalist rasyonalite ve işçi sınıfı mücadelesinin birleşik baskısı altında, kaçınılmaz surette genişletilmesi siyasi sonucunu doğuracağını varsayıyorlardı. Muhakemeleri şöyleydi: zaman ilerledikçe, endüstriyel işçi sınıfı siyasi alanda sayı bakımından başat konuma geçecek ve bunlar gayet basit şekilde kendilerini oylarıyla iktidara taşıyacaklardı. Bir kez bu meydana geldi mi, yasama yoluyla kapitalizme son verip sosyalist bir toplumun tesisini gerçekleştirebilirlerdi. Bu muhakemeden çıkan sonuca göre, en etkili siyasi taktik işçi sınıfının (ve onlarla beraber, onlara sempati duyanların) mümkün olan en büyük bölümünü siyasal ve toplumsal bakımdan bir kitle partisi içinde örgütlemekti.

Bu muhakeme vazılı ve birçokları için ikna ediciydi. Se-

naryo gerçekte ancak kısmen doğru çıktı. Ortada devam edip giden teknolojik ilerleme vardı ve endüstriyel işçi sınıfının büyüklüğü artıyordu. Evrensel oy kullanma hakkı siyasal bir gerçeklik oldu. Ne var ki, sanayide çalışan işçi sınıfının oy kullanmakta olan nüfusun büyük bir çoğunluğunu temsil eder hale geldiği doğru değildi. Bütün işçilerin sosyalist parti lehine oy kullanmaları da. İkinci Enternasyonal partileri bir dizi ülkede iktidara geldiler. Fakat kapitalizmi sona erdirme yolunda yasa çıkarmadılar. Aksine, refah devleti denen şey için yasalar yaptılar.

Lenin niçin bu muhakemeye direniyordu? Çünkü senaryoya başka değişkenler sokuyordu. Üzerinde ısrar ettiği ilk ve en önemli değişken, kapitalist tabakaların kendilerinin tasfiyesine direnme kudretleriydi. Konumlarını muhafaza etmek için (adil veya ahmakça) her türlü aracı kullanmak suretiyle devlet aygıtları üzerindeki mevcut denetimlerini kullanacaklarını varsayıyordu. Böylece onların oy kullanma yoluyla iktidardan uzaklaştırılabilecekleri anlayışının tamamen hayal ürünü olduğunu düşünüyordu. Onun için, işçi sınıfının iktidara gelmesinin tek yolunun devrimle, yani ayaklanmayla olduğunda ısrar ediyordu. Bu tür mücadeleleri siyasi-askeri olarak görüyor ve dolayısıyla, gayet makul olarak, başarının zorunlu bir bileşeninin son derece disiplinli bir örgüt olduğu hususunda diretiyordu. Parti yapısına dair görüşleri de bundan gayet mantıklı bir şekilde çıkıyordu. Burjuvazi denetimi elden kaçırmamak için her türlü aracı kullanacağından ve siyasi-askeri bir mücadele disiplinli bir örgüt gerektirdiğinden, parti kendini bu işe adamış ve aşağı yukarı tam-zamanlı çalışan kadrolardan oluşmalı ve en azından kısmen yeraltında faaliyet göstermelidir. Bu şekilde, diye akıl yürütüyordu, zamanı geldiğinde, parti iktidarı ele geçirebilir ve sözümona proleterya diktatörlüğünü yerleştirebilirdi. Ancak, onun iktidara geldikten sonra ne olacağına dair görüşü revizyonistlerinkinden çok da farklı değildi. Yeni yö-

netim kapitalizmi sona erdirecek ve sosyalist bir toplumu kuracak yasalar yapacaktı.

Bu muhakeme de vazıh ve birçoklarına göre ikna ediciydi. Hakikatte, bu senaryo da gerçek hayatta ancak kısmen doğru çıktı. Ayaklanmalar sadece birkaç ülkede başarılı oldu. Hatta, bizzat Rus örneği bile ancak kısmen böyle tanımlanabilir. Gerçekte Lenin'in senaryosuna en fazla yaklaşan örnek Çin örneği oldu; orada gerçekten de disiplinli bir kadro partisi uzun bir siyasi-askeri mücadele örgütleyerek sonunda iktidarı ele geçirdi ve bir proleterya diktatörlüğü tesis etti. Üçüncü Enternasyonal partilerinin (ne tür araçlarla olursa olsun), iktidara geldikleri her yerde kapitalizme son veren bir yasama yaptıkları doğrudur (çoğu üretim işletmelerinde özel mülkiyetin ortadan kaldırılması dar anlamında). Bunların sosyalist toplumlar kurup kurmadıkları ise 70 küsur yıldır ihtilaf konusudur, son birkaç yılda ayyuka çıkan bir ihtilaf.

Lenin'in muhakemesinde belirginleştirilmemiş bir temel ilke (öncül) vardı. Rusya'da mücadele vermekteydi ve Rusya, Almanya değildi, *a fortiori* Büyük Britanya da değildi. Demem o ki, Rusya, teknolojinin Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'ya nisbetle "geri" olduğu bir ülkeydi. Dahası, Rusya çok kısa bir dönem dışında, parlamento sistemine bile sahip olmayan bir ülkeydi ve makul bir süre içinde genel oy hakkına doğru gideceğine dair çok daha az beklentisi vardı. Her halükarda, genel oy hakkı olmuş olsaydı bile, ülkede çok az sanayi işçisi vardı. Nüfusun büyük çoğunluğu kırsal kesim işçileri ve köylülerdi. Bu bakımdan, revizyonist senaryo Rusya'nın durumuyla tamamen alakasızdı ve Lenin'in bu değerlendirmeyi yapmada esas itibariyle haklı olduğunu teslim etmeliyiz. Dolayısıyla, ona öyle geliyordu ki, tek yaşayabilir alternatif onun kendi programıydı. Bunun doğru olup olmadığını sonradan takdir etmek güçtür, çünkü her yerde sosyalist ha-

reket şu veya bu yöne gidiyordu, ya revizyonizme veya Leninizm'e doğru (çoğu zaman, ama her zaman değil, Marxizm-Leninizm'e doğru).

(2) 1917 Rus Devrimi'nin bir sürpriz olduğu herkese malumdur; şu anlamda ki, dünya sosyalist hareketi içinde yediden yetmişe herkes "ilk" sosyalist devletin Almanya olacağını bekliyordu. Bu Bolşeviklerin de beklentisiydi. Lenin'in bile. 1900 itibariyle niçin hiç kimsenin, Marx'ın kendi adayı olan Büyük Britanya'nın ilk sosyalist devlet olacağını düşünmediği araştırılmaya değer bir meseledir, fakat burada o konuya giremem. Ancak, bu hem revizyonistlerin hem de Leninistlerin muhakemelerinde başka gizli öncüller bulunduğunu göstermektedir.

Bildiğimiz gibi, Lenin Ekim 1917'de iktidarı ele geçirmeye çalışmak için arkadaşlarını ikna etmede çok zorluk çekmişti. Ve, herhalde, herkes Rusya'nın Almanya'dan önce gelmesi şeklindeki sapmanın kısa zamanda düzeltileceğini hissediyor gözükmekteydi. Hatta, tabii ki, birçok kişi Almanya'da hızla birşeyler meydana gelmemesi halinde yeni Sovyet devletinin ayakta kalamayacağını ileri sürüyordu. Bu beklentinin hiçbir zaman gerçekleşmediğini ve yaklaşık beş yıl sonra nihayet terkedildiğini biliyoruz.

Gene de, bu beklenti niçin çarpık gitti? Rus Devrimi'ni tarihsel perspektife yerleştirmeye çalışırken, E.H. Carr şunu ileri sürüyor:

> Rusya'nın 19. yüzyıl tarihi boyunca sürüp giden kararsızlığının aynısı Bolşevik Devrimi'ni de damgaladı. Bir yönüyle batılılaşma sürecinin doruğa çıkmasıydı, diğer yönüyle Avrupa nüfuzuna karşı bir isyan.[1]

Rusya 1914'te bir Avrupa ülkesiydi, büyük bir askeri güç ve önemli bir sanayi sektörüne sahip bir ülke. Fakat bir sanayi ülkesi olarak, Avrupa devletlerinin açıkça en zayıfıydı. 1914'te, Rusya aynı anda hem bir Avrupa-dışı (veya Batılı-olmayan) ülke, hem de esas olarak tarımsal bir ülke idi.

Ancak, tarımsal bir ülke olarak, Batılı-olmayan devletlerin şüphesiz en güçlüsüydü. Bu bakımdan, şu an geçerli olan dille söylersek, Rusya, ya çekirdekteki en zayıf güç veya çevredeki en kuvvetli güç idi. Tabii, her ikisiydi de ve bilkuvve bugün bizim yarıçevre ülke dediğimiz şeyin nümunesiydi.

Leninist bir stratejinin ancak yarıçevre bir ülkede başarılı olabileceğini ileri sürüyorum. Dolayısıyla, geriye doğru, ilk sosyalist "devrim"in Rusya'da meydana gelmesi hiç de şaşırtıcı değildir. O devirde devrimin hakiki anlamda mümkün olduğu tek yer muhtemelen orasıydı. Bu, üç ana sebepten ötürü açık seçiktir. Evvela, böyle bir ayaklanma, kapitalist dünya-ekonominin çekirdek bölgeleri dahilinde mümkün değildi, çünkü işçi sınıfının kısa vadede, ayaklanma faaliyetinin muazzam risklerini üzerlerine almadan, kendilerine daha çekici gözüken çok sayıda seçenekleri vardı. Bu 1917'den bu yana şüpheden uzak şekilde açıklık kazandı. O zamanlar bu kadar aşikar gözükmemiş olabilir.

İkinci olarak, isyancı bir hareket için kitle desteğini harekete geçirmenin yalnızca sınıfsal çekiciliklere dayanmasının muhtemel olmadığını anlamış olduk. Sınıfsal çekiciliklere güçlü bir ulusçu duygu dozunun ilave edilmesi gerekir: sonraları anti-emperyalizm adını verdiğimiz şey. Fakat, çekirdek bölgelerde, ulusçu bir başarı duygusu ülkelerin çoğu için geride kalmıştı. Sadece Almanya ve İtalya'da bu muhtemelen önemli bir faktör olabilirdi ve pek tabii, bunlar neticede iki savaş arası yıllarda faşist hareketlerin iki ana odağı idiler.

Son olarak, başarılı bir ayaklanma şehirli insan altyapısının önemli bir kesiminin dahlini gerektirir: belirli bir büyüklük ve bilince sahip bir işçi sınıfı ve aydın kesim. Çoğu çevreseler bölgeler 1917'de henüz buna sahip değildiler, fakat Rusya sahipti. Böylece, müteakip tarihinin de göstermiş olduğu üzere, Marxizm-Leninizm yirminci yüzyılın başların-

da yarıçevredeki sistem-karşıtı faaliyetlerin etkili ideolojisi olarak ortaya çıktı.

(3) Neden Stalinizm? Gene geriye doğru bakıldığında herşey aşikar gözükmektedir. Devrim, tanım gereği küçük bir gruptan oluşan bir kadro partisinin eseriydi. Şu görüşten hareket ediyordu: yerel burjuvazinin ve dünya burjuvazisinin kendi çabalarına acımasızca muhalefet edeceğini varsaydığından, görevi siyasi bakımdan çok zordu. Ve hakikaten bu varsayım Sovyetler Birliği'nin, sadece 1917'den sonraki ilk birkaç yılda değil, ondan sonraki tecrübesiyle de doğrulandı.

İç savaş ve yabancı müdahalenin sonucu olarak, Rusya evvel emirde iktisadi kudreti pek fazla olmayan savaş mağduru bir ülke durumundaydı. Özellikle Rusya bir ulus-devlet değil de, bir imparatorluk olduğundan, sadece devleti bir arada tutmak bile muazzam bir görevdi. Bir tek-partili devlete doğru, "tek ülkede sosyalizm" tarzındaki merkantilist bir politikaya doğru ve üçüncü Enternasyonal'in muhasara altındaki "ilk sosyalist devlet" için alemşümul bir destek sistemine çevrilmesine doğru hızla yöneliş muhakkak ki, mevcut durumun şaşırtıcı olmayan sonuçlarıdır.

Sovyet tarihini bugün yeniden gözönüne alacak olursak, büyük soru işareti şudur: Acaba Bolşevikler köylülere karşı değişik bir tutum takınsalardı bu kendileri için daha iyi olmaz mıydı? Açıktır ki, cebri kollektifleştirme, bugün hala yankıları olan bir duruma yol açan kritik bir karar ve bir dönüm noktasıydı. Fakat, acaba kaçınılmaz, hatta akıllıca bir iş miydi? Muhakkak ki, Marksist kültür köylülere karşı siyasi bakımdan aklı başında bir konum geliştirme hususunda her yerde sosyalistleri kötü hazırlamıştı. Marx'ın meşhur ve meşum deyişiyle "patates çuvalı" idiler. Lenin'in meseleyi daha iyi ele alabileceğini düşünmüş olabiliriz. Ne de olsa, geç dönem Çarlık Rusyası'nda kırsal kesimdeki toplumsal ilişkilerin gelişmesine dair mükemmel bir tahlilin yazarıydı.

Marx'ın aksine, en azından köylülüğü incelemişti. Fakat kendinin biraz akademik türdeki incelemesini siyasi taktik derslerine çevirmeye gelince, profesyonel bir devrimcinin manipülatif siyasetine öylesine yakalanmıştı ki, bunu yapamazdı. Lenin, NEP'e bile gerçekten inanıyor muydu?

Gerçek şu ki, Rusya bir yarıçevre ülkeydi ve Rusya'nın öncülüğü (burada von Witte'den Stalin'e uzanan bir süreklilik vardır) onun dünya-ekonomik önceliğini ülkenin hızlı sanayileşmesi olarak tanımlıyordu. Lenin'in "Komünizm eşittir Sovyetler artı elektrik" sloganı birkaç yıl öncesine kadar büyük pankartlarla Moskova meydanlarına asılmaya devam ediyordu. Bütün liderlik kadrosu "sosyalist sermaye birikimine" inanıyordu ve 1980'lere kadar bu hedefe doğru gitmedeki büyük başarılarından ötürü övünüyorlardı. Şayet çelik fabrikaları sosyalist planlamanın belkemiğiyse, o zaman müsadere altına alınıp proleterleştirilen köylülerin içine girdikleri çıkmaza fazlaca sempatiyle bakılamazdı. Yeri gelmişken taktik icabı geri çekilmek, evet; temel bir intibak, asla!.

Bugün bir Buharin taraftarı olmak kolaydır. Buharin'in ılımlı politikalarının siyasi bakımdan isabetli olduğuysa daha az vazıhtır. Her halükarda, bu politikalar galip gelmediler. Galip gelmemelerinin temel sebebinin 1920'lerde siyasi bakımdan aktif unsurların çoğunluğunun Sovyet devletinin onun politikalarını takip etmesi halinde hakikaten ayakta kalabileceğine ikna edilmemiş olmaları olduğunu sanıyorum. Fakat, pek tabii, cebri kollektifleştirme (belki kaçınılmaz olmasa da) doğrudan doğruya teröre ve tasfiyelere yol açan şartlar yarattı.

Stalinizm ayrıca jeopolitik tarafından da teşvik edildi. 1933-41 döneminde, şurası açık seçik ortadaydı ki, Almanya ve Batılı üçlü (ABD, İngiltere, Fransa) Sovyet devletini yok etmenin bir yolu olup olmadığını anlamak için manevralar yapıyorlardı. Politikalarının harici ve güçlü bir düşmana

karşı savunma yapmaya yönelik olduğuna ve bunun Sovyet devletini savunmanın biricik mümkün yolu olduğuna dair Stalin'in iddiası doğru olmayabilir, fakat birçoklarına inandırıcı geliyor ve önemli bir anlamda Stalinizme halk nezdinde meşruluk kazandırıyordu. Büyük Yurtseverlik Savaşı dönemi tabii ki bu meşruiyeti müthiş şekilde kuvvetlendirdi.

Ayrıca, unutmamamız gereken ikinci bir dış destek vardı. Hepimiz fazlaca neşeli bir şekilde, Roosvelt'in lütufkarlığından Truman ve ardıllarının Soğuk Savaş düşmanlığına doğru ABD'nin Rusya'ya karşı politikasında bir kayma olduğunu varsayarız. Buna katılmıyorum. Retorikteki değişimin arkasında, bana öyle geliyor ki, Amerikan politikası kesintisiz bir politikaydı. ABD, esas olarak 1945-48 sınırları dahilinde kalması şartıyla, mini bir imparatorluğu olan bir Stalinist SSCB istiyordu. Stalinizm, ABD'nin dünya-sistem içindeki hegemonyasının ideolojik bakımdan haklılaştırılmasına yarıyor ve çimento vazifesi görüyordu. Stalinizm, dünya genelindeki sistem karşıtı kuvvetler üzerinde şiddetlendirici değil, ılımlılaştırıcı bir etki idi. Stalinizm dünyanın üçte birinde düzeni teminat altına alıyordu: SSCB'nin bu anlamda ABD lehine bir "altemperyalist" güç rolü oynamakta olduğu düşünülebilirdi. ABD bakış açısından, SSCB'ne dair herşey Stalin'in ölümünden itibaren tepeaşağı gitmekteydi. Gorbachev vakıasının ABD'de şu an yol açmakta olduğu derin sıkıntıya bakın.

(4) Neden SSCB 1945'ten sonra bir "imparatorluk" meydana getirdi? Ne yaptıklarına dikkatle bakalım. Hiç şüphe yok ki, SSCB ve işgalci Kızıl Ordu altı devlette Komünist partileri iktidara getirdi: bu partiler sözkonusu yerlerde ne seçim ne de ayaklanmayla iktidara gelebilirlerdi. Bu altı devlet, pek tabii, Polonya, Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Çekoslovakya ve Demokratik Alman Cumhuriyeti'dir.

Bu eylemlerin açıklanmasının basit, hatta sıradan bir iş

olduğunu düşünüyorum. Evvela, SSCB kendisine karşı muhtemel bir ABD askeri eyleminden ve Almanya'nın ayaklanmasından korkuyor, dolayısıyla kendi askeri konumunu kuvvetlendirmek istiyordu. Bu ABD stratejisini gerçekte baştan ayağa yanlış yorumlamaktı, fakat gene de buna inanılıyordu. İkinci olarak, SSCB savaş tazminatı istiyordu (iktisaden buna ihtiyacı vardı) ve tazminat alabilmenin tek emin yolunun el koyarak almak olduğunu hissediyordu. Ve üçüncüsü, SSCB hakikatte yerli komünist hareketlerin potansiyel kudretinden (ve dolayısıyla bağımsızlıklarından) korkuyor, doğu Avrupa partilerinin uydu partiler olmasını teminat altına almak istiyordu.

Tabii ki, Komünist partileri bu tarzda iktidara getirme, onların 1945'te sahip oldukları meşruiyetin kökünü kazımakla sonuçlanacaktı. Tek mümkün (ve geçici) istisna, Komünist partinin bir nebze hakiki yerel kuvvete sahip olduğu Çekoslovakya idi. 1948-49 tasfiyeleri hakikaten ulusçu karşıtı idi; burjuva-ulusçulara değil, Komünist-ulusçulara karşı. Tasfiyeler sayesinde örtü kaldırıldı, ulusçu (dolayısıyla Sovyet-karşıtı) duyguların siyasi bakımdan etkin biçimde su yüzüne vurması artık bir zaman meselesiydi.

Bunların aksine, SSCB ve Kızıl Ordu'nun Yugoslavya, Arnavutluk ve Çin'de Komünist gerilla hareketlerinin iktidara gelişiyle hiçbir alakası yoktu. Bunun içindir ki, her üç Komünist yönetimin de savaş sonrası dönemde SSCB'yi hayret verici ölçüde takmamaları tesadüf değildir. Üç yönetimin hiçbiri uydu olmadı, bir Sovyet "imparatorluğu"nun parçası oldukları da söylenemez. Kısa bir süre için, müttefik idiler; hepsi bu kadar. Stalin bunu işin ta başında anlamıştı. Onun için Çin KP'ne Komintang'la anlaşmalarını öğütlüyordu: dinlenmeyen bir öğüt. Onun için, Dimitrov'un kurulması için çaba gösterdiği bir Yugoslav-Bulgar federasyonuna taş koyuyordu. Ve pek tabii Sovyet askerlerinin 1946'da Kuzey

İran'dan çekilmelerinin ve SSCB'nin 1947'deki Yunan Komünist isyanını bastırmasının sebebi de buydu. Stalin yerli, ulusal bakımdan meşru Komünist partilerin iktidara gelmelerinden yana olmak şöyle dursun, onlara şiddetle muhalifti.

Muhakkak olan şu ki, "imparatorluk" faydalı olduğu kadar bir yük de olup çıkmıştı, SSCB'nin kendini öyle kolayca kurtarabileceği cinsten olmayan bir yük. 1968'den ve Çekoslovakya'nın işgalinden sonra, uydu statüsünün değişmezliği anlamına gelen Brejnev doktrininden söz etmeye başladık. Buna Brejnev-Johnson doktrini dememiz daha yerinde olmaz mıydı? Lyndon Johnson, Brejnev'e gerekli teminatları vermedi mi? Öyleyse niçin? Cevap bana açık gözüküyor. ABD, SSCB'nin imparatorluk yükünü (hayır ve şerriyle) taşımaya devam etmesini istiyor ve muhakkak ki başarılı şekilde uyduluktan kurtuluşun yol açacağı düzensizliğin risklerini ve onlara yardımcı olmanın iktisadi maliyetlerini yüklenmek istemiyordu. Johnson, kaçınılmaz akıbeti 20 yıl erteledi. George Bush bugün, sonunda hale yola giren bir uyduluktan kurtulma sürecinin yol açtığı zorluklar önünde kıvranıp durmaktadır.

(5) Neden de-Stalinizasyon? Çılgınca bir soruya benziyor bugün. Kim hoşlanıyor Stalin'den? Açıktır ki, herkes onu değiştirmek isterdi. Kendimize şunu hatırlatmalıyız ki, 1980'lerin ortaları gibi yakın zamanlara kadar, sosyalist ülkelerin dışında ve içinde bunun imkansız bir fikir olduğunu düşünen birçok tahlilciler vardı. Kruşçev'in konuşmasının ve Çin-Sovyet bölünmesinin sadece hile veya yanılmsamalardan ibaret olduğunu ileri süren insanlar bile vardı. 1953 yılında, Stalin'in ölümünü takip eden haftalar içinde Isaac Deutscher "Stalin evresinden kopuşu" kestirmekte olan bir kitap yazmaya başladı. Önsöz'de söylediği gibi: "Aralarında Sovyet meselelerinin önde gelen araştırmacılarının bulunduğu dostlarım şüpheli şüpheli kafa salladılar."[2] Deutscher'in

teşhisinin özü şu bir cümlede bulunmaktadır: "Stalin evresi sırasında gerçekleştirilen iktisadi ilerleme, sonuçta insanlara Stalinizmi düzenli bir biçimde alaşağı etmeyi ve tedrici bir demokratik evrime geçişi mümkün kılabilecek ölçüde bir refah getirmişti."[3]

Bu temel görüş için Deutscher muazzam itibara layık görülmeliydi, fakat ancak kısmen haklı çıktı. Deutscher'in önceden tahmin etmiş olduğu şey uygulamaya Kruşçevizm olarak geçti ve Kruşçevizm bir başarısızlıktı. Kruşçev, heyecanlı bir mizaca sahip olduğu için değil, Sovyet iktisat politikasının her zaman temeli olmuş olan gelişmeciliğe hâlâ gönül verdiği ve ona derinden iman ettiği için başarısız oldu. Amerikalılara, 2000 yılına kadar mezarınızı kazacağız, diyordu. Bu şimdi gülünç gözüküyor. Ancak, o zamanlar gülünç gözükmüyordu ve niçin böyle olduğunu tahlil etmeliyiz. Bu görüş kapitalist dünya-ekonominin takriben 1945-67 arasında görülen akılalmaz genişleme dönemi sırasında dile getirildi. O sıralar herkes "gelişiyor"du, fakat bazıları diğerlerinden daha fazla gelişiyorlardı. Comecon ülkelerindeki büyüme hadleri dikkate değerdi ve ileriye doğru SSCB'nin, 2000 yılına kadar olmasa bile, ondan on-yirmi yıl sonra ABD'ni "yakalayabileceği"ni düşündürüyordu.

Dahası, bu büyüme hadleri sadece çekirdekte yer alan ülkelerle karşılaştırıldığında yüksek olmakla kalmıyordu; Üçüncü Dünya'daki ülkelerle karşılaştırıldığında özellikle parlak gözüküyordu. Tabii, Japonya da dikkate değer büyüme hadleri gerçekleştirmişti, fakat 1950'lerde pek az kişi buna dikkat ediyordu. Bu bakımdan Sovyet gelişmeciliği sadece iktidardaki Komünist partiler için bir gurur kaynağı değil, Üçüncü Dünya'nın ulusal kurtuluş hareketleri için işaret feneriydi. 1950'lerde, tabii ki hiçbir zaman alemşümul olmamakla beraber, Sovyetler Birliği'ne bir iktisadi gelişme modeli olarak inanmak yaygındı. Bu başarı için, özellikle Üçün-

cü Dünya'da fakat sadece orada değil, yapılan açıklama Leninizmin etkinliği idi. Marxizm-Leninizm değil de Leninizm diyorum, çünkü, kısmen dile kolay gelmesi, kısmen kültürel direnmeden ötürü, birçok Üçüncü Dünya hareketleri Marxizmi (özellikle bir dahili sınıf mücadelesi kavramını ve Avrupamerkezciliği) değil de Leninizmi (özellikle parti yapılarını ve devlet planlamasını) ithal etmeyi tercih ettiler.

Kruşçev gelişmeci olmakla yenilik yapıyor değildi; gerçekte, Stalin ile Lenin'in mirasını devam ettiriyordu. Onun yaptığı yenilik şu iki şeyi isteyen Sovyet sistemi kadrolarının çıkarlarını temsil etmedeki arayışıydı: terörizme karşı teminatlar ve artan tüketicilik. Sonundaki saflığı, temel siyasi yapıyı ıslah etmeden dizginleri gevşetme sürecini kontrol edebileceğini düşünmesiydi. Kruşçevizm SSCB'nin sosyolojik dönüşümünün temelden hafifsenişini ve ayrıca modern dünya-sistemin işleyişinin yanlış yorumlanışını temsil ediyordu. Kruşçevizm bir anlamda Sovyet retoriğine iman etmeyi temsil ediyordu: Stalin'in asla gerçekten suçlusu olmadığı bir günah.

Kruşçevin sunmak için sahip (sunmak zorunda) olduğu şeyi isteyen üst kadrolar şişeden bir cinin çıkmasına ruhsat vermekte olabileceklerini anladıkları zaman dehşete düştüler. Brejnevizm, bu cini şişeye geri koyma girişimini temsil etmektedir. Her zaman bildiğimiz üzere, boşuna bir girişim. Kruşçev'in hesaba katmadığı iki unsur SSCB'nin emek gücünün şehirleşme ve dönüşüme uğrama derecesi ile kapitalist dünya-ekonominin çevrimsel (konjonktürel) ritimleriydi.

Kruşçev SSCB'nde (ve dolayısıyla Comecon ülkelerinde de) biraz siyasi liberalleşme ve biraz tüketici olma imkanlarını açtığı zaman, talebi muazzam ölçüde hafifsiyordu. Sosyolojik tahlilin uzun zamandan beridir herkese malum bir gerçeği şudur: bir devlet için topyekûn baskıcı olmak, siyasi ve kültürel çapulculuğa küçük fakat yetersiz bir yer açmak-

tan daha kolaydır. Küçük bir yer açmak, tatmin etmeksizin iştah kabartır ve daha fazlasını talep ettirir. Siyasi sükûnetin geri gelmesi için ne kadar yer ayrılmasına ihtiyaç olduğunu kestirmek zordur, ancak Kruşçev'in pek az şey sunduğu ortadadır. Brejnev'in çözümü aşikâr ki ters yönde hareket etmekti; ancak, üst kadroları tekrar korkuya düşürecek, doğrudan doğruya hayatları tehdit edici bir terör yaratmaksızın. Böyle bir tersine siyaset bir süre işleyebilir; nitekim Brejnev yönetimi sırasında hem SSCB hem de Doğu Avrupa'da işledi.

Fakat Kruşçev'in bundan daha büyük hatası kapitalist dünya-ekonominin gerçekte nasıl ilerlemekte olduğundan habersiz olmasıydı. O çarpıcı büyüme hadleri esas olarak yüksek emek yoğunluğu olan verimsiz bir yaygın (ekstansif) büyüme temeline dayanmaktaydı. Bir zaman için ve dünya-ekonomi genişlemekte olduğu sürece, bu GSMH'da, hatta kişi başına GSMH'da bir büyüme ile sonuçlanabilirdi. Fakat yöntemlerin verimsizliği büyüme hadlerinin bir zirveye ulaştığı anlamına geliyordu ve hayat standardındaki artış, çoğu çevre bölgelerindekinin arkasında değilse bile, aynı dönemde çekirdek bölgelerdeki artışın her zaman için arkasında seyrediyordu. Er veya geç, sosyalist ekonomiler, aradaki farkların bilincine varacak ölçüde bilgilenmiş daha çok sayıda kişiden oluşan bir tabakanın iyileşme beklentilerini karşılayamayacaklardı. Tabii ki bu durum Doğu Almanya ve Çekoslovakya gibi daha verimli ekonomilerde daha az şiddetliydi, fakat oralarda bile siyasi bakımdan gerçek talebi karşılamak için yetersiz fazla değerin (surplus) sözkonusu olması sadece bir zaman meselesiydi.

Dünya-ekonomide aşağıya doğru gidiş vuku bulduğunda, sosyalist ülkelerdeki iktisadi süreçler Üçüncü Dünya'dakilerden pek de farklı değildiler. 1970'lerde bazı ülkeler petrol rantından kazanç sağladılar, SSCB de onların arasındaydı. Dünya efektif talebini muhafaza etmek için Batılı finans

kurumları bütün ülkelere borç dayattılar ve birçok sosyalist ülkeler en büyük kişi başına borçlu ülkeler arasına girdiler; bunlar 1980'lerde, borçları ödemek şöyle dursun, borç faizlerini ödemede bile köklü bir zaafa düştüler (borçları ödemeye güç yetirenler, Romanya'nın başına geldiği gibi, bunu akılalmaz beşeri ve toplumsal maliyetlerle yaptılar). Ve sosyalist ülkeler, en az Üçüncü Dünya ülkeleri kadar, ürünlerini dünya pazarlarında satma, bugünün diliyle "rekabetçi" olma hususunda kendilerini büyük bir zorluk içinde buldular. Bundan dolayıdır ki, sosyalist ülkeler de en az Üçüncü Dünya ülkeleri kadar enflasyonist baskılara ve hayat standardının azalmasına maruz kaldılar. Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğu gibi, sosyalist ülkeler de piyasalarını liberalleştirmeye sığınmaya başladılar (buna zorlandılar). Ve çoğu Üçüncü Dünya ülkeleri gibi, sosyalist ülkelerin piyasaya daha fazla açılmaları onların iktisadi zorluklarını olsa olsa birazcık hafifletiverdi.

(6) *Perestroyka* ve *glasnost*'u genel bir ikileme verilen konjonktürel bir cevap sayabiliriz, nitekim onu zaten bu şekilde tasvir etmiş oldum. Fakat o bundan fazla birşeydir. Leninizme dönüş kisvesi altında, bir ideoloji ve strateji olarak (Marxizm-)Leninizmin dünya genelindeki çöküşünün peşinden, seçkinlerin (elit tabakaların) yeniden gruplanma girişimidir. Bu süreç içinde, SSCB sonunda dekolonize olmakta, (sadece sosyalist kamp dahilinde değil, kendi sınırları dahilinde de) sömürgelerini bırakmaktadır.

Herkes Gorbaçev'in ikilemlerinden söz ediyor: henüz işlemekte olmayan bir *perestroyka* (yeniden yapılanma) ikilemi; henüz çoğu insanları tatmin edecek kadar ileri gitmeyen fakat hatırı sayılır ölçüde iç kargaşayla sonuçlanacak kadar yol almış olan bir *glasnost* (dışa açılma) ikilemi; ve son olarak da, de Gaulle'ün faydalandığı lehte dünya iktisadi iklimi olmadan, *octroyée à la de Gaulle* dekolonizasyon ikilemi. Bü-

tün bunlar doğrudur, fakat bana göre ikinci dereceden öneme sahiptirler. Gorbaçev'in ana ikilemi nalları dikmiş Marxizm-Leninizmin yerine ikame edeceği alternatif bir ideoloji ve stratejiye sahip olmamasıdır. Hiç şüphesiz eşsiz bir taktisyendir Gorbaçev. Hakikaten tek başına Soğuk Savaşı tasfiye etmektedir ve böylelikle dünyanın ve Sovyetlerin olumlu bir yönde evrilmesini teminat altına alma hususunda başka herhangi bir çağdaş liderden çok daha fazla işler yapmaktadır. Ancak, sonuçta, sosyalist tasarının başına ne gelmiş oldu?

Marxizm-Leninizmin himayesi altında yürütülen sosyalist deneyimleri yeniden değerlendirmemiz gerektiğine inanıyorum; onları öncelikle modern dünya-sistemin tarihsel gelişmesi içindeki tarihsel bakımdan anlaşılabilir fakat geçici bir vakıa olarak görmeliyiz. Onların başarısız olmaları mesele değildir. "Başarısızlık" terimi ortada makul tarihsel alternatiflerin bulunduğunu varsaymaktadır. Batı dünyasında doğmuş olan sosyal demokrasiye, en azından SSCB ve Çin'de tutunan Marxsizm-Leninizme ve Üçüncü Dünya'da iktidara gelen ulusal kurtuluş hareketlerine böylesi makul alternatiflerin (geçmişte) olmadığı kanısındayım. Bütün bu sürecin, bu hareketlerin gerçekte doğdukları, 1870'lerden, benim bu hareketlerin tarihinde simgesel dönüm-noktası saydığım 1968'e kadarki yaklaşık bir asırlık bir dönemi kapsadığı söylenebilir.[4]

Bu üç tür hareket gerçekte sadece bir tek stratejinin üç değişik biçimini teşkil ediyorlardı: halk iradesine vücut verdiğini iddia etmekte olan bir partinin devlet gücünü ele geçirmesi ve devlet gücünü kullanarak ülkeyi "geliştirmesi". Bu stratejinin işe yaramadığı ortaya çıktı, fakat bunu 1870'te veya hatta 1945'te değerlendirmek mümkün değildi. Çağlarının tarihsel sınırlamalarının ürünleridirler diye hareketler kusurlu bulunmamalıdır. Fakat bizler şimdi değişik

bir iklimde yaşamaktayız. René Dumont *"Finis les lendemains qui chantent"* [5] demişti. Ne var ki, ben şahsen ütopyacılığın bir sona geldiğini sanmıyorum. Tam aksine. Belki de ancak şimdi ütopyacı ütopyalar geliştirebiliriz.[6]

Sosyalizmin (toplumculuğun) bu dünyada inşası, şayet vuku bulacaksa, hâlâ önümüzdedir: bir seçenek olarak ama, öyle pek kesin değil. Sözümona gerçek mevcut sosyalist deneyimler bize olumlu örnek olarak az, olumsuz örnek olaraksa çok şey öğretebilirler. Zaten sonuçta Marxizm-Leninizmin gerçeklikte bir sosyalist inşa ideolojisi olmaktan çok bir ulusal gelişme ideolojisi işlevi gördüğünü hatırlamamız yerinde olur. Ne var ki, ulusal gelişme (kalkınma), kapitalist bir dünya-ekonomi çerçevesinde esas olarak göz boyayıcı (yanılsatıcı) bir kavramdır.[7] Çoğu ülkeler tarafından, kısmî bir şekilde bile olsa, hiçbir zaman başarılamayacaktır. Marxizm-Leninizmin bugün bir ideoloji olarak nalları dikmekte oluşunun sebebi, bütün gelişmeci ideolojilerin nalları dikmekte oluşudur.

Ne var ki, Marxizm bir ulusal gelişme ideolojisi olarak yola çıkmadı ve sadece bu daraltıcı tarzda anlaşılmaya mahkûm değildir. Marx'ı başka türlü anlamanın mümkün yolları vardır. Ve önümüzdeki onyıllarda Marx'ın temel içgörülerini ve değerlerini birleştirecek yeni bir ideolojik oydaşmaya (konsensüs), yeni bir bilimsel bilgi teorisine, yeni bir tarihyazımına ulaşmamıza imkân verecek çok daha ileri ölçüde düşünce ve bu düşüncelerin eyleme geçirilmesi olabilir, muhtemelen olacaktır da.

Bunlar, Marxist bir tarzda, Marx'ın temel içgörü ve değerlerinin ötesine geçip, bizi daha demokratik, daha eşitlikçi bir dünyanın inşasına imkân verebilecek yeni bir dönüşüme (*Aufhebung*) ulaştıracaktır.

1. Edward Hallet Carr, *The Soviet Impact on the Western World.* New York: Macmillan, 1947, s.105.

2. Isaac Deutscher, *Russia, What Next?* New York: Oxford University Press, 1953, s.v.

3. A.g.e., s. 221.

4. Benim "1968, Dünya-Sistemde Devrim: Tezler ve Sorgulamalar" başlıklı makaleme bakınız. *Theory and Society* , vol. XVIII, no.2, Spring 1989.

5. Paris: Seuil, 1983.

6. Marxizmlerle ütopyalar arasındaki ilişkiyi daha önce "Marxisms as Utopias: Evolving Ideologies" başlıklı makalemde tartışmıştım. *American Journal of Sociology*, XCI, 6, May 1986, s.1295-308. O yazıda şunu ileri sürüyordum: "Ütopyalar her zaman ideolojiktir. Tarihin sona erebileceğine, ideolojilerin artık mevcut olmadığı bir dünyanın olabileceğine inanmanın getirdiği zımnî ütopyaların da yanıldıklarını hatırlamak şartıyla, Engels (ve Marx) bu hususta haklıydılar. Eğer bulunduğumuz yerden ileriye gideceksek, bana öyle geliyor ki, sadece çelişkiyi toplumsal gerçekliği açıklamanın anahtarı olarak kabul etmek zorunda kalmamalıyız; aynı zamanda, ortodox Marxizme yabancı bir varsayım olan, çelişkinin devam edip giden kaçınılmazlığını da kabul etmek zorundayız. Beşerî durumdur çelişki. Bizim ütopyamız bütün çelişkileri ortadan kaldırma peşinde koşmak değil, maddi eşitsizliğin kaba, vahşi ve gereksiz sonuçlarını söküp atmak olmalıdır. Bu ikincisi bana tabiatı gereği gayet başarılabilir bir hedef gibi gözüküyor" (s. 1307).

7. Bunu "Development: Lodestar or Illusion?" *Economic and Political Weekly*, XXIII, 39, Sept. 24, 1988, 2017-23'te biraz ayrıntılı biçimde tartışıyorum.

7 ❦ Brandt raporu

Brandt Raporu, geleceğin bilgi arkeologlarının modern dünyanın zihniyetini anlamak için okuyacakları türde, klasik bir belgedir. Bir bakıma Kantçı veya Aydınlanmacı liberalizme esaslı bir tanıklık (ahit)tir. Bütün temellere temas etmektedir; hem de öyle bir defaya mahsus değil, tekrar tekrar. Manevi mecburiyetlerden, cihanşümul manevi değerlerden ve küresel bir medeniyetten söz etmektedir. Eşitlik ve adalet hedeflerini öne çıkarmaktadır. Ayakta kalmanın manevi yükümlülüğü üzerinde ısrar etmekte ve dünyayı kaostan düzene çıkarmayı arzu etmektedir. Statüye değil sözleşmeye, zorlamaya değil fikir birliğine (konsensüs) dayalı küresel bir topluluğu amaçlamamızı istemektedir. Bizi küresel bir topluluğa veya en azından küresel bir sorumluluğu üstlenmeye yönelmek zorunda bırakmaktadır. Gelişmenin anlamlı olması için, çabalarımızın makineler veya kurumlar üzerinde değil de insanlar üzerinde odaklanması gerektiğini bize hatırlatmaktadır.

Ve Rapor boyunca, tıpkı mukabeleyle okunan bir dua gibi, adalet ile karşılıklı öz-çıkarın, özdeş olmasalar bile, en azından birbirlerine karşıt olmadıkları nakaratıyla yüzyüze geliyoruz. Yoksul ve çok yoksul uluslar için iyi veya zorunlu olan şeylerin hali vakti yerinde bölgeler için de iyi olduğunu iddia etmektedir. Çağrısını yaptığı "yeniden yapılanma"nın küçük acılara yol açacağını kabul etmekte, ancak, daha bü-

yük acıları önleyeceği veya iyileştireceği için, bunun yapılması gerektiğini ısrarla vurgulamaktadır.

Rapor, sadece bu umumilik düzeyinde kalmıyor. Son 30 yıl boyunca küresel gelişmeyle alakalı tahlil ve münakaşa edilen hemen hemen her özgül konunun olağanüstü bir değerlendirmesidir. Her bir konuda, neredeyse istisnasız olarak ve her zaman için sabırlı, metin bir avukatın basiretli, rasyonel tavrı içinde olsa bile, Komisyon reformun, dilerseniz küresel liberalizmin, tarafını tutmaktadır. Özgül tavsiyelere gelince, gerçek önceliklerin neler olduğunu bu ciddi metinden anlamakta çoğu zaman bayağı zorlanmaktayız. Ne var ki bir iki hususta Komisyon kendi kendine mutlak değiştiricilik imkânı tanımaktadır ve bunlarda da tema aynıdır. Sayfa 43'te, Komisyon diyor ki: "Güney, *her şeyden önce,* finansmana ihtiyaç duymaktadır." Ve sayfa 237'de: "*En acil* ihtiyaç, bu yüzyılın son yirmi yılı içinde yıldan yıla ciddi ölçüde arttırılacak büyük-ölçekli fon aktarımları programına duyulan ihtiyaçtır." Ve 1980-85 Acil Program'ında, listedeki birinci madde "gelişmekte olan ülkelere büyük-ölçekli kaynak aktarımı"dır; ne var ki böyle bir küresel aktarımın öbür üç maddeyle birbirinin içine geçen bir program oluşturdukları ilave edilmektedir: uluslararası bir enerji stratejisi, küresel bir gıda programı ve uluslararası ekonomik sistemde bazı büyük reformlar için bir başlangıç. Her dört madde eşit ölçüde öneme sahiptirler.

Böyle bir raporun muhatabı kimdir? Raporun herkese hitap ettiği ileri sürülmektedir: Kuzeye ve Güneye; Kuzey'in Batısına ve Kuzey'in Doğusuna. Ancak böyle olmadığı aşikârdır. Sovyetler Birliği'nden, silahların denetim altına alınmasındaki büyük oyunculardan biri sıfatıyla ve Kuzey-Güney müzakerelerinde Kuzey'in bir parçası olarak, bu "yeniden yapılanma" sürecine katılması Komisyon tarafından zorunlu görülerek rica edilmektedir. Fakat bu mükerrer rica-

lar ve ayrıca Çin'in oynaması gereken önemli rol hakkında zaman zaman öne sürülen iddialar biraz da formalite icabıdır. Gerçek şu ki raporun başlıca hamlelerinden hiçbiri Sovyetler'in işbirliğine bağlı değildir; olsa olsa onların yoğun, aktif düşmanlık yapmamalarını istemektedir ki, bu da SSCB'nin sözümona yeni uluslararası ekonomik düzenle ilgili tartışmalarda zaten benimsemiş olduğu tutumdur.

Raporun muhatabı Güney de değildir. Muhakkak ki, arada bir, rapor Kuzey'deki ülkelerin belirli bir politika izlemeleri çağrısında bulunduğu zaman, Komisyon Güney'in şunu veya bunu yapması gerektiğini de ilave etmektedir; yahut Güney'in özgün gelişme yolları veya tanımları bulma hakkını yeniden öne çıkarmaktadır. Ancak bu bölümler, Güney'in gerekli çabayı göstermemekte olduğuna dair Kuzey'deki cahilce eleştirileri veya Kuzey liberallerinin paternalizmine dair Güney'deki kızgın protestoları savmaya yönelik birer apoloji gibidir.

Rapor açık bir şekilde Kuzey kamuoyuna hitap etmektedir (daha özgül olursak, Kuzey'in Batısındaki insanlara). Hatta Komisyon, Güney'in liderlerine niçin onların da liberal olmaları gerektiğini izah ederken böyle demektedir:

> Güney'deki liderler çoğu sorumlulukların yükünü omuzlamaktadırlar. Fakat aynı zamanda Kuzey'deki kamu oyunun destek gerektiren uluslararası reform kararlarının onların tüm toplumlarının hayat şartlarını gerçekten etkileyeceği hususunda ikna olmalarının ne kadar önemli olduğunun farkında olmalıdırlar. (s. 17).

Bu Komisyon, Kuzey'in kamuoyunu ne hususunda ikna etmeye çalışmaktadır? Sorunlarını bize işin başında söylemektedirler: "Hükümetteki ve başka yerlerdeki birçok insanlar bunu köktenci değişimleri savunmanın mümkün olan en kötü anı sayabilirler" (s. 12). Ancak, diyor Komisyon, tam aksine, uzayıp giden resesyon "cesur atılımlar" için tam zamanıdır. Her halükârda, Komisyon güvenimizi tazelemektedir:

Tekliflerimiz devrimci değildir; bazıları halihazırdaki düşüncelerin belki birazcık önündedir, öbürleri yıllardan beri tartışılagelen şeylerdir. Tekliflerimizi bir müzakere edilmiş reform ve yeniden yapılanma sürecinin parçası olarak görüyoruz. Ve aralarındaki karşılıklı ilişkileri anlamanın değişim arzusunu güçlendireceğini ümit ediyoruz. (s. 66).

Komisyon'un hakkı var. Teklifleri hiçbir şekilde devrimci değildir. Mahiyetleri itibarıyla kesin biçimde reformist (ıslahatçı)dırlar. Reformizmin, Komisyon'un o kadar vuzuhla tasvir ettiği birçok toplumsal çıkmazın uygun veya makul çaresi olup olmadığı meselesi şöyle dursun, reformist tedbirlerin gerçekten benimseneceği bir uğrakta olup olmadığımız meselesiyle karşı karşıya bulunmaktayız. Komisyon'un kendisi önerdikleri reformların pratik siyaset olduğuna inanıyor mu? İnandıklarını söylüyorlar, ancak bundan kuşku duymama müsaade buyurun.

Çarpıcı bir biçimde kendi tasvirini sunduğu bir yerde, Komisyon şunu ileri sürüyor: "Masaların etrafına dizilip, Çehov'un oyunlarındaki kişiler gibi çözümsüz sorunlar hakkında konuşmak... yeterli değildir" (s.47). Bununla beraber, nüfus projeksiyonlarından söz ederken, Komisyon şuna dikkat çekmektedir: "Bu beklentiler karşısında bir umutsuzluk duygusuna kapılmak kolaydır" (s.106). Ve, Kuzey-Güney tartışmalarının tarihinden söz ederken, Komisyon temkinlidir: "Bu konulardaki birçok müzakerelerin tarafları kımıldayamaz duruma getirmiş olduğunun.... bilincindeydik. Bizzat diyalogun ve müzakereleri sürdürmenin alternatifi yoktur" (s. 267). Son ve en arzulu iddia olarak, Komisyon şunu ileri sürmektedir: "Umudun sürdürülmesinde Kuzey'in de, Güney'in de, çıkarı vardır"(s. 77).

Peki o halde hedefimizi iyi topluma ulaşılması veya dünyanın dönüştürülmesi olarak değil de sadece umudun muhafaza edilmesi diye tesbit etmek zorunda olacak kadar kötü durumda mıyız? Öyle görünüyor, yahut en azından dünya li-

beralizmini tecessüm etmekte olan bu akıllı, incelik sahibi ve bilgili gruba öyle geliyor.

Kuzey-Güney müzakerelerinin gelecek 20 yılının son 20 yıldan daha önemli veya sonuç alıcı olacağını sanmıyorum ve bunun kanıtının Raporun (tahlil ettiğim üzere) bizzat yapısında bulunmakta olduğuna inanıyorum. Güçlüler arasındaki liberallerin kendi arkadaşlarının eşitlik, adalet ve kötülüğü yok etme namına reform yapma çağrıları, mazlumların doğrudan ve şiddetli gümbürtülerinin peşinden gelmek müstesna, son birkaç yüz yılda hiçbir zaman önemli bir sonuç doğurmuş değildir ve şimdi de fazla bir etki yaratmayacaktır. Üstelik, Komisyon üyelerinin bu gerçeği biliyor olduklarını da sanıyorum.

Komisyon'un savunmakta olduğu çok sayıda reformun hepsi gerçekleştirilmiş olsaydı bile, tarihi boyunca kapitalist dünya-ekonominin *giderek artan* gerçekliği olagelen 'dünyanın kutuplaşması ve ekolojik/beşeri felâketler süreci'nin gerçekte yavaşlayacağına da inanmıyorum. Hatta, bu sürecin daha da hızlanacağından şüphe ediyorum.

Komisyon'un, temelden yanlış olduğuna inandığım, gelişigüzel ve ortodoks genellemelerinden birine bakalım. Komisyon, Latin Amerika, Asya ve Afrika'nın bugün Avrupa ve Kuzey Amerika'nın izinden giderek sürdürdükleri sanayileşmenin "dünya-ekonomide mukayeseli üstünlüklerin seyrini daha şimdiden değiştirmeye başlayan bir gelişme" olduğunu söylemektedir (s.172). Komisyon ayrıca bu sanayileşmenin "toplumun temelden dönüştürülmesini içerdiğini" ve "köyden kente geçişin ve yeni hayat tarzlarının, yeni tavırların benimsenmesinin kapsamlı sonuçlar doğurduğunu" ileri sürmektedir (s.173); faydalı olduklarına dair bizde kanaat uyandırılan sonuçlar.

Gerçekte, dünyanın çeşitli parçalarının kapitalist dünya-ekonominin çevre bölgeleri olarak sisteme dahil edilmele-

ri bunların nüfusları için tarihsel bakımdan yararlı olmamıştır; ve bu bölgelerin bazılarının bugün "yeni sanayileşmekte olan ülkeler" olarak yeniden yapılandırılıyor oldukları gerçeği eskisinden daha yararlı da değildir ve dünya-ekonomide mukayeseli üstünlüklerin seyrini değiştir*memiştir*. Bütün meydana gelen şey şudur: hadiselerin normal akışı içinde, bir zamanlar yüksek-kâr, yüksek-ücret, yüksek-teknoloji nitelikli üretim faaliyetleri (mesela tekstil, sonra çelik, daha sonra elektronik eşya), bu nitelikleri kaybettikçe, dünya-ekonominin çevre bölgelerine kaydırılmakta, bu arada bugünün çekirdek bölgeleri ise gelecek evrenin öncü sanayilerini geliştirmeye çalışmaktadırlar: biyoteknoloji, mikroişlemciler, ileri enerji üretim biçimleri. Eşitsiz mübadeleyi azaltmak şöyle dursun, bu "yeni uluslararası iş bölümü" onu daha da arttıracaktır. Ve hatta yeni sanayileşmekte olan ülkelerin fabrikalarında çalışan 18-23 yaş arasındaki kızların hayat kalitelerinin 30 yıl önceki annelerinkinden daha iyi olduğunun söylenip söylenemeyeceği çok şüphelidir.

Büyük ölçüde siyasi şahsiyetlerden oluşan bir Komisyon tarafından yazılan bu raporda, siyasete tuhaf şekilde yer verilmemektedir. Dünyanın, Kuzey'de bir ittifak değiştirmeleri sürecinden geçmekte olduğuna, tamamlanıp istikrara kavuşuncaya dek bu ittifak değiştirmelerinin hiç şüphesiz Komisyon'un savunduğu reformların (bunların hepsi arzu ediliyor olsalar bile) gerçekleşmesini siyasi bakımdan imkânsız kıldığına dair en küçük bir ipucu görülmemektedir. Ve, bu ittifak değiştirmeler araştırılmadığından, açıktır ki Komisyon böyle bir şeyin Kuzey-Güney iş bölümü için içerimlerini ele alamamaktadır.

Son otuz yılda vuku bulmuş şeylerin çoğunun motor kuvveti olmuş ve rolleri artmaya meyilli —sosyalist ve/veya ulusçu karakterli— çok sayıdaki toplumsal *hareketlerin* varlığına da raporun hiçbir yerinde değinilmemektedir. Raporu

okuyanlar "müzakerelerin" sadece ve sadece devletler arasında yapılmakta ve yapılacak olduğunu düşüneceklerdir. Bu bana çok zayıf siyasi kehanet gibi gözükmektedir.

Komisyon bunu biliyor gözükmekte fakat öyle olmamasını arzu etmektedir. "Giderek kendine-dayanma ve iktisadi bağımsızlık arayışı"ndan sözetmekte olan Komisyon, şunu iddia etmektedir: "Bu hamle Güney'in kendini Kuzey'den ayırmak veya 'koparmak' istediğini ima etmemektedir" (s. 134). Hiç şüphesiz bu Güney'deki bazı insanlar için doğru, fakat birçok başkaları için muhakkak ki doğru değildir. Komisyon açıktır ki Güney'de benden farklı kişilerle konuşmuş olmalıdır, ancak ben de son zamanlarda kesinlikle "kopmaya" (bağları kesmeye) yönelik çokça talep işittim.

Belki de bu Rapor bu yüzden bir Çehovyen beyhudelik alıştırması olmanın ötesine gitmektedir. Temelden sistem karşıtı bir ideoloji olan "bağları koparma" ideolojisinin gerçekte "gelişme" ideolojisinin önüne geçmekte olduğu hususunda Batı'ya bir mesajdır bu. Komisyon'un "ayakta kalma programı" sistemin ayakta kalma programı olabilir. Ancak Çehov gerçekte önce parçalanma, ardından devrim ile çözülmüş (veya çözülmemişse, o zaman temelden etkilenmiş) bir toplumsal durumu tasvir ediyordu. Biricik ayakta kalma (varolma) programı toplumcu bir dünya düzeninin ihdasıdır ve Kuzey'le Güney arasındaki "müzakereler" böyle bir dünya düzenine ulaşmada ancak marjinal bir etkiye sahip olacaklardır.

(Boş Sayfa)

8 ❦ Dünya-sistemde krizler tipolojisi

Dünya-sistemde kriz

"Krizler tipolojisi" teması çok sayıda krizler olduğunu akla getirmektedir. Ancak, bu tebliğin iddiası, mekân-zaman bakımından sadece bir tek "kriz"in olduğudur: yapısal bakımdan, kendini üç değişik toplumsal eylem düzleminde belli etmekte olan bir kriz.

Tabii, "kriz" ile ne kasdettiğimizi belirtmekle işe başlamalıyız. Aşırı ölçüde kullanılmış bir terimdir bu; herhangi bir ölçekteki herhangi bir çevrimsel eğride görülen her aşağıya doğru düşüşe olur olmaz tahsis edilmektedir. Aynı zamanda olumsuz çağrışımları olan bir terimdir. Kriz, (çoğu zaman belirsiz olan) meşum sonuçların ortaya çıkmaması için, mümkün olduğu kadar çabuk "üstesinden gelmeyi" arzu ettiğimiz birşey anlamına meyletmektedir.

Ne var ki, benim "kriz" ile kasdedeceğim şey bu değildir. Ben "kriz"i ender görülen bir duruma atıfta bulunmak üzere kullanıyorum: tarihsel bir sistemin, iç çelişkilerinin birikimli etkisinin artık sistemin ikilemlerini süregitmekte olan kurumsal örnekleri içindeki "ayarlamalarla" "halletmeyi" imkânsız kıldığı noktaya kadar evrildiği durum. Kriz, mevcut tarihsel sistemin ölümünün muhakkak olduğu durumdur ve dolayısıyla onun içinde bulunanlara ne türde yeni bir ta-

rihsel sistem kuracakları veya yaratacaklarına dair gerçek bir tarihsel tercih sunmaktadır.

Varsayımlarımı burada gözden geçirmeme izin verin; böylece tartışmakta olduğumuz hususlarda çok vazıh olabiliriz. Şu kısa kriz tasvirinde gizli olan altı varsayım vardır:

(1) Toplumsal çözümlemenin anlamlı birimi tarihsel bir sistemdir, bazı temel ilkelere (veya bazan bir "üretim biçimi" denen şeye) göre örgütlenen, süregitmekte olan bir toplumsal iş bölümü. Tarihsel sistem, tanımının bir parçası olan ve kesin biçimde belirtilmeleri gereken gerçek mekân ve zaman içerisinde mevcuttur. Ancak mekân, zaman içindeki bütün noktalarda muhakkak aynı değildir. Yani, bir sistem "genişleyebilir" (veya "daralabilir"). Bir "iş bölümü"nden söz etmek siyasi bir çerçeveye yerleştirilmiş ve bir takım kültürel ifadeleri bulunan planlanmış bir üretim süreçleri kümesinin varlığını tazammun eder (her ne kadar bunlar basit süreçler olmak zorunda olmasalar da).

(2) Her tarihsel sistemin bir hayatı —bir başlangıcı, bir gelişmesi ve (nihayette) bir sonu— vardır. Bu hayatın uzunluğu pek tabii değişik olurken, bundan önce mevcut olmuş birçok büyük-ölçekli sistemlerin ("dünya-sistemler") 400-500 yıllık veya daha uzun ömürleri olmuştur. Bu gibi tarihsel sistemlerin altında yatan yapılar Braudel'in *longue durée* (uzun vade)sini oluşturmaktadır. Bu *longue durée* içinde *conjonctures* (konjonktürler)i oluşturan çevrimsel süreçler bulunmaktadır. Belirli bir tarihsel sistemin konjonktürel ve yapısal süreçlerini yani çevrimsel ritimleri ile asırlık yönelimlerini ayırdetmek çözümlemede çok önemli bir unsurdur.

(3) Bütün tarihsel sistemlerde çelişkiler mevcuttur. Çelişkiler, tabii ki ayrıca mevcut olan çatışmalara delalet etmezler. Çelişkiler, grupları aynı anda iki karşıt yönde hareket etmeye zorlayan yapısal baskılara delalet ederler. Gruplar normalde aklı başında, çıkarlarını kollar oldukları ve şi-

zofren olmadıkları için, aynı anda karşıt yönlerde hareket ediyor olmalarının sebebi acil çıkarlarının, uzun-vadeli çıkarlarıyla çatışıyor olmasıdır. Çevrimsel ritimlerin yol açtığı bu acil sorunları çözmek için, asırlık yönelimler meydana getiren davranışlarda bulunurlar; asırlık yönelimler de tarihsel sistemin yaşama kabiliyetini zayıflatırlar.

(4) Çelişkiler sakınılmaz olduklarından, bundan şu sonuç çıkar: her tarihsel sistem eninde sonunda kendi yaşayabilme kabiliyetini zaafa uğratır. Bu yüzden tarihsel sistemlerin kaçınılmaz ölümünden söz edebiliyoruz. Ancak, bireysel yaşam çevrimleri bakımından, bu süreç yavaş bir süreçtir ve grupların bu kaçınılmaz ölümün seyrini herhangi bir çeşit gönüllü "ileri doğru atılma" ile hızlandırabilmeleri ancak sınırlı bir ölçüde mümkündür. Bu, tarihsel bir sistem içinde örgütlü muhalefetin hiçbir işlevinin olmadığını söylemek değildir. Aksine, bizzat örgütlü muhalefetin sistemin ürünü olduğunu, onun içinden çıktığını ve dolayısıyla sistemin yapılarının aynı asırlık gelişiminin parçası olduğunu söylemektir.

(5) Çelişkiler belirli bir yoğunluk düzeyine ulaştığı zaman, tarihsel sistemin "kriz"e girdiğini söyleyebiliriz. Yani, sistemin gitmekte olduğu (ve hatta gelişmeye devam edeceği) hatlar boyunca sürmekte olan gelişmesi artık uzun zaman varlığını sürdürebilir değildir. Ölüm göz önündedir. Süregitmekte olan çevrimsel zorlukları halletmek üzere sürekli ayarlamalar yapılmasına başlanmıştır; öyle ki parçalamaya başladığı yapıyı dönüştürebilsin (teşbihen, belirli bir hız düzeyinin üzerine çıktığı zaman bir tekerin çatırdaması ve sonunda kırılması gibi). Bu kriz dönemine aynı zamanda geçiş dönemi de denebilir. Beşyüz veya daha fazla yıl yaşamış bir tarihsel sistemde, böyle bir geçiş yüzyıl veya daha uzun bir zaman alabilir.

(6) Çelişkiler muhakkak olduğundan, ölüm de muhak-

kaktır. Bununla beraber, geçişten sonra neyin geleceği tarihsel bakımdan açıktır. Peşpeşe gelen her safhanın bir önceki safhaya göre ilerleme olmasını teminat altına alan hiçbir kaçınılmaz asırlık beşeri tarih çizgisi yoktur. Tam aksine. Halef sistemlerin selef sistemlere mânen eşit olduğu birçok ve yine tam gerilemenin olduğu bazı vazıh durumlar biliyoruz. Diğer yandan, ilerleme kaydedilen bazı durumlara da aşinayız. İlerleme gayet mümkündür; sadece kaçınılmaz değildir.

Tarihsel bir sistemin süregitmekte olan yapısal süreçleri dahilinde ihtiyarî çelişkilerin "hızlanma"sına pek az rol düşerken, kriz veya dönüşüm uğrağında siyasi-ahlakî *seçimin* rolü dikkate şayan ölçüde artmaktadır. Ancak bu durumlardadır ki "insanın kendi tarihini yaptığı" hakiki anlamda söylenebilir.

Bu altı varsayım verili olunca, "dünya krizi mi yoksa dünya dönüşümü mü?" sorusunu kabule pek yanaşmıyorum. Benim tanımladığım hâliyle kriz zorunlu olarak dönüşüm anlamına gelmektedir. Aksine, soru şudur: bizim dünya krizimiz dünyanın neye dönüşmesidir? Ve peşinden gelecek tarihsel sistem (veya sistemler) daha kötü mü, aynı mı, yoksa daha iyi mi olacaktır? Yani, tarihsel tercihimiz gerçek bir tercihtir; "yeni toplumsal düşünce"ye dair bu tasarımı haklı çıkaran da budur zaten.

Buraya kadarki tartışmam biraz soyut oldu. *Herhangi* bir tarihsel sistemin nasıl işlemekte olduğunu tartıştım. Oysa çok özgül bir tarihsel sistemde yaşamaktayız: modern dünya-sistem veya kapitalist dünya-ekonomi. O halde altı varsayımımı bu özel tarihsel sistemin özgül parametreleri cinsinden yeniden ifade etmeme izin verin.

(1) Modern dünya-sistem bir kapitalist dünya-ekonomidir. Bu onun biçimsel yapısının ve üretim tarzının tarifidir ve bu ikisi ayrılabilir değildir. Şu sebeple bir dünya-ekonomidir o: toplumsal iş bölümünün sınırları geniştir ve çok sa-

yıda kültürel alanı kapsamaktadır (bundan ötürü, bir "dünya"dır) ve bir tek birleştirici siyasal yapıya sahip değildir (bundan ötürü bir "dünya-imparatorluk" değildir). Ancak, siyasal bir üstyapısı vardır. Bu üstyapı "hükümrân devletler" ağıdır: toplumsal ve siyasal gerçekliği ve önemi, olağanüstü çelimsiz örgütsel aygıtının akla getirebileceğinden çok çok büyük olan bir "devletlerarası sistem"in üyeleri olan ve onun tarafından tanımlanan devletler.

Bu dünya-ekonomi bir "değer yasası"nın işleyişine dayanmakta olduğundan kapitalisttir: bu yasa ödüllerin sermayenin sonsuz birikimine öncelik verenlere dağıtılmasını gerektirmektedir. Bu herkesin sözkonusu değer yasası esasına göre iş gördüğü anlamına gelmez; sadece dünya-ekonominin kurumsal mekanizmalarının maddi ödüllendirme ve cezalandırmayı bu ilkelere bağlanma veya bağlanmama esasına göre yapmak üzere tasarlandıkları anlamına gelir.

Kapitalist dünya-ekonomi, işleyişini ileri götürmek üzere tasarlanmış belirli sistematik kültürel baskılar geliştirmiştir. İş gücünü disiplin altına almaya ve kanalize etmeye çalışan bu baskılara ırkçılık ve cinsiyetçilik diyoruz. Dünya kadrolarını veya "orta" tabakalarını disiplin altına almaya ve kanalize etmeye çalışan baskılara ise rasyonellik veya evrensellik veya "bilim" diyoruz.

Bu kapitalist dünya-ekonomi bugüne dek mevcut olmuş bu türdeki ilk tarihsel sistem değildir; fakat kendi türünün herhangi bir zaman boyunca ayakta kalmış ilk örneğidir. Bu bakımdan kapitalist üretim tarzının, kendini tamamiyle göz önüne sermesine ve potansiyellerini gerçekleştirmesine imkân veren ilk sistemdir. Önceki dünya-ekonomilerin niçin ayakta kalmadıklarının sebebi, yanyana varlıklarını sürdüren dünya-imparatorluklar karşısında bu örgütsel biçimin tabiatında yer alan zaafiyetle alakalı olmalıdır. Bu özel örneğin niçin ayakta kaldığının kendini pekiştirdiğinin ve sonun-

da onunla bir arada yaşamakta olan bütün dünya-imparatorlukları yutup imha ettiğinin sebebi ise karmaşık bir hikâyedir ve şu anda konumuzun dışındadır.

(2) Modern dünya-sistem onaltıncı yüzyılda, öncelikle Avrupa'da vücuda geldi. Kendi içindeki bir dizi süreç sayesinde, bu dünya-sistem kesintisiz olmasa da devamlı bir şekilde genişledi, ta ki ondokuzuncu yüzyılın orta veya sonlarında yerkürenin bütün coğrafi bölgelerini kendi toplumsal iş bölümüne eklemleyinceye kadar. Böylelikle tarihsel bakımdan özgün bir durum yarattı. İnsanlığın tarihinde ilk defa olarak, yeryüzünde sadece bir tek tarihsel sistem bulunmaktadır. Bu, göreceğimiz gibi, onun sonraki "kriz"inin birkaç nedeninden biridir.

Bu kapitalist dünya-ekonomi bugün hâlâ varlığını sürdürmekte ve toplumsal iş bölümüne yeryüzünün bütün coğrafi bölgelerini dahil etmektedir Ayrıca, kapitalist dünya-ekonominin siyasal üstyapısı olan devletlerarası sistemin parçası olmayan hiçbir devlet yoktur bugün. Sözünü ettiğimiz kültürel baskılar, yerkürenin bütün alanlarının toplumsal gerçekliklerine hâlâ nüfuz etmektedirler.

(3) Bu sistemin çelişkileri çok sayıda ve karmaşıktır. Bununla beraber, biri iktisadi, diğeri siyasi düzlemde olmak üzere öne çıkan iki büyük çelişki bulunmaktadır.

İktisadi düzlemde, temel çelişki sermaye birimkimcisinin tuhaf çifte rolünde yatmaktadır. Bir yanda, sermaye biriktiren insan diğer herbir sermaye birikimcisiyle rekabet hâlindedir ve dolayısıyla mütemadiyen kendi işletmelerinde "üretim maliyetleri" ile "piyasa satış fiyatı" arasındaki farkı genişletme arayışı içindedir. Bu onu maliyet-azaltıcı davranışa (emek maliyetlerini azaltma yönündeki sürekli arzu dahil) ve fiyat-yükseltici davranışa yöneltir (piyasayı kendi lehine tekelci yönlerde sınırlamak üzere siyasal ve yarı-siyasal mekanizmaları kullanmak dahil). Hakiki kapitalist, bir

boğazkesen olmak zorundadır ve hem işçiler hem de öbür sermaye birikimcileri onun doğal hasımlarıdır.

Diğer yanda, sistemin iyi işleyişi, bireysel girişimciyi (çalışan tabakaların küresel gelir payını arttırma dahil) daha büyük efektif talep yaratma yönünde iten rekabetçi davranışın ortaya çıkmasını ve iktisadi faaliyetin (ister işçi aşayişsizliği ister devletlerarası "iktisadi-olmayan" rekabet yüzünden olsun) kesintiye uğramasını azaltmak üzere rakip girişimcilerle işbirlikçi eylem içine girmesini mümkün kılan belirli siyasal-kültürel teminatlara bağlı bulunmaktadır.

(4) Bu bir çelişkidir. Sermaye birikimcisi hem emek maliyetini düşürmek hem de onu artırmak zorundadır; öbür birikimcilere karşı mücadele etmek ve onlarla işbirliği yapmak zorundadır. Gerçekte, çelişki kendine zaman yönünden bir çıkış yolu bulmaktadır. Kısa vadede, sermaye birikimcisi bir boğazkesendir. Orta vadede "işbirlikçi"dir. Uzun vadede ise sistemin altı oyulmaktadır. Altı oyulmaktadır; çünkü kapitalist bir sistemin önemli bir özelliği üretim faktörlerinin —toprak, emek, sermaye— hayalî bir kusursuz piyasada arzuya göre ancak kısmen "serbest" olmalarıdır. "Serbest olmayan" veçheler sadece kalıntılar veya anakronizmler değildir; gerçek maliyetleri azaltma ve gerçek satış fiyatlarını artırma, böylece kâr marjını genişletme mekanizmalarıdır bunlar.

Kısa vadedeki iktisadi daralmaları çözmek için, sermaye birikimcileri, bir sınıf halinde hareket ederek, orta-vadedeki "işbirlikçi" davranışları yönünde hareket etmeye yönelirler. Özellikle, efektif talebi yeniden oluşturmak ve genişletmek, böylece yenilenmiş genişlemeye imkân vermek için fazla değerin bir miktar çalışan sınıflara bölüştürülmesine zaman zaman razı olurlar. Bu orta-vade sorununu çözer. Ne var ki, uzun-vadede bu, üretim faktörlerinin "serbestleştirilmesi" demektir ve uzun-vade kâr marjlarında bir azalma anlamına gelmektedir.

Muazzam bir çelişki olmakla beraber, biricik çelişki değildir bu. Kısa-vade durgunluklarına sunulan orta-vade çözümlerinin siyasal sonuçları vardır. Bunların yol açtığı ekonomik dönüşümler baskı altındaki tabakaların bir araya gelmelerine olduğu kadar fazla değer tahricinin giderek görünür hâle gelmesine doğru baskı yapar (özellikle üretim faktörlerinin "serbestleştirilmesi" sayesinde). Böylece, zaman geçtikçe, baskı altındaki tabakalar başkaldırmaya giderek daha fazla güç yetirir ve öyle yapmaya daha hazır hâle gelirler. Ondokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, imkân ve irâde düzeyi iki klasik biçimleri içinde (sosyalist ve ulusçu) sistemkarşıtı hareketlerin zuhurunu görmeye başlamamız noktasına ulaşmıştı.

Bu siyasal gelişme sistemin mantığını —sonsuz sermaye birikimi— iki bakımdan tehdit ediyordu. Evvela, fazla-değerin bölüşülmesi üzerindeki sürekli muharebede dünyanın çalışan tabakalarının gücünü arttırıyor, böylece uzun-vadedeki kâr marjlarını tehlikeye sokuyordu. İkincisi, çalışan sınıflara siyasal bakımdan set çekebilmek için, sermaye birikimcileri fazla-değerin her zamankinden daha fazla bir kısmını kendi memur ve savunucularına (kadrolar veya "orta" tabakalar) aktarmaya zorlanıyor, böylece uzun-vadedeki kâr marjları yine tehlikeye giriyordu.

(5) Birinci Dünya Savaşı ve Rus Devrimi'yle başlayarak ve 1945'ten sonra büyük bir hız kazanarak, (kısmî metalaşmaya karşıt olarak) tam metalaşmaya doğru iktisadi asırlık yönelime ilave olarak, içinde genişleyecek ve dolayısıyla topyekün metalaşma yüzdesini azaltacak dış alanların tükenmesi bir yanda, (kısa-vade kâr marjlarına karşıt olarak) uzun-vade kâr marjları üzerindeki çifte baskıya doğru siyasal asırlık yönelim diğer yanda, bizim kapitalist dünya-ekonominin "krizi" diyebileceğimiz durumu yaratmak üzere birleştiler. Bazı bakımlardan bu durum iktisadi bakımdan siya-

sal ve kültürel bakımlardan olduğundan daha az görülebilirdir. Cihanşümul sistemkarşıtı hareketler "ailesi" her zamankinden daha güçlü, daha cesur, daha çeşitli ve zaptedilmesi her zamankinden daha zor hâle geldi. Muhalefet yaygın ve ısrarlıdır. Muhakkak ki Çin ve ABD'de, İran ve El Salvador'da değişik biçimler almaktadır. Çok sayıdaki karşıkoyuş biçimlerinin (ulusal kurtuluş hareketleri, proleter ayaklanmalar, uygarlık "dirilişleri" ve meydan okuyuşlar, karşıkültürler, dindarlıkların yenilenmesi) kabaca homojenleştirilmesini öneriyor değilim. Ancak, dünya statükosunun savunucuları arasındaki "kriz" duygusu, onların kontrolden çıkma noktasına yaklaşıyor gözüken bu yönelişlerin çiçeklenmesi karşısındaki dehşetlerini yansıtmaktadır.

Sermaye birikimcilerinin gerçekten yapabilecekleri tek şey bundan fazlası değildir. Bu isyanları kısa-vadeli sorunların parçası olarak ele alabilirler; bu sorunlara orta-vadeli çözümler bulunmaktadır, "kooptasyon"* çözümleri. Ve orta-vadede bu işlemeye, hatta çok iyi işlemeye devam eder. (Dünyanın 1968-70 dolaylarındaki kıvamını bir düşünün, bir de onbeş kısa yıl sonraki durumunu). Ancak, bu "kafaya alınma" uzun vadede sistemin hem iktisadi hem de siyasi dayanaklarına hücum eden bir süreçtir (öngörülerinde doğru fakat egemen tabakalar için gerçek orta-vadeli alternatifler bulunduğuna dair inançlarında yanlış olan aşırı-muhafazakârların uzun zaman savundukları bir konumdur bu).

(6) Bu bakımdandır ki bir "geçiş" içinde yaşamakta olduğumuzu söylüyoruz, kapitalist dünya-ekonominin kaçınılmaz inhitatı ve "sonunda ulaşacağı ölüm" dönemi. Ancak nereye doğru gidiyoruz? "Toplumcu bir dünya düzeni"ne doğru gidiyor olabiliriz. Muhakak ki cihanşümul sistemkarşıtı hareketler "ailesinin" büyük bir kısmının gitmemiz gerektiğini

---

* "cooptation": Kafaya alınma; hakim grubun ittifakı ile, o gruba dahil edilme. (Çev.)

iddia ettikleri yöndür bu. Hatta, bunların çoğu bizim kaçınılmaz olarak gerçekte o yönde ilerlemekte olduğumuzu ileri sürüyorlar. Kaçınılmazlığın anlamı üzerinde farklı düşündüğüm için affınızı diliyorum.

Bizzat sistemkarşıtı hareketlerin işleyiş tarzında mevcut bir çelişki vardır. Yine dünyanın fikir üretici kurumlarının, yani "bilimlerin" işleyiş tarzında mevcut bir çelişki vardır. Bu iki çelişki Aydınlanmanın kolay iyimserliğini yalanlamaktadır. Bunlar bizim tarihsel tercihimizin gerçekliğini meydana getirmektedir. Bu bakımdan, dünyayı dönüştürmek isteyenlerin birinci derecede uğraşmaları gereken şey bu "türetilmiş krizler" —hareketlerin krizi ve bilimlerin krizi—dir. Temel "kriz" olan kapitalist dünya-ekonominin krizi nispeten açık ve basittir. Sistem bir sona gelecektir. Fakat ondan sonra neyin geleceği bizim hareketlerin krizini ve bilimlerin krizini nasıl çözeceğimize bağlıdır. Ve burada bizim meselede gerçek bir sesimiz vardır.

Hareketlerdeki Kriz

"Hareketlerin krizi" sadece bir çevrimsel yükselme ve alçalmalar meselesi değildir. Muhakkak ki hareketler için her zaman göreli zafer "uğrakları" veya "dönemleri" olduğu kadar göreli yenilgi uğrak veya dönemleri de olmuştur. Normaldir bu. "Hareketlerin krizi" yenilgilerin değil zaferlerin yol açtığı krizdir. Ve bu kriz ahlâkî değil, yapısaldır. Yani, esas olarak "ihanetler" ile değil, "nesnel baskılar" ile izah edilmelidir.

Hareketler, ondokuzuncu yüzyılda örgütlenmeye başladıkları zaman çok basit bir sorunla yüzyüze geldiler: hangi tür siyasal eylem etkili olmayı vaadediyordu? Hem sosyalist, hem de ulusçu hareketlere şu husus aşikâr gözüküyordu: gerçek siyasal gücün en kullanışlı olduğu yer devletlerdi, çeşitli hükümran devletlerin yönetim yapıları. Yahut en azın-

dan bu eylemcilerin çoğunluğuna aşikâr gözüküyordu. Şayet bu doğru idiyse, o zaman mantıken şu sonuç çıkıyordu ki sistemin dönüştürülebileceği en muhtemel yol şu veya bu şekilde devlet gücünün denetimini ele geçirmekti. Kwame Nkrumah'ın 1950'lerde dile getireceği üzere, "Önce siyaset krallığının peşine düşülmeli..."ydi. Devlet gücüne ele geçirmenin önceliğine dayanan bu siyasal strateji neredeyse bütün büyük sistemkarşıtı hareketlerin kabul gören ve uygulanan stratejisi oldu ve çok yakın zamanlara kadar öyle kaldı. Bugün bile hareketlerin çoğunluğunun kabule şayan stratejisidir.

Bu stratejinin ondokuzuncu yüzyılda muhalifleri vardı. Özellikle hareketlerin ilk yıllarında, halkın müstakbel ellerine geçtiğinde bile devlet gücü hakkında derin bir şüphe vazeden bazı kişiler vardı. Bunlara "anarşistler" veya başka bir etiketlemeyle "kültürel ulusçular" deniyordu. Ne var ki, bu muhalif grup dahili sistemkarşıtı hareketlerin tartışmasında harcandı, çünkü "meşru kuvvet" aygıtları statükonun savunucularının ellerinde bulunduğu müddetçe dünyayı dönüştürmenin herhangi bir pratik yolunun gerçekte mevcut olduğunu göstermede aciz kaldılar. Devlet-yönlü stratejinin savunuculuğunu yapanlar, tercihin devlet gücünü ele geçirmekle baskı altında tutulmak arasında olduğunu söylüyorlardı. Bu etkili bir görüştü ve eylemcilerin çoğunluğuna inandırıcı geliyordu.

Bu tartışma bir kez çözüldü mü (pratik bir mesele olarak ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru çözülmüştü), geriye kalan biricik stratejik mesele devlet gücünü ele geçirmenin yoluydu; silahlı ayaklanma hangi ölçüde zorunlu bir bileşendi? Tartışma ünlüdür: "reform" ile "devrim" arasında, İkinci ile Üçüncü Enternasyoneller arasında, anayasal dekolonizasyon ile uzayıp giden gerilla mücadelesi arasında.

Yirminci-yüzyıl siyasal tarihinin hızla gözden geçirilme-

si özellikle 1945'ten bu yana sistemkarşıtı hareketlerin ondokuzuncu yüzyıldaki hedeflerine (devlet iktidarını ele geçirme) ulaşmada dikkate şayan ölçüde başarılı olduklarını açık seçik gösterecektir. Batılı sanayi ülkelerinde, Sosyal-Demokrat partiler geçen zamanın aşağı yukarı yüzde 50'sinde yönetme "hakkını" elde ettiler. Bu "hak" umumiyetle "refah devleti" diye bilinen ve o ülkelerdeki çalışan tabakalara çeşitli biçimlerde yarar sağlamış olan temel kanun değişikliklerini yapabildikleri anlamına gelmektedir.

Doğu Avrupa'dan Doğu Asya'ya kadar uzanan ikinci bir grup ülkede, Üçüncü Enternasyonel'den sadır olan hareketler iktidara geldiler ve "sosyalist devletler" kurdular. Bu onların üretim araçlarını devletleştirdikleri ve görece hızlı bir sanayileşme programıyla meşgul oldukları anlamına geliyordu. Ayrıca sosyal faydaları vatandaşlara da yaydılar.

Çoğunlukla Güney ve Güneydoğu Asya, Orta Doğu, Afrika, Latin Amerika ve Karaibler'de, bazen "Güney"in "Üç Kıtası" denilen bu bölgelerde yer alan üçüncü bir grup ülkedeyse, birçok yerde ve hatta bu ülkelerin çoğunda ulusçu ve ulusal kurtuluşçu hareketler iktidara geldiler. Bu hareketler siyasi bağımsızlığın olmadığı yerlerde siyasi bağımsızlığı, gayet sık bir şekilde temel kaynakların bir ölçüde "devletleştirilmesini", altyapının bir ölçüde "geliştirilmesini" ve dünya sahnesinde bir dereceye kadar kollektif siyasi manivela kudreti sağlamış oldular. Muhakkak ki şehirli diye tanımlanan ve bir miktar eğitim görmüş tabakanın, en azından o tabakanın, "hayat şanslarının" (talihinin) bu değişimlerden yararlandığı söylenebilir.

Böylece, bir kademede, hareketlerin muhteşem ölçüde başarılı olduklarını söyleyebiliriz. Dahası, gidişat diğer devletlerde de bu gibi "başarıların" daha fazla olması yönünde devam etmektedir. Bununla beraber dünyanın dört bir yanında (a) iktidardaki Sosyal-Demokratlar (b) iktidardaki Ko-

münistler, (c) iktidardaki ulusçular hususunda büyük bir hoşnutsuzluğun mevcut olduğu da sır değildir. Muhafazakâr kuvvetlerin dile getirdiği hoşnutsuzluktan değil, sistemkarşıtı hareketlerin taraftar ve militanlarının geniş safları içinde dile getirilen hoşnutsuzluktan söz ediyorum.

Temel şikâyet üç katlıdır. Birinci şikâyet şu: iktidardaki sistemkarşıtı hareketlerin başarılar listesi ne olursa olsun, bu başarıların sağladığı yararlardan bir anlamda "dışlanan" geniş nüfus kesimleri bulunmaktadır. "Dışlanmış" olanlar çoğu zaman sistemkarşıtı hareketlerin siyasal desteğinin çekirdeğine nazaran toplumsal bakımdan daha "marjinal" olarak tanımlananlardır: etnik/ulusal azınlıklar, göçmen nüfuslar, kadınlar, "köylüler". İlk zamanlar bu olgunun geçici olduğu ileri sürülebiliyordu. Zaman geçtikçe birçok kişi bunun "yapısal" ve dolayısıyla hareketlerin temel stratejisinin sonucu olup olmadığını merak etmeye başladı.

İkinci şikayet hareketlerin "kafaya alındığı" hakkındaydı, yani bir zamanlar devrimci olsalar bile, artık "devrimci" bir rol oynamamaktadırlar. Bunun kanıtı şudur ki iktidardaki hareketler, iktidarda olmayan hareketlerle gerçek dayanışmalarını azaltmış, çoğu zaman ortadan kaldırmışlardır. İlk zamanlar bu olgunun geçici süreli taktik basireti temsil ettiği iddia edilebiliyordu. Zaman geçtikçe birçok kişi bu "taktik ricat"ın devletlerarası sistem içinde devlet gücünü ele geçirmenin zorunlu şartı olup olmadığını merak etmeye başladılar.

Üçüncü şikâyetse şuydu: her ne kadar işçi sınıfı veya halk adına yönetimde bulunuyor olsalar da, iktidardaki hareketler o iktidarı paylaşan küçük bir grup adına baskıcı veya sömürgen sayılabilecek bir davranış içindeydiler. İlk zamanlar baskının "karşı devrimci" kuvvetlere yönelik olduğu ileri sürülebilyordu. Zaman geçtikçe birçok kişi "baskıcılığın" bizzat "kafaya alınma"nın, böylece birçok kişinin daha işin

başında devrimci sürecin "dışında kalmasının" sonucu olup olmadığını merak etmeye başladılar.

Şikâyetlerin birikmesinin sonucu üç katlı oldu. Evvel emirde, dünya-sistemin üç ana alanının her birinde, ana hedefleri "iktidardaki eski hareketler" olan yeni hareketler doğdu. Batı ülkelerinde, bu yeni toplumsal hareketler bir tek örgütsel yapı altında olmayan bir örgütler takımı biçimini aldı: azınlık hareketleri, kadınların hareketleri, savaşkarşıtı hareketler, Yeşil ve ekoloji hareketleri, cinsel tercih hareketleri, vs. Sosyalist bölgede, bu yeni hareketler yine çeşitli biçimler aldılar: Komünist partiler içindeki "reform" hareketleri (Kültür Devrimi, insancıl Komünizm, hatta de-Stalinizasyon, şimdi de *perestroyka*) ve parti dışındaki hareketler (en dikkate şayanı Dayanışma, ama ayrıca "barış" hareketleri). Üç Kıta'da ise, bu yeni hareketler çoğu zaman dinî ihya (yenilenme) hareketleri biçimini aldılar.

Bütün bu "yeni" hareketlerin ortaklaşa sahip oldukları şey, iktidara ulaşan "eski" hareketlere dair derin şüpheleri, iktidardaki hareketlerin bürokratik oldukları ve şu anki hedefleri dünya-sistemde statükonun savunucularının hedeflerinden ayırdedilmesi zor olan gruplar tarafından yönetilmekte olduklarına dair duygularıydı.

Bu bakımdan, ikinci sonuç, "eski" sollar çok sayıda "yeni" solların saldırısına uğrayınca, her yerde büyük bir keşmekeş oldu. Bu, dünya genelinde, ani "devrimci coşku" fışkırmalarının birbirine karışmasına (mesela Şah'ın düşmesinden hemen önceki ve sonraki dönemin İran'ı veya 1980'den 1982'ye kadarki Polonya) ve uzun nispi demobilizasyon dönemlerine yol açtı, hem eski hem yeni hareketlerin militanları arasında hissedilebilen bir demobilizasyon.*

---

* Demobilization: Terhis, devrimci ateşin sönmesi ve eyleme sırt çevrilmesi. (Çev.)

Nispi demobilizasyonlar olumsuz bir sonuçtur. Ancak, üçüncü ve olumlu bir sonuç bulunmaktadır. Bu "keşmekeş" ideolojik kabuğu bir ölçüde kırdı ve temel stratejinin bir ölçüde yeniden düşünülmesine yol açtı (veya açıyor). Bu 1860'larda (veya hatta 1950'lerde) neler yapılması gerektiğine değil, 1990'larda ve sonrasında neler yapılması gerektiğine dair bir meseledir. Açılan veya daha doğrusu yeniden açılan mesele, dünyanın toplumsal dönüşümüne giden *esas* yolun hareketlerin her bir devlette ayrı ayrı devlet gücünü ele geçirmelerinden geçip geçmediğidir.

Tabii, sorun şu ki, Dayanışma, Alman Yeşilleri ve İran'daki devrimci gruplar gibi çeşitli odaklar içindeki tartışmaların gösterdiği gibi herhangi bir açık seçik alternatifin mevcut olduğu hiçbir şekilde aşikâr değildir. Diğer birçokları gibi bu hareketler de devlet gücünü bir hedef olarak almayı reddedenleri olduğu kadar, ne denli gönülsüz olursa olsun, bu güce kucak açanları ihtiva edegeldiler. Bu bakımdan, mesele A'den Z'ye açık durmaktadır. Alternatif bir kollektif strateji henüz yoktur. Ben sadece onun gündemimizde olduğunu ileri sürüyorum.

Bilimlerdeki Kriz

Bilimlerdeki kriz başlangıçta belki düşünebileceğimiz gibi hareketlerdeki krizden farklı değildir. Modern bilimin yükselişi ile modern dünya-sistemin yükselişinin eşgüdümlü ve yakından bağlantılı olgular olduğu uzun zamandan beri kabul edilmektedir. Bildiğimiz şekliyle bilim, "modernliğin" birinci derecedeki entellektüel ifadesidir. Üç temel öncüle sahipmiş gibi gözükmektedir. Birincisi, gerçek dünyadaki her şeyin bilinebilir olduğudur. Yani, her ampirik olgunun bir açıklamaya boyun eğdiği, bu açıklamanın da genelleştirilmiş süreç ifadeleri gerektirdiği düşünülmektedir. Hiçbir ampirik olgu, izah için başvurma ihtiyacında olduğumuz genellemele-

rin, şu anda bilinmiyor olsalar bile, sonunda keşfedilemeyecekleri kadar gizli veya mistik değildir.

İkinci öncül, genellemenin ne kadar genişse o kadar iyi olduğudur; nihayette bütün uygun genellemeler mekân ve zamana bağlı olmadan uygulanabilen evrensel yasalar biçiminde ifade edilebilir; mekân-zaman kendine özgü bir biçimde bu ampirik gerçekliğin bir parçası olarak değil de, onun "nötr" (tarafsız) bir kabı gibi görülmektedir.

Üçüncü öncül de şudur: gerçek dünyayı gerçekten "bilebilmenin" *tek* yolu bilim vasıtasıyladır ve bütün diğer bilgi biçimleri öznel, doğrulanamaz ve konu dışıdır. Bundan şu sonuç çıkar: gerçek dünyayı bilinçli tarzda "manipüle" edebilmenin tek yolu —gerçek dünyanın manipüle edilebilir olduğu ayrıca varsayılmaktadır tabii— bilimdir.

Bu öncüllerin her birine karşı çıkılageldi ve bu öncülleri hegemonik konuma geçirme muharebesi uzun ve şiddetli oldu, fakat muharebenin esasta ondokuzuncu yüzyıl ortalarına gelindiğinde kazanılmış olduğu su götürmez. Düşecek olan son direnç kalelerinden biri bu öncüllerin gerçek dünyanın insanları en doğrudan içine alan o dar bölümüne uygulanmasıydı: beşeri faaliyetin toplumsal örgütlenmesi. Ancak ondokuzuncu yüzyılda tarih ve sosyal bilimler hukuk (*droit de cité*) sahibi oldular. Hatta, disiplinlerin bizzat adları da dahil olmak üzere, kavramsal terminolojimizin büyük bölümü ancak o zaman doğdu.

Tarihsel sosyal bilimler diye adlandırdığım şeyin ortaya çıkması hakkında dikkat çekilmesi gereken iki husus vardır. Bunlar büyük ölçüde, dünya-tarihsel bir olgu olarak Fransız Devrimi'nin miras bıraktığı *ideolojik* devrimin sürüp gitmekte olan ifadesiydiler. Ayrıca, kapitalist dünya-ekonominin çerçevesi içinde doğal bir gelişme olan, fakat aynı zamanda modern kapitalizm tarihinde ilk ciddi sistemkarşıtı

hareketin odağı olan bir olgu olarak Fransız Devrimi'nin temel müphemliğini de paylaşıyorlardı.

Fransız Devrimi, kapitalist dünya-ekonominin tarihsel gelişiminde ideolojik alandaki formülasyonların, o güne kadar çoktan varolan bir üretim tarzı olarak kapitalizm gerçekliğini ifade etmek üzere nihayet değiştirildiği uğraktı. Yeni ideoloji şu gerçeği hesaba katıyordu: kapitalist dünya-ekonomide siyasal üstyapı sadece toplumsal bir inşa olmakla kalmıyordu (hem hükümran devletler, hem de devletlerarası sistem); sürekli biçimde değiştirilen ve yeniden inşa edilen bir toplumsal inşa idi. Bu gerçekliği örten terminoloji "halk egemenliği" terminolojisiydi, bu ise siyasal yapıların katılığına (yekpâreliğine) karşıt olarak onların akıcılığını (seyyaliyetini) meşrulaştırmanın bir yoluydu. Bu akıcılıkla uğraşmamız için bize toplum/devlet karşıtlığı miras bırakıldı; onunla beraber tarihsel sosyal bilimlerin bilimsel faaliyetinin en geniş odağını oluşturacak olan toplumla devlet arasındaki varsayımsal etkileşim ve/veya çatışma.

Fransız Devrimi'nin siyasal müphemliğine gelince, diyebiliriz ki bir yanda Fransız üst tabakalarının/ burjuvazisinin bir bölümünün, dünya-ekonomide kendi lehlerine daha etkin bir rol oynayabilmek üzere Fransız devletini yenilemek ve yeniden kurmak peşinde oldukları bir uğraktı o. Diğer yandaysa, Fransa'nın doğrudan üreticilerinin, kapitalist süreçlerin yoğunlaşmasının kendilerine yükleyegeldiği önemli hayat-mahrumiyetlerine karşı ayaklanmalarına delalet ediyordu.

Bu müphemlik ondokuz ve yirminci yüzyıllarda tarihsel sosyal bilimlerin görev ve alanlarının tanımlanması üzerindeki denetim uğruna devam edegiden mücadelede yansıyordu. Bir yanda tarihsel sosyal bilimler kapitalist dünya-ekonominin ideolojik üstyapısının güncelleştirilmesini temsil ediyor, o tarihsel sistemi meşrulaştırmanın daha etkili bir

mekanizması olacak bir üstyapı sunuyordu: dünyanın büyük nüfus kitlesinden ziyade, büyük-ölçekli sermaye birikimcilerinin oluşturduğu ince tabakanın yanısıra, ondan başlıca yararlananlar konumunda olan kendi kadroları için. Diğer yandaysa, tarihsel sosyal bilimler sistemkarşıtı hareketlere bu tarihsel sistemin işleyişini vuzuha kavuşturabilecekleri, çelişkilerini anahatlarıyla ortaya çıkarabilecekleri ve böylece nazik noktalarını belirleyebilecekleri dili sunuyordu. Mesela Marx ile Engels'in, yazmakta ve yapmakta oldukları şeyin "bilimsel sosyalizm" olarak adlandırılması gerektiği hususunda ısrar ederken söylemek istedikleri şey budur.

Hareketlerin değişim hususunda stratejik bir karar vermek zorunda kaldıklarını ve seçtikleri tercihin devlet gücünü ele geçirmeye yatırım yapmak olduğunu söyledik. Aynı şekilde, rollerini dünyanın toplumsal dönüşümüne katkıda bulunmak olarak gören tarihsel sosyal bilimciler, bilimsel enerjilerini nereye yatıracaklarına dair stratejik bir tercih yapmak zorundaydılar. Temel karar burjuva veya Müesses Nizam'ın tarihsel sosyal bilimlerinin sunduğundan çarpıcı biçimde farklı bir toplumsal gerçeklik tahlil modeli sunacakları yolundaydı —bu gerçekliği, iddialarına göre, daha doğru veya yeterli biçimde açıklayacak ve dünyanın toplumsal dönüşümünün nasıl hızlandırılacağı hususunda bize akıl vermede çok daha yararlı olacak bir model—. Marksizm böyle bir modeldi, hiç şüphesiz en önemli olanı.

Siyasal bir strateji olarak devlet gücü nasıl gayet makul idiyse, entellektüel bir strateji olarak bir "karşımodel"in inceden inceye geliştirilmesi sadece akla yatkın değil, etkin idi de. Siyasal hareketliliğe katkıda bulunuyor ve mücadelede zekice taktiklerin formülasyonuna yarıyordu.

Bununla beraber, tıpkı devlet gücünün hareketler tarafından ele geçirilmesinin büyük ölçüde başarılı olmasının sonuçları itibariyle müphem halde olması gibi, büyük ölçüde

başarılı olan karşımodel geliştirilmesi de gayr-ı müphemlikten uzaktı. Karşımodel o kadar makul ve o kadar güçlü idi ki, Müesses sosyal bilimin incelikli gelişmesine bile sızdı. Birçok yolla, tarihsel sosyal bilimler dünyası Marksizme döndürüldü; bunu inkâr etmesine ve Marksist fikirleri ifade için Marksist olmayan terminoloji kullanmak suretiyle bu gerçeği gizlemeye çalışmasına rağmen (durum buydu). Ve bu "el altından Marksistleştirme", tıpkı o kadar çok sayıda sistemkarşıtı hareketin devlet iktidarına konmalarının yaptığı gibi, 1945 sonrası dönemde dünya-sistem siyasetini derinden değiştirdi.

Ancak, madalyonun öbür yüzü Marksizmin sonuçta çoğu zaman statükonun zayıflamasına yaraması kadar onun haklılaştırılmasına da hizmet etmesi oldu; teoride "sistemkarşıtı" bir ideoloji olduğunu iddia etmekte olduğundan, bu husta özellikle güçlü bir haklılaştırıcı oldu. Bu niçin vuku buldu? Benimsenen entellektüel strateji yüzünden. Bir karşımodel geliştirilmesi üzerinde yoğunlaşma iki alt karar ihtiva ediyordu: modern bilimin öncüllerini kabullenme ve egemen tarih yazımının geniş ana hatlarını, "gerçekte vuku bulan şeylerin" varsayımsal naklini kabullenme.

Fakat modern bilimin öncülleri (temel ilkeleri) ve egemen tarihyazımı bu modellerden daha tarafsız değillerdi artık. Ve 1945 sonrası dönemde tavuklar tünemek üzere kümese geldiler: hem Müesses Nizam'ın sosyal bilimi hem de Marksist sosyal bilim gerçek dünyayı açıklamada, yani, içinde yaşamaya başlamış olduğumuz tarihsel geçişin hakiki yörüngesini izahta giderek zorlanmaya başladılar. Bunun bugün sık sık "Marksizmin krizi" biçiminde sunulduğunu görüyoruz, fakat bu son derece dar bir ifadedir. Aksine, karşı karşıya olduğumuz şey "tarihsel sosyal bilimlerin krizi" ve onun da ötesinde bizzat "bilimin krizi"dir.

Öncüller sadece tarihsel sosyal bilimciler arasında değil,

modern bilim dininin sözümona yüce rahipleri olan fizik bilimciler arasında da sorgulanmaktadır. Bize ebedi yasalar ve simetri arayışının başarısız olduğu ve gerçekte karşımıza çıkan şeylerin "gelişmekte olan parçacıklar" ve "simetri-bozucu süreçler" olduğu söylenmektedir. "Geri-dönüşsüzlüğün kaostan düzen çıkarmakta olan mekanizma olduğu" söylenmektedir, geri dönüşlülüğün değil, geri dönüşsüzlüğün. "Egemen Aristotelyen gelenekle cüretkâr bahse tutuşmanın tedricen dogmatik bir iddia haline gelmekte olduğu" söylenmektedir. "Geri dönüşsüzlüğün, zaman okunun, gelişigüzellik demek olduğu" söylenmektedir. Ve bunun bizi merkezî ontolojik meseleye, Varlık ile Oluş arasındaki ilişkiye geri götürdüğü ve sonucun şu olduğu söylenmektedir: "Varlık ve Oluş biribirlerine karşıt olarak düşünülmemelidir; gerçekliğin iki bağlantılı veçhesinin ifadesidir bunlar."[1]

Lakin, eğer bütün bunlar doğruysa, o zaman Marksist sosyal bilimin çoğu kısmı dahil olmak üzere tarihsel sosyal bilimin büyük bölümünü biçimlendirmiş olan temel metodolojiyi gözden geçirmek zorundayız, zira bunlar ebedi yasaların, simetrinin, geridönüşlülüğün ve dolayısıyla, geleceğin kesinliğinin peşinde olmuşlardır. Aristo geleneğinin nihai sebeplerin aranışından oluşan kısmını geçmişe postalamak zorunda kalabiliriz. Bilimsel bilgiden farklı ve ondan önce gelen bilginin olduğunu bile kabul etmek zorunda kalabiliriz. Pek tabii, bildiğimiz haliyle bilim bizim modern dünyamızın bir icadıydı ve belirli bir "Batı" felsefe geleneğinde içkin olan akıl yürütme biçimlerinden kaynaklanıyordu. Dünya-sistemin krizi "medeniyet projesi"nde yansıdığından, dünya, alternatif bilgi formülasyonları hususundaki zenginliğini yeniden keşfetmektedir.

Bu durum tarih yazımı için de aynı ölçüde geçerlidir. "Irkmerkezli" tarihe karşı uzun zamandan beri uyarılageldik. Ondokuzuncu yüzyıl tarihinin yönetenlerin gözüyle görülen bir hükümdarlar tarihi olduğu ve yönetilenleri (çalışan

sınıflar, dünyanın Batılı olmayan kısımları) ihmal ettiği birçok defalar söylendi. Bu muhakkak ki doğruydu ve bugün düzeltilmektedir. Bize yönetilenlerin, de tarihi, onların gözüyle sunulmaktadır. Bu hiç şüphesiz otuz şu kadar yıl öncesinin akıl almaz ölçüde dar perspektifleri bakımından çok faydalı bir tashihtir. Ancak bu "yeni" tarih eski tarihin temel tarihsel mitlerini paylaştığından, ele alınan konular alanının genişlemesi sorunu sadece şiddetlendirmekle sonuçlanabilir.

Kapitalist dünya-ekonomi masalının anlatılmasındaki iki ana mit şunlar oldu: bu, eski feodal aristokrasiyi deviren yeni bir tabakanın, orta sınıfların hikâyesidir; bu, yavaşça genişlemekte olan iktisadi faaliyet çevrelerinin, yerel ekonomilerin ulusal ekonomilere dönüşmelerinin ve sonra uluslararası alanda "buluşmalarının" hikâyesidir. Şimdi alternatif mitler sunulmaktadır: "yeni" orta sınıflar eski feodal aristokrasinin (yeni bir suretle) yeryüzünü teşrifidir ve hep böyle olmuştur; ve kapitalist dünya-ekonominin gelişimi, bir iç çekirdekten yavaş yavaş meydana gelmenin aksine, bir dünya-sistemin yoğunlaşması ve içinin doldurulması biçiminde olmuştur.

Bilimsel öncüllerin ve egemen tarihsel mitlerin sorgulanması bilimlerdeki krize yol açmış değildir. Aksine, bu sorgu bilimlerin değişmekte olan gerçekliği giderek anlaşılmaz buldukça içine yuvarlandıkları çıkmazın yol açtığı krizin bir ifadesidir. (Oysa bilimlerin kabul görmüş öncüllerinin iç mantığı gereği, gerçeklik giderek anlaşılabilir olmalıydı).

Ancak, meydan okuma yeni bir vuzuh hasıl etmiş değildir; her şeyden önce büyük bir karışıklık ve büyük bir belirsizliğe yol açmıştır. Bu karışıklık ve belirsizlik, hareketlerde görülenle yakından bağlantılıdır ve her ikisi de dünya-sistemdeki krizin eserleridir. Bütün bu "krizler" eşzamanlıdır, biribirlerine delalet ederler ve ancak birbirleriyle bağlantı içinde çözülebilirler.

Prognoz*

Anahtar soru buradan nereye gidiyor olduğumuzdur ve söylenecek ilk şey bundan emin olamayacağımızdır. Bazı kişiler bunu derin biçimde asab bozucu, başkalarıysa derin biçimde kötümser buluyorlar. Korkutucu olsa bile, ben bunu uzun vadede derin biçimde güven tazeleyici buluyorum. Eğer insanların tercih hakkı yoksa, oyunu niçin oynamalı? Eğer tercih varsa, sonucun belirsiz olması gerekir, aksi halde tercih başka bir yerde kullanılır. Temel tercihin, ender de olsa, gerçekliğini öne sürmek belki de insanlığın nihayette Prometevârî Tanrı pozu takınışıdır. Fakat, sonuçta, beşeri sorumluluk kavramını içeren her dinî ve felsefî geleneğin kutsadığı bir görüştür bu. Etki edilmesi iktidarımız dahilinde bulunan şeyden sorumlu tutulabiliriz ancak.

Terakki oldukça mümkündür. Bu toplumsal dönüşümde hem eşitlikçi hem demokratik olan toplumcu bir dünya düzenine doğru gidiyor olabiliriz. İnsanlığın yaratma yeteneği göstermiş olduğu çok sayıda kültürel modeller için büyük ölçüde geniş bir alan bırakan bir düzen olabilir bu. Bu düzen açıktır ki, biçiminin öngürülmesi imkânsız olan (çünkü daha icat edilmeleri gerekiyor) tamamen yeni kurumsal yapılara dayanacaktır.

Gelecek yüzyılda böyle bir dünya düzenine ulaşıp ulaşmayacağımız, görüşüme göre, büyük ölçüde iki alt "krizin" —"hareketlerdeki kriz" ile "bilimlerdeki kriz"— nasıl çözümleneceğine bağlı olacaktır. Demem o ki, kritik muharebeler bu alanlarda bulunmaktadır ve onların sonucu dönüşümün güzergâhını belirleyecektir.

Çünkü can sıkıcı bir alternatif de mevcuttur. Şu anki dünya-sistem, yani kapitalist dünya-ekonomi, başka bir şeye dönüştürülebilir: ne eşitlikçi ne de demokratik olan başka

---

* Prognosis: Bir hastalığın süresi hakkında hekim tahmini. (çev.)

bir münferit sisteme veya çok sayıda ayrı sistemlere. Sonuçta ortaya çıkacak sistem(ler) bugünküne rahmet bile okutabilir. Bu, ne de olsa, (Avrupa'da) feodalizmden kapitalizme geçiş yaptığımız zaman bir defa vuku bulan şeydi; bu geçiş, ilerleme şöyle dursun, bir çok bakımlardan gerilemeydi.

Geçişlerin gayr-ı terakki (gerileme) ile sonuçlanabileceği yol çok basittir. İmtiyazların savunucuları geçiş döneminde değişim manivelalarını ele geçirebilirler: değişimi engellemek için (yani artık muhafazası imkânsız olan çöküş içindeki bir sistemi korumak için) değil, değişimi, biçim itibariyle mevcut sistemden oldukça farklı olmakla beraber, imtiyazlara aynı ölçüde yataklık edecek başka bir sistem yönünde sevketmek için.

Bu tercih, tıpkı öbürü gibi, mevcut ve gerçektir. Toplumsal mücadele bu yüzden gerçektir ve bu yüzden öncelikle hareketlerin ve bilimlerin içinde meydana gelecektir. "Yeni toplumsal düşüncenin zuhuru" bu yüzden soyut bir mesele değil, derin bir varoluşsal aciliyet meselesidir. Bu yüzdendir ki meselemiz dünya krizi veya dünyanın dönüşümü değil, modalite olarak, sayesinde "kriz"in çözüleceği ne türde bir dönüşüme yol açabileceğimizdir. Davranış tarzımız gerçekte kollektif "medeniyet arayışımızı" belirleyecektir.

1. Ilya Prigogine and Isabelle Stengers, *Order Out of Chaos*. New York:: Bantam, 1984, s. 292, 298 - 99, 301.

(Boş Sayfa)

9 ❦ Kapitalist dünya-ekonomi: orta vadede neler olabilir?

Kısa vadede, kapitalist dünya-ekonomi kısa zamanda daha da kötüleşebilecek bazı zorluklar içindedir. Fakat şüphe yok ki bir onyıl filan içinde kendine gelecek ve muhtemelen işler oldukça yoluna girecektir. Uzun vade (bir yüzyıl filan) içindeyse, şöyle veya böyle bir sona ulaşması mukadderdir. Peki, orta vadede neler olabilir? 2000-2050 döneminde muhtemelen nelerin olabileceğini tahmin edebiliriz? Açıktır ki, yapabileceğimizin âlâsı, belirli yönelişlerden tahmini anlamlar çıkarmak ve bu dönem hakkında bir takım makul tahminlerde bulunmaktır. Bununla beraber, bu gibi makul tahminlerin belirsiz karakterine rağmen, bu tahminleri yapmak zahmete değer, hatta hayırlı bir çabadır. Aydınlar gerçek siyaset alanına herhangi bir katkıda bulunabileceklerse eğer, gerçek dünyanın yüzyüze olduğu gerçek alternatiflere dair bu gibi değerlendirmeler yapmak tam da onların kabiliyetlerine (muhakkak ki, çok sınırlı olan kabiliyetlerine) göredir.

Bu bakımdan işe 1945'ten bu yana dünya-sistemdeki başlıca gelişmelerin bir özetiyle başlayacak, ondan sonra kısa-vadeli (diyelim 2000 yılına kadarki) ihtimalleri tasarlayacak ve sonunda dikkatimi orta-vadedeki geleceğe (2000-2050) teksif edeceğim.

Dünya-sistem, 1945-1988

1945-88[1] döneminin iktisatını geniş anahatlarıyla şerhetmek kolaydır. İkinci Dünya Savaşı'nı takiben kapitalist dünya-ekonominin büyük bir iktisadi genişlemesi oldu. Bu genişleme belki 1967'de, belki 1974'te sona erdi. Ta 1500'e kadar uzanan bu dünya-sistemin tarihindeki en büyük tek genişlemeydi bu (dünya-ekonomiye dahil toprak alanının genişlemesi hariç, alışılagelmiş kıstasların hangisini kullanırsak kullanalım en büyük genişlemeydi bu). Bir çok bakımlardan, bu dönem tipik bir Kondratieff A-safhasının bütün vasıflarına sahipti. Kâr haddi çok yüksek ve artı-değeri toplumsal ve coğrafî bakımlardan fazlaca eşitsiz birkaç öncü mamüldeki nispî tekellerin ateşlediği bir dönemdi bu.

Bütün standart iktisadi sebeplerle, bu genişleme sona erdi ve onu bir iktisadi durgunluk takip etti. Sona erdi çünkü fırsatı kaçırmak istemeyen çok sayıda rakibin dünya pazarına girmesiyle nispî tekeller aşındı. Yine sona erdi, çünkü hem doğrudan üreticilerin hem de işleri idare eden tabakaların artı-değeri giderek daha fazla alıkoymaları yüzünden üretkenlikte düşüş kaydedildi. Sonuç, kâr hadlerinde şiddetli bir düşüş oldu. 1967-73'ten bu yana, dünya-ekonominin durgunluğu aynı zamanda standart bir Kondratieff B-safhasının vasıflarını haiz oldu: ücretli işçilerin dünya genelinde nispeten yüksek oranda işsiz kalmaları; daha sıkı dünya pazarı için çekirdek ülkeler arasında şiddetli politikleştirilmiş rekabet; birçok kesimlerde artan iktisadi sıkıntılar ve (en az o kadar önemli olarak) birçok kesimlerde önceki A-safhasına nispetle sıkıntıda oldukları duygusu; dünya sermaye temerküzünde artış (Japonların Amerika'da büyük miktarda emlak satın almaları ve Üçüncü Dünya borç krizi bu temerküzün iki belirtisidir sadece); üretim süreçlerinin coğrafî bakımdan yeniden yerleştirilmeleri; ve mamüllerde yenilikler

yapma arayışı. Bu küresel iktisadi durgunluğun ortalarındayız ve 2000 *dolaylarına* kadar devam edebilir bu.

Dikkat edilmelidir ki A-safhaları ve B-safhaları öncelikle bir bütün olarak dünya-ekonomi dahilinde küresel kârhaddi ve dolayısıyla sermaye birikim haddi bakımından olumlu ve olumsuz dönemlerdir. Her bir dönem, belirli ekonomik sektörler veya belirli toplumsal gruplar bakımından değişmekte olan, hem olumlu hem de olumsuz refah özelliklerine sahiptirler. Birçok sektör ve gruplar bir B-safhasından gayet kazançlı çıkarken, başkaları bir A-safhasında nal toplayabilirler. Bununla beraber, üstüste koyarsak, hem dünya sermayesi hem de dünya nüfusunun çoğunluğu için, A-safhaları B-safhalarından daha mutlu dönemlerdir.

1945-88 döneminin siyaseti, dönemin iktisatına gayet yakından tekabül etmektedir. A-safhası, (1945-67) dünya-sistemde ABD hegemonyası dönemiydi. Bütün ekonomik sektörlerde 1945'ten sonraki muazzam üretkenlik üstünlüğüne dayanarak, Birleşik Devletler dünya-sistemin tartışmasız siyasi ve askeri hakimi oldu ve hatta kültürel öncülüğü bile ele geçirdi.

Hegemonya dönemleri Kondratieff A-safhalarından daha enderdirler fakat dahili işleyişleri yüzünden aşınmaları bir o kadar muhakkaktır. Birleşik Devletler'in başlıca müttefiklerinin, onları 1960'ların sonlarında iktisadi rakipler haline getiren, iktisaden iyileşmeleri Amerikan siyasi denetimini zayıflattı. ABD'nin öncülüğündeki bu zayıflamaya paralel olarak, sosyalist bloktaki ülkelerin, Kruşçev'in 1956'daki 20. Parti Kongresindeki gizli raporuyla başlatılan uzun-vadeli de-Stalinizasyon ve de-satelitizasyon (Stalin'den ve uydu olmaktan kurtuluş) süreci gerçekleşti. Neticede, Birleşik Devletler ile SSCB'nin Yalta'da üzerinde uyuşmuş oldukları statükoya dair gizli ikili anlaşma yavaşça çözülmeye başladı.

1945'ten sonra, Üçüncü Dünya siyasi bir kuvvet olarak

ortaya çıktı, hem de öyle kooptatif bir dekolonizasyon çerçevesi içinde bütünüyle kısıtlanabilecek bir kuvvet halinde değil. Cezayir ve Vietnam'daki savaşlar siyasi bakımdan özellikle sarsıcıydı. Nihayet dünya çapındaki 1968 devrimi sadece ABD hegemonyasına karşı değil, sistemle gizli ittifak içinde oldukları görülen (hem sosyalist hem de ulusçu) klasik sistemkarşıtı hareketlerin kendisine karşı bir devrimin işaretiydi.

Sözün kısası, iktisadi durgunluk dönemi aynı zamanda Birleşik Devletler'in (ayrıca SSCB'nin de) siyasi gücünün azalmakta olduğu bir dönem oldu. Birleşik Devletler'in Orta Amerika'da (ve SSCB'nin Afganistan'da) kendi iradesini empoze etmedeki yeteneksizliği bu değişen jeopolitik gerçekliğin en son örneğidir sadece.

Kültürel alanın da paralel gelişmelere tanık olduğuna dikkat çekilmelidir. 1945-67 dönemi Amerikan kültürel nüfuzunun dünya genelinde akılalmaz şekilde genişlemesine tanık oldu; bunu şuna benzer olgularda gözleyebiliriz: gelişme ideolojisinin evrensel kabulü, çağdaş sosyal bilim ve sanatlarda ABD öncülüğü ve İngilizce'nin dünya-sistemin *lingua franca*'sı olarak başarıyla benimsetilmesi. Bütün bu alanlarda, sosyalist blokun muhalefeti yüksek perdededi, fakat pratikteki başeğişleri ileri ölçüdeydi. Ne var ki, 1968'den sonra, bütün bu kültürel cephelerde aşınma oldu. Gelişme ideolojisi (ve onun da ötesinde, hem Aydınlanma ilerlemeciliği hem de Newtoniyen bilim ideolojisi) ciddi biçimde sorgulanmaya başlandı. Sosyal bilimler ve sanatlar bir kez daha çoğulcu ve çokmerkezli oluyorlar. İngilizce dışındaki dillerin dünya-düzeyinde kullanılmaları, yavaşça da olsa, canlanmaya başlıyor.

1988'den 2000 dolaylarına kadar dünya-sistem

1967-sonrasındaki dönüşüme dair tasvir edegeldiğimiz

süreçler devam edecektir. Hegemonik çöküşün her zaman için son derece rahatsız edici olduğuna dikkat edilmelidir. Hegemonik güç bu çöküşe direnir. Onun yerini alma hususunda bir kapışmaya sebep olur. Muazzam bir entellektüel karışıklık kaynağıdır, çünkü, her ne kadar herkes saldırı altındaki şeyin ne olduğu konusunda vazıh fikir sahibiyse de, en azından kısa vadede pek az kişi saldırı altındaki kurumların yerini neyin alabileceği (veya alması gerektiği) hakkında vazıh fikir sahibidir.

Bu üçlü rahatsızlık önümüzdeki onyılda muhtemelen daha fazla önem kazanacaktır. ABD'nin hegemonya çöküşüne direnmesi şimdiden iki ardışık biçim almış bulunuyor. Nixon-Ford-Carter yaklaşımı alçak bir profil benimsemekti. Aslî hususları kuvvetlendirirken, dış politikada esnek olmaya çalıştılar: detant, üçtaraflılık (trilateralism) ve Üçüncü Dünya'da ideolojik horozlanmanın farkedilir şekilde azaltılması. 1980'de, ABD'de bu tarz bir başarısızlık sayılıyordu; kanıtları ise Birleşik Devletler'deki yüksek enflâsyon, Sovyetlerin Afganistan'a girişi ve hepsinden öte İran'daki büyükelçiliğin rehin alınması zorlu sınavıydı.

Bunun içindir ki Birleşik Devletler politika tarzını değiştirdi. Reagan yaklaşımı bir pandemik maçoluk yaklaşımıydı — Şeytan İmparatorluğu'na, Üçüncü Dünya'daki "teröristlere", yumuşak kalpli ve iktisaden doğru-yanlış nedir bilmeyen müttefiklere ve yurt içindeki 1968 mirasçılarına karşı erkeklik taslamak. Sekiz yıllık Reagan döneminden sonra, ABD gücünün çöküşünü durdurmak bakımından Reaganizmin başarı skorunun Nixon-Ford-Carter'in başarı skorundan daha iyi olmadığını, yani sıfıra yakın olduğunu, söyleyebiliriz. Birleşik Devletler akıntıya karşı durmak için muhtemelen diğer bir sekiz-yıllık girişim başlatmak üzeredir. Bay Dukakis gerçekten ne Nixon-Ford-Carter'in, ne de Reagan'ın hatalarına düşmeyeceğini vaat etti. Fakat ABD'-

nin çöküşünü durdurmada daha iyi bir şansı olan üçüncü bir muhtemel politika tarzı gerçekten mevcut mudur?

ABD'nin yerine geçme yolundaki küresel mücadelede durum pek az daha iyidir. Alternatif iktisadi kudret bakımından sadece iki coğrafî odak vardır: biri Japonya, diğeri Alman-Fransız çekirdeği etrafındaki Batı Avrupa. Her iki merkez 1967-88 dönemini öncelikle siyasi bakımdan kendi işlerine bakmak ve dünya pazarlarındaki iktisadi "rekabetçiliklerini" kuvvetlendirmeye konsantre olmakla geçirdiler.

Hiç şüphesiz, Japonya bu meyanda büyük bir başarı hikâyesi oldu. Dünyanın siyasi işlerine bulaşmayı neredeyse sıfırda tutarak, bir yandan kendi iç pazarını fanatikçe korurken, diğer yandan dünya pazarlarını ele geçirmek üzere cansiperâne çaba harcadı. Takdire şayan bir başarı gösterdi. Batı Avrupa ise daha az başarılı oldu. Önceki kolonileriyle olan tarihsel bağları ve ayrıca Doğu Avrupa'yla alakası ve tarihsel bağları yüzünden, dünya siyasetine sürekli bulaşmaktan kendini alıkoymaya daha az muktedir oldu. Ayrıca, Birleşik Devletler'in NATO aracılığıyla Batı Avrupa üzerinde, Japon bahsinde mevcut olmayan, siyasi hak iddiaları bulunuyordu. Birleşik Devletler, füzelerin yerleştirilmesi meselesinde olduğu gibi, Batı Avrupa'nın sürekli işe dahil olması hususunda ısrar edebiliyordu. Son olarak, Batı Avrupa hâlâ bir tek siyasi varlık değildir; iktisadi koordinasyonu zor ve çok sayıda yerel siyasal baskılara tabi olagelmiştir.

Önümüzdeki onyılda aynı şeyin daha fazlasını tasarlayabilir miyiz? Muhtemelen yapamayız. Dünya siyaset arenasında daha aktif bir katılımcı olması yolunda, Japonya üzerindeki dış ve iç baskılar muhakkak ki artacaktır. Ve iktisaden, bir takım geriye götürücü sıkıntılar yaşamaması isteniyorsa, Japonya'nın Doğu Asya'daki komşularıyla (hem sözümona YGÜ'ler, hem Çin ile) bazı daha güvenli düzenlemelere gitmesi gerekmektedir. Bu gibi düzenlemelerin yapılması zor

olabilir. Diğer yandan, Batı Avrupa simgesel ve gerçek bir yol ayrımına gelmektedir, 1992 yol ayrımı. Avrupa'nın inşası istikametinde, tahmin edilenden daha pürüzsüz biçimde yol alınıyor gözükmektedir. Bu bakımdan, 1968'den bu yana Japonya'nın gücü Batı Avrupa'ya nispetle artıyorken, Batı Avrupa bu yüzyılın son onyılında aradaki farkı azaltabilecektir. Ve her halükârda, Birleşik Devletler karşısında, hem Japonya hem de Batı Avrupa'nın nispi konumlarını ilerletmeye devam edecekleri muhtemeldir.

Son olarak, bir de entellektüel belirsizlikler vardır. Bunlar iki kademede meydana geldiler: sosyal hareketler kademesinde ve sosyal bilimler kademesinde. Sosyal hareketler henüz 1968 şokundan çıkabilmiş değiller. 1945-67 dönemi tarihsel sistemkarşıtı hareketler stratejisinin zirveye çıkma uğrağı olarak görülebilir. Takriben 1850-80 döneminde, fazla miktarda dahili tartışmalar neticesinde, bu hareketlerin hem sosyalist hem de ulusçu türleri orta kademedeki stratejilerinin ayrı ayrı devletlerde devlet gücünü ele geçirmek olması gerektiğini tesbit ettiler. 1945 ila 1967 arasında, ondokuzuncu-yüzyıl hareketlerinin varisleri çok sayıda devlette devlet gücünü fiilen ele geçirdiler: Batı'da İkinci Enternasyonal Sosyal-Demokratları, doğu Avrupa'da ve doğu Asya'nın bazı bölümlerinde Üçüncü Enternasyonal Komünistleri ve Üçüncü Dünya'da ulusal kurtuluş hareketleri.

1968 dünya devrimi önemli bir dereceye kadar, klasik sistemkarşıtı hareketlerin bu tarihsel başarılarının yarattığı gerçekliklere karşı isyandı. Bu isyanın örgütsel sonucu dünyanın her yanında çok sayıda ve farklı renklerde "yeni" hareketlerin zuhuru oldu: "azınlık" hareketleri, kadın hareketleri, ekoloji hareketleri, v.s. Bu hareketler alternatif toplumsal dönüşüm stratejileri geliştirmeye çalıştılar. "Uygulamaya" değil de "geliştirmeye" diyorum, çünkü 1968'den bu yana bu yeni hareketlerin en çarpıcı vasıflarından biri orta-vade stra-

tejileri hakkındaki belirsizlikleri olageldi. Uzun-vade vizyonu ve ekseriya kısa-vade taktikleri hususunda güçlü, fakat orta-vade stratejisinde zayıf ve bölünmüş vaziyette oldular.

Şimdiyle 2000 yılı arasında neler bekleyebiliriz? Ümit ediyoruz ki, gündemdeki meseleler hakkında hareketlerin giderek biraz daha vazıh olmaları ve 1968'de saldırıya uğrayan, fakat henüz tümüyle reddedilmeyen stratejinin yerine geçecek orta-vade stratejisi hakkında yeni bir oydaşmanın yaratılmasının başlangıcı görülecektir.

Sosyal bilimlerdeki entellektüel belirsizlikler de hareketlerdeki belirsizlikler kadar büyük, belki de daha büyüktür. Bir kez daha, 1945-67 dönemi bir ondokuzuncu-yüzyıl stratejisinin zirveye ulaşmasına ve zafer uğrağına işaretti. Ondokuzuncu yüzyılda ortaya atılan soru, (büyük ölçüde zımnen bu değişimi kontrol etmek için) değişmekte olan toplumsal dünyanın nasıl tanınabileceğiydi. Stratejik oydaşma (konsensüs) şuydu: gerçeklik hem "nesnel" hem de muazzam ölçüde karmaşık olduğundan, onu tanıyabilmenin yolu bu gerçekliği küçük parçalar halinde, her defasında bir parçasını ve dikkatli gözlem vasıtasıyla, yakalamaktı. Bu görüşaçısı iki versiyonla ortaya çıktı. İdiografik (tasvirci) versiyon bizi, küçük-ölçekli nesnel gerçeklik deposu olarak arşivlere gönderiyor ve orada bulduklarımızı sempatiyle ve anlatı tarzında özetlememizi söylüyordu. Nomotetik (yasa koyucu) versiyon ise bizi nicelleştirilmiş çağdaş verileri inceleme yönünde zorluyor ve bunları istatistiksel tarzda özetlememizi söylüyordu; bundan insan davranışının güya ebedi ve evrensel yasalarını çıkarabilecektik. Doğrulanabilir verilerin mevcut olmadığı gerekçesiyle, her iki versiyon da bizi uzun-vade ve büyük-ölçeğin incelenmesinden uzak tuttular. O halde, değişik sebeplerle, her iki versiyon da bizi, uygun tahlil birimi olarak bütüncül ve sistemsel gerçekliklerden uzaklaştırıp münferit gerçekliğe (veya onun örgütsel eşdeğerine: firma,

aile, devlet) doğru ittiler. Ağaçlardan ormanı görememenin mükemmel bir örneği oldu bu.

1945-67 dömeminde, toplumsal gerçekliği bilebilmenin hem nomotetik hem de idiografik versiyonlarının taraftarları daha önce hiç görülmemiş biçimde canlandılar. İyimser bir tarzda entellektüel günlerinin en sonunda gelmiş olduğunu, şimdi toplumsal gerçekliği bir ölçüde etkinlikle nihayet hakikaten tanıyabildiklerini ileri sürdüler. Bu durum paralel biçimlerde bu bilgi tarzlarının başlıca ideolojik varyantları tarafından iddia edildi: liberal ve Marxist varyantlar.

Sorun şuydu ki bu tarihçi ve sosyal bilimciler gerçek dünyanın giderek daha az bir kısmını giderek daha iyi biçimde anlamaya başlıyorlardı. Bu bilginler tarafından "bilinen" şeyle gerçek dünyada aşikâr biçimde vuku bulmakta olan arasındaki fark giderek büyüyordu. Bu farkı anormalliklerin ve arkaizmler üzerinde gereksiz ısrarın sonucu diye izah edebilirdik, fakat böyle bir izah sonunda oldukça zayıf ve güvenilirlikten uzak kalıyordu.

Bu bakımdan 1968 dünya devrimi sadece geleneksel sistemkarşıtı hareketler için değil, sosyal bilimlerin Müesses dünyası için de hayırlı bir şok oldu. İki alan arasındaki paralellik 1968-sonrası dönemde varlığını sürdürmektedir. "Yeni" bilginin, "yeni" bilme biçimlerinin savunucuları ondokuzuncu-yüzyıl bilgi biçimlerinde sınırlı ve sınırlayıcı olan şeyler hakkında, onların yerine geçebilecek şeyler hakkında olduğundan çok daha vazıh idiler.

Bizim ileriye doğru 2000 yılı için projeksiyonumuz da bunlara paraleldir. Belki biz de, kötü biçimde yara almış fakat hâlâ varlığını sürdürmekte olan ondokozuncu-yüzyıl oydaşmasının yerine geçecek, toplumsal gerçekliği nasıl bilebileceğimize dair yeni bir oydaşmaya doğru ilerlemeye başlayacağız.

Orta-vade (2000-2050): muhtemel taşıyıcılar

2000-2050 dönemi için muhtemel dört tarihsel hadiseler vektörü (taşıyıcısı) tasvir etmek ve bu vektörlerin bir bütün olarak dünya-sistemi nereye götürebileceği sualini sormak istiyorum.

Birincisi, kapitalist dünya-ekonominin birikim imkânlarındaki çevrimsel yükselme vektörüdür. Şu an için üretim süreçlerinin birkaç yüz yıldır işlemekte oldukları tarzda işlemeye devam edeceklerini varsayarak, yirminci yüzyılın son onyılının 2000 yılına değin birkaç şeyi tamamlamış olacağını düşünebiliriz. Dünya çapındaki başlıca öncü sanayi sektörlerini ayakta tutmak için mikroişlemciler, genetik mühendisliği ve yeni enerji kaynaklarındaki yenilikler yeterince mükemmelleştirilecektir. Bunu yapabilmek için, iki unsur önemlidir. Biri şudur: yeni teknolojinin maliyeti, ürünün, birim başına kârının önemli sayılabileceği kadar yüksek bir fiyatla, fakat aynı zamanda, dünya birikimine önemli bir katkıyı temsil eden küresel bir net kârı teminat altına alacak yeterlikte bir talebe kumanda edebilecek ölçüde de düşük bir fiyatla satılabilmesine imkân verecek kadar düşük olmalıdır. Başka bir deyişle, birim başına kâr en önemli unsur değildir; önemli olan, bütün üretim faaliyetleri üzerindeki topyekün dünya kârına nispetle ürünün topyekûn dünya kârıdır. Önem arzeden ikinci unsur ise şu: üretim, bu küresel kârın çok yaygın bölüşümüne imkân vermeyecek biçimde, nispi olarak tekelleştirilmelidir. Birinci unsur esasta teknolojisinin bir fonksiyonu iken, ikinci unsur öncelikle siyasal düzenlemelerin fonksiyonudur.

Bir yükselme olması için iki ilave değişikliğin meydana gelmesi gerekmektedir. İktisaden kuvvetli ülkeler eskiden kârlı olup ta artık kârlı olmayan sektörlerin büyük bir kısmını elden çıkarma işini tamamlama ihtiyacı içindedirler. Dünyanın çelik, otomobil, kimyevi maddeler ve elektronik

sektörlerinin önemli bir bölümünün, uzun süredir devam etmekte olan, çekirdek ülkelerden yarıçevre ülkelere bu yeniden yerleştirim işi 2000 yılına kadar bayağı tamamlanmış olabilir. Havacılık ve bilgisayarlar gibi, yakın zamanlarda örgütlenen ve bir ölçüde daha kârlı sektörlerin yerleşimleri bile 2000 yılına değin kısmen değiştirilebilir. Son olarak, dünya işgücünün bir kesiminin daha fazla proleterleş(tiril)mesi yoluyla tüm üretim için efektif dünya talebinin bir miktar arttırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durum bir takım yarıçevre ülkelerde meydana gelmektedir ve sosyalist ülkelerde de yoluna girmiş olabilir.

Bu şartların yerine getirilmesiyle, yükselme başlayabilir. Şimdi varsayalım ki teknolojik üstünlük bir Japonya-ABD ittifakının elinde olacaktır; bu ittifakta, en azından başlangıçta, Japon bileşeni teşebbüs için gerekli örgütsel becerileri, Amerikan bileşeni ise AR-GE (araştırma-geliştirme) becerilerini sunmaya meyyal olacaktır. Bu çok güçlü bir terkip olmalıdır. Şayet bu ittifak on yıl için bile bir pazar üstünlüğü elde edebilirse, alternatif teknolojileri, hatta daha etkin olanlarını bile, kârsızlaştıracak kadar bir pazar payı kapmak suretiyle muhtemelen 30 yıl sürecek bir pazar hakimiyeti kuracaktır.

Japon-ABD iktisadi ittifakı hiç şüphe yok ki, siyasi düzenlemeler yoluyla, tarihsel sebeplerle ticari bağların bugün en kuvvetli olduğu bölgeleri çembere almak suretiyle kendi pazar üstünlüğünü teminat altına almak isteyecektir. Bu Doğu Asya (Çin dahil), (Canada'yı unutmadan) Amerikalar ve muhtemelen Avustralasya demektir. Bu vektöre çok kuvvetli bir başarı şansı tanıyorum ve bunun dünya-ekonominin 1945'i izleyen 30 muhteşem yılından daha büyük ve daha "muhteşem" bir genişlemesinin temeli olabileceğini sanıyorum. Bu genişleme muhtemelen 30 yıl filan sürecektir.

Böyle bir düzenlemede aşikâr biçimde kaybeden taraf

Batı Avrupa olacaktır. Kısa vadede (1990-2000) Batı Avrupa'nın Japonya'ya nispetle kendi konumunu ilerletebileceğine işaret ettiğimi hatırlayınız. Bunun anlamı şudur: 2000 yılı itibariyle, (o zaman değin muhtemelen makul ölçüde birleşik bir varlık haline gelmiş ve muhtemelen EFTA ülkelerini ve onların bazılarını içine alacak kadar genişlemiş olacak olan) Batı Avrupa dünya iktisat sahnesine çok kuvvetli bir oyuncu olarak çıkacaktır. Bununla beraber, şayet Japon-ABD ittifakı benim olabileceğini söylediğim teknolojik üstünlüğü başarmış ve onu en az on yıl ellerinde tutabilmiş olurlarsa, Batı Avrupa kendini büyük bir zorluk içinde bulabilir: Japon-Amerikan ittifakının iş gördüğü bölgelere dalamayan, kendi öz pazarlarının bile ele geçirilme çabalarını püskürtme kavgası veren bir duruma gelebilir.

Bu durumda, görebildiğim ikinci vektör korumacılığa yönelik kuvvetli bir Avrupa hamlesidir. 1980'lerde korkulduğu kadarıyla hiçbir zaman vuku bulmayan korumacılık dalgası ulusaşırı şirketlerin (TNCs) ve OECD ülkelerinin ortaklaşa akıllıca manipülasyonları sayesinde geciktirilmişti. Fakat gerekli eşgüdümü mümkün kılmış olan bağlam, gelecek büyük genişleme sırasında kimin teknolojik üstünlüğü kontrol edeceğine dair süregiden belirsizlik olmuştu. Şayet, düşünmekte olduğum gibi, bu belirsizlik ortadan kalkacak olsa, dünya-ekonominin egemen kuvvetleri arasındaki politika eşgüdümüne yönelik baskılar çabucak onların çekirdek-içi mücadelelerinden boşalan yeri kapacaktır (mücadelenin yerini eşgüdüm alacaktır). Geniş bir korumacılık aşikâr olan ilk büyük hareket olacaktır.

Geniş bir korumacılık diyorum, çünkü iki bölgeyle sınırlı bölgesel bir bölünme düşünüyorum: Japonya-ABD ittifak alanı ve diğer bölge. Demem o ki, Batı Avrupa'nın, açık bir şekilde Japon-ABD bölgesinde yer almayan bütün alanları kendi bölgesine dahil etme peşinde koşacağını bekliyorum.

Beş aşikâr aday vardır orta yerde: doğu-orta Avrupa, SSCB, Orta Doğu, Afrika ve Hindistan.

Japon-ABD ittifakı her beş bölgedeki bu pazarların denetimi için hiç şüphesiz çekişeceğinden, Batı Avrupa'nın ulaşabileceği başarı derecesini önceden tahin etmek zordur. Her bir özel bölgede değişik siyasal sorunlar vardır. Her bir durumun ayrıntılarına girmeden, denebilir ki Batı Avrupa beş bölgenin hepsinde Japon-ABD ittifakına karşı siyasal bir üstünlüğe sahiptir, ancak bu üstünlük neticeyi tartışma dışı bırakacak büyüklükte değildir. Ne var ki, Batı Avrupa, muhtemelen gecikmiş olarak, kendi iktisadi "nüfuz alanındaki" bu bölgelerin beşini de örgütlese bile, Japon-ABD öncülüğünü altetmek için bu yeterli olmayabilir. Olsa olsa, Batı Avrupa'ya kendi evinde ejderhaya direnebilme gücü verebilir.

Üçüncü vektör Kuzey-Güney projeksiyonudur. Dünya-ekonominin yenilenen genişlemesi zorunlu olarak Üçüncü Dünya bölgelerinin dünya-ekonominin meta zincirlerine daha ileri ölçüde girmelerine yol açacaktır. Ve meta zincirleriyle bu artan ilişkinin fiyatı, geçmişte olduğu gibi, neredeyse kesinlikle çevrenin ciddi biçimde artan sömürülmesi olacaktır. Dünya-ekonomiye kısmen katılmama hususundaki son şüpheler de pekâla yok olabilir. Ve onlarla beraber, henüz ekolojik bakımdan tahrip edilmemiş son bölgelere de pekâla elveda diyebiliriz.

Bu ekolojik bozulmayı Kuzey'in büyük ölçüde artan çöp ihtiyacıyla birleştirecek olursak (Üçüncü Dünya bu çöplerin fiyatını daha şimdiden ödemeye başlıyor bile), dünya-ekonominin yeniden genişlemesinin 30 "muhteşem" yılı Üçüncü Dünya devletlerinin siyasi bakımdan taşımaya güç yetirebileceklerinden bayağı uzun olabilir. Üçüncü Dünya toplumları Kuzey-karşıtı siyasi hareketlenmenin etkinliğini 1945-1967 genişlemesi sırasında çok iyi öğrendiler. Daha sonraki bir neslin bu taktiği 2000'den sonrası için tasarlanan daha

kötü şartlar altında ihya edeceklerini ileri sürersek hayal gücümüzü fazla zorlamış olmayız.

Bunu niçin şu anki B-safhasında yapmamış oldukları sorulabilir. Cevap kısmen şu gerçekte yatmaktadır: bütün dünyadaki durgunluk ve hakiki anlamda kutuplaşmış bir Kuzey'in yokluğu yüzünden, Kuzey'i tehlikeye düşürecek az şeye sahiptiler. Bunun aksine, ben 2000'den sonraki dönem için hem dünya çapında bir genişleme olacağını hem de Kuzey-içi çatallaşmanın (yeni hatlar boyunca) canlanacağını düşünüyorum.

Bu bizi nereye götürecektir? Muazzam kargaşalar veya şu veya bu türde devrimler olabilir —Endonezya veya Nijerya'da, Pakistan veya Meksika'da— kim bilir? Dünya-sistemin 1945 sonrasındaki tecrübesinden gayet iyi biliyoruz ki, bir defa Güney'de böyle bir kargaşa hız kazandı mı, Kuzey'deki kuvvetlerin onu denetim altına almaları gayet zor olmaktadır. Vietnam savaşı ve İran devrimi bu basit hakikatın abideleri olarak ortadadırlar. Üçüncü Dünya'nın çalkalanışını 2020'den sonra "kesmek" veya "bastırmak", bu çalkantının 2000 ila 2030 arasında ulaşabileceği daha da büyük hız yüzünden, diyelim 1975'ten sonrasında olduğundan daha zor olabilir.

Bu durumda dördüncü vektör 1968 dünya devriminin yenilenmesi olacaktır. Bu yenilenmenin daha önce tartıştığım alanların her ikisinde de meydana geleceğini düşünüyorum: hareketlerde ve (sosyal) bilimlerde.

Bu dönemde hareketler için halledilmesi gereken iki büyük meşele vardır. Biri, Batı'da, sosyalist ülkelerde, Üçüncü Dünya'da "eski" ve "yeni" hareketlerin dünya-sistemin orta vadedeki toplumsal dönüşüm stratejisine dair yeni bir oydaşmaya (konsensüs) ulaşıp ulaşamayacaklarıdır. Her ne kadar bu stratejinin ne olacağının henüz hiç te açık olmadığına inanıyorsam da, hareketlerin böyle bir oydaşmaya varacak-

larını tahmin ediyorum. Şayet bu yenilenmiş fikir birliğine bir şekilde ulaşacak olurlarsa, bunun önemli örgütsel sonuçları olacaktır: dünya ölçeğinde ele alındığında, merkeze yaklaşmaktan ziyade merkezkaç olacak sonuçlar.

İkinci büyük mesele, yeni bir oydaşmayla beraber bile, sistemkarşıtı hareketlerin faaliyetlerinin net sonucunun gerçekten sistemkarşıtı olup olmayacağıdır. Burada, vektörün hangi yönde gitmekte olduğunu söylemekten bile imtina edecek kadar belirsizlik katındayım. Bunun 2000-2050 döneminin hakikaten büyük soru işaretlerinden biri olduğunu sanıyorum. Bu anlamdadır ki, dünya dönüşüm sürecinin neticesinin sistemkarşıtı hareketlerin *içinde* meydana gelecek mücadeleye bağlı olduğunu söyleyebiliriz.

Bir kere daha, hareketlerle sosyal bilimler arasındaki ortak ilişkinin kuvvetli olacağını sanıyorum. Çünkü sosyal bilimler, hareketlerin de karşı karşıya kaldıklarına oldukça paralel iki mesele karşısındadırlar. Birincisi, sosyal bilimin (dilerseniz, "eski" ve "yeni") uygulayıcılarının ondokuzuncu yüzyıldaki oydaşmanın yerine geçecek (yahut, daha doğrusu onu reddedecek) yeni bir oydaşma üzerinde anlaşıp anlaşamayacaklarıdır. Şayet anlaşabilirlerse, ki anlaşacakları hususunda biraz iyimserim, bunun açık seçik örgütsel içerimleri olacaktır ve muhtemelen üniversite sisteminin topyekün yeniden örgütlenmesini gerektirecektir.

Fakat bu vuku bulsa bile ikinci büyük mesele olarak sosyal bilimler konusu kalmaktadır. Yenilenen tarihsel sosyal bilimlerin yeni oydaşması gerçekten eleştirel bir sosyal bilim, yani, toplumsal dünyanın gerçekliklerine dayanan (o zeminle temasını kaybetmemiş) ve fakat onun aklıbaşında eleştirisi olabilen bir sosyal bilim olacak mıdır? Bu, hepimize malum olduğu üzere gayet zor bir iştir, zira iktidar yapılarının aydınları kısa-vadede toplumsal denetim altına alma kaldıraçları —dolaysız kaldıraçlar ve daha ince olanları—

son derece güçlüdürler. Ve filozof-kral olma ayartması eleştirel sosyal bilimin savunucuları olmaya en ehil olanları yollarından saptırmak üzere her zaman hazır ve nazırdır. Bir kere daha, bu vektörü tasavvur etmekten vazgeçiyorum.

Peki bu durumda bizim dört vektörümüz neye baliğ oluyor? Diyelim ki dört vektörün hepsi de doğru tahmin edilmiş olsun ve dünya-ekonominin Japonya-ABD ittifakına dayalı yeni bir genişlemesini, Batı Avrupa'nın öncülük ettiği telafi edici bir "merkez" (heartland) bölgenin meydana getirilişini, keskin biçimde politikleşmiş ve delişmen bir Güney'i ve hem dünyanın dört bir yanındaki sistemkarşıtı hareketler ailesi içinde hem de tarihsel sosyal bilimler içinde yani oydaşmalar olduğunu görelim.

Oldukça farklı üç mümkün senaryo görüyorum. Her üçü de vuzuha kavuşturmam gereken bir varsayıma bağlıdır. 2000 yılını izleyecek dünya-ekonomi genişlemesinde, kapitalist dünya-ekonomi en son düzelme payını kullanıp bitirecektir. (Sadece nicel yönden değil toplumsal bakımdan da) topyekün metalaşma ve topyekün kutuplaşmanın asimptotlarına yeterince yaklaşacaktır, o kadar ki kendinin nabızatışları olan çevrimsel ritimleri devam ettirme yeteneğini tüketmiş olacaktır.

Birinci senaryo şu: önceki üç hegemonik çevrimin klasik örneğini takip ederek, (ABD ve Çin ile ittifak kurmuş) Japonya'yı (SSCB ile ittifaka girmiş) Batı Avrupa'nın karşısına çıkarmakta olan hegemonya mücadelesi, diyelim 2050'ye doğru, bir "dünya savaşı" ile sonuçlanacaktır. Modern dünya-sistem tarihinde böylesi üç savaşımız oldu —1618-48, 1792-1815, 1914-45— ve yapısal bakımdan dördüncü birinin olmaması için hiçbir sebep yoktur. Hepimize malum olduğu üzere, tek sorun bu defakinin akılalmaz ölçülerde nükleer bir felaket olacağıdır. Gene de, hepimizin bildiği gibi, mümkün senaryolardan biridir bu.

İkinci senaryo: mevcut dünya-sistemin tükenmesi ve nükleer felaket korkusuyla yüzyüze gelen dünya, bilinçli bir şekilde dünya-sistemi başka birşeye yeniden örgütleyecektir. Bu senaryodaki soru, bu yeniden örgütlenme işini kimin yapacağıdır? Bir çeşit Rusoyen genel irâde uygulaması, Ruso'nun bile fark ettiği üzere, bir kez köy düzeyinin ötesine geçildi mi bugüne kadar asla fazla demokratik olmamıştır. Dünya-sistemin bilinçli yenidenörgütlenimi kuvvetle muhtemel (pek tabii, kesin değil)dir ki, yeni bir eşitliksiz imtiyazlar yapısı meydana getirmek için şu anda imtiyaz sahibi olanlar tarafından manipüle edilecektir.

Mümkün üçüncü senaryo, kelimenin her iki anlamıyla da en az popüler olanıdır. En az sıklıkla öngörülen ve en düşük tahminî beğeni düzeyine sahip olan senaryodur. Üçüncü mümkün senaryo dünya-sistemin paldır kültür parçalanması senaryosudur. Böyle bir parçalanma anarşik olacak, muazzam deneyim fakat aynı zamanda muazzam bir güvensizlik ortamı doğuracaktır. Toplumsal kaos olacaktır bu. Prigogine ile Stengers'ın kitabının başlığını kullanacak olursak, bütün kâinatın sürekli bir "kaostan çıkan düzen" meydana getirme sürecini temsil ettiğini ileri sürmek gayet yerinde olacaktır. Bununla beraber, kaosun orta yerinde, hayat çok zor olabilir. Genel olarak ifade edecek olursak, toplumsal kaosa hepimizin pek az müsamahası vardır ve umumiyetle onu bir an önce ortadan kaldırmak için canımızı dişimize takarız. Çok çok hızlı bir şekilde, hiç şüphesiz! Fakat benim orta-vade senaryomda, kaosu hemen durdurmanın mümkün olmayabileceğini, bu sefer kaosun hakikaten yeni bir düzen yaratılıncaya kadar yoluna devam etmek zorunda kalacağını düşünüyorum. Benim (önyargılı) eğilimimin, biraz, bizi görece eşitlikçi, görece demokratik bir dünya düzenine götürmesi en muhtemel olan bu üçüncü senaryoda yatmakta olduğu açığa çıkıyor her halde.

Ne yapabiliriz? sorusuyla sona erdiriyorum. Şuna dikkat etmiş olmalısınız ki, dört vektör arasında hakkında en kararsız ve öngörüde bulunmaya en az istekli olduğum dördüncüsüydü: kısaca "1968'in ihyası" dediğim vektör. Siyasi ve ahlâki soruya cevap orada yatmaktadır. Görüşüme göre, geleceğimizi belirleyecek olan şu iki iç mücadeledir: dünya sistemkarşıtı hareketler ailesi içindeki mücadele ve dünya tarihsel sosyal bilimler ailesi içindeki mücadele. Ve pek tabii bu iki mücadele biribirleriyle bağlantılı fakat özdeş değildirler. Bu bakımdan her birinin kavgası ayrı verilmek zorundadır, fakat her biri gözünü diğerinden ayırmayarak.

1. 1988'in kendi başına tarihsel bir önemi yok. Sadece bu tebliğin hazırlanıp sunulduğu yıldır.

(Boş Sayfa)

(Boş Sayfa)

Bölüm 2

Jeokültür: jeopolitiğin alt tabakası

(Boş Sayfa)

10 ❦ Ulusal kimlik, dünya kimliği ve devletlerarası sistem

Peter D. Phillips *ile beraber*

> Esası itibariyle olmasa da, şeklen, proleteryanın burjuvaziyle mücadelesi ilk elde ulusal bir mücadeledir. Her ülkenin proleteryası, tabiatıyla, evvela kendi burjuvazisiyle hesabını görmelidir... İşçilerin vatanı yoktur. Sahip olmadıkları şeyi onlardan alamayız. Proleteryanın her şeyden önce potansiyel üstünlük sağlaması gerektiğinden, ulusun öncü sınıfı olma kademesine yükselmesi gerektiğinden, burjuvazinin kelimeye yüklediği anlamda olmasa bile, bizzat ulusaldır... Bütün dünyanın işçileri birleşin!
>
> Marx ve Engels, *Komünist Manifesto*

Hiçbir belge modern dünyanın ulus ve dünya kimliğine ilişkin ana belirsizliğini, sistemkarşıtı hareketlerin bu özlü belgesinden daha iyi örnekleyemez. Bu ifade kapitalist gelişmenin siyasi ve entellektüel manzarasının daimi bir veçhesi olagelen ulusçuluk (nasyonalizm) ile uluslararasıcılık (enternasyonalizm) arasındaki, evrensellik ve partikülerlik arasındaki süregiden gerginliği aydınlatmaktadır. Bu gerginlik tarihsel bakımdan, modern dünyanın siyasi mücadelelerinde eyleme başvurma bakımından birbirinden ayrı ama birbiriyle yarışan sınıf ve ulus iddialarının kudretinde yansımakla kalmaz, dünya-ekonominin çok sayıda ulus-devletlere bölünmesi yüzünden siyasi eyleme empoze edilen sınırların ötesine giden çeşitli örgütsel girişimlerde de yansımasını bulur.

Kapitalist dünya-ekonominin bu geniş siyasi-kültürel akımlarının temelde küresel sermaye birikim sürecinin niteliği tarafından empoze edilen yapısal sınırlamaların ifadeleri olduğuna inanıyoruz. Özellikle, bir tek toplumsal iş bölümünün (kapitalist dünya-ekonomi) sınırları dahilindeki çok sayıda devletin varolmasının yol açtığı çatışmadan kaynaklanmaktadırlar. Modern dünya-sistemin bu durumu onu, mufassal kucaklayıcı yeniden-bölüşümcü siyasi yapılarıyla önceki dünya-imparatorluklardan ayırdığı gibi, "geçim" üretimine yönelik küçük pre-modern özerk mini-sistemlerden de ayırmaktadır. Onaltıncı yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan bu modern dünya-sistemin ana bir veçhesi devletin (veya ulus-devletin) genel siyasi biçim olmaya doğru, Otuz Yıl Savaşları'nın peşinden yapılan Westphalia Antlaşması'nın (1648) kutsadığı devletlerarası sistemin ise küresel genişlemeye doğru olan temayülü olmuştur.

Böylece, her ne kadar sistemin temel vasfı olan sermaye birikimine doğru sürekli gidiş bir tek küresel iş bölümü temelinde ilerlemişse de, sistem dahilindeki siyasi faaliyetler büyük ölçüde ulus-devlet çevresinde yöneltile gelmiştir. Tarihsel olarak bu devletler dünya piyasasının işleyişine müdahale edegeldiler ve kapitalist üretimin hizmetinde emeğe hakim olmanın merkezileştirilmiş aygıtları olarak işlev gördüler. Ne varki, aynı ölçüde, dünya-ekonomi dahilindeki devletler, bir devletlerarası sistem içindeki varoluşlarının sınırları tarafından sınırlanageldiler. Bunun bir sonucu şu oldu: hiçbir tek devlet, veya herhangi bir devleti kontrol eden grup, sınırları dahilindeki ilişkileri keyfine göre dönüştürmede tamamen serbest olmadı. Bu bakımdan, dünya birikim sürecinin işleyişinin doğurduğu sistemkarşıtı kuvvetler, etkinliklerini en yüksek düzeye çıkarmak için, bu süreçlerin işleyişine ulus-devlet kademesinde müdahale etme arayışına girmekle kalmadılar, devletin ötesine geçip "uluslar-üstü" veya küresel kademeyi de kucaklama peşine düştüler.

Devletler, kendilerine kalırsa, piyasaya müdahale yeteneklerine göre tefrik edilebilirler; piyasa müdahalesi ise devletlerin nüfuz alanlarına giren iktisadi faaliyetlerin bir fonksiyonudur. Sınırları içinde bir çekirdek faaliyetler temerküzüne sahip devletler güçlü olmaya meylederken, çevresel faaliyetlerle sınırlı kalan alanlar zayıf devletler olageldiler. Zaman içinde, sistemin gelişme mantığı paralel çekirdek ve çevre hiyerarşilerini hem dünya-ekonomi hem de devletlerarası sistem içinde yeniden üretmek oldu. Daha özgül olarak, devletlerarası sistem bakımından sonuç, birarada varolan eğilimleri giderek "güçler dengesi" ve "imperium" (mutlak kumanda, otorite veya yönetim) cinsinden tanımlamak oldu. Esas olarak yarışan çekirdek-devletler arasındaki ilişkilere işaret eden "güçler dengesi," bu devletlerden hiçbir tekinin karşıkonulmaz bir üstünlüğe ulaşmamasını teminat altına almaya çalışan politika kümelerinden oluşmaktadır. Diğer yandan, emperyal veya sömürgeci politikalar tipik olarak çevre alanlarının çekirdek devletlerin siyasi boyundurukları altına alınmasının mekanizmaları oldular; karakteristik olarak eşitsiz mübadele süreçleri için ve kapitalist gelişme süreçlerinin merkezinde yer alan bir proleterya ihdası için temel öneme sahip oldular.

Hem ulusçuluk (milliyetçilik) hem de uluslararasıcılık (beynelmilelcilik) kapitalist gelişmenin tarihsel eğilimlerinin sonucu olarak ortaya çıktılar. Hem bu dünya-sistemde iktidarsahibi olanların hedeflerine destek olmaya hem de bu sisteme direnme kuvvetlerini canlandırmaya yaradılar. Bunun sonucu olarak, bu ideolojik akımları ayakta tutan kimlik duygusu kadim zamandan gelen bir şey değil, aksine, dünya-sistemin gelişmesinde belirli özel roller oynayan ve özgül hedefler peşinde koşan siyasi kuvvetlerin bilinçli baskılarının meyvesi oldu.

Modern dünyanın "halkları" herzaman mevcut değildi-

ler. Bu halklar yaratıldılar. Ve, bazıları yaratılırken, potansiyel başka halklar ezilip parçalandı, kırılıp döküldü veya batırıldılar. Hatta "halkların" bir siyasi duygu ve düşünce odağı olarak ortaya çıkışı fazla gerilere gitmemektedir. Çoğu durumda, bir halkı yaratma (ve diğer potansiyel halkları bastırma)da tek engüçlü kuvvet bir devletin tesisi idi. Verili bir anda (mesela "halk" devletten önce varolduğu zaman) mevcut olmak suretiyle, devlete karşı yaratılan "halklar" bahsinde bile, bu gibi "halklar" kendilerinin halk olma duygularını pekiştirmede esas unsur olarak devlet olma peşine düştüler.

Halklar nasıl her zaman mevcut değildiyseler, devletler onlardan da az mevcudiyet sahibi idiler. Pre-modern siyasi varlıklarla kültürel bağ hususunda bazıları makul bir iddiada bulunabilseler bile, bütün devletlerimiz modern dünyanın yaratımlarıdır. Devletlerarası sistemin her zaman mevcut olması ise en düşük ihtimaldir. Devletlerarası sistem kapitalist dünya-ekonominin siyasi üstyapısıdır ve modern dünyanın kasdi (enine boyuna düşünülmüş) bir icadıdır. Bu makalenin amacı, bu devletlerarası sistemin (devlet yapıları marifetiyle) çok sayıda ulusal kimliklerle olan ilişkisini tartışmaktır.

Ulus-devlet kavramının gelişimi, kapitalist gelişmenin yol açtığı ideolojik ve siyasi mücadeleleri alaka ve çekişmelerin ana konusu haline gelen devlet üzerinde merkezlendirme sonucunu doğurdu. Sistem karşıtı kuvvetlerin devlet karşısındaki konumlarının müphemliğine daha önce işaret etmiştik. Bir yandan, devlet aygıtının güçlendirilmesi yolunda öne çıkan bir talep görüldü; hatta ulusal hareketlerin en sarih talebiydi bu. Diğer yandan, uluslararasıcılık iddiaları devletin ilgasına matuftu. Geleneksel olarak bu iki siyasi akım arasında bir sınır hattı keskin biçimde çizilmişti. Mesela, Lenin şunu ileri sürüyordu:

Burjuva ulusçuluğu ve proleter uluslararasıcılığı: bunlar kapitalist dünya boyunca uzanan iki büyük sınıf kampına tekabül eden uzlaşmaz iki düşman slogandır ve ulus meselesindeki iki siyaseti (hayır, iki dünya görüşünü) ifade etmektedirler.[1]

Diğer yandan aynı Lenin şunları da söylüyordu:

Sosyalizmin gayesi sadece insanlığın minicik devletlere bölünmesine ve ulusların herhangi bir şekilde tecritine son vermek, sadece ulusları daha yakından biraraya getirmek değil, onları bütünleştirmektir. Ve kesinkes bu gayeye ulaşmak içindir ki, bir yandan, kitlelere Renner ile Otto Bauer'in sözümona "kültürel ve ulusal özerklik" fikrinin gerici mahiyetini açıklamalı, diğeryandan da, mazlum ulusların kurtuluşunu açık ve kesin biçimde formüle edilmiş siyasi bir program çerçevesinde talep etmeliyiz; bu program baskıcı uluslardaki sosyalistlerin ikiyüzlülük ve korkaklığını özellikle hesaba katmalı, genel bulanık ibareler, boş lakırdılar ihtiva etmemeli ve meseleyi sosyalizm başarılıncaya kadar "hasıraltı etme" yoluna gitmemelidir. Tıpkı insanlığın sınıfların ortadan kaldırılmasına ancak baskı altındaki sınıfın bir geçiş dönemi diktatörlüğü sayesinde ulaşabileceği gibi, ulusların kaçınılmaz bütünleşmesine de sadece baskı altındaki bütün ulusların tam kurtuluşuna dayanan bir geçiş dönemi marifetiyle erişebilir.[2]

Lenin'in milliyet ilkesinin tarihsel kaçınılmazlığı üzerindeki ısrarı ve öndegelen birçok çağdaşlarının muhalefetine karşı ulusların kendi kaderlerini tayin etme hakkı üzerindeki ısrarı, Lenin'in ulusçuluğun halk kuvvetleri arasındaki siyasi çekiciliğinin gücüne dair vizyonuna tanıklık etmektedir.

Lenin'in burjuva ulusçu hareketlere yönelik desteği kapitalist gelişmenin ilave bir siyasi boyutunu örneklemektedir. Ulusçuluk ve uluslararasıcılığın, kapitalist dünya-ekonominin ardışık gelişme aşamaları boyunca, tarihsel olarak hem sermaye hem de emeğin cazibe odakları olduğu aşikârdır. Bu bakımdan, mesela bir "uluslararasıcı" sosyalist hareketin ilk defa devlet gücünü ele geçirmesinin Woodrow Wilson'ın telaffuz ettiği ve akabinde Cemiyet-i Akvam'da tecessüm ettirilen "yeni diplomasi"nin "uluslararasıcılığı" ile ça-

kışması salt rastlantı değildir. O halde, sadece soyut ideolojik ifadeleri temsil etmek yerine, ulusçuluk ve uluslararasıcılık değişken bir sınıf muhtevasına sahip siyasi ve ideolojik eğilimleri temsil etmektedirler; bu sınıfsal içerik sermaye ve emeğin kapitalist üretimin doğurduğu yapısal şartlara cevap vermek üzere sürekli çaba harcamalarından kaynaklanmaktadır.

Geçici olarak, devletlerarası sistemin tarihinde (gelişmekte olan kapitalist dünya-ekonomi çerçevesinde) başlıca üç dönemi birbirinden ayırdedebiliriz. İlk dönem (1450 dolaylarından muhtemelen 1815'e kadar) Batı Avrupa'da bir dizi devletin ihdas edildiği bir dönemdir (herzaman olmasa da umumiyetle mutlakiyetçiliğin bir biçimi aracılığıyla); bu devletler, devletleri birbirine bağlayan devletlerarası sisteme dayanarak birbirleriyle ilişki kuruyor, onun tarafından sınırlanıyor ve hatta hükmî ve manevî varoluşlarını tanımlıyorlardı. Bu dönemde "devletçilik" vardı ama "ulusçuluk" hemen hemen yoktu. Ondokuzuncu yüzyılda, siyasi varlıkların ideolojik çimentosu olarak ulusçuluk devletçiliğin yerini almaya başladı; ancak bu aynı zamanda sınıf mücadelesinin ilk defa örgütlü ve açıktan siyasi bir biçim aldığı dönem oldu. Nihayet, ulusçuluk ve sınıf mücadelesinin antagonistik işbirliği, sistemkarşıtı kuvvetler toplumsal hareketle ulusal hareketi harmanlayıp, muhafazakâr kuvvetler de statükoyu desteklemek için bizzat aynı harmanı kullandıkları 1914-17 sonrası dönemde çok daha şiddetli hâle geldi.

İlk dönemin devlet-kurma işi feodal Avrupa'nın siyasi düzenlemelerinin (monarşi ile kilise arasındaki birliğin ve adem-i merkezileşmiş ve kısımlara ayrılmış egemenliklerin karmaşık sisteminin) çözülmesini gerektiriyordu. Bu düzenlemelerin yerini, kara hudutlarıyla çevrelenmiş bir hükümran devletler sistemi aldı: idari bakımdan merkezileşmiş ve mevcut cebir araçlarının tam bir tekeline sahip devletler.

Muhakkak ki, bu süreç mekân ve zaman bakımından düz veya eşit olmayan bir tarzda gelişti. Güçlü merkezileşmiş otoritenin tesisi rakip (çoğunlukla önceden müesses) siyasi güç taliplerinin tasfiyesini, boyun eğdirilmesini veya onlara uygun bir konum tayin edilmesini gerektiriyordu. Gayet beklenebileceği gibi, bu faaliyetler onaltı ve onyedinci-yüzyıl Avrupa devletlerinin enerjilerinin çoğu kısmını yuttu ve bu dönem boyunca yaygın direniş ve iç savaşları başlattı.[3] Ancak, bu mücadelelerin yaygın tabiatına rağmen, Fransız Devrimi'ne değin, Avrupa'daki ahaliler (belirli seçkin grupların aksine) çoğunlukla devlet temelinde örgütlenmediler; aksine, kendilerini yerel hareketlenme temelleriyle sınırladılar.

Şöyle veya böyle, ulus-devletler sisteminin onaltı ve onyedinci yüzyıllardaki kapsamlı pekişmesi bir dereceye kadar Batı Avrupa'da hüküm sürmekte olan özgül şartların fonksiyonuydu: özellikle nispi kültürel homojenliğin. Bu homojenlik dil, aile, hukuk, din, iktisat ve siyaset uygulamalarının ciddi ölçüde birbirine yakın olmasıyla temayüz ediyordu. Bu durum bu devlet örgütlenmesi biçiminin bölge dahilinde yaygınlaşmasını kolaylaştırdı ve devletler arasında kolay nüfus ve toprak mübadelesine yardımcı oldu. Aynı şekilde bu devletler sisteminin ortaya çıkışı, o dönem esnasındaki (ticari ve sınai) kapitalist faaliyetlerin artmasına ve böylelikle yeni idari mekanizmaların, yeni siyasi denetim biçimlerinin gelişmesine imkân veren kaynaklara bağlıydı. Binaenaleyh, ortaya çıkmakta olan merkezi bürokrasiler, Avrupa'da hareket halinde olan kapitalist gelişme eğilimlerini güçlendirmeye büyük alaka gösterdiler.

Daha bu dönemde, dünya-ekonominin ortaya çıkmakta olan kültürel ve siyasi belirsizlikleri farkedilebilir. Hafifçe tesis edilmiş ve ancak müphemce tanımlanmış olmakla beraber, biçimi gene de meydanda idi. "Bütün düşünen özneler, bütün uluslar, bütün devirler ve bütün kültürler için aynı"[4]

olduğu düşünülen Aklın "değişmezlik ve birliği"ne bağlılık ifade eden Aydınlanmanın felsefi ve entellektüel gelişmelerinde "evrensellik" iddiaları giderek daha çok telaffuz ediliyordu. Ne var ki, aynı zamanda, kapitalist gelişme özgül eğilimler doğuruyordu: toprak bakımından ayrı ulus-devletlerin ve (bu duruma eşlik eden) egemenlik öğretilerinin pekişmesinde ifadesini bulan eğilimler; bu eğilimlerin maksadı, dünya-ekonomi dahilindeki nüfus ve topraklar üzerindeki hak iddialarının emsalsizlik ve özgüllüğünü yerleştirmekti. Ayrıca bu dönemin sonuna kadar, sosyal bilimlerin de temeli atıldı. Dönemin sadece iki ufuk açıcı düşünce eserini zikredecek olursak, Montesquieu'nün *Kanunların Ruhu* ve Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği*'nin yayımlanması bu dönemin havasının vazıh belirtileriydi. Her ikisi için de, değişik toplumsal durumlarda ifadesini bulan anlam evrenselliği peşinde koşma başlıca meşgaleydi. Yine bu dönemdedir ki, konuları devletlerarası ve devlet-içi ilişkileri yönetmekte olan hak ve yükümlülüklerin belirlenmesi olan devletlerarası hukukun ilkeleri ve doğal haklar öğretisi gelişti. Bu bakımdan, modern uluslararası ilişkiler, devletlerarası hukukun ilk defa biçimlendiği ve uluslararası müzakere ve savaşma yordamının modern şeklini aldığı bu tarihten itibaren fiiliyata geçmiştir.[5]

"Evrensel" ile "partiküler" arasındaki gerginlik, dönemlerimizin ikincisinde daha vazıh biçimde tanımlanacaktı. Avrupa'da 1789'dan 1915'e kadar yaşanan kargaşa ve şiddetin sonucu, daha önceki iki yüzyılda tesis edilen otoritenin temellerini sarsmak ve dönüştürmek oldu. Mesela, devlet otoritesinin hükümdarın şahsında tecessüm ettiği yolundaki mutlakçı görüşün yerini, egemenliğin ulusu meydana getiren insanlarda bulunduğu görüşü aldı. Bu karışıklıkların aynı ölçüde parçalayıp bozduğu bir şey de, önceki dönemde geliştirilen devletlerarası düzenlemelerdi. 1815 Viyana Kongresi bu sistemi ihya etmek ve özellikle (biribirinin içine geçmiş

politikaları 1789 öncesinde devletlerarası sistemin eksenini sağlayan) büyük güçler arasındaki güç dengesi düzenlemelerini kutsamak amacını taşıyordu. Bu büyük güçler İngiltere, Prusya, Avusturya, Rusya ve Fransa'ydı.

Ondokuzuncu yüzyıl ulusçu hareketlerin yükselişinin başlangıcına tanık oldu; dünya-ekonomi ve ona eşlik eden devletlerarası sistem yerkürenin heryanına yayıldıkça bu hareketlerin kuvveti artacaktı. Ulusçuluk (nasyonalizm) önce devrimci güç Fransa'nın evrenselleştirici emperyalizmine cevap olarak, sonra Viyana Kongresi'nin Napolyon-sonrası Avrupa'sına empoze ettiği yeni yerleşimlerin temsil ettiği muhafazakâr tepkiye cevap olarak doğdu. Halka danışmamaya ve yerel ahalinin idaresi için yöneticiler empoze etmeye gösterilen bu tepki İtalya'yı ve Almanya'yı birleştirecek, Balkanları ise bölüp yeniden gruplayacak olan ulusçu hareketlerin gelişmesinde doruğa çıktı.[6]

Hiç şüphesiz, ulusçuluk bu dönem esnasında sistemkarşıtı hareketlenmenin biricik popüler biçimi değildi. Çünkü ondokuzuncu yüzyıl aynı zamanda "beynelmilelci" bir işçi-sınıfı hareketinin doğuşuna tanık olan dönemdi. Uluslararası İşçiler Birliği'nin 1864'teki kuruluşu, 1876'da ortadan kaldırılışı ve akabinde Fransız Devrimi'nin yüzüncü yıl dönümünde İkinci Enternasyonal'in ihdası, kapitalist gelişmenin bir sonucu olarak emek gücünün örgütlenmesinde meydana gelmekte olan kapsamlı bir tarihsel dönüşümler kümesinin belirtisiydi. Avrupa'nın sanayileşmesindeki ilerlemeler giderek artan militan endüstriyel mücadelelere eğilimli, giderek temerküz eden ve şehirlileşen bir emek gücünün pekişmesine yol açtı. Aynı zamanda, işaret ettiğimiz gibi, ondokuzuncu yüzyıl Avrupa içinde ulusçuluk çağıydı ve başlangıç evresindeki işçi hareketi boylu boyunca ulusçuluğa dalmıştı. Mesela, Birinci Enternasyonal'in oluşumu büyük ölçüde Polonya'nın bağımsızlığı için İngiliz ve Fransız işçi liderleri ara-

sındaki ortak destek sayesinde vuku buldu.[7] Aynı şekilde ulusçuluk ile beynelmilelcilik (enternasyonalizm) arasındaki gerginlik Avrupa işçi hareketleri içindeki strateji ve taktik tartışmalarının merkezinde yer almakta ve Birinci ve daha da çok İkinci Enternasyonal'in nazik birliğinin çözülüşünü önemli ölçüde açıklamaktadır.

Bunun ötesinde, ondokuzuncu yüzyıl ayrıca Avrupa'nın Asya ve Afrika'da muazzam genişleme dönemiydi. Bu kıtaların bu dönemdeki teritoryal bölünmesinin işaretleri Avrupa'nın daha önce onaltı ve onyedinci yüzyıllardaki sömürgeci yayılmalarıyla verilmişti. Ancak, her iki hadise arasında önemli farklar vardı. Önceki devrenin sömürgecilikleri esas itibariyle kendi nüfusunu düşük nüfus yoğunluğu olan alanlara yaymak ve oralardaki yerli nüfusu büyük ölçüde tasfiye etmekti. Arrighi bunları "bir milliyetin etkin genişlemesi"[8] olarak düşünmemiz gerektiğini ileri sürdü; ancak bu kavram sözkonusu sürecin bir parçası olarak yaygın Afrika köle emeği ithalini gözardı etmektedir. Ondokuzuncu yüzyılın sömürgeci genişlemelerinin siyasi biçimi oldukça farklıydı: daha çok Avrupa devletinin basit, doğrudan ve cebrî yayılımından, "yabancı" topraklara hükmetmekten oluşuyordu. Yüzyılın sonuna gelindiğinde dünyanın rekabet halindeki Avrupa güçlerinin (ABD dahil) "emperyalizmleri" tarafından bölüşülmesi hakikaten tamamlanmıştı ve sömürgeci yönetim sisteminde en aşırı biçimine ulaşan devletler hiyerarşisi modeli, devletlerarası sistemin merkezi bir parçası olarak sağlam ve en kesin bir şekilde yer etmişti. Ne var ki, sömürgeci düzenleme muhakkak ki imperium modelinin ifade edildiği biricik form değildi. Şurası da açıktır ki, önceki dönemin "Serbest Ticaret Emperyalizmi"ne karşı olarak, ondokuzuncu yüzyıl sonlarında sömürgeci biçimin artan egemenliğinin sınırlarını ABD ve Almanya'nın İngiliz hegemonyasına kafa tutmaları çiziyordu. Ancak, burada "yeni emperyalizm"in kökenlerinden çok, onun dünya-ekonomide ulusçuluk ile uluslararasıcı-

lık arasındaki giderek iyi tanımlanan antitez üzerindeki etkileriyle ilgileniyoruz.

Bütün dönem boyunca, dünya-ekonominin coğrafi sınırları ve ona paralel olarak devletlerarası sistemin alanı belirgin bir genişleme gösterdi. Devletlerarası sistem dahilinde imperium modellerinin derinleşme ve genişlemelerine dayanan bu teritoryal yayılma, bir bütün olarak sistemin her yanında sistemkarşıtı kuvvetlerin gelişmesinin hem sebebi hem de sonucuydu. Ayrıca, her ne kadar yerel nüfusların kapitalist dünya-ekonomiye eklemlenmelerine karşı giriştikleri yaygın direnişin şiddeti de hesaba katılmalı ise de, ulusçuluk ve uluslararasıcılık meseleleri giderek egemen toplumsal çatışmaların ana ideolojik ve siyasi odağını temsil eder oldular.

Fikirler ve ideoloji alanında, egemen kuvvetlerin uluslararasıcılığı pozitivizm çehresine büründü; pozitivizmin "gerçekler kültü" sadece son derece kısımlara ayrılmış bir toplumsal gerçeklik görüşü varsaymakla kalmıyor, aynı zamanda evrensel toplumsal davranış yasalarının bilinebilir olduğuna ve hatta onları bilmenin toplumsal araştırmanın esas amacı olduğuna güçlü bir iman besliyordu. Muzaffer bir İngiltere'nin aydınları için, tarihin bizzat tabiatına dair temel felsefi meseleler şüphenin ötesinde gözüküyordu, doğal uyum öğretisi aşikârdı ve, biyolojideki Darwinci devrimin etkisi altında, ilkelden karmaşık toplumsal biçimlere giden doğrusal bir toplumsal-tarihsel evrim fikri, yaygın bir sömürgeci genişleme döneminde özellikle çekici ve haklılaştırıcı geliyordu. Carr'ın işaret ettiği gibi, "evrimi ilerlemeyle eşitleme" hususundaki Darwinci devrim, "evrimin kaynağı olan biyolojik miras ile, tarihte ilerlemenin kaynağı olan toplumsal kazanımı biribirine karıştırmak suretiyle"[9] vahim bir yanlış anlamaya kapı açıyordu. Bu meyanda sicil açıktır: ondokuzuncu yüzyıl, daha sonra Avrupa-dışı dünya hakkındaki

düşüncelere egemen olacak mutantan ırkçılık öğretilerinin gelişimine tanık oldu. Spencerci toplumsal düşüncenin ve Darwinciliğin hüküm sürdüğü bir dünyada, Avrupaî şeyleri tabiatları itibariyle ilerici diye nitelemek ve aksine Avrupadışı şeyleri ise yaratılıştan ilkel olarak etiketlemek tarafgirliği pek az dizginlenebilirdi. Hatta Gobineau ve Houston Stewart Chamberlain'in eserlerinin arkasındaki açık maksat buydu ve her ne kadar bu aşırı görüşler sözkonusu dönem esnasında başat olamasalar da, ırkçılık hakikatte akademiler dahilinde oldukça kabule şayan bir entellektüel temayül, belki de hakim temayül idi.[10]

Bu gelişmeler gene dikkate değer bir eşitsizlik ve çelişki ile temayüz ediyordu. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru kolay(cı) egemen pozitivizm anlayışlarına ciddi karşıkoymalar gelişiyordu. Mesela, *Staatwissenchaften* ile birarada düşünülen Alman tarihçi okulu gibi, Marksizm de bu dönemde ayırtedici bir entellektüel gelenek olarak gelişti. Her iki durumda da meydan okuma, egemen pozitivist bakış açısıyla birarada düşünülen tarihsel genellemeler yapma eğilimine ve parçalara ayırma eğilimlerinin evrenselleştirilmesine karşıydı.[11]

1914'te savaşın patlak vermesi, 1815'ten beri Büyük Güçler arasında barışı muhafaza etmiş olan ondokuzuncu yüzyıl devletlerarası siyasi düzenlemelerin fiilen sonunun geldiğine işaret ediyordu. Hakikaten, ancak iki dünya savaşından sonra, öncekiyle karşılaştırılabilir bir "istikrar" yeniden kurulabildi, bu sefer Amerika Birleşik Devletleri'nin hegemonyası altında. Ne var ki, dönemin kendine özgülükleri çatışmanın genişlemesi, devletlerarası çatışmaların ve devrimci kargaşanın yoğunlaşması ile basitçe ifade edilen şeylerin ötesine gitmektedir. Devletlerarası sistemin geçirdiği dönüşümler kapitalist dünya-ekonomide meydana gelmekte olan geniş bir tarihsel dönüşümler kümesinin sadece bir vechesinin ifadesiydi.

Yeni siyasi ve ideolojik çevrenin vasfı olan istikrarızlık ve çatışmaların altında yatan ve onları aksettiren değişimler, ABD ve Almanya tarafından tırmandırılan "İngiliz iktisadi üstünlüğüne meydan okuma"dan kaynaklanan değişikliğe uğramış iktisadi şartlarla açıklanabilir: ulusçuluğun Avrupa dahilinde ve ötesinde yayılarak Asya ve Afrika'nın sömürgeleştirilmiş bölgelerine ulaşması ve ulusçulukla sosyalizm arasındaki yeni birlik biçimlerinde yansımasını bulan uluslararası siyaset meselelerinin giderek artmakta olan politizasyonu.[12]

Gerçekte İngiliz hegemonyasındaki ve "serbest ticaret emperyalizmi"ndeki gerginlikler daha ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında görünür hale gelmişti. Uluslararası ekonomik düzenin temeli, İngiltere'nin öncü uluslararası bankacılık merkezi olarak temel rolünü teminat altına alan evrensel altın standardı idi. Bu sistem 1914'e kadar esası itibariyle değişmeden devam etti. Ancak, savaşın patlak vermesi giderek güç kazanmakta olan korumacılık eğilimlerini şiddetlendirdi ve bir mali kaos dönemine yol verdi: savaş sonrasında, daha önceki düzenleme ve anlayışlara dayalı bir düzeni yeniden empoze etme girişimlerini yaratamayan bir kaos dönemi.

Uluslararası reforma yönelik çeşitli planların suya düşmesinden kaynaklanan yenilenmiş korumacılık gerçekte Büyük Buhran'ın başlamasına doğrudan katkıda bulundu.[13] Bu sorunlar ayrıca, Cemiyet-i Akvam (League of Nations) üzerinde merkezlenen daha geniş bir siyasi inisiyatifler kümesiyle iç içe geçiyordu; Cemiyet-i Akvam nispeten yaşayabilir bir uluslararası siyasi ve iktisadi düzenlemeler sisteminin genel olarak yeniden inşasını amaçlıyordu. Temelde Cemiyet deneyi, Birinci Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan ciddi biçimde değiştirilmiş ve daha karmaşıklaşmış uluslararası çevreyle başa çıkma teşebbüsünü temsil ediyordu. Mesela,

"büyüleyici Büyük Güçler dairesi" artık sadece önde gelen Avrupa devletleriyle sınırlı veya Avrupa'nın öncelik verdiği meselelerle meşgul değildi. Japonya ve ABD'nin Büyük Güçler arasına kesin dahil olması ve ulusçu hareketin Doğu Avrupa'ya yayılması dünya diplomasisinin bağlam ve biçimini kesinlikle değiştirmişti.

Sadece tanınan egemen devletlerin sayısı artmakla kalmıyor, ulusların kendi kaderlerini tayin etme ilkesinin genel kabulü "ayrılmaya daimi bir davetiye" haline gelerek, o zamana değin Asya'da kök salmış, Afrika'da ise kımıldanan yaygın ulusal hareketleri teşvik ediyordu. Her ne kadar, periferideki ulusçuluğun potansiyel kuvveti daha ondokuzuncu yüzyılda açığa çıkmış idiyse de, asıl siyasi önemi ancak 1914'ten sonra vuzuh kazandı. Gerçekten de hem sağda, hem de soldaki başlıca siyasi girişim ve tartışmalar bu dönemde ulusların kendi kaderlerini belirleme meselelerine yönelikti. Washington ve Petrograd'da eşzamanlı olarak, gizli diplomasinin, toprak ilhaklarının ve ticari ayırımcılığın reddine dayalı ve ulusların kendi kaderlerini belirlemelerinden yana olan, bir kelimeyle, eski diplomatik geleneklere sırt çeviren "yeni bir diplomasi"nin savunulması, dönemin ulusçu akımlarının doğurduğu siyasi kuvvet ve dikkatin göstergesiydi. Ancak, gene eşzamanlı olarak ulusçu taleplerin yayılmasına, devletlerarası sistemin yapılarına daha doğrudan odaklanmış siyasi girişimler eşlik etti ve bu yayılma çoğu kez sözkonusu girişimler sayesinde dile getirilmiş oldu. Mesela, birincisi 1919'da Paris'te, Muzaffer müttefik Güçler arasında yapılmakta olan müzakere ve hesaplaşmaları etkileme maksadıyla toplanan Pan-Afrika Kongresi böyle bir girişimdi.[14] Hatta, bir bütün olarak Cemiyet-i Akvam deneyi, kollektif güvenlik ve barış yolunda kollektif sorumluluk kabulleriyle ve dünya genelinde çalışma şartlarına göz kulak olma sorumluluğuna sahip bir Uluslararası Çalışma Örgütü kurulmasına önayak olmasıyla, o güne kadar münhasıran ulus-

devletlerin sahasında kalan sorumlulukların "uluslarüstü" organlara intikalini ima ediyordu. Ancak, siyasi uygulama realitesi, egemen ulusların eşitliği öğretisindeki enternasyonalizme taraftar olanların dile getirdikleri hakları tamamen desteklemiyordu. Cemiyet'in bizzat yapısı hiyerarşik idi: Büyük Güçler'in Konsey'in daimi üyesi olmalarını sağlıyor ve "modern dünyanın güç şartları altında henüz kendi ayakları üzerinde duramayan halkların meskun olduğu" ülkeleri ise Cemiyet adına hareket ettikleri varsayılan "ileri uluslar"ın vesayetine bırakan bir manda sistemi tesis ediyordu.

O halde, toparlarsak, dönemin tarihsel gelişimlerinin etkisi çelişkiliydi. Bir yandan devlet otoriteleri üzerinde bir sınırlamaya delalet eden uluslarüstü siyasi bir aygıtın özenle kurulma girişimi, diğer yandan ulusçu taleplerin ve uluslaın kendi kaderlerini tayin ilkesinin yayılımını içeriyordu. Üçüncü Enternasyonal'in faaliyetlerinde ve çeşitli pan-hareketlerin artmakta olan kuvvetlerinde örtük olan "beynelmilelci" siyasi hareketlerin yükselişinin de son kertede ulusçu akım tarafından silinip süpürülmesi mukadderdi. Bolşeviklerin ilk dönem dünya devrimi vizyonları "tek ülkede sosyalizm" taleplerine yenildi ve dönem boyunca hiçbir yerde pan-hareketler dünya-ekonominin temel siyasi birimi olan ulus-devlete karşı meydan okumalarında dikkate değer bir başarı sağlayamadılar.

Büyük Güçler arasında 1939'da savaşın patlak vermesi Cemiyet-i Akvam'ın başarısızlıklar dizisinin sonuncusuydu ve onun nihai ölümüne işaret ediyordu. Bununla beraber, onun temel örgütsel biçimi 1945'te yeniden kurulacaktı; ancak bu sefer Amerika Birleşik Devletleri'nin kritik tarzda dahil edilmesiyle ve önemli biçimde farklı bir küresel, siyasal ve ekonomik bağlam içinde olacaktı bu. Ne var ki, bu ikinci dönemde de ulusçuluk ve uluslararasıcılık arasındaki gerginlik devam etti. İkinci Dünya Savaşı, Avrupa güçlerinin

imparatorluk yönetimlerine son darbeyi indirdi. Asya ve Afrika'nın her yerinde ulusçu taleplerin yaygınlaşması 1960'ların ortalarına kadar ulus-devlet biçiminin dünya genelinde hemen hemen topyekün yayılımıyla sonuçlandı. Aynı zamanda uluslarüstü siyasal örgütlenme biçimleri daha mufassal hale getirildi. Bu sadece her geçen gün daha karmaşıklaşan Birleşmiş Milletler sistemiyle alakalı olarak değil, aynı zamanda OPEC'ten çeşitli bölgesel entegrasyon hareketlerine kadar uzanan giderek kurumsallaşmış çokuluslu organizasyonların çoğalmasında da açıkça görülmektedir; bunların hepsi, bu örgütleri meydana getiren münferit devletlerin engelsiz "hükümranlık" icralarına bir takım sınırlamalara delalet etmektedir.

Ne var ki, bundan daha fazla, eksendeki iş bölümünün ve devletlerarası sistemin paralel hiyerarşilerinin ısrarlı devamı imperium ile dünya-ekonomide hem ulusal hem de "ulus-ötesi" alanlarda işlemekte olan direnme kuvvetleri arasındaki siyasal-ideolojik çatışmaların devamı için maddi temeli sağlıyordu. Asya ve Afrika'da ulusçu hareketlerin ulusal bağımsızlığa ulaşmadaki başarıları yeni ulusçu mücadele alanlarının ortaya çıkmasını teşvik etti ve bunların ideolojik temsil biçimlerini değiştirdi. Sömürgeciliğe karşı mücadelenin yerini yeni sömürgeciliğe karşı mücadele aldı ve devletlerarası sistem dahilinde bağlantısız devletler hareketi, UNCTAD'da 77'ler Grubu ve diğer benzer örgütler ortaya çıktı. Ayrıca ulusal kurtduluş ideolojisi dönem boyunca, eski sömürge aygıtlarının çoktan tahrip edilmiş olduğu durumlarda ciddi biçimde işe yaramaya devam etti. (Mesela, Nikaragua'da.)

Üst üste koyarsak o halde, değişen şartlar altında olsa da, hiyerarşi varlığını sürdürdü. Eski sömürge mekanizmalarının yerine resmi olmayan mekanizmalar kondu, bu ise, yeni mücadele alanlarının ve yeni mücadele biçimlerinin or-

taya çıkması demektir. Bu en yakın dönemin sonuna doğru ilerledikçe, başka bir mesele işleri daha karmaşık duruma getirmektedir. Bir dereceye kadar öngörü ihtiva ettiğinden işleri karıştırıcı bir faktör gibi gözükmektedir. Bu, Amerika Birleşik Devletleri'nin hegemonyasındaki aleni çöküşle alakalıdır: akademi ve basın çevrelerinde bir miktar alaka konusu olan bir mesele. Burada herhangi bir kesin öngörü riskine girmeden, şunu belirtmek yeter: mutlak askeri üstünlüğün çöküşü ve doların temel rezerv para olarak nazikliği ile önceden sezilmiş olan ABD hegemonyasına meydan okuyuşlar, savaş-sonrası siyasi düzenin temel kurumsal dayanaklarının ciddi biçimde değiş(tiril)mekte olduğuna delalet etmektedir. Ciddiyetin ölçüsü ise, henüz vazıh değildir.

Bilimsel tartışma bakımından, gelişmelerin sırası belirgin biçimde benzer olmuştur. Amerikan sosyal bilimi İkinci Dünya savaşı'ndan sonraki ilk yıllarda özellikle üstündü. Dünya-ekonominin çevresel alanlarındaki toplumsal dönüşüm süreçlerini kurumsallaştırmanın aracı olarak modernleşme kavramını sundular. Bu kuramın savunucuları, bütün ülkelerin gelenekselcilikten modernliğe giden yolda esas olarak benzer bir patikadan geçtikleri tarzındaki iddialarının evrenselliğini kanıtlamaya çabaladılar. Biraz paradoksal olarak, toplumsal değişme süreçlerinin en iyi ulus-devlet kademesinde tahlil edildiklerine dair modernleşme teorisinde yer alan açık varsayım karşısında, bu yaklaşım gene de evrensel tarzda uygulanabilir önermeler peşindeki şiddetli çabasını sürdürdü.

Eleştirmenler böyle bir yaklaşımda içkin olan tarihdışıcılığın (ahistoricism) tehlike ve tuzaklarına dikkat çektiler; "gelenek" ile "modernlik" arasındaki ideal-tipik ikiliğin, değişim için önerdiği tarihsel imkanlar alanı bakımından çok dar ve keyfi olduğunu söylediler. Bu farkedilmiş zaaflara cevap olarak, önce Latin Amerika'dan başlayarak, alternatif ku-

ramsal formülasyonlar geliştirildi. Bu formülasyonlar dünya-ekonominin çevre alanlarının kendine özgülüklerini öne çıkarırken, aynı zamanda ilgili ulusal birimler dahilinde (ulusal) gelişme veya azgelişme olarak kaydedilen toplumsal değişme süreçlerinin birliğini vurguluyorlardı. Modernleşme kuramına karşı ana saldırıya öncülük eden kuramcılar böylece "Üçüncü Dünya" bölgelerinin, dünya-ekonomi içindeki bağımlı ve tâbi konumlarında ifadesini bulan, özel durumunu vurgulamaya çalıştılar.

O halde kapitalist gelişmenin tarihsel örneğinin, ulusdevletin kapitalist dünya-ekonomi içinde tipik siyasal örgütlenme birimi olarak yaygınlaşmasıyla ve kendisini oluşturan devletlerin hareket özgürlüğünü sınırlama yönünde işleyen bir devletlerarası sistemin coğrafi ve kurumsal genişlemesiyle sonçlandığını görmüş olduk. Yine karakteristik olarak, devletlerarası sistemin süreçleri dünya-ekonomi içindeki kudret ve nüfuzlarını en yükseğe çıkarma peşinde olan rakip çekirdek devletler arasında peşpeşe gelen hegemonya ve hasımlık örneklerini ihtiva edegeldi. Ancak, eş zamanlı olarak, kapitalist gelişme, ister doğrudan sömürge yönetimi vasıtasıyla, ister daha az biçimsel mekanizmalar kullanarak, imperiumun genişletilmesini de ihtiva ediyordu.

Kısmen, entegre bir bütünlük içindeki bu çok sayıda devlet sisteminin devamlılığının bir sonucu olarak, kapitalist üretim süreçlerinin doğurduğu sistemkarşıtı hareketler, devletle alakaları veya devletlerarası sistemle mücadeleleri bakımından tarihsel olarak kararsız kaldılar (değişik duygular beslediler). Siyasal ve ideolojik kademelerde bu kararsızlık, kapitalist gelişme seyri esnasında ortaya çıkan çeşitli toplumsal ve siyasal hareketlerin düzenleyici ilkeleri olarak ulusçuluk ile uluslararasıcılık (milliyetçilik ve beynelmilelcilik) arasındaki sürekli bir gerginliğe yansıdı.

Siyasi mücadele alanına somut biçimde yansıyan bu

müphemlikler aynı şekilde, siyasi bir kuvvet olarak ulusçuluğun ortaya çıkışının ve devamlılığının altında yatan tarihsel dinamiği kavramaya yönelik çeşitli kuramsal çabalarda da görülebilir. Marx ile Engels ondokuzuncu yüzyılın ortalarında ve sonlarında Avrupa'da filiz veren ulusçuluk hakkındaki yazılarında bizzat dikkat çekecek ölçüde dağınık ve kararsız idiler.[15] Bununla beraber, Marksizm bu konuyla alakalı tutarlı bir eserler külliyatı geliştirdi. Bu külliyat esas olarak şu fikirler etrafında dönüyordu: "ulus, tarihsel bakımdan geçici bir olgu" idi, yani, ulus-devlet esas olarak burjuvazinin tarihsel ihtiyaçlarının bir ifadesiydi. Böyle olduğundan "işçilerin vatanı yoktur", alternatif bir beynelmilelci düzene omuz verenlerdir onlar. Bu bakımdan ulus ve ulusçu mücadeleler "proleter devrimi"ne katkılarına göre değerlendirilmelidirler. Ancak, kararsızlık (veya karışıklık) açıktı. Marx ile Engels, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun arkaik emperyal yapılarını yıkmayı hedefleyen 1848'in ulusçu hareketlerine genelde arka çıkarken, çoğu zaman küçük ve sözümona gerikalmış ulusların daha güçlüler tarafından yutulmasını onaylamayı arzular görünmekteydiler. Marksizmin kurucuları, ondokuzuncu yüzyıl Avrupa'sında giderek yaygınlaşan ırkçı duygulardan tamamen kurtulmuş da değildiler. Bu bakımdan, mesela, Çinlilerle yapılan Afyon Savaşlarının sonuçlarıyla alakalı olarak, Marks'ın yargısı şuydu: "Sanki tarih bütün bu toplumu kalıtımsal aptallıklarından kurtarmak için önce hepsini sarhoş etmek zorundaymış."[16]

Lenin'in eser verdiği zamana gelindiğinde ulusçu mücadeleler meselesi muazzam stratejik önem kazanmış bulunuyordu. Asya ve Afrika'daki emperyalist genişleme, çok-uluslu bir Rus devleti bağlamındaki siyasi mücadelenin acil zorunluluklarına ilave olarak, ulusçuluğun pratik siyasi önemine dikkatleri çekiyordu. Bunu kabul eden Lenin, her ne kadar biraz müphem bir şekilde ulusçuluğu aynı zamanda aforoz ediyorduysa da, "bütün ulusların kendi kaderlerini belirleme

hakkına tam sahip olmalarını" destekliyordu. Temelde, Lenin'in ulusçu hareketleri desteklemesi onların kapitalist gelişme içindeki ilerici rollerine dair görüşünden kaynaklanıyordu: uluslar arkaik pre-kapitalist biçimlerin kökünü kazıyordu ve "kapitalizmin üretim güçlerini geniş ve hızlı bir tarzda geliştirmesi yeni, siyasi bakımdan kesif ve birleşik topraklar gerektiriyordu."[17] Ancak, sömürgeciliğe karşı, mücadelede, Lenin Avrupa tecrübesinden çıkarılmış olan ortodoks 'ardışık siyasi gelişme' anlayışlarından ayrılıyordu. Asya'da eşitsiz gelişmenin karakterinin proleteryanın anti-emperyalist mücadelede öncü bir rol almasını gerektirdiğini düşünüyordu.

Esas itibariyle, Lenin'in ulusların kendi kaderlerini belirleme hakkını topyekün ve sugötürmez bir tarzda desteklemesine rağmen modern dünyada ulusçuluk ile beynelmilelcilik arasındaki temel çelişki fikrini kabulde Marx ile hemfikirdirler. Her ikisi için de, ulusçuluk ve beynelmilelcilik esas olarak farklı tarihsel evrelerden çıkarılan karşıt, kuramsal ve ideolojik ilkeler olarak anlaşılıyordu. Beklentileri şuydu: sosyalizme geçiş zorunlu olarak ulus-devletin "ortadan kalkmasını" ve "uluslar karışımı"nın yüksek bir "beynelmilelci" birlik içinde erimesini ihtiva ediyordu. Bununla beraber, çağdaş siyasi gelişmeler en azından bu sürecin ne basit ne de ayan beyan olduğunu göstermektedir. Biz hem ulusçuluğun hem de beynelmilelciliğin sermaye birikim sürecinde içerilen yapısal şartlara verilen siyasi-ideolojik cevapları temsil ettiklerini ileri sürdük. Özellikle, dünya-ekonominin birliği ile onun çok sayıda devlete bölünmesi arasındaki yapısal çatışma durumunun devam etmesinden kaynaklandığını iddia ettik. Ayrıca ulusçuluk ile beynelmilelcilik arasındaki tarihen belirlenmiş gerginliğin daha geniş bir tarihsel gelişmeler kümesinin sadece bir vechesi olarak görülmesi gerektiği üzerinde durulmalıdır; bu gerginlik, modern dünya dahilinde düzenleyici ilkeler olarak partikülerlik ile evrensellik arasında-

ki çatışma ve gerginliği de içermektedir. Toplumsal faaliyetin daha dar siyasi alanlarında olduğu kadar geniş kültürel ve entellektüel alanlarda da tezahür eden bu gerginlik, doğurduğu mücadelelerin biçim ve odakları kaymış olsa bile, zamanla giderek iyi tanımlanmış hale gelmiştir.

Mücadele alanlarının her birinin ayrılığına rağmen, gene de sermaye birikim sürecinin karakterinden temel bir birlik çıkarmaktadırlar. Burada, özellikle bunun küresel iş bölümüne ve onun siyasi mütekabili olan devletlerarası sisteme göre işleyen tamamlayıcı ve benzer hiyerarşi örneklerine sebep olma derecesini belirtmiş olduk. Tarihsel bakımdan, öyle görünüyor ki, bir ideoloji olarak ulusçuluk ve özgül bölgesel veya kültürel hak iddiaları üzerindeki genel vurgu özellikle dünya-ekonominin yarı-çevre bölgelerinde meydana gelmekte olan peşpeşe mücadele dalgalarından beslendi. Buna mukabil, evrensellik iddiaları çekirdek devletlerde mukim egemen burjuvaziler arasında en güçlü olageldi.[18]

Son olarak, şurası açıklık kazanmış olmalıdır ki, ancak bu şekilde ilerleyip çağdaş siyasi ve ideolojik ifadeleri bir tek küresel sermaye birikim sürecinin tarihsel olarak tanımlanmış bağlamı içine yerleştirmek suretiyle, günümüzde ulusdevletin yokoluşu ve toplumcu bir uluslar veya halklar topluluğunun inşası ile alakalı girişimlere hakim olmaya, onları etkilemeye başlayabiliriz. Bu meselelerin ayrıntılı bir tartışması bu denemenin şu anki alanının ötesindeyken, gene de şurası açıktır ki, ulusçuluk ve beynelmilelciliğin tarihsel ifadeleri arasındaki çelişkili zaruretler dikkate şayan bir kuvvetle işlemeye devam ediyorlar. Böylece, mesela Avrupa Topluluğu ve Üçüncü Dünya'daki bölgesel entegrasyon hareketleri bahsinde olduğu gibi, ulusal birimlerin büyük bölgesel gruplaşmalar halinde birleşmesine doğru sürekli baskılara tanık oluyoruz. Bu gelişmeler eşzamanlı olarak hem dünya genelinde yönetici-sınıf kuvvetlerinin hem de sistemkarşıtı

kuvvetlerin alaka ve örgütlenme odağı halindedir. Ayrıca, bizzat bu bölgesel entegrasyon çabaları, onlara direnen dirilişçi ulusçuluklar doğurmaya yönelmektedir.

Her halükarda, ulus veya dünya kimliğine dair rakip iddiaların çözümü son kertede hem münferit devletler kademesinde, hem de devletlerarası sistem kademesinde işlemekte olan hasım kuvvetlerin siyasi yeteneklerine ve özellikle, onların bu biribirini tamamlar nitelikteki faaliyet düzlemlerinde işlemekte olan akımları birbiriyle kaynaştırma yeteneklerine bağlı olacaktır. Ne var ki, kuramsal bilgimizin sınırlı durumu toplumcu bir dünya düzeninin gerçekleştirilmesine etkin müdahalede bulunmak için maalesef büyük bir engel teşkil etmeye devam etmektedir.

1. V.I. Lenin, "Critical Remarks on the National Question", *National Liberation, Socialism and Imperialism.* New York: International Publications, 1968, s. 19.
2. Lenin, "The Socialist Revolution and the Right of Nations to Self-Determination: Theses", a.g.e., s. 114.
3. Bkz. Charles Tilly (ed.), *The Formation of National States in Western Europe.* Princeton: Princeton University Press, 1975, 1. bölüm.
4. Ernest Cassirer, *The Philosophy of the Enlightenment.* Boston: Beacon Press, 1955, s. 6.
5. E.H. Carr, *Nationalism and After* başlıklı eserdeki tartışmaya bkz. London: Macmillan, 1945.
6. Bkz. Elie Kedourie, *Nationalism.* London: Hutchinson University Library, 1962.
7. Bkz. George Lichtheim, *A Short History of Socialism.* London: Praeger, 1970, s. 171.
8. Giovanni Arrighi, *The Geometry of Imperialism.* London: New Left Books, 1978, s. 37.

9. E.H. Carr, *What is History?* New York: Alfred A. Knopf, 1961, s. 150.

10. Bkz. Louis Snyder, *The Idea of Racialism.* New York: Van Nostrand, 1962.

11. Bkz. Immanuel Wallerstein, "The Tasks of Historical Social Sciences", Review, I, 1, 1977, s. 3-7.

12- Mesela bkz. Carr, *What is History?*, s. 19. dipnot.

13. Bkz. Fred L. Block, *The Origins of International Economic Disorder.* Berkeley: University of California Press, 1977, 1. bölüm.

14. Bkz. George Padmore, *Pan-Africanism or Communism?* London: Dennis Dobson, 1956.

15. Bkz. V.G. Kiernan, "On the Development of a Marxist Approach to Nationalism," "*Science and Society,* XXXIV, 1, 1970, s. 93-98.

16. "Revolution in China and Europe", *New York Daily Tribune,* 14 Haziran 1853. Yeni basım: Karl Marx ve F. Engels, *Collected Works,* 12 cilt, New York: International Publications, 1979, s. 94

    Fakat aynı makalede Marx şunları da ileri sürüyordu: "Avrupa ahalisinin bundan sonraki ayaklanmasının ve yönetimin cumhuriyetçi özgürlüğü ve ekonomisi uğruna girişecekleri hareketin, şu anda mevcut olan başka herhangi bir siyasi sebepten çok, muhtemelen hâli hazırda —Avrupa'nın tam karşıtı olan— Çin İmparatorluğu'nda câri olan şeylere bağlı olabileceği çok tuhaf ve çok paradoksal bir iddia gibi gözükebilir" (s. 93).

17. Lenin, "Critical Remarks on the National Question," s. 38.

18. Bkz. Tom Nairn, "The Modern Janus, *Nev Left Review,* No. 94, Nov-Dec, 1975, s. 3-29.

(Boş Sayfa)

11 ❦ Modern dünya-sistemin ideolojik muharebe alanı olarak kültür

> Evrensel olan bizim beşerî tabiatımız değil, kültürel gerçeklikler yaratma ve sonra onlara göre hareket etme yeteneğimizdir.
>
> Sidney W. Mintz[1]

I

Kültür, muhtemelen tarihsel sosyal bilimlerde kullanılan bütün kavramların en genişidir. Çok büyük bir çağrışımlar alanını kucaklamaktadır ve dolayısıyla belki çoğu güçlüklerin sebebidir. Ancak, kavramı kullanışımızda temel bir karışıklık sözkonusudur, ben de burada o karışıklığa değineceğim.

Bir yanda, en açık biçimde antropologlar tarafından vurgulanan, sosyal bilimlerin dünya tasavvurlarının temel inşa taşlarından biri şu inançtır: bütün kişiler başka herkesle ortak bir takım özelliklere sahipken, bütün kişilerin sadece bazı kişilerle ortak bir takım özellikleri ve nihayet başka hiç kimseyle paylaşmadıkları bir takım özellikleri vardır. Demem o ki, temel model her kişinin üç şekilde tanımlanabileceğidir: türün evrensel vasıfları, kişiyi bir gruplar dizisinin üyesi olarak tanımlayan vasıflar kümesi, o kişinin özel durumuyla ilgili (hususi) vasıfları. Ne evrensel ne de hususi özelliklerden söz etmediğimiz zaman, bu ikisinin arasında kalan özellikleri yahut davranışları yahut değerleri yahut inançları tanımlamak için çoğu zaman "kültür" terimini kullanırız. Sö-

zün kısası, bu kullanıma göre, her "grub"un kendi özgül "kültür"ü vardır. Tabiî, her birey birçok grupların, hatta çok farklı türde grupların üyesidir —cins, ırk, dil, sınıf, milliyet, v.s. esasına göre tasnif edilen gruplar. Dolayısıyla, her kişi birçok "kültürlere" iştirak eder.

Bu kullanımda, kültür, grupların kendilerini başka gruplardan ayırdetme tarzlarını icmal etmenin bir yoludur. Grup içinde paylaşılan şeylerle, ihtimal ki eşzamanlı olarak grup dışında paylaşılmayan (veya tamamiyle paylaşılmayan) şeyleri temsil etmektedir. Gayet vazıh ve gayet faydalı bir kavramdır bu.

Diğer yanda, kültür aynı zamanda bir grubun diğeri karşısındaki topyekûn kendine özgülükleri belirtmek için değil, grup *dahilindeki* belirli vasıfları (aynı grup içindeki başka vasıflara karşıt olarak) belirtmek üzere kullanılmaktadır. Popüler veya gündelik uygulamalara karşıt olarak "yüksek" sanatlara atıfta bulunmak için kültür kelimesini kullanırız. "Sıradan" olana karşıt olarak "üstyapısal" olanı belirtmek üzere kültürü kullanırız. "Maddi" olana karşıt olarak "simgesel" olanı belirtmek için kültürü kullanırız. Hepsi de "ideal" ile "reel" veya "zihin" ile "beden" arasındaki kadîm felsefi ayırımlar yönünde gidiyor gözükseler de, bu çeşitli çifte ayırımlar özdeş değildirler.

Bu ikili ayırımların kıymeti harbiyesi ne olursa olsun, hepsi de kültürün diğer kullanımından oldukça farklı bir yapısal yöne gitmektedirler. (Gruplar arasındaki bölünmenin temeli olan) grup birliğine değil, aksine grup içinde bir bölünmeye işaret etmektedirler. İmdi, "kültür" kavramının iki tonalitesinin bu "karışıklığı" o kadar uzun ömürlüdür ki sadece gözden kaçan bir kusur olamaz; genelde kültür tartışmasının ve özelde onun tanımının ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda o kadar geniş hacimli olduğu gerçeğini bilhassa göz önüne alırsak, bu karışıklık sadece bir yanlışlık olamaz.

Uzun ömürlü entellektüel karışıklıkların kasıtlı olduğunu varsaymak en emin iştir ve karışıklık olgusunun kendisi tahlilin başlangıç noktası yapılmalıdır. Bu ciltler doldurur tartışma, gerçekte büyük ölçüde bir tek tarihsel sistemin (kapitalist dünya-ekonomi) sınırları dahilinde meydana geldiği için, ihtimal ki sadece tartışma değil, kavramsal karışıklıkla beraber her ikisi de bu sistemin tarihsel gelişiminin sonucudurlar ve onun yön verici mantığını yansıtmaktadırlar.

"İdeal" ile "reel" ve "zihin" ile "beden" arasındaki felsefi ayırımlar çok eskidir ve kabaca söylersek, en azından Batı felsefesi bağlamında iki perspektifin doğmasına yol açmışlardır. "İdeal"in veya "zihin"in önceliğini tutturmaya çalışanlar, sözkonusu ayırımın ontolojik bir gerçekliğe işaret ettiğini ve "ideal"in yahut "zihin"in "reel" veya "beden"den daha önemli, daha soylu veya bir şekilde daha üstün olduğunu ileri sürmeye meylettiler. Ne var ki, "reel"in veya "beden"in önceliğini tutturmaya çalışanlar aksi yönde hareket etmediler. Onun yerine, "ideal"in yahut "zihin"in ayrı özler olmadığını, aksine toplumsal icatlar olduğunu ve sadece "reel"in yahut "beden"in hakikaten mevcut olduğunu ileri sürmeye yöneldiler. Sözün kısası bizzat "ideal" veya "zihin" kavramlarının, hakiki varoluşsal durumu gizleme kasdı taşıyan ideolojik denetim silahları olduğunu ileri sürmeye yöneldiler.

Böylece kültürü (kullanım I) bir grubu diğerinden ayırdeden vasıflar kümesi olarak ve yine kültürü (kullanım II) herhangi bir grup dahilindeki başka bir olgular kümesinden farklı (ve "yüksek") bir olgular kümesi olarak nitelemiş olalım. Kültür (kullanım I) konusunda büyük bir sorun var. Böyle bir kültüre sahip olan kim veya nedir? Öyle görünüyor ki kültür sahibi olanlar "gruplar"dır. Ancak şayet "kültür" bilimsel kelime hazinemizde en geniş ve en kafa karıştırıcı kullanımı olan terim ise, "grup" da en müphem kullanımı olan terimdir. Taksonomik bir terim olarak "grup" herhangi

bir kimsenin "grup" diye tanımlamak istediği herhangi bir şeydir. Böyle bir terimin nihai mantığını takip edeceksek, belirli bir boy yüksekliği veya belirli bir renkte saçı olanlardan oluşan bir "grup" hiç şüphesiz vardır. Ancak bu gibi "gruplar"ın "kültürler"i olduğu söylenebilir mi? Böyle bir iddiada bulunanların sayısı pek az olacaktır. Açıktır ki, bu durumda "kültür" sahibi olan sadece belirli "gruplar"dır.

Bu alıştırmayı diğer yönden başlayarak da yapabiliriz. Ne türde gruplara "kültürler" (kullanım I) normalde atfedilmektedir? Çoğu zaman ulusların ulusal bir kültürleri olduğu söylenir. "Kabileler"in ve/veya "etnik gruplar"ın çoğu kez bir kültürleri olduğu söylenir. "Şehirli aydınların" veya "köylü yoksulların" "kültür"leri hakkında yazılar okumak alışılmamış bir şey değil. Daha ender, fakat gene de sık sık "Komünistler"in veya "dindar fundamentalistler"in "kültür"ü hakkında birşeyler okuyoruzdur. Şimdi, "kültür" (hep kullanım I) sahibi oldukları varsayılan o "gruplar"ın ortaklaşa paylaştıkları şeyler şunlar gibi gözüküyor: bir çeşit öz-bilinç (ve dolayısıyla sınırları olma duygusu), değerlerinin veya alışılmış davranışlarının "güçlendirme" sistemiyle birleştirilmiş ortak bir sosyalizasyon örneği ve bir tür organizasyon. Örgütlenme, ulus-devlet vakasında olduğu gibi, oldukça biçimselleştirilmiş olabilir, yahut "şehir aydınları" arasındaki iletişim ağları işlevini gören ortak gazeteler, dergiler ve muhtemelen gönüllü dernekler vakasında olduğu gibi oldukça dolaylı da olabilir.

Ne var ki, kimin yahut neyin kültür sahibi olduğu sorusunu sorar sormaz, içinde bulunduğumuz alanın ne kadar kaygan olduğu hemen açıklık kazanır. Herhangi bir verili grubun bir "kültür"ü olduğunun kanıtı nedir? Cevap muhakkak ki bu gruplardan herhangi birinin tüm varsayılan "üyeleri"nin biribirlerine benzer ve başka herkesten de farklı hareket ettikleri değildir. Olsa olsa, grup "üyeliği" ile belirli davranışlar veya değer-tercihleri veya her ne var ise o şey

arasında istatistiksel açıdan önemli bir ilişki olduğunu ileri sürebiliriz.

Ayrıca, meseleyi biraz daha ileri götürecek olursak, istatistiksel bulgularımızın zaman içinde mütemadiyen (ve belki de çok ciddi biçimde) değişeceği gayet açıktır. Demem o ki, yavaş evrilmekte olsa bile kültür evrilen bir olgudur, en azından belirli vasıflar için (mesela, yemek alışkanlıkları).

Bununla beraber, diğer yandan, dünyanın değişik kısımlarındaki yahut değişik çağlarındaki yahut değişik dinsel veya dilsel cemaatlerindeki insanların hakikaten biribirlerinden farklı davrandıkları ve bu davranış tarzlarının belirlenebileceği, gayet kolayca gözlenebileceği de muhakkak ki doğrudur. Mesela, Norveç'ten İspanya'ya seyahat eden biri lokantaların "akşam yemeği" için en kalabalık olduğu saatin her iki ülkede oldukça değişik olduğuna dikkat edecektir. Bayan bluzlarının uzunluğu Brezilya ve İran'da muhakkak ki çarpıcı biçimde farklıdır. Vesaire. Tabiî burada sadece gündelik davranış unsurlarını saydım. Daha metafizik konulara girmiş olsaydım, herkes bilir ki, grup farklarını açıklamam kolay olurdu.

Dolayısıyla, bir yandan, farklar aşikârdır —zaten kültür (kullanım I) kavramı da bundan ibarettir. Fakat bununla beraber grupların davranışları bakımından gerçekte tekbiçim olma derecelerini sürdürmek can çıkartıcı ölçüde zordur. Mintz bizim bir "kültürel gerçeklikler yaratma ve sonra onlara göre hareket etme yeteneğimiz" olduğunu söylediği zaman, onunla hemfikir olmaktan başka elimden bir şey gelmez. Fakat sonra bu yeteneğe sahip "biz"in kimler olduğunu nasıl bilebileceğimizi merak ederim. O noktada, kültür (kullanım I) kavramını, önemsiz olanlar dışındaki ifadeler için onu kullanmamıza imkân verebilecek herhangi bir tarzda işe yarar hâle getirebileceğimizden kuşku duyarım. Antropologlar veya en azından onların bazıları ikna edici bir tarzda "insan tabiatı" kavramının gerçek toplumsal durumlar hakkın-

da anlamlı sonuçlar (içerimler) çıkarmada kullanılamayacağını ileri sürmüşlerdir. Ancak bu, onların insan tabiatını ikame etmek üzere önerdikleri kültür için de aynı derecede geçerli değil midir?

Başladığım yere döndüm o halde. Kültür (kullanım I) tarihsel tahlillerimizde bizi pek uzağa götürebileceğe benzemiyor. Kültür (kullanım II) ise herhangi bir veri "grup" veya "sosyal sistem" dahilindeki bazı kişilerin (açıktır ki yüksek tabakanın) çıkarlarını bu aynı grup dahilindeki diğer kişilerin çıkarlarına karşı hakkı çıkarmaya yarayan ideolojik bir örtü olarak şaibelidir. Ve hakikaten şayet "ideal" ile "reel" ve "zihin" ile "beden" ayırımlarının bir ideolojik denetim silahı olduğu kabul edildiyse, o zaman kültürün her iki kullanımının karıştırılması çok mantıksal bir sonuç olacaktır, zira gerçek varoluşsal durumu gizleme sürecine şüphesiz ilavede bulunmuş olacaktır. Bu bakımdan "kültür"ün (kullanımlardan biri veya her ikisi içinde) fiili gelişimini zaman boyunca, kültür kavramının bu yaygın ve kafa karıştırıcı kullanımına yol açmış olan tarihsel sistem içinde izlemek istiyorum. Bu tarihsel sistem, kapitalist bir dünya-ekonomi olan modern dünya-sistemdir.

II

Bu tarihsel sistemin evriminin gerçekliklerinden bazılarını, katılımcılarının onu "teorileştirme" tarzını etkiledikleri hâliyle, gözden geçirmekle başlayalım. Yani, bu tarihsel sistemin kendinin bilincine varma ve hem onu haklılaştıran, hem de onun (ileri doğru hareketini tahrik etme suretiyle) yeniden üretimini sağlayan entellektüel ve/veya ideolojik çerçeveler geliştirmeye başlama derecesiyle ilgilenmekteyim. Sisteme nüfuz etmiş olan teorik formülasyonlar için içerimleri olan böylesi altı gerçeklikten söz edeceğim.

(1) Kapitalist dünya-ekonomi coğrafî bakımdan çok ge-

niş bir üretim süreçleri kümesini tümleştirmek suretiyle inşa edilmektedir. Buna bir tek "iş bölümü"nün tesisi diyoruz. Şüphesiz, bütün tarihsel sistemler bir iş bölümüne dayanmaktadır, fakat öncekilerden hiçbiri kapitalist dünya-ekonomininki kadar karmaşık, geniş, ayrıntılı ve bağlı (yapışık) değildi. Ne var ki, içinde bu iş bölümünün serpilip geliştiği siyasi çerçeve bir dünya-imparatorluk değil, kendisi de bu sistemin tarihsel gelişiminin ürünü olan bir devletlerarası sistem çerçevesi oldu. Bu devletlerarası sistem, belirleyici özelliği teritoryal ayrılık ve uygunluk olan, bu sisteme üye olmuş ve onunla kayıt altına alınmış bir dizi sözümona hükümran devletten oluşmuş, onların meydana gelmelerine ve meşruiyet kazanmalarına sebep olmuştur. Ancak, şiddet araçlarını kontrol etmekte olan devletlerarası sistem değil, ayrı ayrı devletlerdir. Ayrıca, bu devletlerin kontrolleri, teoride, nüfuz alanları dahilinde kendilerine münhasırdır. Her ne kadar böyle topyekûn denetim bir mit ise de, devletin şiddet hususundaki öncelik hakkı, hiçbir zaman sadece ona münhasır olmasa da, en azından muazzamdır.

✱ Hakim "iktisadi" baskıların "uluslararası" (kötü olmakla beraber, ortak kullanımdaki bir terim) ve hakim "siyasi" baskıların "ulusal" olduğu bu toplumsal hayat örgütlenmesi, katılımcıların kendi eylemlerini açıklama ve haklı gösterme tarzlarındaki bir ilk çelişkiye işaret etmektedir. Kişi bunları aynı anda ulusal ve uluslararası olarak nasıl açıklayıp haklılaştırabilir?

(2) Çoğu (belki bütün) tarihsel sistemler gibi, kapitalist dünya-ekonomi de bir çevrimsel ritimler modeli vasıtasıyla işlemektedir. Bu ritimlerin en aşikâr ve muhtemelen en önemlisi bir bütün olarak dünya-ekonominin düzenli gibi gözüken bir genişleme ve daralma sürecidir. Eldeki kanıtlara göre, bu çevrim, iki safhası dahil olmak üzere 50-60 yıl uzunluğunda olmaya mütemayildir.

(Bazan "uzun dalgalar", bazan Kondratieff çevrimleri

adı verilen) bu çevrimin işleyişi karmaşıktır ve burada o konuya girmeyeceğim.[2] Ancak, sürecin bir parçası şudur: dönem dönem, kapitalist dünya-ekonomi bir bütün olarak sistemin coğrafi sınırlarını genişletme, böylece eksensel iş bölümüne katılacak yeni üretim odakları hasıl etme ihtiyacı duymuştur. Dörtyüz yıl boyunca, bu peşpeşe genişlemeler kapitalist dünya-ekonomiyi esas olarak Avrupa'da mukim bir sistemden bütün dünyayı kaplayan bir sisteme dönüştürmüştür.

✸ Vukubulan peşpeşe genişlemeler bilinçli bir süreç olageldi; binbir türlü askeri, siyasi ve iktisadi baskıları kullanan ve pek tabiî, coğrafî genişlemenin meydana gelmekte olduğu bölgelerdeki siyasi direnmeleri kırmayı ihtiva eden bir süreç. Bu sürece "eklemlenme" diyoruz ve o da karmaşık bir süreçtir.[3] Bu süreç, peşpeşe eklemlenen her bölgenin nüfuslarının karşı karşıya kaldığı ikinci bir çeliskiye işaret etmektedir. Bölgelerinde meydana gelmekte olan dönüşümler yerel ve geleneksel bir "kültür"den dünya çapındaki modern bir "kültür"e geçiş olarak mı algılanmalıydı, yoksa bu insanlar sadece kendi "kültür"lerinden vazgeçme ve Batılı emperyalist güç veya güçlerin kültürünü benimseme baskısı altında mıydılar? Yani, sözkonusu olan, bir modernleş(tir)me vakası mıydı, yoksa Batılılaş(tır)ma mı?

(3) Kapitalizm sonsuz sermaye birikimine dayanan bir sistemdir. Bu bakımdan, maksimum artı-değer temellükünü gerektiren bir sistemdir. Artı-değere el koymayı artırmanın iki yolu vardır. Biri, işçilerin daha çok ve daha verimli çalışarak, (beşeri emek-zaman dışındaki) aynı miktarda girdi ile daha fazla hasıla meydana getirmeleridir. İkincisi ise, üretilen değerin daha az bir kısmını doğrudan üreticilere geri vermektir. Sözün kısası kapitalizm tanım gereği bütün doğrudan üreticilere çok çalışmaları ve az kazanmaları yönünde baskı yapılmasını gerektirmektedir.

Ancak, bu gereklilik bireyin kendi çıkarının peşinden koşma mantığıyla çatışmaktadır. Çok çalışma için en aşikâr teşvik yüksek ödüldür. Yüksek ödülün yerine cebiri ikame edebilirsiniz, ancak cebrin de bir maliyeti vardır ve dolayısıyla cebir kullanımı artı-değeri düşürür de. Bundan şu çıkar ki, çalışmak için ödül veya korkudan başka bir motivasyon (en azından kısmen) ikame edilmedikçe, aynı anda hem çok çalışma hem de düşük ödeme ikili hedefine ulaşmak çok zordur. Bu sistemi, bu hedefe ulaşacak tarzda nasıl düşünebiliriz?

(4) Bir sistem olarak kapitalizm hareket ve değişim, en azından biçimsel değişim, gerektirmektedir. Sermayenin azami birikimi sadece deveran edecek emtia ve sermaye değil, ayrıca insan gücü de gerektirmektedir. Buna ilave olarak, hem öncü sektörlerin mahiyeti hem de üretim mahalleri bakımından üretimin örgütlenmesinde kesintisiz bir evrimi gerektirmektedir. Umumiyetle bu olguları iki başlık altında tahlil ederiz: yenilikler ve ulusların yükseliş ve düşüşleri.

Bu gerçekliğin en önemli sonuçlarından biri modern dünya-sistem dahilinde "yeni olma"nın erdemleri hususundaki muazzam vurgudur. Daha önceki hiçbir tarihsel sistem bir ilerleme teorisine, hatta bir kaçınılmaz ilerleme teorisine dayandırılmış değildi. Fakat yeni olmaya verilen büyük önem ve onun (en azından form düzeyinde) kesintisiz uygulanması kesin surette meşruiyet meselesine yol açmaktadır: genelde tarihsel sistemin meşruiyeti; özelde ise, onun anahtar siyasi kurumu olan çeşitli hükümran devletlerin meşruiyeti. Bodin'den Weber'e, Mao Zedung'a kadar meşruiyet meselesi sürekli tartışılmış ve çözülmesi çok müşkül bir konu olarak görülmüştü. Yeni olmanın erdemlerinin savunulması, meşruiyeti ne kadar didinilerek kazanılmış olursa olsun, bizzat herhangi bir otoritenin meşruiyetini zayıflattığından, mesele özellikle güçleşmektedir.

(5) Kapitalist sistem, hem ödüllendirme modeli bakımından, hem de kişilerin giderek toplumsal yönden kutuplaşmış roller oynamaya zorlanma dereceleri bakımından, kutuplara ayırıcı bir sistemdir. Ne var ki, aynı zamanda genişleyen bir sistemdir ve dolayısıyla bütün mutlak parametrelerin zaman boyunca yukarı doğru çizgisel bir biçim aldığı bir sistemdir. Başlangıcından beri, kapitalist dünya-ekonomi her geçen gün daha çok üretim faaliyetine, daha çok üretilmiş "değer"e, daha çok nüfusa, daha fazla icatlara sahip olagelmiştir. Böylece, her geçen gün daha çok zahiri zenginlik işaretleri taşıyagelmiştir.

Bununla beraber, madem ki kutuplaştırıcı bir sistem olagelmiştir, o halde bu servet artışının dünya nüfusunun sadece küçük bir oranına gitmekte olduğu en azından doğru olmalıdır. Hatta dünyada kişi başına gerçek tüketim, hızını devam ettirmiyor bile olabilir. Mesela, şu anda dörtyüz yıl öncekinden daha az kişi başına fiziksel mekân ve daha az kişi başına ağaç olduğu muhakkaktır. Bu durum, o yanıltıcı fakat çok gerçek "hayat kalitesi" olgusu bakımından ne anlama gelir?

O halde, ele alınması gereken çelişki "ilerleme" ile bozulma arasındaki, görünür şekilde artmakta olan zenginlik ile çok gerçek yoksullaşma arasındaki çelişkidir. Sonuçta ortaya çıkan kızgınlıkları yatıştırmanın tek yolu pekâla inkâr olabilir, ancak bu kadar âlenileşen ve hatta âleni vasfı sistemin zaruretlerinden biri olan olguları inkâr etmek nasıl mümkün olabilir? Velhasıl, sonsuz sermaye birikimi, mekanizmalarından biri olarak, tüketime doğru kollektif bir yönlendirmeyi gerektirmektedir.

(6) Son olarak, kapitalist dünya-ekonomi tarihsel bir sistemdir. Ve, tarihsel olmakla, bir hayat çevrimi vardır; ve böyle herhangi bir diğer sistem gibi, sonunda felç edici çelişkilerinin toplu sonuçları yüzünden bir noktada işlemeye son

verecek olmalıdır. Fakat aynı zamanda özel bir mantığa (kesintisiz sermaye birikimi) dayanan bir sistemdir. Dolayısıyla, böyle bir sistem sınırsız genişleme imkânından dem vurmalıdır (onu telkin etmelidir).

Sınırsız genişleme, yukarı doğru cennete süzülme imgesinde olduğu gibi öforik (kendini zinde hissetme) veya, aşağı doğru boşluğa yuvarlanmak imgesinde olduğu gibi feci gözükebilir. Bir anlamda, her iki imge de eylemi kısıtlamaktadır, çünkü bireyin gidişatı etkilemek için yapabileceği pek az şey var gibi gözükmektedir. Ne var ki, dünyevi gerçeklik daha karmaşık, daha kararsız, fakat aynı zamanda insan iradesine daha çok tabîdir.

Sistemler doğal ölümlerine doğru ilerledikçe kendilerini belirsiz geleceklere "geçiş" içinde bulurlar. Ve, bir kademede kurtarıcı olan belirsizlik, aynı zamanda düzen bozucudur. Bu bakımdan böyle bir dönüşüm hakkında nasıl (ne) düşüneceğimize dair bir ikilem karşısındayız: sistemsel "ölüm" sürecini inkâr mı edelim, yoksa aksine sistemsel "doğuş" sürecine merhaba mı diyelim?

III

Bu kapitalist dünya-ekonominin "kültür"ü, yani fikir-sistemi, bizim bu özel sistemin sosyo-politik gerçekliklerinin çelişkileri, müphemlikleri ve karmaşıklıklarıyla başa çıkma hususundaki kollektif tarihsel çabalarımızın eseridir. Bunu kısmen, hakikatte kesintisiz değişmekte olan bir dünyanın ortasında değişmeyen gerçekliklerin teyidi anlamında "kültür" kavramını (kullanım I) ihdas etmek suretiyle yaptık. Kısmen de, sistemin eşitsizliklerinin haklı gösterilmesi anlamında, kesintisiz değişim tarafından tehdit edilen bir dünyada onları değişmez tutma çabası anlamında "kültür" kavramını (kullanım II) ihdas etmek suretiyle.

Mesele, bunun nasıl yapıldığıdır. Çıkarların temelden

farklı olduğu aşikâr olduğuna göre, bu gibi "kültür" inşâları pek nötr değildir. Bu bakımdan, bizzat kültürün inşâsı bu tarihsel sistem içindeki karşıt çıkarların muharebe alanı, kilit ideolojik muharebe alanı olmaktadır.

Bana öyle geliyor ki tartışmanın esası birlik ve çeşitlilik, evrensellik ve özellik, insanlık ve ırk, dünya ve ulus, kişi ve insan arasında varsayılan çatışmaların manipüle edilme tarzları etrafında dönmektedir. Daha önce şunu ileri sürmüştüm: kapitalist dünya-ekonomi tarihinde ortaya çıkan başlıca iki ideolojik öğreti (yani, bir yanda evrenselcilik, diğer yanda ırkçılık ve cinsiyetçilik) biribirlerine karşıt değil, ortakyaşar bir çifttirler. Bunların "doğru dozaj"ının sistemin işleyişini mümkün kılmış olduğunu ileri sürmüştüm, kesintisiz bir ideolojik zigzag biçimini alan bir işleyiş.[4]

"Kültür" kavramının her iki kullanımında içkin olan kasıtlı karışıklıkların temelinde yatan işte bu zigzagdır. Jamaika'lı siyasi aydın Rex Nettleford'un 1983 yılında bir siyasi parti toplantısında (kendine Ulusal Halk Partisi adını veren bir parti) yaptığı konuşmasındaki bazı yorumları tahlil etmek suretiyle bu meseleleri izah etmek istiyorum. Konuşmanın kendisi, yeniden yayımlandığında, "Bir Ulus Kurmak, Bir Toplum Biçimlendirmek" başlığını taşıyordu. Nettleford, bir ulus kurmada, "gençlerimize incelemeye değer bir tarihleri olmadığını, sadece... fethetmeleri beklenilen bir gelecekleri olduğunu öğreten" kişilere karşı bir "tarih duygusu"nun önemini vurgulamak istiyordu. İşte Nettleford'un söyledikleri:

> "Siyah", Amerikaların tarihinde sadece deri anlamına gelmez. Kültür demektir o: köle olarak getirilen milyonlarca Batı Afrikalı ile efendi, göçmen veya sözleşmeli işçi olarak gelen milyonlarca Avrupalı arasındaki kapışmalardan örülen bir kültür. Jamaika ve Karaibler'de sahiden yerli bir hayatın cevheri, bütün dokusuyla, siyah çoğunluğun yeni çevre ile uzlaşmaya ve hayatta kalmaya yönelik ilk dönem çabalarının potasında dövülmüştür. Temel

ve esas türde bir mücadeleydi bu ve bu toplumun iktisadi, sosyal ve kültürel özelliklerindeki uygun yeri bugün esirgenmekte olan da bu mücadeledir. Ulusal özelliklerin *siyahlıktan arındırılmakta* olduğunu, resmi ve sözde-soylu çevrelerde halkımızın emeğinin ürünlerinin devamlı hor görüldüğünü hissediyorum ve "bir" kendileri için çoğunluk anlamına geliyor olabildiğinden "birçok" kelimesini vurgulamayı tercih edenlerin ulusal düsturumuza riyakârca sığınmakta olduklarını görüyorum. "Birçok kişiden oluşan bir halk" ifadesi "birçok kişiden oluşan bir" olmaktadır. Böylece ülkeyi çoğulcu ve bölünmüş tutmaktayız: marjinalleştirilmiş çoğunluk marjinal kalırken, (aralarında birçok "kızarmış ekmekağacı" bulunan) imtiyazlı bir azınlık ülkenin iktisadi, toplumsal ve kültürel iktidarına sahip bulunmaktadır.

Gerçek hakikat şu ki halkımız düşünmek istediğimizden daha iyidir: ırkçı olacak kadar halis (katkısız) olmadığımız gibi, ırk bilincine sahip olmayacak kadar aptal da değiliz. Ve aşırı hassasiyetlerin o nazik dengesi üzerinde bu nüfus kitlesinin müstesna inceliği bulunmaktadır. Sadece bizim liderlerimizi değil, dışarıdan bize yardım etmek istediklerini söyleyenleri de yanıltan bu inceliktir. Mücadele dolu yüzyıllardan çıkıp gelen halkımız biliyor ki "bugün muvafık olan sadece dış baskıdan kurtulma değil (kendi iptidai tarzımızla o işle uğraşabiliyoruz), bu ülkede insan kişiliğine yüksek değer veren sosyo-ekonomik ve siyasi çerçevelerin ihdas edilmesidir. Kişiliklerimiz, kişisel itibar ve statülerimiz hususunda çok hırslı ve biçimciyiz. Yakın geçmişteki belli bir rejimin politikalarını eleştirirken, yetmişli yıllarda "zengin ulusal kültürümüzün dar bir dinç siyah kültür kavramına uydurulmak üzere daraltıldığını" söyleyen bir zamanların nüfuzlu bir Jamaikalı özel sektör lideriyle hemfikir olacak, ulusumuzun içindeki veya dışındaki herhangi bir zümreye kuşkuyla bakarız. Sözü geçen lider, bunu büyük çoğunluğun çaresizce o "kültür"den olduğu bir ülkede söylüyordu. Çoğunluğun tahayyülünü ifade eden her şey bir "küçültme" ve "büzme"dir! Bu gibi inançlar berdevam ise ve özellikle de bunlar iktidar yapısındaki inançlar arasında bulunuyorsa, topluma biçim vermemiz veya bir ulus kurmamız muhtemel değildir; onun için bu forumdan bu meseleler üzerinde ciddiyetle düşünülmesini istirham ediyorum.[5]

Bu tahlilde bir kültür tanımının merkezde yer aldığına dikkat ediniz. Nettleford, ulus veya toplum dediği bir varlığı kurmak ve biçimlendirmek istiyor. Bu şüphesiz standart dil-

dir ve kültüre (kullanım I) atıfta bulunuyor gözükmektedir; galiba Jamaikalıların biribirlerine benzer olma tarzlarını öne çıkaran bir kullanımdır bu. Fakat gözlemlerine devamla, bu aynı Jamaika'nın "iktidar yapısında yer alanlar arasında bulunan" başkalarının da aynı şeyi yapmayı istediklerini iddia ettiklerini belirtmektedir.

Öyle görünüyor ki her iki grup "birçok kişiden oluşan bir halk" ulusal düsturunu karşıt anlamlara gelecek biçimde kullanıyorlar. Nettleford'un "imtiyazlı azınlık" dediği insanlar içte "çoğulculuğu" ve dışta birliği ("dış baskılara karşı özgür olmayı") vurguluyorlar. Nettleford bunun "marjinalleştirilmiş" ve "Jamaika içinde, insan kişiliğine yüksek değer veren sosyo-ekonomik ve siyasi çerçevelerin ihdasını" (tahminen, iktisadi ve toplumsal eşitlikte artışı) arayan "siyah çoğunluğu" tamamiyle gözardı etmekte olduğunu söylemektedir.

İmtiyazlı azınlık bunu nasıl yapmaktadır? "Toplumsal özelliklerin *siyahlıktan arındırılmasıyla",* ulusal düsturda riyakâr bir şekilde "birçok"u vurgulayarak, bir gerçeği öğretmemek suretiyle (Ne var ki, Jamaika tarihinin değil, Amerika'nın, dolayısıyla da dünya-sistem tarihinin bir gerçeğidir bu). Bu gerçek şudur: "milyonlarca Batı Afrikalı köle olarak getirilirken, milyonlarca Avrupalı efendi, göçmen veya sözleşmeli işçiler olarak gelmişlerdi." Bu iki grubun "Jamaika'da ve Karaibler'deki" tarihsel kapışmaları "hakikaten yerli bir hayat"ın "dokusu"nu işledi. "Siyah" sonuçta ortaya çıkan ve bir "küçülme" veya "büzülme" olmayan, "dinç" olan "kültür" için kullanılan terimdir.

Böylece, sonunda söylenmekte olan şudur: Jamaika'nın ulusal "kültürünün" (kullanım I) oluşturucusu olarak "siyahlık" iddiası, "marjinalleştirilmiş çoğunluğun", "imtiyazlı azınlığın" yüksek bir "kültürü" (kullanım II) temsil etme iddialarına karşı kendilerini korumayı umabilecekleri tarzdır. Bu

bakımdan dünya-sistem düzeyinde patrikülarist (özgücü) gibi gözüken şey ("siyahlık") evrenselci bir temanın ("insan kişiliğine yüksek değer verme") teyidi olarak iş görmektedir. Bu, diyor Nettleford, "ırkın bilincine varmak" fakat "ırkçı" olmamaktır; bu durum "duyarlılıkların titizce dengelenmesini" gerektirmektedir. Bana doğru gibi gelen bu karmaşık muhakemede, Jamaika ne kadar fazla "siyahlık" arz ederse, o kadar renk körlüğü (veya insanî değerler) sergilemiş olacaktır.

Evet, diye cevap verebilirsiniz, öyledir belki; fakat bu argüman nerede son bulmaktadır? Hangi noktada "ırk bilinci"nden "ırkçılığa" geçmiş oluyoruz? Çünkü, açıktır ki azınlık veya azınlıkları dışlayan (ulusal) "çoğunluğun" patrikülarist "kültür"ünün öne çıkarılmasının baskıcı olarak telakki edilebileceği birçok, birçok durumlar vardır dünyada. Bretonların Fransa'da, İsveçlilerin Finlandiya'da, Ainuların Japonya'da, Tamillerin Sri Lanka'da, Kürtlerin Türkiye'de, Macarların Romanya'da hiç "kültürel" hak iddiaları yok mudur?

Nettleford, bütün bu sonraki grupların "kültürel" bakımdan öne çıkmada meşru haklarının olduğunu kabul ediyor olabilir (böyle düşünüp düşünmediğini bilmiyorum), ancak gene de durumun Jamaika'da, tarihsel bakımdan farklı olduğunu ileri sürebilir. Çünkü esas itibariyle Jamaika'da tarihsel olarak "marjinalleştirilmiş" olan çoğunluktur, çeşitli "azınlıklar" değil. Ve, bu doğru olduğu müddetçe, zencilik veya herhangi bir benzer partikülarizm olumsuzun olumsuzlanmasına elverebilir, tıpkı Sartre'ın "Siyah Orpheus" da ileri sürdüğü gibi.[6]

Nettleford'dan yaptığımız alıntı, kapitalist dünya-ekonomide kültürel tartışma çilesinin ne denli dolaşık olduğunu, fakat aynı zamanda nasıl ısırganlarla kaplı olduğunu, dolayısıyla bu ideolojik muharebe meydanını anlamak ve değerlendirmek istiyorsak ne denli dikkatli olmamız gerektiğini göstermektedir.

IV

Kapitalist dünya-ekonominin altı çelişkisinden her birini ele almak, evrenselcilik ve ırkçılık-cinsiyetçilik ideo-lojilerinin bu çelişkilerin her birini denetim altına almaya nasıl yardımcı olduklarını ve dolayısıyla her iki ideolojinin niçin ortakyaşar bir çift olduklarını göstermek istiyorum.

(1) Kapitalist dünya-ekonomi bir dünya-sistem olduğundan ve bir zamandan beridir tüm yerküreyi kapsayacak kadar genişlemiş bir dünya-sistem olduğundan, evrenselciliğin bu olguyu nasıl yansıttığını görmek kolaydır; nitekim bu, ideologların en bariz açıklamalarından biri olmuştur. Bugün, teoride İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne dayanan, hem uluslararası hukukun hem de tüm insanlığın değerlerinin mevcudiyetini öne çıkaran bir Birleşmiş Milletler yapıları ağına sahibiz. Evrensel zaman ve mekân ölçülerimiz var. Evrensel yasalar üzerinde duran (onları ispat ve iddia eden) bir bilim topluluğumuz var. Bu sadece yirminci yüzyıla özgü bir olgu değil üstelik. Evrensel bilim ta onaltıncı yüzyılda, hatta çok daha önceleri ilan edilmekteydi. Grotius onyedinci yüzyılın ilk yarısında evrensel bir "deniz hukuku" hakkında eserler veriyordu. Vesaire.

Tabiî, aynı zamanda, bariz teritoryal sınırları ve ulusal yasaları, meclisleri, dilleri, pasaportları, bayrakları, paraları ve hepsinden önemlisi vatandaşları olan bir "hükümran devletler" ağı kurmuş olduk. Yerkürenin tüm kara alanı bugün sayıları yüzelliyi aşan böylesi birimlere tamamen ayrılmış bulunmaktadır.

Bu yüzelli küsur hükümran devleti mütalaa edebilmemizin iki yolu vardır. Bunları, varlık sebepleri evrensel kuralların geçerliliğini sınırlamak olan çok güçlü kurumlar olarak görebiliriz. Hükümranlık (egemenlik) teoride, yerli (ve anayasal bakımdan uygun) otoritelerin ülke sınırları dahilinde yapmayı kararlaştırdıkları şeyleri yapma hakkı de-

mektir. Ancak, tabiatıyla bu yüzelli küsur birim, diyelim 1450 yılında, dünyada mevcut olan (müphem bir terim kullanırsak) siyasi otoritelerin sayısında muazzam bir azalmadır aynı zamanda. Bu yüzelli küsur birimden hemen hemen herbiri 1450'de birden fazla siyasi otorite kapsayan bir alandan oluşmaktadır. Bu bakımdan bu hükümran devletlerin çoğu, önceleri ayrı varlıklar olan bu birimlerin bu "bir araya geliş"ini tarihsel olarak nasıl ele alabilecekleri meselesiyle yüzyüze bulunmaktadırlar. İstisnasız bunların hepsi sözkonusu meseleyi vatandaşlık ilkesine göre çözmektedirler: bugün umumiyetle o devlette doğan bütün kişilerin (ve belirli başka kişilerin) vatandaş olduklarını ve bütün bu vatandaşların eşit haklara sahip olduklarını ileri süren bir ülke. (Bir devlet olarak bu vatandaşlık teorisinin meşruiyetini kabul etmeyi reddeden en meşum istisna olan Güney Afrika bu sebeple dünya çapında bir skandal sayılmaktadır.) Böylece, her devlet vatandaş eşitliğinin evrenselleştiğini ilan etmekte ve hemen hemen tüm devletler bu ilkeyi bir çeşit evrensel ahlâk yasası olarak kabul etmektedirler.

Eğer dilersek, hem cihanşümul ölçekte hem de devletlerarası sistemi oluşturan hükümran devletlerin her birinde evrenselcilik ilkesinin ikiyüzlü olduğunu ileri sürebilir, iddia ve ispat edebiliriz. Ancak, gerçekte devletlerarası sistemde bir devletler hiyerarşisi ve her bir hükümran devlette de bir vatandaşlar hiyerarşisi olduğu içindir ki evrenselcilik ideolojisi bir şey ifade etmektedir. Bir yandan bir hafifletici ve bir aldatmaca, diğer yandansa zayıfların güçlülere karşı kullanabilecekleri ve kullandıkları siyasi bir karşı-ağırlık olarak işe yaramaktadır.

Fakat bir ideoloji sıfatıyla ırkçılık-cinsiyetçilik de, bir tek iş bölümü ihtiva eden bir devletlerarası sistemde hükümran devletler meydana getirmede sözkonusu olan çelişkiyi denetim altına almada aynı ölçüde işe yaramaktadır. Zira

ırkçılık-cinsiyetçilik gerçek eşitsizlikleri, yani bir bütün olarak hem dünya-sistem dahilindeki hem de her bir hükümran devletteki (sürekli değişme halinde olsa bile) her zaman mevcut hiyerarşileri meşrulaştıran şeyin ta kendisidir. Bu dünya-sistemin tarihi esnasında derisi renkli insanların resmi sömürgeleşmeye olduğu kadar köle olarak çalıştırılmaya tabî kılındıklarını biliyoruz. Halkların hareketleriyle alakalı birçok resmi ayırımcıların mevcut olduğunu biliyoruz. Ve bu olguların, bazan sözde-bilime dayanan (dolayısıyla evrenselcilik ideolojisine riayet eden), bazan önyargıların daniskasına dayanan ırkçı teorilerle haklılaştırıldıklarını biliyoruz. (Bu saçma önyargılara bir örnek: yirminci yüzyılın başlarında dünyanın "Beyaz" bölgelerinde çok yaygın bir "Sarı Tehlike" dedikodusu egemendi.)

Devlet kademesinde, dahili siyasi, iktisadi ve sosyal hiyerarşinin ırkçılıkla haklılaştırılma olgusu o kadar aşina bir şeydir ki nadiren dile getirilir. Sadece iki şeye işaret etmek istiyorum. Dahili hiyerarşilerin derilerin rengine dayandırılamaz olduğu yerlerde, her zaman için başka partikülarist kıstaslara dayandırılabilir; mesela, Kuzey İrlanda'da olduğu gibi. İkincisi, herşeyde —münferit olarak bütün devletlerde ve bir bütün olarak devletlerarası sistemde— ırkçı ideoloji aynı biçimi almaktadır. Bir grubun başka bir gruptan genetik veya "kültürel" bakımdan (kullanım II) aşağı olduğu ileri sürülür: öyle ki aşağı olduğu söylenen grubun üstün olduğu varsayılan grup kadar iyi bir şekilde görev ifa etmesi beklenemez. Bunun ya ebediyyen veya gelecekte çok uzun bir zaman için geçerli olduğu söylenmektedir (evrenselci öğretiye diğer bir riayet olarak, çok uzun bir eğitim sürecine bağlanmaktadır).

Böylece ırkçılık, malum olduğu üzere, bu hiyerarşileri haklılaştırmak için kullanılmaktadır. Peki ya cinsiyetçilik? Evet, cinsiyetçilik de; ve iki yolla. Birincisi, şayet ırkçı termi-

nolojiyi incelersek, düzenli biçimde cinsiyetçi lisana büründüğünü görürüz. Üstün "ırk" daha maskülin (erkek), aşağı ırk daha feminin (dişi) telakki edilmektedir. Cinsiyetçilik sanki ırkçılıktan bile daha derinlere kök salmıştır. Salt ırkçı bir ideoloji zaman zaman insanları ikna hususunda başarısızlığa uğrayabilirken, ideologlar imalı cinsiyetçi fikirler ilave etmek suretiyle perçinleyici delillerini bulabilirler. Böylelikle hakim grubun daha rasyonel, daha disiplinli, daha çok çalışkan, daha nefsine hakim, daha bağımsız; tahakküm altındaki grubun ise daha duygusal, arzularına daha düşkün, daha tembel, daha sanatsal, daha bağımlı olduğuna dair iddialar duyarız. Tabiî bu, cinsiyetçi ideolojinin erkekleri kadınlardan ayırmakta olduğunu ileri sürdüğü aynı vasıflar kümesidir.

Cinsiyetçiliğin ırkçılıkla birleşip katlandığı ikinci bir yol vardır. Arzularına daha düşkün olduğu söylendiğinden, mahkum ırksal grubun cinsel yönden daha mütecaviz (ve ayrıca daha cinsellik taraftarı) olduğu düşünülmektedir. Bu bakımdan mahkûm grubun erkekleri, hakim grubun kadınları için bir tehlikeyi simgelemektedirler; bu ikinci grubun kadınları, erkek olmamakla beraber, mahkum grubun erkeklerinden bir bakıma daha "nefislerine hakim"dirler. Fakat nihayet kadın olduklarından, fiziksel bakımdan daha zayıf oldukları için, hakim grubun erkeklerinin aktif fiziksel korumasına muhtaçtırlar.

Ayrıca, bu cinsiyetçi argümanı ters çevirebilir ve gene de dünyadaki hiyerarşileri haklı gösterebiliriz. Son zamanlardaki siyasi gelişmelerin sonucu olarak, kadınlar Batı ülkelerinde çeşitli türlerde yeni haklar elde ettiler ya, bazı Üçüncü Dünya ülkelerinde, diyelim İslâmiyetin güçlü olduğu ülkelerde, henüz siyasi bakımdan aynı ölçüde ilerlememiş oldukları gerçeği ırkçı ideolojinin bir kez daha haklılaştırılması haline gelmektedir. Müslümanların Batılı (veya Yahudi-Hristiyan)

dünyada kabul edildiği söylenen aynı evrensel kadın-erkek ilişkisi ilkelerini tanımaya kültürel bakımdan ehil olmadıkları ileri sürülmekte, bundan da daha birçok şeye ehil olmadıkları sonucu çıkarılmaktadır.

(2) İlk elde esas olarak Avrupa'da meskûn olup yerkürenin diğer bölgelerini de kendine eklemleyen kapitalist bir dünya-ekonominin tarihsel genişlemesinin modernleşmeye karşı Batılılaşma çelişkisini ortaya çıkardığını belirtmiştik. Bu ikileme çözüm bulmanın basit yolu bu ikisinin özdeş olduklarını ileri sürmek oldu. Asya veya Afrika "Batılılaştığı" kadarıyla, "modernleşmekte"dir. Demem o ki, en basit çözüm Batı kültürünün gerçekte evrensel kültür olduğunu iddia etmekti. İster Hristiyan dinine davet biçimini, ister Fransa'nın sömürgeci imparatorluğunun ünlü "medenileştirme misyonu" biçimini alsın, ideoloji uzun zaman bu basit düzeyde kaldı.

Tabiatıyla bu, bazan biraz daha incelikli bir iddia biçimine giriyordu: tüm dünya medeniyetleri içinde her nasılsa sadece Batı medeniyeti modernlik-öncesi bir biçimden modernliğe evrilme yeteneğine sahipti. Bir anlamda, bir disiplin olarak Oryantalizmin açıkça ima ettiği şeydir bu. Partikülarizmin meşrulaştırılması kisvesi altında (mesela, İslâm, Hind veya Çin bir Batılının ancak uzun, zor ve sempatik incelemelerden sonra değerini anlayabileceği karmaşık, yüksek kültürleri temsil ediyorlardı), Oryantalistler aynı zamanda bu yüksek Doğu kültürlerinin tarihsel bakımdan donmuş olduklarını, gelişme imkânlarının olmadığını, ancak dışarıdan "imha edilebileceklerini" telkin ediyorlardı. Antropolojik teorinin çeşitli versiyonları —bozulmamış, temas-öncesi kültürlerin araştırılması, fakat ayrıca yapısalcı antropolojinin soğuk ve sıcak kültürler arasındaki evrensel ayırımı da— aynı sonuçlara ulaşıyordu. Batı, modernliğin içinde doğmuştu; diğerleri böyle olmamıştı. O halde, kaçınılmaz

olarak, "modern" olmak isteyen bir şekilde kültürel yönden "Batılı" olmak zorundaydı. Batı dinlerini değilse bile, Batı dillerini benimsemek zorundaydı. Ve Batı dillerini de değilse bile, en azından Batı teknolojisini kabullenmek zorundaydı: bilimin evrensel ilkelerine dayandığı söylenen teknoloji.

Ancak evrenselci ideologlar Batılılaşma veya "asimilasyon"un erdemlerini vazediyorken, aynı zamanda kendileri (veya başkaları) farklılığın ebedi varlığını ve faziletini dile getiriyorlardı. Bu bakımdan kültürel çokluğun evrenselci mesajı çeşitli grupları kendi ayrı "kültürleri" içinde eğitmenin ve böylece onları bir tek ekonomi içindeki değişik görevleri için hazırlamanın haklılaştırılmasına yarayabiliyordu. Bunun aşırı uçtaki ve açık biçimde teorileştirilmiş versiyonu *apartheid*'dır. Fakat, belki daha az tutarlı bir biçimde ifade edilmiş daha az şiddetteki versiyonları sistem içinde yaygın olagelmiştir.

Bundan başka, ırkçılık veya cinsiyetçilik, açık ve kaba ırkçı ve cinsiyetçi temalar ihtiva eden yerli ideolojik konumları (geleneğin ihyası deniyor buna) meşrulaştırma biçimini alabilen bir 'Batılılaşmayı red' marifetiyle de haklı gösterilebilir. Bu noktada, karşımıza cihanşümul hiyerarşinin yenilenmiş bir haklılaştırılması çıkmaktadır. İran'a bir parya ulus muamelesi yapmak bu durumda meşru olmaktadır: sadece İran uluslararası alanda "terörist" taktikler kullanmakta olduğu için değil, İranlı kadınların çarşaf giymeleri gerektiği için.

(3) İşçileri düşük ücretle fazla çalıştırma meselesi, tabiatıyla zor bir meseledir. Kişinin kendi çıkarına ters düşmektedir. O halde mesele dünya sermayesine bu çelişik hedefine ulaşmada yardımcı olabilecek ideolojik bir saikin olup olamayacağıdır. Evrenselciliğin ve ırkçılık-cinsiyetçiliğin bu amaca hangi şekillerde hizmet edebileceklerini görelim şimdi.

Çalışma ahlâkının, modernliğin belirleyici bir vasfı olarak vazedildiği kadarıyla, evrenselcilik çok çalışma için bir motivasyon haline gelebilir. Verimli olanlar, kendilerini işlerine adayanlar, evrensel nitelikte bir değeri temsil ederler ve herkese sosyal bakımdan faydalı oldukları söylenir. Bu sadece bireysel düzeyde değil, kollektif düzeyde de doğrudur. Bu bakımdan dünya-sistem hiyerarşisinde alt sıralarda bulunan devletlere, devletler hiyerarşisinde alt sıralarda yer alan gruplara, evrensel sosyal özelliklere (ethos) katılmak suretiyle aşağı statü engelini aşmaları tenbih edilmektedir. Pazarda "rekabetçi" olmak suretiyle, bireyler ve gruplar başkalarının önceden sahip oldukları şeyleri elde edebilir ve böylelikle günün birinde eşitliğe ulaşabilirler. O zamana kadar, eşitsizlik kaçınılmaz olmaktadır.

Böylece, evrensel çalışma ahlâkı bütün mevcut eşitsizlikleri haklılaştırmaktadır, çünkü bu eşitsizliklerin kökenlerinin izahı değişik grupların bu motivasyonu tarihsel bakımdan eşit olmayan ölçülerde benimsemiş olmalarındadır. Diğer devletlerden daha iyi durumda olan devletler, diğer gruplardan daha iyi durumda olan gruplar bu üstünlüğü daha önce evrensel çalışma ahlâkına daha güçlü ve daha kalıcı bir bağlılık sayesinde başarmışlardır. Tersine, daha kötü durumda olan, dolayısıyla kendilerine daha az ödeme yapılanlar ise, layık oldukları için bu konumdadırlar. Eşitsiz gelirlerin varlığı böylelikle ırkçılık-cinsiyetçiliğin bir örneği değil, aksine verimliliği ödüllendirmenin evrensel ölçüsü haline gelmektedir. Daha az zengin olanlar, az kazandıkları için daha aza sahip olmuş insanlardır.

Irkçılık ve cinsiyetçilik bu evrenselleştirici teoremi çok iyi tamamlamaktadırlar. Kurumsallaştırıldıkları zaman, ırkçılık ve cinsiyetçilik düşük grup statüsü ile düşük gelir arasında yüksek bir karşılıklı ilişki meydana getirmektedirler. Böylece, ölçeğin alt ucunda yer alanlar kültürel kıstaslar

(kültür, kullanım II) diye adlandırılabilecek şeyle kolaylıkla bir tutulabilirler. Kültür (kullanım II) şimdi sebebin açıklaması olmaktadır. Siyahlara ve kadınlara az ödenmektedir, çünkü daha az çalışmakta, daha az liyakat göstermektedirler. Niçin az çalışmaktadırlar? Çünkü, biyolojilerinde değilse bile, en azından "kültür"lerinde onlara evrensel çalışma ahlâkıyla çatışan değerler öğreten birşeyler vardır.

Ayrıca, tahakküm altındaki grupları kendi baskıları içinde kaydedebiliriz. Kendi ayrı oluşlarını, eşitsiz statüye karşı bir siyasi hareketlenme tarzı olan "kültürel" gruplar halinde geliştirdikleri kadarıyla, kendi üyelerini onları hükmedilen gruplardan ayıran kültürel ifadeler içine, dolayısıyla onlara ırkçı ve cinsiyetçi teoriler tarafından atfedilen değerlerin en azından bazılarının içine sokup sosyalleştirmektedirler. Ve görünüşte bir paradoks olarak, bunu bütün kültürel ifadelerin eşit geçerliliği yolundaki evensel ilkeye dayanarak yapmaktadırlar.

(4) Merkezî evrenselleştirici bir tema olarak modernlik yeniliğe, değişmeye, ilerlemeye öncelik vermektedir. Çağlar boyunca, siyasi sistemlerin meşruiyeti bunun tam aksi olan ilkeden, eskilik, süreklilik ve gelenek ilkesinden çıkarılmıştı. Modern dönemden önceki meşrulaştırma tarzlarında, artık mevcut olmayan bir basitlik vardı. Kapitalist dünya-ekonominin gerçeklikleri içinde siyasi meşruiyet çok daha muğlak bir hedeftir, fakat gene de devletler tabiatıyla daima onu elde etme peşindedirler. Bir dereceye kadar meşruiyet bütün rejimlerin istikrarında önemli bir unsurdur.

İşte burada kültür (kullanım I) bize çok yardımcı olabilir. Çünkü, gerçek gücün normalde meşruiyetin sınırlarını tayin ettiği monarşik-aristokratik sistemlerin kişileştirilmiş meşruiyetlerinin yokluğunda, kollektif bir ruha sahip kurmaca bir topluluk, kökleri evrensel zaman içinde atılmış hayali bir "ulus" olağanüstü bir ikamedir. Kapitalist dünya-

ekonomi tarihinde pek az hükümet (ulusal) beraberliğin temini için yurtseverliğin gücünü keşfetmede beceriksiz olmuştur. Ve yurtseverlik çoğu kez ırkçılığa (aşırı ulusçu şovenizm, vatandaş olanın yabancıya veya göçmene muhalefeti) ve cinsiyetçiliğe (erkeklerin varsayımsal savaşçı tabiatı) dönüştürülmüş veya onlar tarafından güçlendirilmiştir.

Fakat ulusların düzenli biçimde yükselip çöktükleri kapitalist dünya-ekonominin gerçek dünyasında, çok çeşitli bir yurtseverlikler kümesi —özellikle çevrimsel değişmelerden zarar görenler için— izah namına pek bir şey sunmamaktadır. O zaman burada meşruiyet uygun siyasi ve sosyal değişmenin evrenselleştirici ilkelerine müracaatla yeniden sağlanabilir: bu değişim, devlet yapısındaki bir değişme (bir "devrim") marifetiyle (ilk defa olarak veya yeniden) ulusal gelişmeyi mümkün kılar. Böylelikle, kültüre (kullanım II) müracaat etmek suretiyle, ulusun gelişmiş unsurları devleti evrensel ilerleme çizgisine yerleştirebilirler.

Pek tabiî, bu gibi "devrimler" devletin dünya-sistem hiyerarşisindeki konumunu önemli şekilde dönüştürmeye çalışmak suretiyle meşruiyeti yeniden sağlamaya (veya yaratmaya) yaramaktadırlar. Bunda başarılı olamayınca, devrim kendisi hakkında kendi öz geleneğini yaratabilir ve bu kendi kendini takdiri devletin belki gözden geçirilmiş fakat gene de kurmaca tarihiyle bağlantılı kılabilir. Böylece, şayet kültür (kullanım II) etkisiz ise veya etkisiz hâle gelirse, kültüre (kullanım I) geri dönebilirsiniz.

(5) Kapitalist dünya-ekonomi sadece eşitsiz ödül dağılımına sahip olmakla kalmamaktadır. Tarihsel zaman boyunca giderek kutuplaşan bir ödüllendirmenin odağıdır o. Ancak, burada bir bütün olarak dünya-ekonomi kademesindeki durum ile devletlerarası sistemi meydana getiren ayrı hükümran devletler kademesi arasında bir bakışımsızlık (simetrisizlik) vardır. Dünya-sistem kademesinde, hiyerarşinin

en üstündeki devletlerle en altındaki devletler arasındaki gelir farkının büyüdüğü (ve zaman içinde dikkate şayan ölçüde büyümüş olduğu) aşikâr gözüküyorken, buradan her bir devlet yapısının içinde de durumun böyle olduğu sonucu zorunlu olarak çıkmaz. Bununla beraber, dünya-ekonominin ahlâki haklılaştırmalarından birinin, düşük ücret düzeyinde çok çalışmayı haklı göstermek için kullanılan ve bir önceki bölümde tartıştığımız mazeretin şu olduğu da bir vakıadır: ödüllendirmedeki eşitsizlikler zaman içinde azalagelmiştir, mevcut bu gibi eşitsizlikler daha müreffeh, daha eşitlikçi bir geleceğe giden yol üstündeki geçiş dönemine ait geçici olgulardır.

Burada, bir kez daha, resmi ideolojiyle ampirik gerçeklik arasında bariz bir uyuşmazlık görüyoruz. Bu nasıl denetim altında tutulabildi? Birinci savunma biçimi her zaman için inkâr oldu. Yükselmekte olan hayat standardı bu dünya-sistemin merkezî bir miti olageldi. Hem aritmetik el çabukluğuna hem de birbirlerinin eşi olan evrenselcilik ve ırkçılık-cinsiyetçilik ideolojilerine müracaatla bu mit sürdürülegeldi.

Aritmetik el çabukluğu oldukça basittir. Dünya kademesinde, her şeyden önce paydadan değil de paydan söz etmek ve eğrinin dağıtımını gözardı etmekten oluşmaktadır. Dünyanın genişlemiş üretim hacminden veya üretilen toplam değerden dem vurup da, bunu dünya nüfusuna bölmediğimiz zaman, paydan söz etmiş oluyoruz. Yahut bazı çizgisel yönelimleri gözlemleyerek hayatın niteliğini tahlil ediyor, fakat başka yönelimleri hesaba katmıyoruz. Böylece ölme yaşını veya seyahat etme hızını ölçüyor, fakat yılda veya ömür boyunca ortalama çalışma saatlerini yahut çevre şartlarını ölçmeye gelince yan çiziyoruz.

Ne var ki gerçek el çabukluğu küresel ölçümlerle değil de, çifte yanıltma içeren ulusal ölçümlerle uğraşmaktır. Her şeyden önce, eşitsiz ve kutuplara ayırıcı bir dünya-sistemde,

coğrafi saçılım vardır. Bu bakımdan, diyelim kişi başına GSMH ile ölçülen gerçek gelirin bazı ülkelerde ve sistemin bütününde azalırken, bazı ülkelerde yükselmesi tamamen mümkündür. Fakat bu yükselişin meydana geldiği ülkeler aynı zamanda en geniş şekilde incelenen, gözlem ve ölçüm yapılan ülkeler oldukları için, ne kadar kolay fakat yanlış genellemelerin kök saldığını kolayca anlayabiliriz. Ayrıca, bu gibi çekirdek ülkelerin daha güvenilir istatistiklerine rağmen, bunların nüfusun (çoğu zaman yasal olmayan yollarla meskûn durumda bulunan) vatandaş-olmayan kesimini yeterince ölçmedikleri şüpheden uzak bir vakadır. Ve bu en yoksul kesim olduğundan, tarafgirlik ortadadır.

Bununla beraber, gerçekliğin yanlış algılanması savunmanın sadece bir ilk hattıdır ve sürdürülmesi giderek zorlaşan bir hattır. Bunun için, son elli yıl içinde, kutuplaşmayı meşrulaştırmakta olan bir dünya çapında "gelişmecilik" şeması kuruldu ve propaganda edildi. Buraya kadar, ideolojik haklılaştırmanın ne kadar tekrarcı olduğunu anlamış olacaksınız. Her şeyden önce, ortada evrenselci bir tema var. Bütün devletler gelişebilir; bütün devletler gelişecektir. Ardından ırkçı temalar geliyor. Şayet bazı devletler diğerlerinden daha önce ve daha hızlı gelişmişse, bu başka birşey yapmış, farklı bir tarzda davranmış oldukları içindir. Daha bireyci veya daha girişimci veya daha akılcı veya bir şekilde daha "modern" olmuşlardır. Şayet öbür devletler daha yavaş gelişmişseler, kültürlerinde (devlet kademesinde kullanım I, dünya kademesinde kullanım II) onları diğer devletler kadar "modern" olmaktan alıkoyan veya şu ana kadar alıkoymuş olan birşeyler olduğu içindir.

O zaman ideolojik açıklama tahterevallisi hayali geleceğe doğru ilerler. Bütün devletler gelişebildiklerine göre, azgelişmiş nasıl gelişebilir? Bir şekilde şu anda gelişmiş bulunanları taklit etmek, yani, daha ileri olanların yardımıyla,

modern dünyanın evrensel kültürünü (günümüzün yüksek kültürü, kullanım II) benimsemek suretiyle. Şayet, bu yardıma rağmen, hiç veya pek az ilerleme kaydediyorlarsa, evrensel "modern" değerleri reddetme hususunda "ırkçı" olmaları yüzündendir; bu durum ayrıca "ileri" devletlerin onları tahkir etmelerini veya onlara tepeden bakmalarını haklılaştırmaktadır. "İleri" bir devlette, "gerikalmışlığı" "modern" olmayı isteyerek reddetme dışında bir yolla kavramaya yönelik herhangi bir girişim Üçüncü Dünyacılık veya bilakis ırkçılık yahut akıldışıcılık olarak etiketlenmektedir. "Suçu kurbana yüklediği" ve böylece gerçekliği inkâr ettiği için, katı bir haklılaştırma sistemidir bu.

(6) Son olarak, sınırsızlık ve organik ölüm çelişkisine dönelim. Sınırsız genişleme yolundaki herhangi bir teori bir kumarbaz cennetidir. Gerçek dünyada, mümkün değildir bu. Ayrıca teori bir dünya-sistem olarak kapitalist dünya-ekonominin varoluşsal gerçekliğiyle uyumlu göründüğü sınırlı ölçü içinde, ayrı ayrı devletlerin gerçeklikleriyle uyum içinde değildir. En güçlü ve en zengin devletler bile, *özellikle* en güçlü ve en zengin olanları, yükselmiş ve çökmüşlerdir. Bizler şu anda, ta yakın zamanlara kadar hâlâ dünya-sistemin hegemonik gücü olan Amerika Birleşik Devletleri'nin uzun-vadeli nispi çöküşünün başlangıçlarını yaşamaktayız.

Bu bakımdan bir bütün olarak dünya-sistem kendi nihai ölümü meselesiyle ve süregitmekte olan sistem içindeyse, güçlü devletler kendilerinin göreli çöküşleri meselesiyle uğraşmak zorundadırlar. İki mesele birbirinden oldukça farklıdır, ancak boyuna birleştirilmekte ve birbirine karıştırılmaktadırlar. Ölüm veya çöküşle uğraşmanın temel olarak iki yolu vardır: onları inkâr etmek veya değişime hoşgeldin demek.

Bir defa daha, hem evrenselcilik hem de ırkçılık-cinsiyetçilik yararlı muhafazakâr ideolojiler olarak karşımıza çı-

kıyorlar. Her şeyden önce, ırkçılık-cinsiyetçilik inkârı sürdürmeye yaramaktadır. Ölüm veya çöküş olsa olsa bir anlık zayıf liderliğin sebep olduğu geçici bir yanılsamadır, çünkü, egemen kültürün (kullanım II) kudret veya üstünlüğü hesaba katıldığında, tanım gereği böyle bir şeyin meydana gelemeyeceği söylenmektedir. Veya, şayet gerçekten meydana geliyorsa, bir dünya kültürü (kullanım I) yaratma beyhude ümidiyle kültürün (kullanım II) yerini yanıltıcı bir dünya hümanizmine terketmesi yüzündendir. Bu bakımdan, gerçekten de meydana geliyor olabileceği şimdi kabul edilen ölüm veya çöküşün, kültür (kullanım II) üzerinde yetersizce durulmasından ve böylece "aşağı" ırk gruplarına veya "kadınlara" siyasi haklar tanınmasından kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Bu ideoloji versiyonunda, ölüm veya çöküş geri döndürülebilir, fakat ancak daha açık bir ırkçılık-cinsiyetçiliğe geri dönmek suretiyle. Genel olarak söylersek, bu yirminci yüzyıl boyunca bugün aşırı veya neo-faşist sağ dediğimiz kesimin teması olmuştur.

Fakat bu inkâr uygulamasının evrenselleştirici bir versiyonu da vardır. Ölüm veya çöküşe yol açan veya birinci derecede yol açan şey artan bir siyasî eşitçilik değil, ondan çok daha fazla olarak artan bir entellektüel eşitçiliktir. Bilimle uğraşan seçkinlerin üstünlüğünün ve onların (bu üstünlüğe dayanan) kamu politikalarını dikte etme haklarının reddi, evrensel kültürün (kullanım I) ve onun evrensel kültür-taşıyıcılarının (kullanım II) anti-rasyonalist ve kural dışı bir şekilde reddedilmesinin sonucudur. Teknokratik seçkinlerin halk tarafından denetlenmesi talepleri "uzun bıçaklar gecesine", modernlik-öncesi "ilkelciliğe" dönüş çağrısıdır. Bugün yeni-muhafazakârlık denen şeyin özü budur.

Ancak şayet bu ideolojilerin alenen "muhafazakâr" versiyonları işi kıvırmada yetersiz iseler, "ilerici" versiyonlar meydana sürülebilir. "Geçiş"i, gerçekte sistemi muhafaza

edecek tarzlar içinde "hoş karşılamak" fazla zor değildir. Evrenselleştirici bir tarz var: ilerici (veya müterakki) geçişin kaçınılmaz sayıldığı bir tarz. Bu bir yandan geçişi, geçişin eşit ölçüde kaçınılmaz "önşartları" gerçekleşinceye kadar ertelemeye yol açabilir. Diğer yandansa, gerçekliği şartların kötüleşmesi olan aradönem önlemlerine götürebilir; bu önlemlerin gerekçesi, şartların kötüleşmesinin önşartların gerçekleşmesini "hızlandırmakta olduğu"dur. Böyle birçok hareketlere tanık olduk.

Son olarak, geçişin "hoş karşılanması" ırkçı bir biçim içinde aynı muhafazakâr etkiyi doğurabilir. Sadece bugünkü "ileri" grupların gelecek varsayımsal "ilerleme"nin öncüleri olabilecekleri hususunda ısrarlı olunabilir. Bu bakımdan, ancak halihazırda-gerçekleşmiş kültür (kullanım II) temel alınarak yeni bir dünyaya geçiş gerçekleştirilecektir. "Geçiş" sürecinde, "gerikalmış" bölgeler "ileri" bölgelere bir şekilde bağlı olmalı, onlara hizmet etmelidirler.

V

O halde birbirinin eşi olan evrenselcilik ve ırkçılık-cinsiyetçilik ideolojileri, gayelerinde dünya-sistemin çelişik gerginliklerinin denetim altına alındığı çok güçlü araçlar olmuşlardır. Fakat hiç şüphesiz, birazcık farklı bir şekildeki kisveleri (ilerleme teorisi ve baskı altındaki grupların vicdan sahibi kılınması) altında bunlar aynı zamanda değişim ve dönüşüm ideolojleri olarak da iş gördüler. Bu durum, bu ideolojilerin mevcut sistemin varsayımsal muhalifleri (sistemkarşıtı hareketler) tarafından olağanüstü derecede karışık biçimlerde kullanılmalarına yol açtı. Şimdi ideolojik bir muharebe alanı olarak kültürün bu son veçhesine eğilmek istiyorum.

Sistemkarşıtı hareket, sistemi dönüştürecek bir harekettir. Sistemkarşıtı hareket aynı zamanda sistemin bir ürünüdür. Böyle bir hareket nasıl bir kültüre vücut vermektedir?

Kültür (kullanım I) bakımından, sistemkarşıtı hareketlerin muhtemelen kapitalist dünya-ekonomininkinden başka herhangi bir kültüre nasıl vücut verebilmiş olduğunu anlamak zordur. Bu hareketlerin nasıl evrenselcilik ve ırkçılık-cinsiyetçilik eş ideolojileri tarafından döllenmeyebildiklerini ve onları ifade etmeyebildiklerini anlamak zordur.

Ne var ki kültür (kullanım II) bakımından, yeni bir kültür yaratmış olduklarını iddia ettiler: müstakbel dünyanın kültürü (kullanım I) olmaya yargılı bir kültür. Bu yeni kültürü teorik yönden detaylandırmaya çalıştılar. Güya üyelerini ve kendilerine sempati duyanları bu yeni kültüre alıştırmak için tasarlanmış kurumlar ihdas ettiler. Fakat, tabii ki, neyin müstakbel (bir) kültür olacağını bilmek pek o kadar kolay değildir. Ütopyalarımızı şimdi ne biliyorsak ona göre tasarlarız. Savunduğumuz şeylerin yeniliğini abartırız. Son noktada ve olsa olsa bize bir hayal imkânı veren mevcut gerçekliğimizin mahpusları şeklinde hareket ederiz.

Bu hiç de önemsiz bir şey değil. Fakat muhakkak ki uygun davranış için emin bir rehber de değil. Yüzelli küsur yıllık küresel faaliyetlerini göz önüne aldığımızda, sistemkarşıtı hareketlerin esasen yapmış oldukları şey, liberal rüyanın en müfrit tenkitçileri olduklarını idia ederken, kendilerini o rüyanın icracıları haline getirmiş olmalarıdır. Bu rahat bir konum olmamıştır. Kapitalist dünya-ekonomideki başlıca bilinçli ideolojik *Weltanschauung*'un eseri olan liberal rüya, evrenselciliğin ırkçılık ve cinsiyetçiliğe galebe çalacağı idi. Bu iki stratejik işlemsel zorunluluğa çevrilmiştir: ekonomide "bilim"in yaygınlaşması ve siyasi alanda "asimilasyon"un yaygınlaşması.

Sistemkarşıtı hareketlerin bilimi putlaştırmaları —mesela, Marx'ın kendi fikirlerini "bilimsel sosyalizm" diye adlandırması— Aydınlanma fikirlerinin dünya-sistemde 1789 sonrası zaferlerinin doğal bir ifadesiydi. Bilim gelecek-yönlü

idi; topyekün hakikatı beşeri yeteneklerin mükemmelliği vasıtasıyla arıyordu; derin biçimde iyimserdi. Tutkularının sınırsızlığı, bu tür bilimin (kendi) dünya-sistemine olan derin eğiliminin bir uyarı sinyali olarak iş görmüş olabilir. Ancak sistemkarşıtı düşünürler bu eğilimi yokolmaya mahkûm geçici bir yanlış adım, ayakta kalan bir akıldışılık olarak yorumladılar.

Sistemkarşıtı hareketlerin anlayışına göre, mesele ortada fazlaca değil çok az bilim olmasıydı. Bilime yeterli toplumsal yatırım hâlâ eksikti. Bilim iktisadi hayatın bütün köşelerine nüfuz etmemişti henüz. Bilimin uzak kaldığı dünya bölgeleri hâlâ mevcuttu. Sonuçları yetersizce uygulanıyordu. Devrim —ister toplumsal, ister ulusal, ister ikisi birden— evrensel hakikatlarını bulmak ve uygulamak için bilim adamlarını sonunda serbest bırakacaktı.

Siyasi alanda, temel meselenin dışlama olduğu yorumu yapılıyordu. Devletler azınlıkların uşaklarıydı; bütün toplumun, bütün insanlığın aleti haline getirilmeliydiler. Mülksüzler dışlanıyorlardı. Dahil edilmeliydiler! Azınlıklar dışlanıyorlardı. Dahil edilmeliydiler! Herkes eşit olmalıydı. Egemen tabakalar diğerlerinden çok şeye sahiptiler. Sahip olunan eşya eşitlenmeliydi! Fakat şayet egemenlerle (hakimlerle) mahkumları, eşitliyor idiysek, peki niçin azınlıklarla çoğunlukları, kadınlarla erkekleri de eşitlememeliydik? Eşit duruma getirmek uygulamada zayıfı güçlünün modeline asimile etmek demekti. Bu model muhtemelen Herkes (Everyman) gibi gözüküyordu: basit fakat yeterli araçlara sahip, çok çalışkan, ahlâken dosdoğru ve ailesine (dostlara, büyük cemaate) bağlı adam.

Benim liberal rüyaya nail olmak dediğim bu bilim ve asimilasyon arayışı, ondokuzuncu yüzyılın ortalarındaki zuhurlarından en azından İkinci Dünya Savaşı'na kadar, dünyanın sistemkarşıtı hareketlerinin şuurlarına ve pratik ey-

lemlerine derinden yerleştirilmiş bulunuyordu. O zamandan ve özellikle de 1968'in dünya kültür devriminden bu yana, bu hareketler veya en azından onlardan bazıları toplumsal hedefler olarak "bilim" ve "asimilasyon"un fayda ve makuliyetine dair şüpheler izhar etmeye başlamışlardır. Bu şüpheler sayısız biçimlerde ifade edilegeldi. Yeşil hareketler, karşıkültür hareketleri ondokuzuncu yüzyılın bilimi aşırı yüceltmesinde içkin üretkenciliği sorguladılar. Birçok yeni toplumsal hareketler (kadın hareketleri, azınlık hareketleri) asimilasyon talebini tahkir ettiler. Bunun dışa vurulduğu sayısız yolları burada sayıp dökmeyi gerekli görmüyorum.

Ancak... ve bu en önemli husustur, belki de kültürün (kullanım I) gerçek zaferi: sistemkarşıtı hareketler sonuna kadar gitmede tereddüt ettiler. Bir kere, bir tür sistem karşıtı hareketin öncelikleri çoğu zaman başka bir hareketin önceliklerine ters düşüyordu (mesela, ekolojistlerle Üçüncü Dünya kurtuluş hareketlerinin öncelikleri). İkincisi, her tür hareketin kendisi içten bölünüyordu. Kadınların hareketleri veya siyahların hareketleri içinde, siyasi ittifaklar veya "zayıf" gruplara yönelik "koruyucu" yasaların arzuya şayan olup olmadığı gibi meseleler üzerindeki ihtilaflar, bu hareketlerin taktik kararsızlıklarının örnekleridir.

Sistemkarşıtı hareketler, bizim dünya-sistemimizin ideolojik değerlerine istikâmet verme hususunda taktik kararsızlık kademesinde kaldıkları sürece, daha çok bilim ve daha çok asimilasyona dayalı liberal rüyaya nasıl cevap verebileceklerinden emin olmadıkları sürece, dünyanın eşitsizliklerini savunan kuvvetlerle bir mevki savaşı verme konumunda olmadıklarını söyleyebiliriz. Çünkü bu kararsızlık sayesinde yüksek kültür sahnesini muhaliflerine terketmektedirler. Sistemin savunucuları bilimcilik ve asimilasyonun dünya kültürünün (kullanım I) hakiki değerlerini temsi ettiklerini ve bu ikisinin uygulayıcılarının kültürlü (kullanım II) insanlar, bu kültürün (kullanım I) yüce rahipleri olduklarını iddia

etmeyi sürdürebilirler. Ve, bu doğru kaldığı sürece, hepimiz çiftleştirilmiş (ve sahte bir şekilde çatışıyor gözüktürülen) evrenselcilik ve ırkçılılık-cinsiyetçilik ideolojilerinin kucağından çıkamıyor olacağız.

Paçamızı kaptırdığımız kültürel tuzak, anahatlarını ve vahşiliğini bizden saklayan çok koruyucu bir çalılıkla örtülü güçlü bir tuzaktır. Kendimizi bir şekilde kurtarabilir miyiz? Her ne kadar bütün yapıp yapabileceğim şey sadece bazı istikametlere işaret etmek olsa da, kurtulmanın mümkün olduğuna inanıyorum. Şayet bu istikametlerde yürümüş olsaydık, paçamızı kurtarma yollarını bulabileceğimize inanıyorum.

Bilimciliğin ötesinde, daha geniş biçimde tanımlanmış bir bilim olduğunu zannediyorum: kendini çarpıcı bir biçimde beşeri bilimlerle uzlaştırabilecek, sayesinde C.P Snow'un iki kültürün (terime tekrar dikkat, kullanım II) bölünmesi[7] dediği şeyi aşabileceğimiz bir bilim. Öyle sanıyorum ki bilim tarihini tersine çevirmek ve yeterli sebeplerden nihai sebeplere dönmek zorunda olabileceğiz. Şayet böyle yaparsak, yeni imkânlar ortaya çıkarmak için tüm şarta-bağlı (yani tüm Batılı) şeyleri bir yana atabileceğiz.

Bu durum dünya medeniyetlerinin yeni bir buluşmasını mümkün kılacaktır. Bu buluşmadan bazı "evrenseller" zuhur edecek midir? Kim bilir? Hatta bir "evrensel"in ne olduğunu bile kim biliyor? Fizik bilimcilerin sonunda (yoksa bir kez daha mı) "zaman oku"ndan sözetmeye başlıyor oldukları dünya tarihinin bir uğrağında, değişmez tabiat kanunlarının varolduğunu kim söyleyebilir?

Şayet metafizik başlangıçlara geri gidip bilimin tabiatı meselesini yeniden açacak olursak, grup partikülarizmlerinin kökenlerine ve meşruluklarına dair kavrayışımızı insanlığın ve insanîliğin toplumsal, psikolojik ve biyolojik anlamlarına dair anlayışımızla uzlaştırabilmemizin muhtemel ve-

ya en azından mümkün olduğuna inanıyorum. Belki her iki kullanımı da geçersizleştiren (sahte addeden) bir kültür kavramını ortaya atabileceğimizi sanıyorum.

Bunun nasıl yapılabileceğini veya nereye doğru gitmekte olduğunu daha vazıh görebilmeyi isterdim. Ancak kültürel bakımdan dünya-sistemimizin bir "ameliyat" ihtiyacı içinde olduğunu hissediyorum. En aziz tuttuğumuz kültürel ilkelerimizden bazılarını "dışa açmadıkça", kanserli gelişmelerin boyutunu hiçbir zaman açıkça teşhis edemeyecek ve dolayısıyla uygun çareler ortaya koymaya muktedir olamayacağız. Böyle bir tıbbi teşbihte karar kılmak belki akıllıca bir iş değil. Bir bilgi tarzı olarak tıb, sınırlarını çok açık bir biçimde göstermiş bulunuyor. Diğer yandan, tıb sanatı insanoğlunun ıstırap, ölüm ve geçişe ezeli cevabını temsil etmekte ve dolayısıyla, beşeri sınırlamalara dair bilinçle ne kadar yumuşatılırsa yumuşatılsın, umuda can vermektedir.

1. Sidney W. Mintz, *The Pover of Sweetness and the Sweetness of Power,* 8 th Duijker Lecture Deventer, NL: Van Loghum Slaterus, 1988, s.14
2. Bu çevrimsel ritimlerin meknizmasını çeşitli yerlerde ele aldım. Böyle bir izah şu makalemde bulunabilir: "Crisis as Transition," S.Amin et al., *Dynamics of Global Crisis.* New York: Monthly Review Press, 1982, özellikle s. 12-22
3. Karmaşıklıklara dair bir tartışma için bkz. T.K. Hopkins ve I. Wallerstein, "Capitalism and the Incorporation of New Zones into the World-Economy," *Review*, X, 5/6 (Supplement), Summer/ Fall, 1987, s. 763-79.
4. Bkz. "The Ideological Tensions of Capitalism: Universalism versus Racism and Sexism," J.Smith et al., eds., *Racism, Sexism, and the World-System.* Westport, CT: Greenwood Press, 1988.
5. Rex Nettleford, "Building a Nation, Shaping a Society," J.Wedderburn, ed., *A Caribbean Reader on Development* (Kingston, 1986) s.9-10.
6. Jean-Paul Satre, "Orphee noir," *Situations,* III, Paris: Gallimard, 1949, s. 229-288. Zencilik partikülarizmine "ırkçıkarşıtı ırkçılık" adını veriyor (s.237).
7. C.P.Snow, *The Two Cultures and the Scientific Revolution.* New York: Cambridge University Press, 1959.

12 ❦ Ulusal ve evrensel: dünya kültürü diye birşey olabilir mi?

"Kültür" kavramı önümüze devasa bir paradoks çıkarıyor. Bir yandan, kültür *tanım gereği* partikülaristiktir (özgücü). Kültür, bir bütünden küçük olan bir parçanın değerler veya uygulamalar kümesidir. İster kültürü antropolojik anlamda, aynı söylem düzeyinde bir gruba karşı başka bir grubun değer ve/veya uygulamaları mânâsında kullanalım (Fransız *versus* İtalyan kültürü, Proleter *versus* burjuva kültürü, Hristiyan *versus* İslam kültürü, v.s.), ister edebî anlamda, herhangi bir grup dahilindeki "aşağı" değer ve/veya uygulamaların aksine "yüksek" değer ve/veya uygulamalar mânâsında kullanalım, geçerlidir bu. İkinci kullanımdaki anlam genelde kültürü temsil olarak, sanat-biçimlerinin ürünü olarak ihata eder.[1] Her bir kullanımda, kültür (veya bir kültür), aynı şeyleri hissetmeyen veya yapmayan başkalarının aksine, bazı kişilerin hissettikleri veya yaptıkları şeydir.

Ancak, diğer yandan, varsayımsal olarak evrensel veya evrenselci birtakım kıstaslara atıfta bulunulmadan kültürel değer ve/veya uygulamalar haklılaştırılamaz. Değerler, benim grubuma ait oldukları için, uygulamalar da benim grubum onları yaptığı için iyi değildirler. Aksini iddia etmek çaresizce tekbenciliğe götürür ve bizi ya tam felç edici bir kültürel göreciliğe (çünkü bu iddia başka herhangi bir grubun değer ve/veya uygulamaları için de aynı ölçüde geçerli olacaktır), yahut tam öldürücü bir yabancı düşmanlığına zorlar

(çünkü başka hiçbir grubun değer ve/veya uygulamaları iyi olamaz ve dolayısıyla bunlara müsamaha gösterilemez).

I

Eğer 'ulusal ve evrensel' temasını seçmişsem, yani eğer ulusalı kendime partikülerin prototipi olarak seçmişsem, bunun sebebi modern dünya-sistemimizde ulusçuluğun (biricik olmasa da) en esaslı partikülarizm olduğudur: en yaygın cazibesi olan, en kalıcı, siyasi nüfuzu en fazla ve desteğinde en ağır silahlar bulunan partikülarizm.

Peşinde olduğum şey şu: dünya kültürü diye bir şey olabilir mi (böyle bir şey havsalaya sığar mı) ? İki gerçekten ötürü bu saçma bir soru gibi gözükebilir. Birincisi, binlerce yıldan beri, en azından bazı insanlar evrensel değer veya hakikat olduğunu iddia ettikleri fikirler öne sürdüler. İkincisi, 200 yıldan beri ve daha şiddetli olarak da son 50 yılda, uluslararası kurumlar kadar birçok (hatta çoğu) ulusal hükümetler de bu gibi değer veya hakikatlerin geçerliliğini ve hatta uygulanabilirliğini iddia edegeldiler, Birleşmiş Milletler'in 1948'de bir Evrensel Bildirge ile ilân ettiği insan haklarına dair tartışmada olduğu gibi.

Şayet paradoksun devasa olduğunda ısrar ediyorsam, bu onun sadece mantıkî bir paradoks değil, tarihî bir paradoks olmasındandır. Bizim birinci derecedeki kültür kablarımız olan ulus-devletler (tabii, biricik kültür kablarımız değil, fakat bugün ilk sırada yer alıyorlar), hiç şüphesiz nispeten yakın zamanlara ait yaratımlardır. Bu ulus-devletlerden oluşan bir dünya kısmen dahi ancak onaltıncı yüzyılda meydana geldi. Böyle bir dünya daha sonra, ancak ondokuzuncu yüzyılda kuramlaştırıldı ve bir genel bilinç meselesi haline geldi. Kaçınılmaz evrensel bir olgu olması ise çok daha sonradır: gerçekte ancak 1945'ten sonra.

Her birinin sınırları, her birinin uydurulmuş gelenekleri olan bu ulus-devletlerin zuhuruyla beraber, dünyanın bir dünya bilincine doğru, insanlık denen bir şeye doğru gitmekte olduğu söylenmektedir. İnsanlık (humanity), uygulamada kendi kâinatlarına sadece o dini paylaşanları dahil etmeye meyleden dünya dinlerinin bile ötesine giden evrensel bir kişiliktir.

Ve, bu ikili yolu (yani partiküler ulusların tarihsel ihdasının yanıbaşında evrensel insanlığın tarihsel ihdasını) tamamlayacak şekilde, acayip bir anormallik görüyoruz. Zaman geçtikçe, partiküler ulus-devletler kültürel formları bakımından birbirlerine daha çok benzer hâle geldiler. Belirli standart siyasi formlara (yasama organı, anayasa, bürokasi, sendikalar, ulusal para, okul sistemi) sahip olmayan hangi devlet var bugün? Olsa olsa bir iki tane! Daha partikülaristik (özgücü) olan sanat formları alanında bile, hangi ülkenin şarkıları, dansları, tiyatro oyunları, müzeleri, resimleri ve bugün için gökdelenleri yok? Bu sanat formlarını teminat altına alan toplumsal yapılar giderek daha benzer hâle gelmiyorlar mı? Sanki dünyada ulusçu özlem ne kadar şiddetliyse, bu ulusçuluğun ifadeleri o kadar özdeş görünüyor. Hatta, her zaman başlıca ulusçu taleplerden biri, daha imtiyazlı ülkelerin zaten sahip oldukları bazı formları elde etmek değil midir?

Hiç şüphesiz bu kısmen kültürel yayılmanın sonucudur. Elimizin altındaki ulaşım ve haberleşme araçları her zamankinden iyidir. Dünyanın en ücra köşeleri hakkında hepimiz önceki nesillerin bildiklerinden çok fazla şey biliyoruz. Ancak bu durum bizi kültürel farklılık ve dışlanmalarımızı böyle klon* şeklinde öne çıkarmamıza yol açan ne türde baskıların mevcut olduğu hakkında düşünmeye de yöneltmeli değil midir?

---

* *clon, clone:* Bölünen bir bitkiden meydana gelen bitkiler. (Çev).

Tekrar tekrar öne sürülegelen bu olgunun iki karşıt açıklama biçimini ele alalım. Biri, tek dünyaya doğru çizgisel eğilim tezidir. Başlangıçta yerkürenin çok büyük sayıda ayrı ve farklı gruplar ihtiva ettiği ileri sürülmektedir. Zamanla, yavaş yavaş, faaliyet alanı genişlemiş, gruplar birleşmiş ve, tedricen, bilim ve teknolojinin yardımıyla tek dünyaya ulaşmaktayız: bir siyasi dünya, bir iktisadi dünya, bir kültürel dünya. Henüz orada değiliz, ancak gelecek berrak bir şekilde gözümüze görünmektedir.

İkinci açıklama biraz farklı bir yol telkin ediyorsa da, öngörülen sonuç aşağı yukarı aynıdır. Bütün grupların tarihsel farklılıklarının her zaman yapay olageldiği ileri sürülmektedir. Belirli anahtar yapısal bakımlardan, bütün gruplar her zaman için aynı olmuşlardır.

Hiç şüphesiz böyle birkaç değişik yapı olmuştur, fakat bunlar bir modele göre yapılmış bir düzen oluşturmaktadır. Bu tabii ki aşamalı beşeri gelişme teorisidir, başlangıcından bu yana modern sosyal bilimde çok popüler olan teori. Bu kuramlaştırma biçiminde, bütün "toplumlar" paralel aşamalardan geçtikleri için, uzun vadede tek dünyaya doğru eğilim teorisindeki aynı sonuca ulaşmaktayız. Sonuçta bir tek insan toplumuna ve dolayısıyla zorunlu olarak bir dünya kültürüne ulaşmaktayız.

Ancak, bir dünya kültürü olabilir mi? Olmalı mı değil —o meseleye geleceğim— olabilir mi? Bizzat fikrin kendine derinden bir direncin olduğu açık görünüyor. Bir yandan, dünyanın her yanında mütemadiyen gün yüzüne çıkıyor gözüken çok sayıda siyasi şovenizmler biçimini almaktadır.

Aynı zamanda da yine mütemadiyen yükseliyor gözüken ve canlandırıcı narası her zaman için tekbiçimliğe karşı mücadele gibi gözüken çok sayıda sözümona karşıkültürler biçimini almaktadır.

Her iki klasik açıklamanın da (tek dünyaya doğru asırlık eğilim veya aşamalı beşeri gelişme teorisi) çok yararlı modeller olmadığını düşünüyorum. Hiç şüphesiz her ikisi de bildiğimizi sandığımız ampirik gerçekliğin bazı unsurlarını kavramakta, fakat aynı zamanda bazı çok görünür olguları da kaale almamaktadır. Ve her ikisi de oldukça tehlikeli gözüken çıkarsama sıçramaları (inanç sıçramaları)na ihtiyaç duymaktadırlar.

Bunların yerine bir ardışık tarihsel sistemler modeliyle başlıyorum ben. Bu sistemlerde kesin olan tek şey, sistemlerin peşpeşe geldiği ve bundan sonra da geleceğidir; bunların muhteva ve formlarının ne olabileceği gayet açık bırakılmaktadır.

Benim bir dünya kültürü kavramına dair başlangıçtaki şüpheciliğimin temel sebebi şu anlayıştan kaynaklanıyor: bir kültürü tanımlamak, esasta siyasi olan sınırları tanımlama meselesidir: baskı sınırları ve baskıya karşı kendini savunma sınırları. Sınırlar mecburen gelişigüzel olmalı, şu anlamda ki, sınırları şu noktada değilde bu noktada çizmenin mantığı nadir olarak mantıken sağlamdır (belki hiçbir zaman değildir). Arap kimdir? İyi müzik nedir? Hatta müzik nedir? Konfüçyanizm bir din midir? Açıktır ki sınırlar tanımlara bağlıdır ve bu tanımlar evrensel tarzda paylaşılmamaktadır, hatta zaman boyunca tutarlı bile değildirler. Ayrıca, pek tabii, verili bir zamanda, bütün Araplar Arapça konuşmamaktadır, bütün İngilizler bireyci değildir, bazı Yahudiler ve bazı Müslümanlar ateisttirler. Demem o ki, bir kültür nasıl tanımlanırsa tanımlansın, belirtilen grubun bütün üyelerinin onun varsayılan değerlerini benimsemedikleri veya varsayılan uygulamalarını paylaşmadıkları aşikârdır. O halde, böyle bir grup hangi anlamda bir kültürü paylaşmaktadır? Ve sınırlar niçin çizildikleri yerde çizilmektedir?

Tartışmaya onuncu yüzyıldan bir örnekle başlayalım: O

devirde, Batı Avrupa'da toplumsal üretim ilişkilerinde tarihçilerin *incastellamento** dedikleri bir değişim meydana gelmekteydi. Güçlü bir kişi bir kale kuruyor, sonra bu kaleyi yöredeki köylüleri —hem mülk sahibi köylüleri hem de kiracı-çiftçileri— adlî ve iktisadî yönden kalenin beyine itaate etmeye zorlamada bir üs olarak kullanmaya bakıyordu. Bu beyler (seigniors), köylülere kumanda etme, onları kısıtlama ve vesayet altında tutma haklarını başarıyla öne sürdüler. Tartışmamız bakımından ilginç olan, bu toplumsal dönüşüm sürecinin bir parçası olarak, terminolojinin değişmiş olmasıdır.

Öyle görünüyor ki onbirinci yüzyıla kadar, beylerin onuncu yüzyılda temelde kuvvet zoruyla gaspetmiş oldukları bu haklar resmen "usages" (örf, âdet) ve "customs" (gelenek) olarak adlandırıldı.[2] Böylece, en azından bu vakada, kültürel söylemde temel bir terim olan "gelenek" kelimesinin, ancak görece kısa bir zaman önce gasbedildiğini bildiğimiz bir gücü tanımlamak için kullanıldığını görüyoruz. Hakikatte, bu uygulamaya gelenek demek onu meşrulaştırmanın, yani onu yürürlüğe sokmak için gereken cari kuvvet miktarını azaltmanın bir yolu idi. Ona "gelenek" demek, onu bir "hak"ka dönüştürme çabasıydı. Bu çaba galiba aşağı yukarı başarılı oldu.

Hiç şüphesiz, beye (senyöre) yapılan ödemelerin onun "hakkı" olduğu fikrini her köylü tamamiyle benimsemiş değildi, fakat köylülerin çoğu benimsedi ve çoğu çocuklar, aynı zamanda belli bir lisanı öğreniyor, belirli dinî uygulamalarla özdeşleşiyor ve kendilerine belirli nesnelerin güzel olduğu belletiliyor olmakla beraber, bu yeni kültür içinde sosyalleştiriliyor hâle geldiler. Bir bölgeden diğerine seyahat eden müdrik bir seyyah, farklı bölgelerin kültürlerinin nasıl değişik olduğunu tasvir edebiliyordu. Bu aynı seyyah hiç şüphe-

* İtalyanca 'kale' kelimesinden.

siz sınır belirsizliklerini yani bir kültürün alanının komşu kültürünkine karıştığı yerleri de farkediyor olabilirdi. Seyyah ne ölçüde yabancı ise, bir tek kültürün sınırlarını oluşturduğunu düşündüğü alan o ölçüde geniş olurdu. Marco Polo'ya bir "Çin" kültür bölgesi gibi görünen şey, Marco Polo'nun "Çin" kültür bölgesi içinde doğan bir tacir tarafından bir küçük bölgeler dizisi olarak görülüyor olabilirdi.

Kültür akışkanlığı diyebileceğimiz şey her zaman için bir toplumsal gerçeklik olagelmiştir ve bu ancak beşeri yerleşimlerin giderek artan yoğunluğu ile yoğunlaşabilirdi. Belki İ. Ö. 100.000 yılında, insanlığın henüz birbirinden uzakta yaşayan bir dizi küçük oymaktan oluştuğu zamanda, böyle her bir oymak nispeten kültürel bakımdan homojen olabilirdi. Fakat, bugün, hatta şu yazılı tarih dediğimiz dönem için bile, kendimizi kültürel bakımdan homojen oymaklar olarak algılamak hiçbir anlam taşımamaktadır. Her birey, çok büyük sayıda kültürel özelliklerin buluşma-noktasıdır. Şayet bir tek bireyde görülen belirli özelliklerin her birine sahip olan bütün kişilerden oluşan bir dizi grup tahayyül etseydik, hiç şüphesiz önemli ölçüde birbirinin içine geçiş sözkonusu olmakla beraber, böyle her grup değişik kişi listelerinden meydana geliyor olacaktı. Gene de, bu, her bireyin gerçekte kültürel vasıfların emsalsiz bir birleşimi olduğu anlamına gelmektedir. Resim benzetmesini kullanırsak, ortaya çıkan kollektif kültürel manzara, kendimizi sadece nispeten küçük (mekân bakımından küçük, nüfus bakımından küçük) bir birime bakmakla sınırlıyor olsak bile, inanılmaz derecede çok sayıda rengin çok ince bir karışımıdır.

Bu anlamda, dünya tarihi kültürel homojenleşmeye doğru bir yönelimin tam tersi olagelmiştir; kültürel farklılaşmaya veya kültürel inceliğe veya kültürel karmaşıklığa doğru bir yönelim olmuştur. Bununla beraber bu merkezkaç sürecin hiç de bir Babil Kulesi'ne, salt kültürel anarşiye doğru

gitmediğini de biliyoruz. Merkezkaç eğilimleri sınırlayan ve onları örgütleyen çekim kuvvetleri varmış gibi gözükmektedir. Bizim modern dünya-sistemimizde, böyle tek en güçlü çekim kuvveti ulus-devlet olmuştur.

Kapitalist dünya-ekonominin inkişafında, meydana gelmekte olan ulus-devletler çok özel türde birer devlet idiler. Zira kendilerini, birlikte bir devletlerarası sistem teşkil ettikleri öbür devletlerin fonksiyonuyla tanımlıyorlardı. Ulus-devlet sadece dahili mevzuatla değil bir o kadar da öbür devletlerin tanınması sayesinde tesbit edilen sınırlara sahiptiler; bu süreç çoğu kez anlaşmalarla resmiyet kazanıyordu. Ulus-devlet sınırlara sahip olmakla kalmadı, devletleri bütün parçaları birbirine bitişik olacak şekilde birbirine bağlayan çok güçlü bir eğilim doğdu; bu durumda devletin dış sınırları bir tek kesintisiz çizgiden oluşuyor, talih yaver giderse bu çizgi iç kısımda başka devletlere ait yerleşim bölgeleri ihtiva etmiyordu. Bu, hiç şüphesiz, siyasi coğrafyanın salt biçimsel açıdan ele alınışıdır; ancak, böyle bir morfolojiye uyma yolundaki baskının ne kadar kuvvetli ve ne kadar daimi olduğunu farketmemek hata olur.

Devletlerarası sistemin ihdasında bir takım ilave *de facto* kurallar vardı. Belirli bir devletin parçası olmayan hiçbir bölge (no-man's land) olmayacaktı. Ve sonuçta ortaya çıkan bütün bu devletler kanunen eşit olacaklardı; yani her biri "hükümrân" olacakı. Bu varsayımsal olarak her hangi bir devletteki otoritelerin devletin sınırları dahilinde sadece tam otorite sahibi oldukları değil, ayrıca münhasıran sadece onların otorite sahibi oldukları ve hiç kimsenin devletin otoritesi dışında bulunmadığı anlamına geliyordu.

Tabii, kürenin bütün parçalarını bu sisteme dahil etmek, her parçayı aynı biçimsel özellileri taşır hâle getirmek ve gelgeç sınırların oturmasını sağlamak birkaç yüz yıl aldı. Henüz gerçekten tamamiyle işleri hâlletmiş değiliz. Ancak, o

zamanki Avrupa devlet-sistemini pekiştiren Westphalia Antlaşması'nın imzalandığı 1648'e nispetle, dünya-sistemin 1945-sonrası evresi (Birleşmiş Milletler evresi) bir hükmî vuzuh ve istikrar modelidir.

Geliştiği hâliyle bu sistem sadece devlet-birimlerini yapılandırmakta olan bir sistem değil, ayrıca her bireyin ulus-devletlerle ilişkisini tanımlayan bir sistemdir. Ondokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, "vatandaş" kavramı yaygınlaşmıştı. Her bireyin bir, ama sadece bir, hükümran birimin katılımcı üyesi olduğu varsayılıyordu. Muhakkak ki, o günden beri "devletsiz kişiler" sorunuyla olduğu kadar "çifte milliyetli" kişiler sorunuyla uğraşageldik, ancak esas istikamet açık olmuştur.

Tesbit edilmiş bir üye-bireyler listesi olan, belirgin biçimde sınırları çizilmiş bir bitişik bölgeler dizisi böylece meydana getirildi. Geriye, kişinin vatandaşlık hakkını nasıl kazanacağı meselesi kalıyordu. Bu mesele ise hayat çevrimindeki iki uğrakta halledilebilirdi: doğumda veya daha sonra. Doğumda, gerçekten sadece iki gelişigüzel-olmayan ihtimal vardır: kişi ya genetik yolla (ana babası vasıtasıyla) vatandaşlık kazanır veya coğrafi yolla (doğum yerinin mahalli vasıtasıyla). Her ne kadar bu yöntemlerden hangisinin kullanılacağı sürekli bir ateşli siyasi tartışma meselesi olmuşsa da, genel istikamet genetik mirasa dayanmaktan coğrafi haklara dayanmaya doğru olmuştur. Doğumdan sonraki vatandaşlık kazanımlarındaysa, yine sadece iki ihtimal vardır: ya vatandaşlığı değiştirmek hukuken mümkündür, yahut mümkün değildir. İmkânsızdan mümküne, hem de çifte mümküne geçtik: yeni bir vatandaşlık kazanma imkanı; eski bir vatandaşlığı terketme imkânı. Bütün bunların kanunlaştırılması çok karmaşık olageldi, henüz tamamlanmış da değildir, fakat gidilen istikamet açıktır.

Şayet bu siyasi süreçleri veri alırsak, o zaman bunların

akılalmaz "kültürel" sorunlar ortaya çıkarmış oldukları açıktır. Her birey kanunen sadece bir birime mensuptur ve böyle her birimin bir çoğu hukuken bağlayıcı olan, bir dizi kültürel kararlar vermesi istenmektedir. Modern devletlerin resmi dilleri, özgül ders programları olan okul sistemleri, özgül davranışlar gerektiren orduları, sınırdan sınıra geçişe dair yasaları, aile yapılarına ve (veraset dahil) mülkiyete dair yasaları, v.s. vardır. Bütün bu alanlarda, bazı kararlar verilmek zorundadır ve devletlerin niçin genelde siyasi bakımdan mümkün olan her zamanda tekbiçimliliği tercih etmeleri gerektiğini görebiliriz. Kararların kaçınılmaz olduğu bu alanlara ilave olarak, devletlerin teorik bakımdan tarafsız kalabilecekleri, fakat uygulamada siyasi kararlar vermeye zorlandıkları bir alan daha vardır. Devlet, toplumsal geliri tahsis etmenin en önemli mekanizması haline geldiğinden, sayısız biçimleri içinde hem bilimlere hem de sanatlara mali destek sağlama hususunda devletlere baskı yapılmaktadır. Ve eldeki para tabiatıyla sınırlı olduğundan, devlet hem bilimlerde hem de sanatlarda tercihler yapmak zorundadır. Açıktır ki, herhangi bir verili devlette, bu gibi kararların verildiği 100 yıldan sonra, başlangıçta mevcut olmasa bile "ulusal" bir kültürün varolacağı çok aşikârdır. Belli bir geçmiş, bir miras kurumlaştırılmaktadır.

Fakat ikinci bir gerçeklik vardır, iktisadi bir gerçeklik. Bizim modern dünya-sistemimiz bir kapitalist dünya-ekonomidir. Kesintisiz sermaye birikimine öncelik vererek işlemektedir ve bu coğrafi bakımdan çok geniş bir iş bölümü meydana getirmek suretiyle en etkin düzeye çıkarılmaktadır: bugün dünya çapında genişlemiş olan bir iş bölümü. İş bölümü akımlar gerektirmektedir: meta akımları, sermaye akımları, emek akımları; sınırsız veya kısıtsız akımlar değil, ama önemli akımlar. Bu, devlet sınırları geçirgen olmalı demektir, onlar da geçirgendirler. Her biri diğerinden ayrı ulusal kültürler meydana getirmekte olduğunuz uğrakta, bu

akımlar ulusal farklılıkları berhava ediyor olmuşlardır. Bazı kısımlarda, bu akımlar basit yayılma yoluyla farklılıkları ortadan kaldırmışlardır. Kültürün muntazaman uluslararasılaşmasından söz ettiğimizde bunu söylüyoruzdur; en az muhtemel göründüğü alanlarda (günlük hayat) bile bu uluslararasılaşma çarpıcı hâle gelmiştir: yemek alışkanlıkları, giyim tarzları, meskenler; ve ayrıca sanatlarda.

Ne var ki, bu yayılma sürecinde her şey pürüzsüz olmadı. İnsanlar sadece geçici ziyaretçiler olarak değil, düzenli biçimde sınırları geçerler. İnsanlar çalışmak için bir yerden diğerine giderler, fakat bunu iki yolla veya iki değişik kademede yaparlar. Meslek skalasının tepesinde, insanlar düzenli biçimde zengin ülkelerden yoksul ülkelere giderler ve bu gibi kişiler normalde göçmen değil, oralarda geçici olarak ikamet edenlerdir. Ne "assimile" olur, ne de assimile olmayı arzu ederler; onları ağırlayan devletler de onların assimile olmasını istemezler. Kültürel bakımından, ikamet etmekte oldukları ülkede nispeten ayrı iç bölgeler oluşturmaya meyletderler. Çoğunlukla kendilerini dünya kültürünün taşıyıcıları olarak görürler; gerçekte, dünya-sistemdeki egemen grupların kültürünün taşıyıcıları olmak demektir bu.

Daha büyük mesele öbür türlü göçtür, yoksul ülkelerden zengin ülkelere gitmekte olan, meslek skalasının alt ucundaki kişilerin göçü. Bu kişiler, onları kabul etmekte olan ülkeyle kültürel çatışma içindedirler. Çoğunlukla sürekli olarak orada kalır yahut kalmaya çalışırlar. Onları kabul etmekte olan ülkenin ulusal kültürüne assimile olmayı arzu ettiklerinde, çoğunlukla reddedilirler. Asimilasyonu reddettikleri zamanlardaysa, çoğu kez assimile olmaya zorlanırlar. Umumiyetle gayet resmi bir biçimde bir "azınlık" olurlar.

"Azınlıklar" ender değildir bugün; tam aksine. Her ülkenin bir veya birkaç azınlığı vardır; her geçen gün daha da fazla azınlıkları oluyor. Bu bakımdan nasıl ortada eşzamanlı

olarak homojen bir dünya ve bu dünya içinde farklı ulusal kültürler meydana getirmenin diyalektiği var ise, aynı şekilde eşzamanlı olarak bu ulus-devletler dahilinde homojen ulusal kültürler ve farklı etnik grup veya "azınlıklar" meydana getirmenin diyalektiği vardır.

Ancak, bu iki diyalektikte önemli bir fark bulunmaktadır. Paralel çelişkilerin (ayrı ulus-devletlere karşı tek dünya eğilimi ve her bir devletteki ayrı etnik gruplar eğilimine karşı tek ulus eğilimi) her ikisinde de üstün gelen, devletler oldu. Basit bir nedenden ötürü: fiziksel kuvvetin büyük bölümünü kontrol ediyorlardı. Fakat devletler bu iki çelişkide zıt roller oynaya geldiler. Birinde, kuvvetlerini kültürel çeşitlilik meydana getirmede kullandılar; diğerindeyse kültürel tekbiçimlilik. Bu durum devletleri modern dünyadaki en güçlü kültürel kuvvet ve en şizofrenik unsur haline getirdi. Söylediğim şey, ister ABD, Fransa veya SSCB gibi görece güçlü devletleri, ister Ekvator, Tunus veya Tayland gibi görece zayıf olanları kasdedelim, geçerlidir.

II

Kültür her zaman güçlülerin silahı olmuştur. Ortaçağ Avrupa'sına o çok kısa atıflarımla resmetmek istediğim şey buydu. Fakat kültür her zaman iki yüzlü bir kılıçtır. Güçlüler gasbettiklerini "gelenek" safına geçirmek suretiyle meşrulaştırabiliyorlarsa şayet, zayıflar da yeni ve değişik gasblara direnmek için bu aynı "geleneklerin" meşruiyetine müracaat edebilirler. Muhakak ki eşitsiz bir muharebedir bu, fakat hiç etkisi olmayan bir muharebe de değil.

Tarih içinde geliştiği hâliyle modern dünya-sistemin siyasi tarihi hakkında çarpıcı olan, umumi olarak kültürel direnme denebilecek bir şeyin baskı altındaki unsurlarca giderek daha sık ve daha etkili biçimde kullanılmasıdır. Tabii,

kültürel direnme ezeli bir temadır. Uzun zamandan beri, değerlerini ve biçimlerini seçkinlerin kültürlerine karşı meydana süren görece istikrarlı halk kültürleri varolagelmiştir. Ve, tabî kılındıkları denetim sistemlerinden enine boyuna düşünerek kaçmaya çalışan gruplar anlamında konjonktürel karşıkültürler uzun zamandan beri var olmuşlardır. Bu çoğu zaman bohemler tarzında sanat ürünlerine veya yeni dinler tarzında ütopya ürünlerine bağlanmıştır. Fakat konjonktürel karşıkültürler muntazam bçimde güç kaybetmekte, sonra tekrar kuvvetleri toparlanmaktadır. Halk kültürlerinin bizatihi istikrarları onların kudreti olduğu kadar zaaf noktaları olagelmiştir. Çoğu zaman toplumsal devrimden ziyade toplumsal anesteziye yol açmışlardır.

Bugün kültürel direnmede yeni olan şey ondokuzuncu yüzyılda sistemkarşıtı hareketlerin sosyolojik icadının sonucudur. Anahtar fikir şudur: dünyayı dönüştürmede başarılı olacaksa şayet, muhalefet örgütlü olmalıdır. Kültürel direnme bugün çoğu durumda örgütlenmiş direnmedir: kendiliğinden veya ezeli değil, planlı.

Kültürel direnmeyi planlamak siyasal direnmeyi planlamak gibidir: etkinliği aynı zamanda onun vahim kusurudur. Sistemkarşıtı bir hareket bir devlette mevcut otoriteleri devirmek veya değiştirmek için örgütlendiği zaman, belli yollarla dünyayı değiştirmek üzere tasarlanmış çok güçlü bir siyasi silah edinir. Ancak, bu şekilde örgütlenmekle, kendini ve militanlarını eşzamanlı olarak bizzat muhalefet etmekte olduğu sistemle bütünleştirir. Sisteme muhalefet etmek için sistemin yapılarını kullanmaktadır; bu ise kısmen bu yapıları meşrulaştırmaktadır. Önceki, daha geniş ideolojilere (yani, daha "evrensel" değerlere) başvurmak suretiyle sistemin ideolojisiyle çarpışmakta ve böyle yapmak suretiyle de egemen kuvvetlerin tanımladığı hâliyle tartışma şartlarını kısmen kabul etmektedir. Bu, siyasi bir direnme hareketinin sakına-

mayacağı bir çelişkidir ve elinden geldiği kadar onunla hesaplaşmalıdır.

Aynı şey örgütlü kültürel direnme için de geçerlidir. Kültürel direnme, siyasal direnmenin bir parçası olduğundan, bunda şaşılacak bir şey yok. Güçlülerin kültürel değerlerinin zayıflara empoze edilmesine karşı çıkmak üzere, gözardı edilmiş veya horlanmış belirli kültürel değerleri kasıtlı biçimde ileri sürüyorsak (veya yeniden ileri sürüyorsak), muhakkak ki, verili bir devlet dahilindeki, bir bütün olarak dünya-sistem dahilindeki siyasal mücadelelerinde zayıfların gücünü arttırıyoruzdur. Fakat o zaman bu (yeniden) ileri sürdüğümüz değerlerin, güçlüler tarafından ortaya konmuş kıstaslara göre geçerliliğini kanıtlamaya zorlanmaktayız. "Medenileşmemiş" olmakla itham edilen bu yeni kültürel değer iddiacıları, hakiki anlamda "medenileşmiş" olanların kendileri olduğunu öne sürerler. Bunun üzerine "medeniyet" (veya ona eşdeğer bir kavram) belirli kültürel eylemleri yargıladığımız evrensel kıstas haline gelir: ister bunlar sanatsal başarım eylemleri, ister dinsel ritüel eylemleri, ister mekân ve zamanın estetik kullanımı eylemleri olsun, durum değişmez. Kültürel direnme plancıları, belirli bir kültürü öne sürmeyi planlamakla, gerçekte evrensel değerler kavramını (yeniden) meşrulaştırmaktadırlar.

Sistemsel kültürel direnme seçimi (kültürel direnmenin sistemin şartlarına göre oluşu) iki karşıt yolla meydana gelir ve bunlar kültürel direnmeyi varlık sebebinden (yani direnmeden) yoksun kılmak için birleşirler. Bir yandan, dünyanın ekabir takımı kültürel direnmenin uygulamalarını metalaştırmaya ve böylelikle tabiatını değiştirmeye (sulandırmaya) çalışır. Öncü (ve/veya egzotik) sanatsal üretim biçimleri için yüksek bir piyasa talebi yaratırlar. Günlük hayat araçlarının önceden sanatsal veya gayrımeşru üretiminin dağıtımına yönelik yüksek teknoloji içeren pazar ağları kurarlar; yani,

özel (kişisel) bir alanı yarı kamusal bir alana dönüştürürler. Standart olmayan dilsel, dinsel, hatta tüzel formlara kamusal mekân, sınırları çizilmiş kamusal mekân ayırırlar.

Fakat bu sadece (sistem tarafından) seçilmenin, bir çeşit kültürel bozulma meselesinin ötesine gitmektedir. Mesele bir o kadar da şudur: önemli bir taraftar kitlesini harekete geçirmede kısmen bile başarılı olan herhangi bir kültürel direnme hareketi Weber'in "karizmanın rutinleşmesi" dediği olgunun sonuçlarıyla uğraşmak zorundadır. Bana öyle geliyor ki karizmanın rutinleşmesiyle uğraşmanın yalnızca iki yolu vardır. Cevher (substance) farkını bir biçim (form) farkına indirgeyebiliriz. Böylelikle ilk başta direnmeyi teşvik eden örgütün ayakta kalmasını teminat altına alabilir, ama bunun karşılığında onun "direnme" kalitesini feda ederiz. Yahut, kendini öne sürme politikasından bir tebliğ (proselytization: kendi dinine çevirme) politikasına geçmek suretiyle direnmenin kalitesini yeniden öne çıkarabiliriz. Bu da örgütün ayakta kalmasını sağlayabilir, fakat ancak bir evrenselin mübarizi olarak. Alternatif bir sanat-biçimi, alternatif bir din, alternaif bir bilgi teorisi ilanından, empoze etmeye değer eşsiz bir hakikat ilanına kayıştır bu.

Bu bakımdan kültürel direnme dar anlamda siyasi güç kademesindeki direnme ile aynı ikilemler karşısındadır. Planlı direnmenin çelişkileri kaçınılmazdır ve hareketler kıvırabildikleri ölçüde bunlarla başa çıkmak zorundadırlar.

Tabii, değişik bir yol tutturmaya da çalışabiliriz. Bir strateji olarak anarşi yahut hürriyetçilik (libertaryanizm) istikametinde gidebiliriz. Kıymeti harbiyesi olan biricik kültürel direnme biçiminin, biricik kültürel hak arama tarzının *franc-tireur* tarzı, bireyin kitleye (tüm kitlelere, her hangi bir kitleye) karşı olması olduğu da ileri sürülebilir. Ve hiç şüphesiz —ister sözümona sanat sanat içindir biçiminde, ister küçük cemaatlere çekilme biçiminde, ister nihilizm, ister

şizofreni biçiminde— defalarca denenmiştir bu. Bu çeşitli direnme biçimlerini bir yana atmamalıyız.

"Bireyci" etiketini takabileceğimiz bu kültürel direnme biçimlerinin muazzam avantajları vardır. Örgütleme çabası gerektirmeme veya en azından daha az çaba gerektirme anlamında, bunları takip etmek (onlara katılmak) kolaydır. Görece kendiliğindendirler ve egemen değerleri hesaba katma ihtiyaçları daha azdır. Bu bakımdan, otoritelerin denetleme ve böylece kendi saflarına çekmeleri bakımından biraz zor bir hâle gelirler. *Örgütsel* zafer peşinde değillerdir, bu bakımdan kendilerini egemen kültürün evrenselci diliyle haklı göstermek için bu tür baştançıkarma biçimleri tatbik edenler arasında yayılma ihtimalleri daha azdır. Bütün bu sebeplerle, bireyci direnme biçimleri, direnme bakımından planlı toplumsal biçimlerden daha topyekündürler.

Hal böyleyken, bu gibi biçimler bu sefer kendi güçlüklerini yaratırlar. Bireyci biçimler şu kadar daha az toplumsal örgütlenme gerektirdiğinden, kültürel güç sahipleri bunlara hiç dikkat gerektirmeyen bir horgörü veya şiddetli baskı muamelesi yapabilirler ve yaparlar da; ve bizzat toplumsal örgütlenmenin nispi eksikliğinden dolayı da sözkonusu horgörü ve baskıyla mücadele etmek daha zordur.

Bu bakımdan, bireyci kültürel direnme biçimlerinin planlı direnme biçimlerinin tam aksi avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. Bilançonun sonunda daha olumlu olduğu hiç te belli değildir. Ayrıca, bireysel direnmeye *kültürel* direnme denebilir mi? Eğer kişi faaliyetleri sadece kendi derûnuna göre takip ediyorsa, öbür bireyci direnişçilerle bile olsa, hangi anlamda başkalarıyla bir kültürü paylaşıyordur? Ve şayet cevap derûnun doğru yolun rehberi olduğu ise, bu durumda, evrenselcilik iddiasının toplumsal diyalog üzerinde her hangi bir türde denetimi olmadığından, bu alabildiğine evrenselci değerlere müracaat değil midir?

İçe dönmek suretiyle planlı kültürel direnmenin çelişkilerinden başarıyla kaçabileceğimi hiçbir zaman düşünmedim, düşünmüyorum da. Tam aksine: belki de planlı kültürel direnmenin bu çelişkileri sadece bakışımızda gelecekte daha da toplumsal olmak sayesinde en aza indirebiliriz (tabii, bunlardan hiçbir zaman tamamen kurtulamayız).

III

Bu dolayısıyla bizi dünya kültürü meselesine getirmektedir. Dünya kültürü (birçok bilgenin hümanizmi) bu gerekçelerle uzun zamandır savunulageldi: kültürel özgücülüklerin dar bölgeciliğini —dolayısıyla hem manevi gelişmenin önündeki sınırlamaları, hem de obskürantizmi— aşmamıza sadece dünya kültürü imkân verir.

O naif dünya kültürü kavramsallaştırmalarını, "medenileştirme misyonu" kisvesi altında belirli bir kültürü empoze girişimini gizlemekten başka bir şey yapmayan kavramsallaştırmaları öncelikle tartışmamızın dışında tutalım. Muhakkak ki bu gibi naif kavramsallaştırmalar yaygındır, ancak eleştirimizin kolay hedefidir de. Onun daha incelikli biçimini, Léopold-Sédar Senghor'un ünlü bir ibarede dile getirdiği *le rendez-vous du donner et du recevoir*'ın savunulmasını alalım. Böyle bir randevu (buluşma) olabilir mi, olursa neye benzer?

Bir anlamda, bizzat üniversite kavramının bu randevuyu oluşturduğu varsayılmaktadır. Ne de olsa, üniversite ve üniversalizm (evrenselcilik) kelimelerinin etimolojik kökü aynıdır. Ve, gariptir, ortaçağ Avrupa kullanımında, *universitas* aynı zamanda belirli bir kültürel topluluk (cemaat) biçimine verilen isimdi. O halde, evrensel anlamında üniversite, belirli cemaatler anlamında üniversitelerin buluşma-yeri olarak mı önerilmekteydi? Üniversitelerin tarihsel bakımdan

böyle yerler oldukları muhakkak ki su götürür, fakat onların bugün ve gelecekte böyle olmaları mütemadiyen önerilmektedir.

"Kültürel çeşitlilik" kavramının (ve onun ders programları bakımından içerimlerinin) 1968-sonrasında birçok üniversitelerde tartışılıyor olması bu çağrının diğer bir örneğidir. Bugün Amerikan üniversitelerinde acayip bir durumla karşı karşıyayız: bir yanda, siyahlar veya kadınlar üzerindeki çalışmaları teşvik veya edebiyattaki sözümona kanunların (tasfiyesi değilse bile) genişletilmesi yoluyla bir kültürler evrenini savunanlarla, diğer yanda Batı medeniyeti derslerinin teşvik edilmesi yoluyla evrensel bir kültürü savunanlar arasında büyük bir tartışma var. Hakikaten dünya alt-üst olmuş durumda. (Her ne kadar bunun hangi partiküler olduğu hususunda ihtilaf etseler de) evrensele partiküler vasıtasıyla ulaşılacağı her iki tarafa da ileri sürülebilir gözükmektedir.

Bununla beraber, bu kültürel çeşitlilik, Sartre'ın zencilik için ileri sürdüğü gibi, Hegelyen bir olumsuzun olumsuzlanması mıdır? Gelecekteki bir zamanda, sadece devletler değil, ulusal kültürler de yokolup gitmeyecekler midir? Ve, yokolup gideceklerse şayet, bu son kertede iyi toplumun tasviri midir? Yoksa yeni bir robotça tekbiçimlilik cehennemi mi? Şu eski sosyalist-düşmanı fıkranın gerçekleşmesi mi olacak bu: (Konuşmacı): "Devrim geliyor, herkes çilekli kaymak yiyecek"; (Dinleyiciler arasından bir işçi): "Ama ben çilekli kaymak sevmiyorum"; (Konuşmacı): "Devrim geliyor, çilekli kaymağı sevmek zorunda olacaksın"?

Kapitalist bir şimdiki zamanın zorluklarıyla gayet anlaşılabilir meşguliyetimiz yüzünden, kapitalist-sonrası bir geleceğin içerimleri üzerinde ciddi biçimde düşünmekten öyle sanıyorum ki uzun zamandır kaçtık. Farzedelim ki, bizzat inanmakta olduğum gibi, eşitlikçi bir dünyanın dışında hiçbir hürriyet ve hürriyetçi bir dünyanın dışındaki hiçbir eşit-

lik olamayacağı doğrudur, bunun kültür alanında —sanat ve bilimde— ortaya çıkaracağı sonuç ne olur? Hürriyetçi bir dünya, herkesin kendi derûnuna kulak verdiği bir dünya mıdır? Eşitlikçi bir dünya, hepimizin aynı evrensel değerleri eşitçe paylaştığımız bir dünya mıdır?

Ve şayet, burada ileri sürmeye meylettğim üzere, kültür savaşkan bir kollektif ifade ise, bu hürriyetçi-eşitlikçi varsayılan dünyada diğer bir kültürü gerektiriyorsa, o zaman "kültür" mevcut mudur?

Bu noktada geri adım atıp bilmediğimi söyleyebilirim, ki bu doğrudur. Yine bu noktada geri adım atıp, bugünün sorunlarını çözmek için, bu hayali soruların cevaplarının bekleyebileceğini de söyleyebilirim, fakat bunun doğru olduğuna gerçekten inanmıyorum. Bana öyle geliyor ki, şu son 10-15 yılda "kültür" sorunu üzerinde bu kadar tartışma olması tesadüfi değildir. Bu tartışma ondokuzuncu yüzyılın, toplumsal ilerleme ve dolayısıyla bireysel kurtuluşun odakları olarak iktisadi ve siyasi alanlara olan çifte imanının sarsılmasının sonucudur. İstikametlerini tayinde kendilerine yardımı dokunsun diye, bazıları Tanrı'ya, başkaları "kültüre" veya "kimliğe" veya birtakım başka gerçekçi yanılsamalara dönüyorlar.

Arıtılmış bir dünya kültürü peşine düşerek yolumuzu bulabileceğimizden şüpheliyim. Ancak, ulusal veya etnik veya herhangi bir başka partikülaristik (özgücü) kültür biçimine sarılmanın da bir koltuk değneğinden öte bir şey olabileceğinden aynı şekilde şüpheliyim. Koltuk değnekleri aptalca şeyler değil. Çoğu zaman sıhhatimizi ihya için onlara ihtiyaç duyarız; fakat değnekler tanım gereği taşıyıcı ve geçici olgulardır.

Benim kendi kamburum ütopyacılıklarımızı fiziksel, biyolojik veya toplumsal her türlü olgularda uzun-vadeli dengelerin doğal yokluğu üzerine oturtmaktır. Bu bakımdan hiç-

bir zaman muhkem bir hürriyetçi-eşitlikçi dünyamız olmayacak. Ancak, hürriyetçi ve eşitlikçi olmaya yönelecek şekilde yapılandırılmış bir dünya-sisteme ulaşabiliriz. Böyle bir yapının neye benzeyeceğinden hiç mi hiç emin değilim. Fakat ne olursa olsun, onun da işleyişi içinde hem hürriyetçilikten hem de eşitlikten uzaklaşma yönünde sabit bir eğilim olacağını zannediyorum.

Tasavvur edebileceğim bu en iyi gelecek vizyonunda, kültürel direnmeye bir yer, daimi bir yer olacaktır muhakkak. Hürriyet ve eşitlikten uzaklaşma ile savaşmanın yolu, (bireysel değil) toplumsal nitelikli, (beyan edilsin edilmesin) amacı evrensel hürriyet ve eşitlik gerçekliğini ihya etmek olan özgücü kültürel varlıkların devamlı meydana getirilmesi olacaktır: sanatlar, bilimler, kimlikler; her zaman yeni, sık sık eski olduğunu iddia etmekte olan kültürel varlıklar.

Tabii, bu sadece muhayyel bir geleceğin tasviri değil, kısmen de yaşamakta olduğumuz hâlin tasviri olabilir.

1. "Kültür"ün bu iki kullanımı arasındaki farkı daha önce ayrıntılı olarak inceledim. Bkz. 11. bölüm
2. Bkz. Isaac Johsua, *La face cachée du Moyen Age*. Paris: La Brèche, 1988, s. 21.

13 ❦ Güney kültürü ne demek olabilir?

W.J. Cash, 1941 yılında yayımlanan *The Mind of the South* başlıklı ünlü kitabında şu yorumu yapıyor: "İster Kuzey'de olsun, ister Güney'de, biz sıradan insanlar arasında Güney'in başka bir ülke olduğuna, Amerikan ulusunun geriye kalan kısımlarından keskin biçimde farklı olduğuna ve kendi içinde dikkate şayan bir tecanüs gösterdiğine dair derin bir inanç vardır. Mümtazlığının nelerden oluştuğu hususundaysa, özellikle Kuzeylilerle Güneyliler arasında hiç şüphesiz büyük bir görüş ayrılığı bulunmaktadır. Fakat Güney'in farklı ve yekpâre olduğu hususunda neredeyse herkes uyuşmaktadır."[1]

Cash devamla "birçok Güneyler olduğu söylenebilirse de, aynı zamanda bir tek Güney olduğu gerçeği değişmez kalmaktadır"[2] diyor. Ele almak istediğim önerme budur: Güney diye adlandırabileceğimiz kültürel bir varlığın mevcut olduğu. Bu kültürün ne olması lazım geldiğiyle değil, onun var olduğunu öne sürmenin anlamlı olup olmadığı ve hangi şekilde anlamlı olduğu ile ilgileneceğim.

The Idea of the American South, 1920-1941 başlıklı kitabın girişinde, işin ta başında şunu belirtmenin zorunlu olduğunu düşünen Michael O'Brien gibi düşünüyorum biraz:

> Güney kimliğinin bu çeşitli biçimlerine dair rakip mânevî iddialar konusunda yabancıların tarafgîrlik duygusu taşımadıkları hususunda okuyu-

cuyu, özellikle de Güneyli okuyucuyu uyarmak akıllıca bir iş olabilir; mahrem bir tartışmadır bu ve o konuda haddin aşılması küstahlık olur. Yabancı için, bu tartışma tarihe yansıtılan toplumsal bir ihtiras meselesi olmaktan ziyade, düşünce tarihindeki ilginç bir sorundur. Güneylilerin ırkçı şebekler mi yoksa Aristo'nun mirasçıları mı oldukları onu kişisel olarak ilgilendirmemektedir. O sadece bu gibi fikirlerin nasıl olup ta vuku bulduğunu merak etmektedir.[3]

Eh, pek öyle değil. Beni ilgilendirmektedir, fakat şimdilik bunu bir yana bırakıyorum.

O'Brien, tahlilciler arasındaki ihtilafları ve toplumsal tarihle düşünce tarihi arasındaki vurgu zigzaglarını tartışmakta ve şu hususa dikkatleri çekmektedir:

İnsan bilinci ve mit üzerinde çalışanlar arasında, Güneyli tarihçinin şimdi ele almaya mecbur olduğu büyük ve karmaşık hâle gelmiş ihtilaflar vardır. Mitin ne olduğunu, "gerçekliğin" ne olduğunu ve mitin düşünsel algı geleneklerinden kurtarılabileceği yeri tanımlamak kolay değildir. Güç olanı basite indirgemek için, (güneyli tarihçi) eski bir tartışmada mevzi almak zorundadır: felsefî idealizm ile pozitivizm arasındaki tartışma. Güney bakımından, bu bizzat Güney'i toplumsal gerçekliğin farklı (birbirine uymayan) gerçeklerini örgütleme ve kavramada kullanılan bir fikir olarak görmek ile; Güney'i, hakkında farklı fikirler olagalen yekpare ve bütünleşmiş bir toplumsal gerçeklik saymak arasındaki bir tercihtir.[4]

Kendimi ne felsefî idealist ne de pozitivist saydığımdan, bu tercih beni biraz şaşkın bir halde bırakmaktadır. Güney'in bir fikir olageldiği gayet açıktır. Bunu kanıtlamak için, o "fikri" tartışan çok sayıda kitaba göz atmak yeter. Vücuda gelen, geniş bir toplumsal destek sağlayan ve ancak silah zoruyla ortadan kaldırılan Konfedere Amerika Devletleri denen bir varlığın bir zamanlar mevcut olması hasebiyle bile olsa, Güney'in toplumsal bir gerçeklik olduğu muhtemel gözüküyor. Ancak "yekpare ve bütünleşmiş" bir toplumsal gerçeklik mi? Bu, böylesi sıfatlardan ne kasdettiğimize bağlıdır.

Kültür kavramının uzun ve değişik hadiselerle dolu bir geçmişi var. Etimolojik olarak, "(toprağı) sürmek, işlemek" anlamına gelen Latince *colere* kelimesinden gelmektedir. Bu kök *cultivate* (ekip biçme, yetiştirme, geliştirme) ve *agriculture* (tarım) gibi kelimelerde de görülmektedir. Bu bakımdan, *culture* kelimesi işin başından beri, büyümekte olan bir şeyi ima etmektedir: kendiliğinden değil de, insan iradesinin sonucu olarak büyüyen. Bununla beraber çok sık bir biçimde insan iradesinin eseri olan şeylere oldukça zıt olguları belirtmekte kullanılmaktadır. İktisadi gelişme (kalkınma) literatüründe, birçokları tarafından, sözde manipüle edilebilir iktisadi politika değişkenlerine rağmen niçin dünyanın bazı bölgelerinin diğerlerinden daha az gelişmekte olduklarının izahı olarak kullanılmaktadır. Mesela, Güneyli bir iktisatçı olan William Nicholls, yukarı Doğu Tennessee'nin Güney'in diğer kısımlarından daha önce ve daha hızlı "gelişmiş" olmasının bir anormallik olduğuna dikkat çekiyordu. Bunu içinden çıkılmaz buluyordu. "Makul bir açıklama için, bu bölgenin belirgin biçimde farklı kültürel geleneğiyle bağlantılı büyük ölçüde gayr-iktisadî faktörlere dönmeye zorlandım."[5] Böylece kültür bir anlamda iradeyi hiçe saymaktaydı.

Kültür kelimesinin kullanımında başka bir müphemlik de vardır. Antropologların terimi kullanmaya meyyal oldukları şekliyle *kültür* bütün bir "halk"ın (toplumun) malıdır. Ne var ki, halk dilinde *kültür* sanatla, günlük hayattaki tavırlarla alakalı özel bir kültürel davranışa delalet etmektedir ve umumiyetle "halk"ın sadece bazı üyelerinin mamelekidir. Bu ikincisine *yüksek kültür* demek suretiyle sözkonusu müphemlikten sıyrılabiliriz, fakat bu da bir probleme işarettir. Sanki bir "halk" içinde birkaç kültür olabilirmiş gibi gelmektedir: yüksek kültür; aşağı kültür; her sınıf için bir kültür; din, dil, ırk, ataların coğrafî kökeni, vs. ile tanımlanan her grup için bir kültür. Son onyıllarda bu sonraki altgruplara "etnik gruplar" demeye başladık ve bu uygulama şimdi

George Brown Tindall'ın *The Ethnic Southerners* (Etnik Güneyliler)'i gibi bir kitapta Güney'in bir Amerikan altgrubu olduğu noktasına kadar genişletilmiş bulunuyor.

Uzun ömürlü diğer bir semantik sorun da var: *kültür* ve *medeniyet* terimleri arasındaki ilişki. Bazı kullanımlarda bu ikisi aşağı yukarı eşanlamlıdır. Mesela, Celement Eaton güney kültürü hakkındaki çalışmasına *The Waning of the Old South Civilization, 1860s-1880s* (Eski Güney Medeniyetinin Çözülmesi, 1860-1880'ler) başlığını koyuyordu. Ne var ki, bazı başka yazarlara göre, iki terim karşıt idiler, *(halk) kültür*üne karşı *(yüksek) medeniyet* örneğinde olduğu gibi. Gevşekliği daha katmerli kılmak üzere, çoğunlukla İngilizce-olmayan bazı kullanımlarda *medeniyet* gündelik, sıradan olgulara delalet ederken, *kültür* entellektüel olana delalet etmektedir. Ansiklopedilerdeki sentetik yazılara şöyle bir göz atmanın göstereceği gibi, bu kelimelerin kullanımında zerre kadar tutarlılık yoktur. Nihayet, *kültür* (tekil) ile *kültürler* (çoğul) ve *medeniyet* (tekil) ile *medeniyetler* (çoğul) terimlerinin kullanımları arasındaki müphemlik sözkonusudur.[6]

Burada tanımlara dair ilave bir alıştırmaya dalmanın pek fazla yararı yok. Ancak, birazcık işimize yarayabilecek şey, kavramın herhangi bir kisve içindeki yararını tartışmaktır. Bu kavramın Güney ile alakalı olarak kullanıldığı bazı biçimleri kaydetmekle işe başlayacağım. Bana öyle geliyor ki Güney'e dair eserlerin (şüphesiz sadece onların değil) kavramı kullanageldikleri en az üç ana biçim bulunmaktadır. Bu üç kullanım eylem bakımından farklı içerimlere sahiptirler.

Evvela, bir dizi hususiyetlerin tasviri olarak kültür, "gelenek" olarak kültür vardır. Bu anlamda kültürden kasdedilen şey uzun zamandan beri mevcut olduğu ve değişime son derece dirençli olduğu düşünülen kurum ve fikirlerin/değerlerin bir hülasasıdır. Bu Nicholls'ta olduğu gibi çok olumsuz

bir şey olarak görülebilir: "Kesin kanaatim odur ki, Güney gelenek ile ilerleme arasında bir tercih yapmak zorundadır." Nicholls'a göre, Güney "tarımsal bir değer sistemi" olan azgelişmiş bir ülkedir (veya, en azından, 1960'ta öyleydi). Değişime ileri ölçüde direnme pek tabii değişime büsbütün kapalı olma demek değildir. Mesela, Nicholls şunu ileri sürüyor: "Belirli sınırlar içinde, Güney'in sanayileşmede geri kalmış olması yüzünden tarımsal değer sisteminde ısrar etmiş olduğunu söylemek, sanayileşmedeki gecikmeyi inatçı tarımcılığına atfetmekten daha uygundur."[7] Bunun pratik içerimi açıktır. Sanayileşin, kör gelenek ortadan kalkar.

Tindall ise, aksine, gelenği daha olumlu sunmaktadır:

> Bu görüşte daha geniş bir güneycilik su götürmez bir gerçekliktir, özellikle Güney'de büyümüş olanlar için; ve tarihçi bunu ortaya çıkaran nesnel faktörlerin bazılarını sıralayabilir: yenilgi ve yoksulluğu ihtiva eden müstakil bir tarihsel deneyim; hayat, tempo, heyecan ve karakter üzerindeki etkileriyle iklim ve fiziksel ortam; Zenci'nin varlığı ve onun bölgenin tüm hayatı üzerindeki kuşatıcı etkisi; güçlü dinsel miras ve iyi ve kötüye (hayır ve şerre) dair bilgi; ve son olarak, beşeri ilişkilerdeki yakın (sıcak) özelliğiyle, esas itibariyle kırsal bir kültürün varlığını sürdürmesi.

Pratik içerimler bir kez daha gayet açıktır. Tindall, muhakkak ki saplantısı olan biri değildir. Çok çeşitli değişiklikler ümit etmektedir: "Geniş fırsat manzaraları sonunda bize el etmektedir ve şayet güne hakim olacak dehasıyla bir liderlik zuhur edebilirse, Güney pek az nesile nasip olan bir talihten yararlanabilir. Uzlaşma erişilmez değildir, toprak nispeten bozulmamış durmaktadır, siyasi sistem daha açık ve her zamankinden daha kısıtsızdır. Gelişmede o kadar geç kalmış bir bölgenin diğerlerinin hatalarından ders alması şimdi biraz klişeleşmiş olmakla beraber, aşikâr bir hakikattir de."

Ancak, geleneğin gücüne aşina bir tarihçinin bilgeliği onu şüpheci olmaya ve denemesinin son kelimelerinde okuyucularını uyarmaya götürmektedir: "Fakat bunun Henry

Grady'nin bir Pollyanna edasıyla sıcaklaştırılıp cazipleştirilmesine dönüşmeye başlamasından önce, şunu unutmayalım ki eğer tecrübenin herhangi bir rehberliği olacaksa, Güney de bu rüzgâra kapılacaktır. Aynı hataları yeni baştan işlemek zorunda kalacağız ve şehirleşme afetini, kalabalığı, trafik izdihamını, kenar mahalleleri, gettoları, hava kirliliğini, taşkınlıkları ve modern insanın miras aldığı bütün diğer hastalıklara sahip olmayı başaracağız. Daha şimdiden epey yol almış bulunuyoruz."[8]

Kültürün bir hususiyetler bohçası, bir gelenek olarak anlaşılmasına dayanan bu fikir hakkında dikkat edilmesi gereken şey, onun kişinin görüşünü içe doğru zorlamakta olduğudur. Güney diye adlandırabileceğimiz bir varlık vardır; onun bazı özellikleri (hususiyetleri) vardır; (ya bu hususiyetleri devam ettirme veya onları değiştirme yönünde) alternatifleri bulunmaktadır; değişme ihtimali tahmin edilebilir; değişmenin arzuya şayan olup olmadığı tartışılabilir; nihaî manevî sorumluluk o varlığın (Güney'in) kendindedir.

Bu yaklaşımda Richard Current'ın işaret ettiği basit bir güçlük vardır: "Güney ezelî olabilir, fakat 'Güney'in ne demek olduğu her zaman vazıh değildir. Sınırları bile belirsizdir."[9] Fakat bu güçlük yaklaşımın içinde ampirik bir sorun olarak ele alınabilir. Biz bilginlerin, tanımlarımızda ve araştırmalarımızda daha açık seçik olmamız gerekir. Sonunda bahis konusu varlığın daha dikkatli şekilde sınırlanmasına ulaşmış oluruz. Bilginler arasında daha geniş bir fikir birliği sağlayan bir sınırlama. Bu bakımdan kavramın kullanım sınırları kavramın kendinde değil, tahlilcilerin kavramın en iyiye ulaşmayan manipülasyonunda yatmaktadır.

Kültürün literatürdeki ikinci bir kullanımı oldukça farklıdır. Kültür, temel bir beşerî karşıtlığın, beden ile ruh, Tanrı ile Mammon, hayır ile şer arasındaki karşıtlığın yarısını temsil etmektedir. Richard Weaver, *The Southern Tradition*

at Bay (Kıstırılmış Güney Geleneği) başlıklı kitabının girişinde buna büyük bir açıklık getirmektedir: "Binaenaleyh Güney'den ulus içindeki bir azınlık olarak, ihtimama hak iddiasını kendi ideallerini ulusa veya dünyaya zorla dayatmadaki başarısı değil de, daha yüce bir şey olduğunda ısrar edeceğim bir azınlık olarak söz edilmesini bekliyorum; bu şey ancak *medeniyet buyruğu* cinsinden tanımlanabilecek ahlâkî bir hak iddiasıdır. Ayakta kalma mücadelesinde Güney gerilemiş bulunuyor, fakat değeri modern dünyanın parçalanmasıyla iyice anlaşılan bazı şeyleri yok olmaktan kurtardı."[10] Aynı görüş daha az kişisel, daha fazla dolaysız bir içimde E. Garvin Davenport'un Güney tarihini "bölgesel bir mit" olarak tartışmasında görülmektedir. Bu mit ulusal ihtiyaçlara hizmet etmektedir, yani başkasının miti olarak işe yaramaktadır. Bu mitin ondokuzuncu-yüzyıl versiyonunu tartışırken şöyle diyor:

Güney'in Yenideninşa-sonrası döneminin hayal gücü yüksek tarihi, ulus topluluğunun ondokuzuncu yüzyılda kendini tanımladığı merkezî mitlerle doğrudan bağlantılıdır. Henry Nash Smith çoğu Amerikalıların, kendilerini Avrupalılardan ayıran ulusal mümtazlığı bir tabiata *karşı* medeniyet ikiliği cinsinden tanımladıklarına dikkat çekmekteydi. Birleşik Devletler bir tabiat halini temsil ederken, Eski Dünya tarihsel medeniyeti temsil ediyordu. Thomas Jefferson, kendi toprağını işleyen küçük çiftçiler olduklarından, çoğu Amerikalıların özgür bireyler olabileceklerine inanıyordu: toplumsal kurum ve geleneklerin kısıtlamalarına karşı özgür; tabiat yasalarıyla uyum içinde yaşama hususunda özgür. Jefferson için Amerikalıların, Avrupalıların aksine, bir bozulma halinden ziyade masumiyet halinde yaşayabilecekleri anlamına geliyordu bu; zira güç, özgür ve eşit insanlardan oluşan bir toplulukta hemen hemen mevcut olmayacaktı. Böyle bir toplumsal ve ekonomik durumda, ne yönetici olacaktı ne de yönetilen...

O halde, demokrat küçük çiftçi ideal Amerikan vatandaşının simgesi oluyordu. Güneyli Şövalye miti işte bu ideale karşı tezat teşkil ettiriliyordu. Sövalyeye karşı küçük çiftçiyi, aristokrata karşı demokratı, medeniyete kar-

şı tabiatı, Avrupa kültürüne karşı Amerikan kültürünü, bozulmaya karşı masumluğu temsil ediyordu. Sonunda bu simgeler Kuzey'in küçük çiftçi demokrasisinin, ulusal mitolojiye göre, kölelik kurumunun yozluğunu bütün ulusa dayatmak peşindeki gayr-ı demokratik Şövalyelerin fesatçı çabalarına karşı ulusal masumiyeti başarıyla savunduğu İç Savaş'ta çarpıcı biçimde teyit edilmiş göründü. Bu savaş, küçük çiftçi şahsiyetini temsil eden Abraham Lincoln'ün, Şövalye Jefferson Davis'in meşum planlarına karşı yürüttüğü haklı bir savaş olarak görüldü.

Davenport, Güneyli tarımcıların efsanevî hikâyeyi aynen alıp sadece oyuncuların yerlerini tersine çevirdiklerini ifade ediyor:

Zira Tarımcılar, tarıma dayalı masumluk ve basitliğin iade-i itibarına yönelik süregitmekte olan ulusal arayışa katılıyorken, bölgesel bir emsalsizlik taslıyorlardı... Güney, Jeffersoniyen ideallerin ve onsekizinci-yüzyıl tarımcılığının Amerika'sıydı...

Yirminci-yüzyıl Güney'inin biricik geriye kalan tezahürü olduğu bu Eski Güney bir küçük çiftçiler ve ekiciler ülkesi olarak görülüyordu; her grup diğeri üzerinde bir yatıştırma (ılımlı hâle getirme) kuvveti olarak iş yapıyordu. Aristokratik unsur, hem siyasi hem iktisadi bakımdan, demokratik unsuru fazla açgözlü (kazanç-yönlü) olmaktan alıkoyuyordu. Demokratik unsur bu aynı lütufa mukabelede bulunuyor ve, galiba, albatrosun erdem-kaynağı topraktan fazla uzaklaşmamasına yardımcı oluyordu. Medeniyet, sınır bölgesinin maddeciliğini hafifletiyor; sınır bölgesiyse bunun karşılığında kendi demokratik ruhunu medeniyete akıtıyordu.[11]

Bu tür tahlilde, kültür bir grubun hususiyetlerine değil, büyük bir bütün içindeki bir azınlığın, neredeyse kaçınılmaz surette kuşatma altındaki bir azınlığın hususiyetlerine delalet etmektedir. Bu azınlık bir bölgesel azınlık, sınıfsal azınlık, etnik azınlık olabilir. Erdem olarak kültür —yani, barbarlık-düşmanlığı sıfatıyla kültür— içerimleri bakımından gelenek olarak kültürden daha dar görüşlü olup çıkmaktadır. Gelenekler tam (mükemmel) olmaktan bir derece aşağı olabilirler. Geleneklerin değiştirilmesinin daha iyi olabilece-

ği zamanlar ve usuller vardır. Fakat erdem sadece savunulabilir. Tindall'ın yerinde yorumunun izahı budur: "Güney'in ebediyen uzaklaşmakta olduğu inancının uzun ve şerefli bir geleneği vardır."[12]

Kültürü tartışmanın üçüncü bir yolu daha var: çifte bir ilişkinin ifadesi olarak, Güney, Kuzey'in taydaşıdır (karşılığı, tamamlayıcısı). Bu neredeyse birbirine karşıt iki kitabın başlığında karşımıza çıkmaktadır: John Egerton'ın *The Americanization of Dixie: The Southernization of America* (Dixie'nin Amerikanlaşması: Amerika'nın Güneyleşmesi) ve Richard Current'ın *Northernizing the South* (Güney'i Kuzeyleştirmek). Her iki kitap da bu çifte ilişkiyi zaman boyunca değişiyor ve bir anlamda, yazarların hiçbiri için ille de olumlu birşey olmayan, bir sona geliyor olarak görmektedirler.

Egerthon'ın ne kasdettiği, kitabesinde görülebilir. Malcolm X'i ("Beni ilgilendirdiği kadarıyla [Güney], Kanada sınırının güneyinde kalan herhangi bir yerdir") ve sonra bir Ku Klux Klan mensubunu alıntılıyor ("Güney ölecektir... [Güney'in akibeti] ülkenin öbür kısımlarının akıbeti gibi olacaktır"). Kitabını şu kederli yakınmayla bitirmektedir: "Güney, tüm ulustan daha az olmayarak, yeni-seçkinciliğin ve asimilasyonun etkisi altındadır; hem parçalanmaya hem homojenleşmeye doğru sürüklenmektedir. Şayet orta bir zemin, yani hem birlik hem çeşitliliği geliştiren, hem ilişkiyi hem farkları yücelten bir kültürler bütünleşmesi var ise, şimdilik per ortada gözükmemektedir.[13]

Current, bu "Dixie'nin* Amerikanlaş(tırıl)ması"nı Egerton'dan biraz daha olumlu görmektedir. Güney'in kuzeyleştirilme biçimlerinin birçok değişik tahlillerinin yapılageldiğine dikkat çekmektedir:" Süreç ne olursa olsun, tahmin edilcek sonuç, gerçekte Kuzey'e benzeyen bir Güney olmaktan çok,

---

* Dixie: Amerika Birleşik Devletleri'nin güney eyaletleri (Çev.)

modern dünyaya uymakta olan bir Güney'dir. Kuzeyleşme genelde modernleşme ile eşanlamlı olmuştur." Bununla beraber, o da kitabını bir yakınmayla noktalamaktadır: "Ve böylece, hoş karşılanmış veya reddedilmiş bir tasarı olarak, Güney'i Kuzeyleştirme fikri iki yüzyıl sonra yaşamaya devam ediyordu. Güney'in kendisinin —temel ve hakikaten ayrı bir varlık olarak Güney— hâlâ yaşayıp yaşamadığı ise başka bir meseleydi."[14]

Yakından bakıldığında, çifte bir ilişkinin yansıması olarak kültür, erdemi savunmakta olan, homojenleşme dalgasını (ki küçülme, yozlaşma, en küçük ortak paydaya dönmedir bu) zaptetmeye çalışan bir azınlığın çabaları anlamında kültürün bir varyantından başka bir şey değildir.

Öyle görünüyor ki istisnasız olarak bütün bu yazarlar için kültür bir sorunu, bir alakayı, manevî bir unsuru temsil etmektedir. Kültür, analitik bir kavram veya analitik bir inşa olmaktan çok, etrafında heyecanla toplanılan bir belagat bayrağı, büyük siyasi muharebelerde bir silah olup çıkmaktadır. Kültür kavramının böyle kısa yoldan siyasi bir programın yedeğinde kullanılması, Güney'de veya başka yerlerde son bulacak değildir. Fakat kendimizi bundan birazcık olsun uzak tutmadıkça, toplumsal gerçeklik görüşümüz muğlaklaşma tehlikesiyle yüz yüze kalacaktır. Bu bakımdan, sözkonusu retoriğin nasıl ihdas edildiğini ve buna niçin "kültür" muamelesi yapıldığını anlamaya çalışmak istiyorum.

Bir alıntı daha yapmama izin verin *Social Origins of Dictatorship and Democracy* (Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri) başlıklı kitabında, Barrington Moore şunları yazıyor: "Güney'in o zamanlar [1865 öncesinde] kapitalist bir medeniyeti vardı, ama bir burjuva medeniyeti yoktu."[15] Her ne kadar Moore'un neden sözetmekte olduğunu biraz anlayabiliyorsam da, bundan sözetmenin daha beceriksiz ve hatalı bir tarzını tahayyül edemiyorum. Ancak, Moo-

re'un formülasyonu (muhteva bakımından değil tabii, biçim bakımından) hemen hemen bütün bu gibi ifadelerin birçok bakımdan tipik örneği olduğundan, onu inceden inceye tetkik etmeme izin verin. Bu formülasyon, ortada küçük bir varlık (Güney) ve Moore'un isim vermediği ama benim kapitalist dünya-ekonomi diyeceğim daha büyük bir varlık olduğu örtük varsayımı etrafında dönmektedir. Güney'in kapitalist bir medeniyetinin olduğunu söylerken, onun bu büyük varlığa katıldığına işaret etmektedir; bu, Güney'deki insanların belirli yapısal kısıtlamalara tâbi oldukları ve dolayısıyla "kapitalist bir medeniyet"in normları dahilinde iş gördükleri anlamına gelmektedir. Güney'in bir "burjuva medeniyeti"ne sahip olmadığını söylediği zaman ise, dünya-ekonominin bu özel kısmında şehirli sanayicilerin ve tüccarın sosyopolitik nüfuzunun büyük toprak sahiplerininkinden görece az olduğunu kasdetmektedir. Her iki ifade de İç Savaş öncesi Güney için muhakak ki doğrudur. Ancak, eğer kapitalizm burjuvazinin toplumsal alana egemen olduğu bir sistem ise, kapitalist medeniyet ile burjuva medeniyeti arasındaki ayırım anlamsızdır. Birinin diğerini içine aldığı gerçeğine rağmen, hem büyük varlığa hem de küçük coğrafî varlığa ayrı "kültürler" atfetmek suretiyle ancak makul gözükebilir.

Tabii, varlıkların içindeki varlıklara da "kültürler" tahsis ettiğimiz zaman, bunun mantıkî bir sonu gelmez. Batı'nın bir kültürü vardır, Amerika Birleşik Devletleri'nin bir kültürü vardır, Georgia eyaletinin bir kültürü vardır ve herhalde Atlanta'nın da bir kültürü vardır. Ayrıca Georgia'da, Güney'de, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Siyah ve Beyazların da ayrı ayrı kültürleri vardır. Ve bu böyle devam edip gider. Sonra niçin her cemaatin, her sülalenin, her hânenin kültürü olmasın? Her grubun her neslinin kültürü niçin olmasın? Cevap, olmaması için sebep olmadığıdır ve zaten insanlar bütün bu kademelerde kültürden söz etmektedirler. O halde bu kültürlerden her birinin, değişmeye dirençli bir tür

kalıcı davranış ve değerler kümesini temsil etmekte olduğunu varsayabilir miyiz? İstersek varsayabiliriz, ama bu bizi neyere götürür?

Küçük-ölçekli varlıklara yakından bakar bakmaz, küçük grupların uygulama ve değer kümelerinin nasıl da durmaksızın değişmekte olduklarının derinden farkına varırız: daha uzun dönemler şöyle dursun, bireyin hayat süresi içinde ve grup veya birey kendini değişik bir mahalde bulduğu zaman.

Ayrıca, biliyoruz ki grup değerleri herhangi bir zaman boyunca sabit kalsalar bile, o gruptaki bütün bireylerin o değerleri tasvip ettiklerini veya onlara uygun davranış içine girdiklerini hiçbir zaman varsayamayız. Olsa olsa, grup değerlerinin ifadesi, belirli davranış biçimlerinin veya beyan edilmiş inançların varsayımsal olarak küçük bir standart sapması olan istatistiki ortalamasıdır. Bu varsayımın pratikte kanıtlanma derecesi ise sıfıra yakındır. Belki standart sapma gruptan gruba, zamandan zamana değişmektedir. Belki? Herşey muhtemel.

Sürekli değişmekte olan bir davranış girdabı olduğu açık olan bir şeyde, sürekliliğin norm olduğunu, açıklanması gerekenin ise değişme olduğunu varsaymak bir şey ifade eder mi? Değişebilirliğin norm olduğunu ve sürekliliklerin açıklanması gerektiğini varsaymak akli bakımdan çok daha savunulabilir olmaz mı? Eğer böyleyse, o zaman gayet yanıltıcı içerimlere sahip olduğundan bizzat *kültür* terimini bir yana atmalıyız belki de.

Söyleyebileceğimiz şey bütün tarihsel sistemlerin yapılarının ve bu yapılara tekabül eden, onların işleyişinin bir parçası olan kural, norm ve değerlerinin olduğudur. Bu yapılar herzaman, sapmaları bir şekilde kısmen sınırlayan bazı mekanizma türlerine sahiptirler. Mesela, böyle bir tarihsel sistem, tarihi, değişmekte olan mekân sınırları, kültürü veya

arzu ederseniz "medeniyeti" olan kapitalist dünya-ekonomidir.

Bu sistem hiyerarşik olan ve çeşitli, çoğu kez mekân bakımından ayrı grupları ihtiva eden bir yapıya sahip olduğundan, bu dünya-sistemin siyaseti (her birinin varoluşu kendi kendilerini tanımlamaları ile başkalarını tanımlamalarının/başkalarınca tanımlanmalarının bileşiminin sonucu olan) bu çok sayıdaki grupların çıkar mücadelelerindeki çabalarını ihtiva etmektedir. Grupların mücadele tarzlarından biri, şöyle böyle başarıyla, üyeleri üzerine norm ve davranışsal uygulamalar empoze etmeye çalışmak suretiyledir.

Dünya-sistem mütemadiyen değişmekte olduğundan, bu grupların konum ve tanımları da sürekli değişmektedir. Bu bakımdan, grupların faydalı bulup kullandıkları "yerel kültürel tanımlar" sürekli değişmektedir. O halde, böyle bir sistemde "Güney kafası" gibi şeylerden söz etmek nasıl mümkün olmuştur? Mümkün olmuştur, çünkü gruplar kendi çıkarlarını takip etmeye çalışırken "üyelerini" halihazırda birlik içinde hareket etmeye ikna edebildikleri ölçüde başarılı olabilmektedirler. Gerçekte her biri çok sayıda gruba üye olan (bu bakımdan, tanım gereği mensup oldukları herhangi bir belirli grubun bakış açısından, muhalif çıkarlara sahip bireyler olan) bu bireyleri ikna etmenin önemli bir tarzı arzu edilen davranışın normal, "geleneksel", zamanın kutsadığı ve dolayısıyla bugün bizden beklenen davranış olduğu yolunda bu bireyleri ikna etmektir. Sürekli-değişmekte olan bir geleneğin yeniden-ihdası, gerçekte hiçbir değişmenin vuku bulmamış olduğu inancının yaygınlaştırılmasını gerektirmektedir.

Bir grubun —mesela, diyelim ki Güney'in— kültürü diyegeldiğimiz şey bu bakımdan, kollektif tartışmamızın şu ana kadar ortaya çıkarmış olduğundan çok daha akıcı *ve esnek* bir şeydir. Bu "kültür"den söz ettiğinde, her yazar, her

"sözcü", her hatip onu bir kurallar ve öncelikler kümesi olarak yaratma peşindedir. Bunu yapma sürecinde, kendi kültür versiyonunun alameti olarak uzun ömürlülük ve kapsamlılık iddiasında bulunmaktadır. Çabalarının bazı başka kimselerin çabalarıyla uyumlu olması ölçüsünde, böylece halihazırda eylemlerin kuramsal bakımdan geçici olarak haklı görülmesini sağlamaktadır. Bu yüzdendir ki daha başka kişiler her zaman için bu sözümona kültürün anahtar özelliklerine dair herhangi bir ifadenin yeniden tahlili ve ipliğini pazara çıkarma işine müpteladırlar. Güney'in "aklı" ("kafası") hakkında, bir akla sahip olduğu varsayılan Güney'in sınırları hakkında Güney'de sürüp gitmekte olan tartışmanın boyutu, kapitalist dünya-ekonominin zaman-mekân sınırları dahilindeki başka her yerlerdeki benzer tartışmalardan gerçekte pek farklı değildir. Özel olma iddiası hakkında özel olan hiçbir şey yoktur. Bütün iddiaları çevrelemekte olan müphemlikler hakkında alışılmadık birşey yoktur. Özel olma iddiası dünya-sistemsel politik oyunun bir parçasıdır ve sistemin işleyişi içinde merkezî bir rol oynamaktadır.

Müteakip iddiaların özgül muhtevasını yorumlamak, gelişmekte olan dünya-sistemde belli coğrafî bölgelerin evrilmekte olan konumlarına bakmayı gerektirmektedir. Mesela, Güney tarihi hususunda hiçbir şekilde uzmanlık iddiasında bulunmaksızın, bana öyle geliyor ki Güney ve dolasıyıla Güney'in "aklı", "kültürü", "medeniyeti" son 350 yılda en azından birkaç defa şiddetli içimde değişmiştir.

Amerikan Devrimi'nden önce, "Güney" denebilecek herhangi birşey gerçekten var mıydı? Dünya-ekonominin tarımsal ürünler ihraç eden çevre bölgeleri mahiyetinde olup, bol miktarda cebrî cash-crop* emeği kullanmakta olan, hukuken bir İngiliz kolonileri kümesi vardı. Dünya ölçeğinde ele alırsak, bunların iktisadi rolü o zamanlar bu gibi birçok başka

* cash-crop: piyasada peşin parayla satılan mahsul.

bölgelerin rolünden pek farklı değildi—sadece, çoğu kez benzer alanlar sayılan Karaib adaları ve Brezilya'dan değil, başka yerler arasında Kebek, Endülüs, Sicilya, Polonya ve Macaristan'dan da farklı değildi. Bu bölgelerin kültürlerine yakından bakarsak, onları o zaman kendi aralarında farklı kılan özellikler (tabii böyle birçok özellik vardır: dil, hakim din, yerel yapılarının tarihsel kökenleri, vs.) bizim "plantasyon"a veya kapitalist dünya-ekoniminin "senyoral" bölgelerine iliştirdiğimiz tutumların çarpıcı benzerlikleri karşısında sönük kalırlar. Bizim umumiyetle feodal değerler sandığımız şeyler —acımasız emek sömürüsü ile ataerkilciliğin bileşimi— gerçekte Orta Çağlar Avrupa'sının resmi olmaktan ziyade kapitalist dünya-ekonominin bu "plantasyon" bölgelerinin resmidir.

Temel iktisadi durum Amerikan Devrimi'nden sonra da değişmedi. Olsa olsa, pamuk makinasının icadı gidişatı güçlendirdi. Değişen şey, kuramsal bakımdan arızî bir olguydu. Güney eyaletleri kendilerini, farklı iktisadi rollere sahip başka bölgeleri ihtiva eden ve içinde sayısal bakımdan bir azınlık oldukları hükümran bir devletin, Amerika Birleşik Devletleri'nin parçası olarak buldular. Çıkarlarını kollamak için, bu tarımsal ihracat bölgesinin egemen iktisadi kuvvetleri Güney diye bilinen kültürel bir varlık yaratmak zorundaydılar. Zorunlu bir silahtı bu. Bu durum karşısında, ABD ulusçuluğunun gelişimi gayet mantıkî olarak Güney ulusçuluğunun gelişimine yol açtı. John McCardell'in yerinde ifadesiyle, bu ulusçuluk, "siyasi bir hareket olarak, kölelik lehindeki görüşü kullanmayı gerektiriyordu."[16] Bundan da öte, bu bir tek siyasi varlığın içinde "iki ayrı halk, biri Kuzeyde diğeri Güneyde olmak üzere iki ayrı medeniyet"[17] olduğu duygusunu gerektiriyordu. İç Savaş'ın kaçınılmaz olduğunu söylüyor değilim; saçma olurdu bu. Söylemek istediğim şey, kapitalist dünya-ekonominin işleyiş biçimleri göz önüne alındığında, bunun şaşırtıcı, hele hele istisnaî olmadığıdır. Ayrıca diyo-

rum ki Eski Güney kavramı, o çağın dünyasının siyasi çatışmaları içindeki birçok kişi için faydalı bir inşa idi. Eski Güney bir anlamda, maddi bir inşa olarak tarihsel bakımdan tasfiye edilmeden çok kısa bir zaman önce zihnî bir inşa olarak ihdas edildi.

Güney Eyaletleri Konfederasyonu'nun yenilgiye uğraması bütün bunları değiştirdi, en çok da kültürel bakımdan. Bu tarihten sonra ABD federal devleti güçlü bir biçimde, Birleşik Devletler'in dünya-ekonomi içindeki rolünü dönüştürmeye ayarlı bir iktisadi ve siyasi politika takip etti. Bu federal devlet Güney'in yerel düzeydeki işleyiş biçimini, en azından müteakip elli-yetmişbeş yıl içinde, çok fazla değiştirmeye özellikle istekli değildi. Evet, yeniden inşa ve vurgunculuk* Güney'deki birçok kişinin bakış açısından birer yaraydı. Fakat bunlar çoğu kez iddia ettiğimizden daha az şey değiştirdiler. En çok değiştirdikleri şey, Güney'in kendi hakkındaki düşüncesiydi—yani, bundan böyle hangi siyasi çizgiyi takip edeceği.

Açıktır ki eski çizgi işe yaramıyordu ve bırakılmak zorundaydı. Temel olarak iki yeni çizgi öne sürüldü ve bunların savunucuları üstünlük mücadelesine tutuştular. Bir yanda, Yeni Güney çizgisi vardı. Yeni Güney, kültürel asimilasyon yoluydu. Dünyanın dört bir yanında gördüğümüz yüz şu kadar biçimden farklı değildi. Yeni Güney'in savunucuları şöyle diyorlardı: eğer "biz" gerideysek, eskimiş olmamız yüzündendir bu—teknolojik bakımdan, tabii ki; kültürel bakımdansa, en azından kısmen. O halde gelin yol yordamımızı değiştirelim, "yardım"a siyasi hak iddia edebilmek için gene de bir adımız olsun, böylece önümüzdekilere yetişiriz.

Öbür mümkün çizgi Güneyli tarımcıların çizgisiydi. Ne-

---

* carpet bagging: Amerikan İç Savaşından sonra Kuzey'den Güney'e giderek vurgunculuk yapma. (Çev).

ye yetişeceğiz? bunların düsturuydu. Değerli olan her şeyi "yetişme" çabasında terkediyoruz; bu yetişme denen şeyi ise, denesek bile, hiçbir zaman gerçek anlamda başaramayacağız. Ufkun sonunda bile, hakiki maddî eşitlik olmayacak ve hayatımızın kalitesi ortadan kalkacaktır. Gene, partikülaristik "tarımsal" erdeme yönelik bu tür hak iddiası, periferileşmesinin yoğunluk kazanmakta olduğu her dünya-ekonomi bölgesinde ileri sürügelmiştir.

Burada Yeni Güney ile Güneyli tarımcıların arasını bulmaya çalışıyor değilim. Her ikisi de çıkmaz sokak konumlarıdır; ayrıca gerçekten mevcut olan iki konum sadece bunlardır. Üzerinde ısrarla durmak istediğim husus, bunların her ikisinin de Eski Güney'den çok farklı oldukları ve her ikisinin de birer "kültür" yaratma iddiaları olduğuydu: olsa olsa kısmen gerçekleştirilmiş iddialar. Ne Yeni Güney', ne de tarımsal fikir diğerini sahneden silip Güney'in hakiki, biricik kültürü oldu.

Birleşik Devletler 1945 itibariyle dünyanın su götürmez hegemonik gücü konumuna yükseldiği zaman, her şey tekrar değişti. "Gerikalmış" bir coğrafî bölgeye sahip olmak ABD federal devletinin egemen siyasi kuvvetlerinin çıkarına değildi artık, tıpkı Siyahlar gibi azınlıklara siyasi haklarını vermemenin de artık federal devletin çıkarına olmaması gibi. Amerika'nın homojenleştirilmesi ABD federal devletinin acil bir siyasi (ve diplomatik) ihtiyacıydı. Güney'in sanayileşmesi ve Medeni Haklar Yasası daha geniş bir "kültürel" yeniden örgütlenme resminin parçalarıydı hep. Mesele, çeşitli altgrupların buna nasıl tepki gösterecekleriydi sadece. ABD'deki Siyahlar, ilk defa olarak birçok biçimde, kendi ayrı "kültür"lerini öne sürmek suretiyle tepki gösterdiler. Bunun açıklaması kolaydır, fakat şu anda konumuz değil. Güney ise, bana öyle geliyor ki, büyük ölçüde, bir inşa olarak ortadan kalkmaya başlamak suretiyle tepki gösterdi.

Muhtemelen bunun böyle olmadığını düşüneceksiniz ve bizzat bu forum olumsuz kanıt olabilir —yahut akıntıya bir set çekme çabası. Pek tabii, bu özel akıntıya set çekmenin kendi çıkarlarına uygun olduğu insanlar vardır, fakat, mesela, muhakkak ki Cumhuriyetçi partide aktif olagelenlerin çoğu böyle değildir; bunların son otuz yıldaki çabalarının bir kısmı ABD'nin kültürel bölge sınırlarını yeniden çizmek olmuştur. Mütemadiyen "yeni çoğunluk"a atıfta bulunmakla kasdettikleri şey budur. Egerton 1974 yılında şu görüşü ileri sürüyordu: "hâlâ bir araya gelip de murakabeci bir tarzda kendi bölgeleri hakkında konuşanlar çoğunlukla belirli bir görüşteki Güneylilerdir— daha iyi bir terim olmadığından, Güneyli liberallerdir bunlar."[18] Bunun niçin böyle olabileceğini anlayabilirsiniz.

Ve şimdi (Mr. Reagan'ın okyanusa geri çekilmesini emretme hususundaki Canute'vari çabalarına rağmen) Birleşik Devletler hegemonya-sonrası safhasına girmekteyken, bir Güney kafasına yer olacak mıdır? Belki, ama böyleyse, çok değişik türde bir Güney kafasına. Birleşik Devletler'in önündeki onyıllar, ulus kendini güçlükle dünya-sistem içindeki yavaş iktisadi (ve dolayısıyla jeopolitik) çözülüşüne ayarlarken, muhtemelen giderek artan dahili mücadele yılları olacaktır. Birçok Amerikalı için bu yeni veya yenilenmiş eşitlikçi iddialar bakımından bir fırsat olacaktır; diğerleri içinse, bu çözülme büyük kısa-vadeli zenginleşme programları vaadetmektedir.

Önümüzdeki onyıllarda birçok "kültürler" doğacak veya yenilenecektir. Kapitalist sisteme yönelik dünyanın her yanında artmakta olan saldırılar, onu sürdürmede kullanılan "evrenselci" değerler sistemine yönelik saldırıları ihtiva etmektedir. Bu durum dolayısıyla "partikülarizmlerin" yeniden öne sürülmesini teşvik etmektedir. Bunu dünyanın dört bir yanında görmekteyiz. Niçin Güney'de görmeyelim? Fakat

aynı zamanda niçin Güneyde görelim? Belki daha ziyade Georgia'da. Şayet bu gibi yeni partikülarizmler (özgücülükler) görürsek, Güney'de hangi geleneklere müracaat etmeye başladıklarına şaşabilirsiniz: belki ilk dönem Protestanlığın bazı kollarının aşırı köktenci iddialarına bile tanık olabilirsiniz. Dünya çapında bir ölçüm skalasında, Güney, siyasi tayfın sağına doğru bir kavram olmaktan soluna doğru bir kavram olmaya geçebilir. Böyle olmayabilir de.

Kültür son derece akışkan ve son derece esnek olduğundan, bunun herhangi bir anlamlı projeksiyonunu yapmak neredeyse imkânsızdır. Dünya-ekonomi ve dünya siyasi sistemi (her yerde görülen sistemkarşıtı hareketler dahil) hakkında projeksiyonlar yapmamız ve mübarizlerin, ayrıntıları muazzam ölçüde değişebilen fakat faydası tahlil edilebilir olan "kültürel" iddialarda bulunacaklarını varsaymamız daha yerinde bir iş olur. Mesele şu ki, yakın geleceğin geleneklerini bilmek istiyorsak bakmamız gereken en son yer yakın geçmişin gelenekleridir.

1. W.J. Cash, *The Mind of the South.* Garden City, NY: Doubleday Anchor, 1954, s. vii.
2. A.g.e., s. viii.
3. Michael O'Brien, *The Idea of The American South, 1920-1941.* Baltimore: John Hopkins Univ. Press, 19769, s. xi.
4. A.g.e., s. xiii.
5. William H. Nicholls, *Southern Tradition and Regional Progress.* Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1960.
6. Tekil ve çoğul kullanım arasındaki farkın önemini "Bir Medeniyet Olarak Modern Dünya-Sistem" de tartıştım. Bölüm 14.
7. Nicholls, *Southern Tradition and Regional Progress,* s. x, 18
8. George Brown Tindall, *The Ethnic Southerners.* Baton Rouge, 1976: Louissiana State Univ. Press, s. 86, 241.

9. Richard N. Current, *Northernizing the South.* Athens, Ga., 1983: Univ. of Georgia Press, s. 11.
10. Richard M. Weaver, *The Southern Tradition at Bay.* New Rochell, NY: Arlington House, 1968, s. 29
11. F. Garvin Davenport, Jr., *The Myth of Southern History: Historical Consciousness in Twentieth-Century Southern Literature.* Nashville: Vanderbilt Univ. Press, 1967, s. 7-9, 57-58.
12. Tindall, *The Ethnic Southerners,* s. 2. Current'ın *Northernizing the South*'una yazdığı girişte Wayne Mixon bize şunları hatırlatmaktadır: "Amerikan ulusunun ta başlangıcında, Güneyli Kurucu Babaların çoğu sadece bölgelerinin farklı olduğuna inanmakla kalmıyor, çıkarlarının ülkenin geriye kalan kısımlarınca tehdit edildiğini düşünüyorlardı" (s. ix).
13. John Egerton, *The Americanization of Dixie: The Southernization of America.* New York: Harper Row, 1974, s. 208.
14. Current, *Northernizing the South,* s. 12-13, 117.
15. Barrington Moore, Jr., *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World.* Boston: Beacon Press, 1966, s. 121.
16. John McCardell, *The Idea of a Southern Nation: Southern Nationalists and Southern Nationalism, 1830-1860.* New York: W.W. Norton, 1979, s. 49.
17. Current, *Northernizing the South,* s. 17.
18. Egerton, *The Americanisation of Dixie,* s. 15.

14 ❦ Bir medeniyet olarak modern dünya-sistem

Malum olduğu üzere, medeniyet kelimesinin, her ikisi de konferansımızın ("Medeniyetler ve Medenileştirme Süreçleri Kuramları") bizzat başlığında yansıtılan oldukça farklı iki anlamı vardır. Bir yanda, çok olumlu çağrışımları olan ve mantığı gereği gramatik yönden tekil bir terimdir: insanları daha "medeni", yani daha az "hayvanî" veya daha az "vahşî" hâle getirmiş olan süreçlere (ve onların sonuçlarına) işaret etmektedir. Ondokuzuncu yüzyıl sonlarında Fransız sömürgeciler "medenileştirme misyonu" sloganını başlattıklarında, atıfta bulundukları medeniyetin teklik ve dolayısıyla evrenselliği hususunda hiç kimsenin şüphesi yoktu.

Diğer yanda, kelimenin çoğul kullanımı vardır; bu kullanımda bir medeniyet bir çeşit tarihsel bütün oluşturan ve (her zaman eşzamanlı olmasa da) bu olgunun diğer çeşitleriyle birarada varolan dünyagörüşü, âdetler, yapılar ve kültürün (hem maddî kültür hem yüksek kültür) belirli bir bağlantısı anlamına gelmektedir. Bu kullanım, tonalitesi bakımından diğerinden bir nebze daha "nötr"dür veya daha doğrusu ideolojik imaları daha karmaşık ve daha incedir.

Lucien Febvre bu medeniyet kavramıyla ilgili tartışmasını şu görüşle başlatır: "Bir kelimenin tarihini yazmak asla vakit israfı değildir".[1] Öyle görünüyor ki, her iki anlam da neredeyse işin başından beri bizimle beraber olmuşlardır ve bir medeniyet olarak modern dünya-sistemde çok temel iki

gelişmeyi yansıtmaktadırlar. Yani, işin başında bunu vurgulamama izin verin, bizzat medeniyet kavramının kendisi tarihsel bir üründür. Fakat belirli bir medeniyetin ürünüdür. Dolayısıyla, bu gerçekten ötürü, kullanımlardan birini şüpheli hâle mi getirmektedir? Yoksa, medeniyet "medenileştirme süreci"nin eseri olduğundan, diğer kullanımı mı şüpheye düşürmektedir?

Ancak, bu sihirli aynalar içinde kaybolmadan önce, terminolojik tarihi kısaca gözden geçirelim. Birinci kullanım, (tekil) medenileştirme süreci olarak medeniyet, barbarlığın karşıtlığı olarak medeniyet, ilk önce onsekizinci yüzyıl ortalarında iki esaslı Aydınlanma bilginin eserlerinde görülmektedir: Fransızcada 1756'da Mirabeau'nun, İngilizcede 1767'de Adam Ferguson'un eserlerinde. Raymond Bloch'un söylediği gibi, kelime tam vaktinde zuhur ederek, tedricen gelişmesini sürdürmekte olan ve büyük bir geleceğe konması mukadder bir fikre tekabül etti: İnsanın ve toplumun durumunda sürekli bir ilerlemeye dayanan iyimser ve ilahiyatdışı fikir.[2]

Sözün kısası, kavram, Aydınlanma düşünürleri tarafından dile getirilen "rasyonel ve deneysel bilim"in entellektüel zaferini yansıtıyordu. Bu düşünürlerin hepsi için "medeniyet öncelikle bir ideal, büyük ölçüde de manevi bir idealdi."[3]

Fransız Devrimi tam bu zaferin peşinden meydana geldi. Modern dünyamızın bu büyük tarihsel uğrağının ne sebeplerini ne de sonuçlarını gözden geçirmenin yeri burası değil. Ancak, tartışmamız bakımından iki hususa dikkat çekmem gerekiyor. Birincisi, Fransız Devrimi sadece "toplum"da temel bir yapısal değişim, bir "devrim" olarak algılanmakla kalmadı —onun gerçekten bir devrim olup olmadığını şimdilik tartışmayalım—, aynı zamanda, daha önce hiçbir şeyin yapmamış olduğu şekilde, toplumsal bir düzenin kasdî, yönlendirilmiş inşâsı ve yeniden inşâsı fikrini meşrulaştırdı. Bu

meşrulaştırmanın entellektüel bir sonucu oldu. Şayet toplumsal bir dünyayı *inşa etmek* mümkün idiyse, insan mantıken dikkatli incelemeler yoluyla alternatifleri tahlil etmeye sevkediliyordu. Böylelikle ondokuzuncu yüzyılda sosyal bilimlerin ortaya çıkması için zemin hazırlanmış oldu.

İkincisi, Napolyon imparatorluğu, bugün o denli aşina olduğumuz evrenselleştirici bir fikrin bütün müphemliğini ilk defa somut uygulamayla dile getirdi. Bir yandan, Fransız Devrimi ve dolayısıyla Napolyon orduları sadece Fransızların kendileri tarafından değil, diğer Avrupalılar tarafından da evrensel bir fikrin, işte bu medeniyet fikrinin taşıyıcıları olarak görüldü ve öyle karşılandılar. Fakat, diğer yandan, aynı hoşgeldinci Avrupalıların birçoğu çok kısa zaman sonra Fransız "emperyalizmine" karşı yerel "ulusçular" sıfatıyla tepki gösterdiler. Hatta, siyasal bir kavram olarak ulusçuluğun gerçek doğuşunun bu Napolyonik evreye yerleştirilebileceği ileri sürülebilir.

Böylece medeniyet kelimesinin ikinci kullanımı, evrensellik olarak medeniyet değil de bir partikülarite (kendine özgülük) olarak medeniyet için zemin olgunlaşmış oldu. *Grand Larousse,* Guizot'nun 1828'de kelimeyi bu ikinci anlamda kullandığını belirtirken,[4] Febvre bu şerefi 1819'da Ballanche tarafından ve medeniyeti ilk defa çoğul olarak kullanan bir kitaba bahşediyor.[5] Bu evrenselcilik/partikülercilik karşıtlığı sadece giderek şiddetlendiği için değil, yavaş yavaş açıklık kazandığı üzere, bu karşıtlık bir medeniyet olarak modern dünya-sistemin temel ilke ve uygulamaları dahilinde tabiatıyla hâlledilemez olduğu için, medeniyet kelimesinin her iki anlamı bundan böyle yanıbaşımızdan ayrılmaz olacaklardı.

Sorun yapısaldır. Kapitalist dünya-ekonomi bahsinde olduğu gibi, hiyerarşi ve eşitsizlik üzerine kurulu tarihsel bir sosyal sistemde tasvir veya ideal veya hedef olarak evrensel-

cilik ancak uzun vadede ideoloji sıfatıyla evrenselcilik olabilir; bu durumda Marx'ın klasik formülüne, yani egemen fikirlerin egemen sınıfın fikirleri olduğu görüşüne tam uyabilir. Fakat şayet evrenselcilik sadece bundan ibaret olsaydı, bugün onu tartışıyor olmazdık. Evrenselcilik, güçlülerin zayıflara bir "hediye"sidir ve zayıfların karşısına "yukarı tükürsen bıyık, aşağı tükürsen sakal" durumu çıkarmaktadır: hediyeyi reddetmek, kaybetmektir; hediyeyi kabul etmek, kaybetmektir. Zayıfların tek makul tepkisi ne red ne kabul veya hem red hem kabuldür—kısacası, ondokuzuncu ve özellikle yirminci-yüzyıl tarihinin çoğu bölümünü vasıflandıran, zayıfların görünüşte akıldışı (kültürel ve siyasal) zigzaglarından oluşan yol.

Modern dünyanın büyük muhalif dünyagörüşü *(Weltanschauung)* olan Marxizm bu meyanda hiçbir şeyi çözmedi. Bazı bakımlardan sorunu ağırlaştırdı. Abdül Malik'in gayet doğru olarak belirttiği gibi, Marxizm "Üç Kıtada, Batı medeniyet ve kültürlerinin en ileri eleştirel sentezi" olarak algılanmaktadır.[6] Peki, bundan ne çıkar? Cevaplardan biri, Abdullah Laroui'nin cevabıdır. İki Marx'ın varlığını anlamaya dayanıyor bu cevap: neo-liberal, "bilimci" ve dolayısıyla Batılı ideolog Marx; ve "gerikalmış insanlığı" araştıran, tarihselci, bilgin Marx. Birinci Marx'a karşı, diyor Laroui, "Üçüncü Dünya her zaman Avrupa'nın Napolyon'a, silah kuvvetiyle evrenselleştirmenin Napolyon'una gösterdiği tepkiyi gösterecektir, zira emperyalizm marifetiyle gerçekleştirilen bu soyut evrenselleştirme örtük bir cinayettir." Üçüncü Dünya aydınlarından her biri için, diyor Laroui, kendi Marxizmi "içinde yaşamakta olduğu dünyanın şartlarından doğan kendi versiyonunu ifade edecektir".[7]

Medeniyet/medeniyetler ayırımının müphemliği sorunu, şayet "sadece" ifadesi böyle büyük bir konu için kullanılabilirse, sadece siyasal bir sorun değildir. Bundan bile daha de-

rindir, çünkü bu konuyu açmak bilimin bizzat tabiatının ne olduğu temel konusunu yeniden açmaktır ve bu bana bizim bugünkü medeniyetsel oydaşmamızın (konsensüs) temel yapı taşı imiş gibi gözükmektedir. Bir anlamda bu oydaşma kapitalist dünya-ekonominin şafağında zaten başarılmış bulunuyor. John Herman Randall'ın aşağıdaki şekilde tanımladığı Baconiyen ruhun zaferinde yatmaktadır bu oydaşma:

> İnsanlar üzerinde iktidar değil, Tabiat üzerinde iktidar; ve bu iktidar bilginin eseridir. Kumanda edilecek Tabiata itaat edilmelidir; Tabiatın (işleyişinin) sihrî bir rüyayla öngörülmesi suretiyle değil, Tabiatın incelenmesi ve yorumlanması yoluyla insanoğlunun krallığı yükselecektir.[8]

Bu Baconiyen/Kartezyen/Newtonyen dünya görüşü bilimi her yerde ve her zaman büyünün karşısına koydu. Bu dünyagörüşü mantıken medeniyet kavramına ancak tekil hâlinde müsamaha gösterebilirdi. Bilimsel ruhla meşbu olanlar medeni ve medenileştirici idiler; bütün diğerleri böyle değildiler. Hiç şüphesiz birçok insan hümanizm adına, görelilik adına veya ilk günah kavramı adına bu gibi içerimlere direndiler; fakat beş asır sonra "dünyanın büyüden arındırılması" olarak bilimin hem aşikâr ve açık, hem gizli ve köklü biçimlerde entellektüel dünyamıza egemen olmadığını ileri sürmek zordur.

"Dünyanın büyüden arındırılması" olarak bilim ile "yenilenen kârların rasyonel takibi"ne dayanan bir medeniyet olarak kapitalizm arasındaki bağlantı birçok kereler dile getirildi, hiç şüphesiz en etkili biçimde Max Weber tarafından. Ne yazık ki birçok şakirtleri onun "[dinî zahidliğin] güleryüzlü varisi Aydınlanmanın kıpkırmızı utancı ... çaresizce ortadan kayboluyor gözüktükçe..." bu bağlantıdaki doğal tehlikelere dair uyarılarını kulak ardı ediyorlar. Weber, bu kültürel gelişmenin son aşaması hakkında şunun hakikaten söylenebileceğinden endişe etmektedir: "Uzmanlar ruhsuz, zevk sa-

hipleri kalpsiz; bu boşluk üstelik daha önce hiç ulaşılmamış bir medeniyet düzeyine ulaştığını hayal ediyor".[9]

Bunu söyledikten sonra, Weber, şimdi "değer hükümleri ve inanç hükümleri dünyasında" konuşuyor olduğu gerekçesiyle konuyu takipten tipik olarak affını istiyor; şu anda bilim dünyasında olmadığını imâ ediyor. Ahlâk belki de ruh sahibi bir uzman olmaktır, fakat ancak saatler sonra.

Ondokuzuncu yüzyıl sonlarının, Aydınlanmayı tamamlamaya gelen öbür dehâsı Freud, hiç şüphesiz *Medeniyet ve Yol Açtığı Hoşnutsuzluklar* adlı eserinde Weber'den daha cesurdu. Freud'un denemesinin bütün gayesi medeniyeti bir vazgeçiş (fedakârlık) olarak, "içgüdünün reddi veya içgüdüsel zevklerin reddi üzerine kurulmuş" olarak görmektir. "[Güçlü içgüdüsel ihtiyaçlardan] bu 'kültürel yoksunlaşma' insanlar arasındaki tüm toplumsal ilişkiler alanına egemen olmaktadır."[10]

Freud bunu genelde bir şekilde kaçınılmaz görürken, onun modern dünyadaki özel tezahürü Freud'a göre ayrıntıda kaçınılmaz değildi ve değildir. İnsanoğlunun alt-ben'i *(id)* denetim altına alma kabiliyetinin sınırlarını, itaat etme imkânlarını hesaba katmadığı için, "kültürel üst-ben'in ahlâki ölçülerine... itirazlar" yükseltiyor Freud.[11] Hatta, şu sonuca varıyor:

> Çeşitli sebeplerle, insan medeniyetinin değeriyle alakalı herhangi bir görüş dile getirmem niyetimin çok uzağına düşmektedir. Medeniyetimizin, sahip olduğumuz veya elde edebileceğimiz en kıymetli şey olduğuna inanan ve onun bizi kaçınılmaz olarak hayal edilmemiş mükemmellik şahikalarına yükselteceğini düşünen coşkulu tarafgirliğe karşı kendimi korumaya çalıştım.[12]

Fakat, sonunda diyor ki: "Dostlarımın huzuruna bir peygamber gibi çıkma düşüncesi yüzünden... cesaretim takatimi kesiyor ve onlara hiçbir teselli sunmadığım yolundaki itham-

larına boyun eğiyorum."[13] En azından, Weber'in aksine, bilimin değer bakımından nötr olduğuna sığınma peşine düşmeyip kendi beşerî aczine sığınıyor.

Bununla beraber, Weber ve Freud gibi arzulu ve geniş kanatlı zekâların, (tekil veya çoğul kullanımıyla) medeniyetimizin anahtar ikilemine parmak bastıktan sonra niçin daha ileri gitmekten korktuklarını sormalıyız. Hiç şüphesiz, Baconiyen dünya görüşünün kutsallığı onların tahayyülleri üzerinde çok güçlü bir etkiye sahipti. Şayet melankolikse ve ancak kendini sınırlıyor (kendine hakim) durumdaysa, *fin de siècle* kötümserliği bir karşıgörüş olarak hiç şüphesiz kabule şayandı. Malum olduğu üzere, Weber ile Freud koca akademik sanayilerin doğuşuna yol açtılar, oysa Nietzche bahsinde böyle olmadı.

Bununla beraber bugün, fiziğin tam derûnundaki kutsallığı dahilinde, bu dünyagörüşüne karşı çıkılmaktadır; melankolik kendini-sınırlayan kötümserlikle değil, beşeri imkânlar alanı üzerinde ciddi bir ısrarla. En çarpıcı biçimde Ilya Prigogine tarafından ortaya konan bu meydan okuma kesin biçimde bilimin tarihsel olarak kendine biçtiği imaja karşı çıkmakta, onu muhalefet ettiği günahı işlemekle (yani dünyayı tanrısallaştırmakla) suçlamaktadır:

> Bilimin ve özellikle fiziğin, dünyayı büyüden arındırdığı şikâyetini biz de tekrar ediyoruz. Fakat onu kesinlikle tanrısallaştırdığı için büyüden arındırmaktadır; çeşitliliği ve doğal vücuda-gelişi inkâr etmektedir: Aristo bu doğal vücuda-gelişi, hakikatte düşüncenin nesnesi olmaya sadece onun duyarlı olduğu bozulmaz bir ebedilik adına, yüce dünyanın vasfı yapmıştı. Dinamiğin dünyası, üzerinde zamanın hiçbir etkiye sahip olmadığı, şeylerin doğuş ve ölümlerinin ebediyen kendisinden dışlandığı "tanrısal" bir dünyadır.[14]

Kant'ın iki kaçınılmaz düzen olarak manevî hukuka ve yıldızların ezelî hareketine hayran olduğu bize hatırlatılmaktadır, fakat:

Gezegenlerin hareketlerinin istikrarını bile artık garanti edemeyeceğimizi biliyoruz. Ve yörüngelerin bu istikrarsızlığı, sayesinde beyin hareketimizin dalgalanmalarını yeniden keşfettiğimiz bu çatallaşma bize bugün ilham kaynağı olmaktadır.[15]

Prigogin'in, Weber ve Freud'un kırmaya korktukları putu kırmaya hazır olduğu, onun manevî nitelikleri üzerine bir yorum olmaktan ziyade, bu yazarların eserlerini ayıran 50-75 yılda gerçek dünyanın uğradığı evrime dair bir yorumdur. Aynı zamanda toplumsal hareketlerin de temel paradigmaları olan sosyal bilim paradigmaları bir ondokuzuncu-yüzyıl dünya-sisteminin eserleriydi; bu dünya-sistemin kendisi, onaltıncı yüzyıla gelindiğinde sağlam biçimde detaylandırılmış ve tesis edilmiş olan Baconiyen bir dünya görüşüne ideolojik yönden kök salmıştı. Şayet bu paradigmalara bugün karşı çıkılabiliyorsa, tarihsel bir sistem olarak kapitalist dünya-ekonomi, Schumpeter'in "kapitalizm medeniyeti"[16] dediği şey, gerçekte ciddi bir kriz içinde olduğundan ve dolayısıyla en temel oydaşmalar, tesis edildiklerinden bu yana ilk defa olarak tartışmaya açık olduklarındandır. Prigogine, en göze görünür ifadesi hergün gazetelerimizde okunabilir olan bir şikâyeti aksettiriyor.

Ne var ki, tarihsel bir kriz gündelik bir olay değil, büyük bir hadisedir. Tarihsel bir sistemin ve *dolayısıyla* tarihsel bir tercihin sona ermesini, bir veya daha fazla ardıl sistemlerin vücuda gelmesini ihtiva etmektedir. Önümüzdeki tercih, medeniyetin her iki kullanımına bağlı bulunan çifte bir tercihtir. Ardıl (halef) sistem(ler) bugünkünden daha "medeni" olacak(lar) mı? Bu geçişin çok sayıda "medeniyetsel" süreçlerin varlığıyla alakası nedir ve halef sistem(ler) çok sayıda medeniyet kavramına yer verecek(ler) mi?

Burada, kapitalist dünya-ekonomi dediğimiz özel tarihsel sistemin niçin krizde olduğuna dair görüşlerimi yeniden ifade etmeyeceğim,[17] sadece şunu söylemek istiyorum: krizin

kaynağı iç çelişkilerin üstüste birikmesidir, öyle ki sistem kendini aynı türdeki sistem olarak yeniden üretmeyi imkânsız bulacaktır, imkânsız bulmaktadır. Bu çelişkiler köklerini, uzun-vadeli zorluklar yaratan kısa-vadeli zorluklara çözüm sunan iktisadi süreçlerde ve iktisadi çelişkilerin yol açtığı giderek görünür hâle gelen gerginliklerin sonucu olan, fakat bunun karşılığında siyasal çelişkiler yaratan siyasal-kültürel süreçlerde bulmaktadırlar.

Netice olarak kanaatimce bir geçiş döneminde yaşamaktayız. Fakat neye geçiş? Bu soruya verilecek en makul cevap, cevabın belirsiz olduğudur. Bu bir anlamda kriz-dönemleri/geçişler için her zaman geçerlidir. Bunların nasıl halledileceğinden hiçbir zaman emin olamayız. Fakat bu, resimde tarihsel bakımdan yeni bir unsurun yer almasından ötürü, özellikle bu geçiş için doğrudur.

Sadece üç temel tarihsel sistem türünün mevcut olmuş olduğuna dair görüşüme muvakkaten izin verirseniz, bunların yeryüzü gezegeni üzerindeki zamansal birarada varoluşlarının tarihlerine dair önemli birşeyi farkedebiliriz. Bu üç tarihsel sistem türlerine mini-sistemler, dünya-imparatorluklar ve dünya-sistemler diyorum. Her birinin tanımı, entegre üretim süreçlerine sahip gerçek bir toplumsal işbölümünün ampirik varoluşu ile başlamaktadır, öyle ki bu entegrasyondan oluşan bütün, hem maddi hem toplumsal bakımdan fiilen özerktir. Bir mini-sistem, içinde bir tek kültürel ve bir tek siyasal sürecin görüldüğü küçük-ölçekli bir işbölümüdür. Dünya-sistemler bu durumda ölçek bakımdan karşıt kutupta yer almaktadırlar: içinde çok sayıda kültürel süreçlerin işlemekte olduğunun görülebileceği geniş iş bölümleri. Böyle iki tip büyük sistem gözlemlenebilir: hakim bir siyasal yapısı olan dünya-imparatorluk ve böyle bir yapısı olmayan dünya-ekonomi.

Eğer şimdi Yeryüzü gezegenini tarihsel zaman boyunca

ele alır ve üç (tarihsel sistem) türünün zaman içinde birarada yaşama modellerini tasvir edersek, şu ana kadar sadece üç uğrağı olan bir dönemselleştirmeye çabucak ulaşırız. Birinci uğrak M.Ö. 8-10.000 dolaylarından öncesidir. Bu zamanda tahminen sadece çok sayıda mini-sistemler vardı. Kaç tane olduklarını, her birinin ne kadar yaşadığını, hatta nasıl işlediklerini pek bilmiyoruz. Bu hususta cehaletimizin ölçüsü yok.

O zamandan M.Ö. 1500 dolaylarına kadar, üç tarihsel sistem türü birarada yaşamışa benziyor. Demem o ki, (pratikte olmasa bile) teoride bu dönem içindeki herhangi bir zaman için haritalar yapabilir ve oraya fiziksel olarak bütün bir tarihsel sistemler dizisi yerleştirilebilir, böyle yaparak belirsiz bir toplam sayıya ulaşabilirdik. Model pek tabii mütemadiyen değişiyordu, zira tarihsel sistemin her bir türünün her bir örneği ölümlüydü. Tarihsel sistemler var olur ve varlıkları sona erer.

Bu dönem esnasında, dünya-imparatorluk "güçlü biçim" olmuşa benziyor. Bundan kasdım dünya-imparatorlukların büyük ölçüde kendi iç mantıkları marifetiyle genişleyip daralıyor gözüktükleridir. (Bu sürecin dinamiklerini şimdilik tartışmıyorum.) Ayrıca, bu gibi dünya-imparatorluklar "başarılı" olmaları halinde her hangi bir mini-sistem veya dünya-ekonomiden daha uzun ömürlü olmuşa benziyor; bu ikinciler hem iç dinamikleri hem de dış saldırıya karşı naziklikleri yüzünden genelde daha "kırılgan" gözüküyorlar. Bugüne kadar yazmış olduğumuz tarih esas olarak bu dünya-imparatorlukların genişleme ve daralmalarının tarihi olmuştur. Bir dünya-imparatorluk genişlediği her defasında, çevredeki mini-sistemleri ve dünya-ekonomileri yutarak onların özerk varlıklarını yok etmekteydi. Tabii, bir dünya-imparatorluk bazan başka bir dünya-imparatorluğun bir kısmını veya tamamını da fethediyor, fakat bu fiiliyatta nispeten az vuku

buluyordu. Dünya-imparatorluk daraldığı zaman, terkedilmiş bölgelerde toplumsal bir boşluk bırakıyor, bunun içinden yeni mini-sistemler ve dünya-ekonomiler çıkıyordu.

M.S. 1500 dolaylarında bir yerde bu modelde nitel bir değişim vuku buldu. İnsanlık tarihinde ilk defa olarak, bir dünya-ekonomi örneği "kırılganlığını" yendi ve kendini kapitalist bir sistem halinde pekiştirdi. Bu, hepimizin bildiği ve içinde yaşamakta olduğumuz modern dünya-sistemdir. Görüşlerimi başka bir yerde açıklamış olmakla beraber,[18] bu nitel değişmenin niçin vuku bulduğu şu anki tartışmamızla alakalı değildir. Bu vuku bulduğu zaman, dünya-ekonomi bir anda "güçlü biçim" oluverdi. Yani, iç dinamiği marifetiyle genişleyen şimdi bu kapitalist dünya-ekonomi idi. Genişleme sürecinde, çok sayıda mini-sistemi ve dünya-imparatorluğu kendine eklemleyerek özerkliklerine son verdi. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru, genişlemesi bütün yerküreyi içine aldı. İlk defa olarak, Yeryüzü gezegeni üzerinde sadece bir tek tarihsel sistem vardı. Bugün hâlâ bu durumdayız. Onsekizinci yüzyılda tahmin edilen ve ondokuzuncu yüzyılda gerçekleştirilen bu yeni durumdandır ki "medeniyet"in müphem ikili anlamı zuhur etti. Her bir anlamın yapısal bakımdan neye atıfta bulunduğunu şimdi görebiliriz.

Tekil medeniyet, yeni ve her yanı kuşatan tarihsel sistemin savunucularının ideolojik inşâsıydı. Medeniyet (tekil), bu yeni sistemin münhasırlığının, onun her şeyi kuşatan tabiatının hem kaçınılmaz hem de arzuya şayan olduğunu ima ediyordu. Yaygın hâle gelen dilde, kapitalist dünya-ekonomi ilerlemeyi temsil ediyordu, çünkü "medenileştiriyor"du. Bunun sadece sistemin savunucularının argümanı değil, aynı zamanda sistemin başlıca entellektüel muhalifi olan Marx'ın ve Marxistlerin de argümanı olduğuna dikkat edilmelidir. Zira Marx da (en azından çehrelerinden biriyle) kapitalizmin ilerleme olduğunu ileri sürüyordu. Sadece bunun ilerlemenin

nihai aşaması değil de sondan bir önceki aşaması olduğunu ilave ediyordu. Bu hiç şüphesiz önemli bir değişiklikti, fakat gene de medeniyeti tekil bir kavram olarak bırakıyordu.

(Çoğul) medeniyetler kavramı (tekil) medeniyetin yıkıcı etkilerine karşı bir savunma olarak doğdu. Savunmaya bazan "muhafazakâr" bir ton, bazan "köktenci" bir ton verildi. Her ikisi de aynı şeye baliğ oluyordu. Mevcut biricik somut biçimi (gerçekte "Batı"nın egemenliğindeki bir dünya-ekonomi) içinde kapitalizmin alternatif tarihsel sistemlerden manevî veya siyasî bakımlardan "daha iyi" olduğu hipotezinin reddedilmesiydi. Atıfta bulunulabilecek ve bulunulan en somut alternatif tarihsel sistemler, genişlemekte olan dünya-ekonomiye eklemlenen ve onun imha ettiği dünya-imparatorluklardı.

Sisteme muhalefet etmekte olanların çifte açmazlarına daha önce işaret etmiştim. Medeniyete (tekil) asimile olmak önceki aşağı durumu kabullenmek ve olsa olsa ikinci-sınıf vatandaşlık elde etmekti. Medeniyeti (tekil) medeniyetler (çoğul) adına reddetmek ise hakiki anlamda geleneksel olma vasfına bile sahip olmayabilen ve büyüme kapasiteleri olmadığından yerde sürünüyor olan arkaizmlere kurban olma tehlikesine kapı açıyordu. Tartışmanın verili şartları dahilinde hiçbir çözüm yoktu. Bu, dünya-sistemimizin baskı altındaki tabakalarının çeşitli sözcülerinin kişisel veya kollektif gidimizlerine (yörüngelerine) bir göz atmakla kolayca doğrulanabilir; bu sözcüler çok sayıda kültürel ulusçuluk silahları *(lato sensu)* kullanmaya çalışıyor, bu silahlar bazan düşmana karşı çok iyi iş görüyor, fakat diğer zamanlarda yüzlerine patlıyordu.

Bu bakımdan, medeniyet kavramının yirminci yüzyıl sonlarındaki cari sorunlarımızla alakası hakkında sarf-ı kelam ettiğimiz zaman hiç de küçük boyutlarda olmayan ahlakî ve siyasî bir ikilem karşısındayız. Kavramı terketmek ve

zor tahlilden sakınmak suretiyle ikilemi gizlemeye çalışmak işe yaramaz. Aksine, gelin onu çağımızın merkezî meselesi olarak kabullenelim.

Her şeyden önce, gerçek tercihlerimiz nelerdir? Şimdi mevcut olarak sadece bir tek tarihsel sisteme sahip olduğumuzdan, üç temel ihtimalimizin olduğunu sanıyorum. Biri, şu tek sistemin, her birinin tekrar ayrı bir toplumsal iş bölümü olan çok sayıda tarihsel sistemlere bölünmesidir. Sözün kısası, bu anlamda 1500-öncesi (veya belki M.Ö. 8000-öncesi) duruma geri gidebiliriz. Nükleer bir Armageddon yolu dışında bu akla yatkın gözükmüyor; bu yıkıcı son ise, kanaatimce ihtimal dışı olmamakla beraber, bana gayet önlenebilir geliyor. Şayet bu yolda yürüyeceksek şu anki tartışmamız büyük ölçüde kelalaka bir iş olur.

Diğer ihtimaller bugünkü Yeryüzü-çapındaki tarihsel sistemin değişik türde bir Yeryüzü-çapındaki tarihsel sisteme dönüşmesini içermektedir. Bu bana daha muhtemel gözüküyor. Hatta, daha şimdiden o sürecin ilk aşamalarında olduğumuzu sanıyorum. Fakat, bu durumda şu soruların muhatabıyız: hangi alternatif gelecekler mevcuttur, hangileri daha muhtemeldir, hangileri daha arzuya şayandır ve arzuya şayan olanı daha muhtemel hale getirmek için ne yapabiliriz? Her soruya sırayla cevap vermeğe çalışacağım.

Hangi alternatif gelecekler mevcuttur? Ayrıntıda, hiç şüphesiz, cevapların haddi hesabı yok. Fakat temel yapı bakımından, gerçekte sadece iki ihtimal var. Bugünkü ve daha önceki çoğu sistemlerimizin olduğu gibi, hiyerarşik, eşitsiz ve baskıcı bir sistem inşa edebiliriz. Tabii, *bütün* tarihsel sistemlerin (veya en azından bütün karmaşık olanların) zorunlu olarak bu vasıflara sahip olmaları gerektiğini ileri süren kişiler her zaman olageldi. Alternatif olarak, görece eşitlikçi ve demokratik olan, Fransız Devrimi'nin sloganını yerine getirecek bir sistem inşa edebiliriz. Uzun zamandan beri

böyle bir sistemin savunucuları olageldi. Tabii, başkaları bu gibi savunucuları Ütopyacı saydılar. Her ne kadar tanıklığa getireceğim deliller zorunlu olarak spekülatif ve istidlâlî (tümden-gelimci) olacak ve deneysel tecrübeye dayanmayacaksa da, şayet Ütopyacı toplumsal bakımdan imkânsız demekse, ben bu değerlendirmeye katılmıyorum.

Ancak, şayet bizim iki gerçekçi uzun-vadeli alternatif tarihsel imkândan söz etmekte olduğumuzu muvakkaten kabul ederseniz, o zaman şu soru yerinde duruyor: tarihsel ihtimaller hakkında neler söyleyebiliriz? Hem liberal hem de Marxist versiyonlarıyla ilerleme teorisi demokratik, eşitlikçi bir gerçekliğe (belki yavaş da olsa) ulaşmanın kaçınılmazlığını ileri sürdü. Bunun tarihsel bakımdan kaçınılmaz olduğunu dair tüm anlayışları muhakkak ki reddediyorum. Bunun için hiçbir kanıt göremiyorum. Bir kere, bugüne kadarki her ardışık tarihsel sistemin kendinden önceki sistemden daha "ilerici" olduğuna inanmıyorum. Özgül olarak da, kapitalist dünya-ekonominin seleflerine nispetle ilerlemeyi temsil ettiğini sanmıyorum. Olsa olsa, daha kötü olmamıştır. Gerçekte çok daha kötü bile olduğu ileri sürülebilir.[19]

Bu öncülden, yapısal ihtimalleri incelemek zorunda olduğumuz sonucu çıkar. Şu veya bu yöndeki baskılar nelerdir? Demokratik, eşitlikçi bir alternatifin lehindeki temel baskıların umumiyetle kitle bilincinden ve dolayısıyla kitle iradesinden böyle bir alternatif lehine çıkan baskılar olduğu düşünülmektedir. Böyle bir kitle bilincinin yaratılmasının ise teknolojik gelişmenin ve onun toplumsal sonuçlarının neticesi olduğu düşünülmektedir: artan eğitim, artan iletişim, kitlelerin iktidar araçlarını elde etmelerindeki artış ve *dolayısıyla* "seçkinlerin" azalan avantajları. Burada Aydınlanmanın ve ondokuzuncu yüzyılın "medenileştirme süreci"ne dair aşina temalarına dikkat etmişsinizdir. "Medeniyet ve yolaçtığı hoşnutsuzluklar"a dair Freudiyen kötümserlik bile,

(geniş biçimden tanımlanmış) belirli bir psikoterapik sağlık teknolojisinin bu medenileştirme sürecine katkıda bulunabileceği ve bulunacağı inancıyla hafifletilmiş bulunmaktadır.

Şahsen bunların hiçbirini inkâr etmiyorum. Bu süreçlerin hepsinin işlemekte olduğuna ve bir noktaya kadar, düşünülen sonuçlara ulaştığına inanıyorum. Mesele, eşzamanlı olarak ve ters yönde gitmekte olan başka süreçlerin de işlemekte olup olmadığıdır. Teknolojinin getirdiği her basitleştirme (ve dolayısıyla uzman-olmayanların devreye girebilme şanslarının artması), bunlarla eşgüdümlü karmaşıklıklar getirmedi mi? Yirminci yüzyılda, en azından işçi sınıfının örgütlenme yeteneği ölçüsünde, gelişmiş iletişimin Büyük Birader'e delâlet ettiği söylenmektedir.

İktidar araçlarına kitlenin ulaşabilmesi karşılığında, bu gibi araçların en güçlü ve teknolojik bakımdan en ileri olanlarının yüksek maliyeti ve aşırı ölçüde zor ulaşılabilirliği gündeme gelmedi mi? Devam edip gidebilirim, ancak mesele basit ve inkârı zordur. Şu veya bu sisteme giden teknolojik yol hususunda hiçbir vazıh örnek yoktur. En azından, teknolojinin bu toplumsal tercih için inkâr edilemez içerimleri olup olmadığından emin olamayacağımızı ifade etmeliyiz.

Ayrıca, bilinç süreçleri tahlilimizde büyük bir süreci atladığımızı sanıyorum. Bilinç ve ideolojiye dair tartışmanın büyük bölümü iki aşamalı bir senaryo çevresinde dönmektedir. A aşamasında, gerçek güç sahipleri bilinci oluşturan mekanizmaları kontrol etmektedirler. Gramsci'nin tabiriyle, kültürel "hegemonya"ları vardır. B aşamasında, şu veya bu süreçle, çoğunluk kendi çıkarları hakkında doğru bir bilinç edinmektedir. Örtüler kaldırılmakta; eski sistem çökmekte veya ıslah edilmektedir. Eski örtüleri bizzat yaratmış olan insanların yenilerini inşa edebilecekleri ihtimali üzerinde nispeten az tartışma yapılmışa benziyor. Fakat muhakkak ki bu o kadar da akla uzak değildir. Muhakkak ki bu, geçmiş

tarihin büyük bölümünü tasvir edebileceğimiz bir yoldur ve hakikaten geçmişi bu şekilde tasvir etmekteyiz de.

Ayrıca, cari iktidar sahiplerinin yeni örtüler inşa etmek için kullanacakları en aşikâr teknik, yeni sistemi inşa etmek adına eski sistemi yıkmada bizzat öncü olmalarıdır. İhtilaflı bir konum olmakla beraber, bunun feodalizmden kapitalizme geçiş denen olguda vuku bulduğuna inanıyorum.[20] Ancak, bunun yapısal bir ihtimal olduğu teslim edilirse, o zaman dikkatlerimizi kaçınılmaz olarak sistemkarşıtı hareketlerle mevcut sistemin müdafiileri arasındaki mücadelenin görünüşte siyasi zemininden, bizzat sistemkarşıtı hareketlerin tarihine, tabiatına, muhtemel gidimizlerine ve iç mücadelelerine yakın bir bakış atmaya kaydırmalıyız.

Bu konuya dönmeden önce, üçüncü soruyu da tartışalım: hangi alternatif geleceğin daha arzuya şayan olduğunu. Gerçekte, modern eğitim sistemi dünyanın her yanında yüzeysel olarak demokratik, eşitlikçi bir dünyanın değerlerini vazetmektedir. Bu dünyanın erdemlerini savunmak neredeyse gerekçesiz gözükmektedir. Bununla beraber, bu vaaz öylesine açık ve aşikâr bir aptallıkla yapılmaktadır ki, yeri gelmişken bu manevi temeller üzerinde konuşmak gerçekten zorunludur.

Toplumsal hiyerarşinin kaçınılmazlığı lehindeki deliller ya insanlar arasındaki farkların ortadan kaldırılamazlığından (bazı insanlar her zaman için diğerlerinden daha akıllı veya daha beceriklidirler) ve/veya bütün karmaşık süreçlerin koordine edilme gereğinden çıkmaktadır (koordinasyon için hiyerarşiye ihtiyaç vardır). Bana öyle geliyor ki her iki iddia da zayıftır. İnsanlar arasında farklılıklar olduğuna şüphe yoktur, hatta bu farkların toplumsal belirlemeye direnen (belki toplumsal belirlemenin ulaşamadığı) biyolojik bir bileşen ihtiva ettikleri bile varsayılabilir. Fakat hangi ölçüde önemlidirler? Ve hakiki anlamda demokratik tarzda örgütle-

nen bir siyasa için ille de olumsuz sonuçlar mı ima ederler? Ve şayet geçmişte önemli olmuşsalar bile, teknolojik ve eğitimsel ilerlemenin etkisi bunların önemini azaltacak şekilde değil midir? Nihayet, kollektif karar-verme üzerinde bir miktar bakiye etki kalmış olsa bile, bu etkiyi daha da azaltabilecek toplumsal mekanizmalar yok mudur (mesela, kollektif tahlil ve düşünme için daha fazla zaman ayırmak maksadıyla karar-verme süreçlerine ertelemeler sokmak)? Burada bu sorulara cevap verecek bir nutuk yazmıyorum; ancak, bunları sadece ortaya koymak bile, bana öyle geliyor ki, insanlar arasındaki farkların giderilemezliğinden ötürü hiyerarşinin kaçınılmaz olduğu görüşünün sözcülerinin ispatı zor bir dava üstlendiklerini göstermektedir.

O zaman eşitlikçi bir dünya ihtimali karşısındaki ikinci iddiaya geliyoruz: karmaşıklık eşgüdüm gerektirir, o da hiyerarşi demektir. Burada argüman umumiyetle ampirik bir iddiadır. Her zaman böyle olmuştu; *o halde,* her zaman böyle olmalıdır. Bu tür değerlendirme bana mevcut muazzam miktarda beşeri kollektif dehayı küçümsemek (hatta gözardı etmek) gibi geliyor; oysa bu da geçmiş tarihten çıkarılabilecek bir derstir. En azından 10.000 yıldır kurumsal yapılar icat etmekteyiz ve sonraki icatlar her zaman ilk aşamalarda öngörülmemişlerdi. Biyolojik bir olgu olarak insanın toplumsallaşabilirliği, karmaşıklığın sadece hiyerarşi vasıtasıyla koordine edilebileceğini çalımlı bir edayla ilan etmemiz bakımından henüz çok top bir aşamadadır. Küçük bir ölçekte bunun zorunlu olarak böyle olmadığını (böyle olmasının zorunlu olmadığını) biliyoruz. Ve karmaşık enformasyon-toplama, depolama ve düzeltmenin teknik zorlukları bu günlerde muazzam ölçüde basitleştirilme sürecine girmiş bulunmaktadır. Burada, hem karmaşık hem eşitlikçi bir tarihsel sistem yaratabileceğimiz ihtimalini dışlamanın imkânsız olduğunu ileri sürmek için biyolojik uyarlanmaya dair bilgimize müracaat ediyorum.

Eşitlikçi bir dünya imkânını ileri sürme hususundaki bu iptidai, belki basite kaçan, fakat gene de zorunlu alıştırmada, böyle bir dünyanın arzuya şayan olduğuna dair ahlâki görüşümü ilave etmeliyim. Gerekçem basit: eşitsizlik sadece aşikâr kurbanları olan ezilenleri incitmekle kalmaz, (daha büyük bir ölçüde olmasa bile) ondan hemen fayda sağlayanları da incitir: onları insanî bütünlüklerinden ve kişiliklerini gerçekleştirme imkânlarından yoksun etmek suretiyle. Ayrıcalık, kişiliğin geliştirilmesine engeldir, ona sahip olanları aksi halde seçmeyecekleri hareketlere zorlar ve alternatiflerini kısıtlar. Abraham Lincoln bunu gayet basit bir dille ifade etmişti: "Köle olmayacağım gibi, efendi de olmayacağım."

Bütün yazmış olduğum şu önemli soruya bir girizgâhtan başka bir şey değildir: eğer şu zamanda önümüzde gerçek bir tarihsel seçenek varsa, alternatiflerden birini diğerine tercih etme durumunda olduğumuzdan, tercihe şayan toplumsal seçeneğe nasıl ulaşabiliriz? Bu soruya ne benim ne de başka bir kimsenin verecek güzel bir cevabı olmadığını söylemekle işe başlamalıyım. Bu sadece bireysel bir içgörü meselesi değil, toplumsal olarak ulaşılabilecek toplumsal eylem meselesidir. Bana öyle geliyor ki, bu toplumsal eylemin odağı devlet mekanizmalarından, *stricto sensu* iktisadi alandan veya kültürel-ideolojik düzlemden ziyade, (geniş biçimde tanımlanmış) sistemkarşıtı hareketlerde yatmaktadır.

Bu, kontrollü bir yeniden inşa veya gevşek, daha az planlı bir parçalanma arasındaki tercih olarak ortaya konabilecek bir geçişin topyekün çerçevesini tasavvur etmek meselesidir. Aydınlanmanın en güçlü ve belki en az yararlı miraslarından biri şu duygudur: değişim mümkün olduğuna göre, sadece rasyonel toplumsal planlama vasıtasıyla mümkündür veya (ancak bu şekilde) en iyi derecede mümkündür. Jeremy Bentham'dan Bolşeviklere kadar, toplumsal değişmeyi nefret edilesiye planladık. Ve sonuçlar mutlu olmanın

gerisinde kaldı. Akılcılığımız hem Weber'in hem Freud'un anladığı mânâda rasyonalizasyon içerdi (gerektirdi). Her bir anlamın en kötüsüne sahip olduk: Demir Kafes ve kendini aldatma. Alternatifleri ciddi biçimde denemek zamanıdır, belki.

Belki yıkım (söküm) yapıları kurmadan yıkıma geçmeliyiz; bu yapılar eskiyi yeni kisvesi altında sürdüren yapılar haline gelebilir. Yıkmaya çalıştıkları bir dünya-sistemin iktidar yapıları dahilinde işlemeye çalışan hareketler değil, harekete geçiren ve denemeler yapan hareketlerimiz olmalı belki. Belirsiz bir geleceğe doğru topuklarımızın üzerinde yürüyerek, sadece hangi istikamete gitmekte olduğumuzu hatırlamaya çalışmalıyız belki. Yapmakta olduğumuz şeyin gerçekte eşitsiz bir sistemi yıkmak mı yoksa güçlendirmek mi olduğunu aralıksız yeniden değerlendirmeliyiz belki. Bunun hem müphem hem safça gözükeceğini biliyorum, ancak bizim son 100 yılın pratik örgütsel tarafgirliklerimiz de pek başarılı olmuş değil.

En az vazıh olan şey, çok sayıdaki medeniyetlerin bu yıkım sürecindeki rolleridir. Muhakkak ki geçmişin dünya-imparatorluklarını yeniden yaratmaya, kapitalist bir medeniyetin evrenselleştirici egemenliğini parlatmaktan daha fazla alaka duyuyor değiliz (her ikisinin de yararı yok), değil mi? Ancak, bu çok sayıdaki medeniyetler gerçekten de önemli sistemkarşıtı hareketlerin odaklarıdır. Yıkım işini onların peşinden (onlarsız yapmaktansa) daha hızlı biçimde yapabiliriz. Hatta, onlar olmadan yıkım yapabilir miyiz? Bundan şüpheliyim. Her halükârda, bizim şimdiki sistemimizde bastırılmış ve marjinalleştirilmiş bütün kesimlerin bilgelik ve alakalarını kuşatan bir hareketler ailesinden hareketle yeni bir toplumsal eylem açık bir şekilde geliştirilmelidir. Hepsini içine alan bir hareketler ailesi sadece sayı bakımından daha güçlü olmakla kalmayacaktır; aynı zamanda değişik tecrübe-

lerin ve dolayısıyla doğru yolları keşfetmede artan ihtimalin büyük avantajına da sahip olacaktır.

Böyle bir hareketler ailesi kurmak kolay olmayacak, muhalefet ise şiddetli olacaktır. Norbert Elias, kitabını Holbach'dan bir alıntıyla bitiriyor: "la civilisation... n'est pas encore terminée."[21] Muhakkak ki hayır, ve engeller bana gerçekten büyük görünüyor. Fakat Prigogine ile Stengers'ın şu neticesinden de cesaret alıyorum:

> Tabiatın işleri kesin biçimde önceden görülemez. Oradaki tesadüf unsurları tasfiye edilemez ve bu bizzat Aristo'nun anladığından çok daha fazla kesindir. Çatallaşmakta olan tabiat şudur: uygun durumlarda meydana gelmeleri şartıyla, orada küçük farklar ve önemsiz dalgalanmalar bütün sisteme yayılabiliyor ve yeni bir işleyiş tarzı meydana getirebiliyorlar.[22]

Şartlar bana müsait gibi geliyor. Gelin eylemlerimizle bu çatallaştırıcı süreci teşvik edelim ve medeniyet (tekil) ile medeniyetler (çoğul) arasındaki farkın artık toplumsal bakımdan uygun olamayacağı yeni bir işleyiş tarzı meydana getirmeye çalışalım.

1. Lucien Febvre, "Civilisation: evolution d'un mot et d'un groupe d'idees," *Pour one histoire a part entiere.* Paris: SEVPEN, 1962, s.481
2. Raymond Bloch, A.Soboul'ün *La civilisation et la Révolution Française*, başlıklı eserinin "Önsüz"ü. Paris: Arthaud, 1970, s.11
3. Febvre, "Civilisation," s. 499, 505.
4. Larousse, Pierre, *Grande dictionaire universal du XIX. siecle,* cilt II, s.750.
5. Febvre, "Civilisation," s. 507.
6. Anouar Abdel-Malek, "Marxisme et sociologie des civilisations," *Marx and Contemporary Scientific Thought.* The Hague and Paris: Mouton, 1969, s.498.

7. Abdallah Laroui, "L'intellectuel du Tiers Monde et Marx, ou encore une fois le probleme du retard historique," *Marx and Contemporary Scientific Thought* içinde, s. 281.

8. John Herman Randall, *The Making of the Modern Mind.* New York: Houghton Mifflin, 1940, s. 244.

9. Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism.* New York: Charles Scribner, 1930, s. 182.

10. Sigmund Freud, *Civilisation and its Discontents.* London: Hogarth, 1957, s. 63.

11. Freud, *Civilisation,* s. 139.

12. A.g.e., s. 142.

13. A.g.e., s. 143.

14. Ilya Prigogine ve Isabelle Stengers, *La nouvelle alliance*. Paris: Gallimard, 1979, s. 266.

15. A.g.e., s. 268-269.

16. Joseph A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism, and Democracy* London: George Allen and Unwın, 1943, xı. bölüm.

17. Immanuel Wallerstein, "Crisis as Transition," S.Amin et al., *Dynamics of Global Crisis.* New York: Monthly Review, 1982, s. 11-54

18. Wallerstein, *The Modern World-System,* Cilt I. New York: Academic Press, 1974, I. bölüm.

19. Bkz. Wallerstein, *Historical Capitalism.* London: New Left Books, 1983.

20. Wallerstein, "Economic Theories and Historical Disparities of Development," *Eigth International History Congress, Budapest 1982,* J.Kocka ve G.Ranki, eds, B.I.: *Economic Theory and History.* Budapest: Akademiai Kiado, 1982.

21. Norbert Elias, *The Civilizing Process,* Cilt II: *Power and Civility.* New York: Pantheon, 1982, s. 333.

22. Prigogine ve Stengers, *La nouvelle alliance,* s. 271.

(Boş Sayfa)

15 ❦ Medeniyet(ler) niçin yeniden gündemde?

Medeniyet, sosyal bilimler literatüründe yaygın biçimde kullanılan bir terim değildir. Ona birçok sosyoloji ders kitaplarında rastlayacağınızdan şüpheliyim, hiçbir iktisat ders kitabında ve muhtemelen hiçbir siyaset bilimi ders kitabında rastlamayacağınızdansa eminim. Kavram birtakım 1914-öncesi antropoloji metinlerinde revaçtaydı, varsayımsal bir evrimci ardışıklığın son terimi olarak: insanlık vahşilikten barbarlığa, barbarlıktan medeniyete geçiyordu. Bu kullanımda, medeniyet "bizim" için kullanılan isimdi ve kullanımı tekil tarzdaydı. Ancak, zaman zaman yeni kisveler altında arz-ı endam ediyorsa da, o tür mutantan antropoloji aşağı yukarı ortadan kalktı. Ondokuzuncu-yüzyıl tarihçileri zaman zaman terimi kullandılar fakat yirminci yüzyılda terimin kullanımı büyük ölçüde (çoğunlukla eşzamanlı olarak kıyamet kâhinliği yapan) Spengler ve Toynbee gibi büyük mukayesecilerle sınırlı kaldı. Ne denli yüceltilirlerse yüceltilsinler, bu yazarlar tarihçilik mesleğinin açık seçik kıyısında tutulmaktadırlar. Medeniyet bir terim olarak sadece nesebi gayr-ı sahih Oryantalizm alanında neşvü nemâ buldu. Oryantalizm, kesin biçimde Çin, Hind, Osmanlı, Arap-İslam dünyası (ve benzer şekilde klasik Antikite) gibi diğer "medeniyetler"in incelenmesi olarak tanımlanır oldu. Hâlâ savunucuları olmakla beraber, Oryantalizmin şu sıralarda şöhreti pek sönük. Ne var ki, ister tekil olsun ister çoğul, sosyal bilimler

medeniyetten söz etme hususunda muhalif tavır içinde ola geldiler.[1]

Bununla beraber, işte 1987 yılında Amerikan Sosyoloji Derneği'nde bu kavramsal üvey evladın, yani medeniyet(ler)in, yükseliş ve düşüşü hakkında Tematik bir Oturum düzenlemekteyiz. Neler oluyor? Gerçek dünyada, kavramla yeniden ilgilenmemizi izah eden iki esas vakıanın olduğu açıktır. Bir yanda, terakkinin kaçınılmazlığı ve onun başlıca modern kutup yıldızı olan teknolojik ilerlemenin arzuya şayanlığı hakkında, özellikle dünya-sistemin zengin bölgelerinde ciddi şüpheler uyanıyor.

Terakki (ilerleme), malum olduğu üzere, onsekizinci yüzyıl Aydınlanmasının büyük manevî ihtiyacı olarak ortaya çıktı ve ondokuzuncu-yüzyıl ortalarında dünya-sistemde İngiliz hegemonyasının şaşaalı günlerinde Batı dünyasının resmi dogması haline geldi. Sonraları ciddi kuşkular ihtiva eden yeniden değerlendirmelere tâbi tutuldu: önce *fin de siécle* döneminde insan rasyonalitesinin herşeye nüfuz edebilirliğinin sorgulanmasında, sonra 1930'ların kasvetli günlerinde faşist fikirlerin yayılması hakkında ve nihayet 1970'lerde dünya çevresinin bozulmakta olduğuna dair yaygın korkularda. Bu yeniden değerlendirmelerin her birinin Kondratieff B-safhalarında ve öncelikle de kapitalist dünya-ekonominin çekirdek ülkelerinde meydana gelmiş olması tesadüf değildir.

Şayet ilerlemeye dair şüpheler bugün her zamankinden daha kuvvetliyse, bunun sebebi, Kondratieff alçalmasına ilave olarak (ne de olsa, B-safhaları normalde A-safhalar izler), ikinci bir mülahazanın, temel jeopolitik bir değişim mülahazasının var olmasıdır. Onaltıncı yüzyıldan yirminci yüzyıla kadar esasen kontrolsüz devam eden Avrupa genişlemesi şimdi tersine çevrilmiştir. Üçüncü Dünya'nın siyasal yükselişini ve dünya-sistemin kültürel sömürgelikten çıkışını yaşa-

maktayız. Bu süreç bazılarının arzu ettiğinden daha yavaş (ve bazılarının arzu ettiğinden daha hızlı) olabilir, ama oldukça şedîd gözüküyor.

Konjonktürel bir Kondratieff alçalması ve Avrupa genişlemesinin yapısal biçimde tersine çevrilişiyle yüzyüze gelen Batı dünyası, (sorgulanan, onların entellektüel fikirleri olduğundan) bu yeni durumu anlamaya çalışmakta ve hiç şüphesiz bunun ima ettiği toplumsal değişmelerin, birçoklarının korktuğundan daha az rahatsız edici olmasını ümit etmektedir. Bunun içindir ki Batı ülkelerinin sosyal bilimcileri son yıllarda, tarih temelli bir makrososyolojiyle tebelleş olmaya başladılar; bu makrososyoloji ne denli zayıf olursa olsun, en azından gerçek dünyanın bu şaşırtıcı ve endişe-üretici dönüşümünü açıklamakla uğraşmaktadır.

Bununla beraber, tarih temelli makrososyolojiyle sadece kıyısından köşesinden müşerref olmuş sayılırız. Kollektif olarak onu ciddiye almış değiliz. Korkuyoruz çünkü. Medeniyetin yükseliş ve düşüşü konusunu ciddiye almak Batı biliminin uzun zamandır kabul edilegelen iki temel ilkesi hakkında bir tartışma açmak demektir: evrenselcilik ve çizgisellik (doğrusallık).

Evrenselcilik, Batılı gönlün sevgilisidir. Köklerini üç büyük tektanrıcı dinde bulmaktadır: Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam. Baconiyen-Newtoniyen bilim paradigması tarafından beslenmiş ve nihai felsefi rengini Aydınlanma sırasında almıştır. Evrenselciliğin gayet basit bir ilkesi vardır: İnsan davranışı, keşfedilebilecek ve doğrulanabilir form içinde açık seçik ifade edilebilecek, ayrıca her zaman ve mekâna uygulanabilecek genel yasalara tâbidir. Bu, beşerî alana uygulanan sözümona genel bir bilimsel ilkedir (öncül). Bu teze ta başlangıçta, bir çeşit muhafızlık tarzında, hümanist değerler adına karşı çıkıldı. Bu hümanist karşı çıkış, insanların hem duygu, hem bilinç sahibi oldukları ve dolayısıyle mekanik

yasalara tâbi olmadıkları gerekçesiyle beşeri davranışı yöneten yasaların olmadığını söylüyordu. Hümanistlere göre, insanların hür iradeleri vardır, dolayısıyla bilimin öngeremeyeceği tarzlarda hareket ederler. Netice itibariyle, bu gibi yasaların peşine düşmek anlamsız, hatta zararlıydı. Bu görüşte bütün özel davranışların idiosenkratik (kişiye özgü) olduğu söyleniyordu.

Bu sözümona idiografik-nomotetik (tasvirci-kural koyucu bilim) tartışmasının ömrü yüz yılı aştı. Bugün yeni olan şey, evrenselciliğe bilimin içinden ve bilimsel gerekçelerle karşı çıkılmakta olduğudur. Klasik dinamik, yani Newton fiziği, yasalara uyan, belirlenmiş ve ters çevrilebilir (yani, zamandışı) olduğu söylenen doğrusal gidimizlerinin hesaplanmasına dayanmaktadır. Ne var ki, çağdaş fizik şaşırtıcı biçimde şunu keşfetti ki "böyle bir tasvir genelde geçerli değildir ... ve 'çoğu' dinamik sistemler gayet istikrarsız bir şekilde hareket etmektedirler."[2] İçkin gelişigüzellik ve içkin ters çevrilemezliğin (veya zaman okunun) fiziksel düzenin temeli oldukları keşfedilmektedir.

Doğrusallık ve denge yerine, bilimadamları bugün sistemlerin denge durumlarından uzaklaştıklarını ve böyle yaptıklarında da doğrusallığın yerini çatallaşmanın aldığını söylemektedirler. Çatallaşma basit olarak, "kritik bir değer için denklemlerin yeni bir çözümünün ortaya çıkması"[3] olarak tanımlanmaktadır. Çatallaşmalar, sadece çatallaşma noktaları arasında belirlenebilir olan unsurlar anlamına gelmektedir. Çatallaşma noktalarına yaklaşılınca, "dalgalanmalar aslî bir rol oynar"[4] ve sürekli yenilik ve değişimler meydana gelir.

Bu bakımdan, tam da fizik bilimcilerin "çatallaşmanın fizik ve kimyaya tarihi sokmakta olduğunu"[5] ve "tarihin sonunun olamayacağını"[6] söyledikleri uğrakta, yine fizik bilimcilerin "bilimsel tabiat anlayışında derin bir değişim"[7] yaşamakta oldukları bu uğrakta, birçok sosyal bilimciler hâlâ,

daha eski bir fizik bilimi görüşünden çıkarılmış olan kendi evrenselcilik versiyonlarına sarılmış bulunuyorlar. Bu gelişmenin toplumsal karar-verme bakımından içerimleri, müesses çıkarlar için, mühendislik ve teknoloji bakımından içerimlerinden hiç şüphesiz daha acil ve daha tehditkârdır.

Medeniyetlere yeniden ilgi duyulmasının sebebi budur. Medeniyet (tekil) kavramı Newtoniyen bir fikirdir. Medeniyetler (çoğul) kavramı ise düzenin kaostan çıktığı, kaosun bizzat yaratıcı olduğu anlayışıyla ahenk içindedir. ".... ile ahenk içindedir" ibaresini kasıtlı olarak kullandım. Şu sebeple ki, medeniyetler (çoğul) kavramının geçmişte başka çağrışımları da olmuştur ve, şayet onu bugün beşeri karmaşıklık anlayışımıza uygun bulacaksak, bu çağrışımları ortalıktan temizlemeliyiz.

Çok sayıda medeniyetin var olduğu fikri uzun zamandan beri çevrimsel bir kronosofiye bağlanmış bulunmaktadır.[8] Medeniyetlerin yükselip düştükleri ileri sürülmektedir. Bunu bir çeşit standart format takip ederek yaptıkları varsayılmaktadır. Bunda, partikülarist (özgücü) bir dünya görüşü geliştirme kisvesi altında, gizli bir evrenselcilik görmekteyiz. Sadece terakki'si olmayan bir evrenselciliktir bu —muhtemelen evrenselciliğin en berbat türü. Medeniyetlerin (çoğul) bu partiküler kullanımının bereket versin artık çok fazla sayıda savunucusu yok.

Ancak, mantıken ona çok benzeyen ve hâlâ revaçta olan türetilmiş bir nosyon vardır. Bu benim "çöküş ve düşüş" tezi dediğim şeydir. Büyük medeniyetler "çöker ve düşerler" ve, böyle olduklarında, barbarlarca yenilgiye uğratılırlar.[9] Bu tez doğrudan doğruya Avrupa tecrübesinden güç almaktadır: Roma İmparatorluğu'nun düşüşü ve Avrupa'nın sözümona barbar kabileler tarafından istila edilmesi. Bu kuramlaştırmanın leitmotifi kültürel kötümserliktir; mesajı ise, Amerikan imparatorluğu bir defa çöktü mü, dünyanın parçalana-

cağıdır. Bugün, kökeni itibariyle Québecçe ve tarzı bakımından alaycı olmakla beraber, bu tema üzerine sinema filmlerimiz bile var. Fakat muhakkak ki, eğer bilimsel çatallaşma modelinin bize söylediği birşey varsa, sonucun kötümser bir sonuç olacağını tahmin edemeyeceğimizdir.

Nihayet, medeniyetler (çoğul) kavramı bir çeşit akla ziyan kültürel çoğulculuğa dönüşebilir. İnsanlık birçok toplumsal düzen biçimleri icat edegelmiştir. Bunları mânen karşılaştırmanın veya tarihsel bakımdan değerlendirmeye tâbi tutmanın hiçbir yolu yoktur. Geçmiş ve gelecekteki değişik olma gerçeğini kabul etmek zorundayız, o kadar. Bu bir çeşit 'rasyonalitenin son kertede terkedilmesi'dir: oynamaya hazır olmadığım bir oyun.

O halde daha ayakta durabilir bir medeniyetler (çoğul) kavramı var mıdır, insanlık tarihini yorumlamamızda bize yardımcı olacak bir kavram? Olduğunu sanıyorum.

Tarihsel sistem ile medeniyet arasında bir ayırım yaparak başlıyorum. Tarihsel bir sistem, ampirik bir gerçekliğe atıfta bulunmaktadır. Çin'deki Tang hanedanı veya Roma İmparatorluğu veya Moğol İmparatorluğu tarihsel sistemler idiler. Bir medeniyet ise, miras, farklılık ve hakları haklı göstermede hali hazırdaki yararı bakımından geçmiş hakkında çağdaş (muasır) bir iddiaya atıfta bulunmaktadır.

Çin medeniyeti, Batı medeniyeti, Hind medeniyeti işte böyle çağdaş iddialardır. Bu iddiaların baştan sona doğrulanabilir ampirik verilere dayanması da şart değildir. Bu iddialar nasıl olsa tarihsel dahletme sınırları hakkındaki çağdaş tercihlere dayanmaktadır. Görünen o ki, ne Çin "medeniyeti" ne de Hind "medeniyeti" doğrudan Orta Asya'dan geldiklerine dair hak iddiasında bulunmakta, fakat Batı "medeniyeti" Yunan'ın ve belki kadîm İsrail'in bile doğrudan mirasçısı olmaya hak iddia etmektedir. Bu gibi iddiaların sebepleri geçmişte neyin vuku bulduğuna değil, hali hazırda neyin vuku

bulmakta olduğuna dayandırılabilir. Tarihsel dahletme sınırlarına dair bu hak iddiaları, cari ideoloji olma durumu hariç, amprik doğrulamaya tâbi değildirler. Geçmişteki durumunu incelemek, önceki belirli zaman-mekân yapılarını çağdaş bir grubun "mirasının" parçası saymanın geçerliliğini aydınlatmaz. Çünkü kültürel miras gayr-ı maddîdir ve çok sayıda grup tarafından sahiplenilebilir. Aşağı yukarı, onu kendine maletmek isteyen herkes tarafından sahiplenilebilir.

Medeniyetler yükselmemiş ve düşmemişlerdir. Aksine, dünya-imparatorluklar vücuda gelmiş, serpilip gelişmiş ve çökmüşlerdir. Dünyanın bazı coğrafi bölgelerinde (Çin mükemmel bir örnektir buna), birbirinin içine geçen jeofiziksel koordinatları ile peşpeşe dünya-imparatorluklar gelip geçmiştir. Sonraki dünya-imparatorluklar (her zaman olmasa bile) sık sık, belirli bir kültürel süreklilik derecesine dayalı bir "medeniyet" mirasına hak iddia etmişlerdi.

Sürekliliğin biçimi değişik olabilir: mesela, dil formu, din, dünyagörüşü veya yemek alışkanlıkları. Süreklilik hiçbir zaman tam değildir ve bazan süreklilik iddiası gayet zorlama olabilir. Çağdaş ABD ile M.Ö. dördüncü yüzyıl Yunanistan'ı arasındaki bağı alıp dil, din, dünyagörüşü ve yemek alışkanlıklarının yakınlık derecesi üzerinde düşünelim. Hiç şüphesiz birtakım bağlar var, ama gene de...

O halde kendi tarihsel sistemimize dönelim ve medeniyetler kavramının bize en çok nasıl yardımcı olabileceğini görelim. Şunu hatırlamak zorundayız ki, ampirik bir gerçeklik olarak, kapitalist dünya-ekonomi kendi genişleme süreci içinde öbür tarihsel sistemleri imha etti. Sistem olarak mevcut oluşları sona erdi. Etkileri, medeniyete dair hak iddaları olarak kaldı, yani, hali hazırda mevcut tarihsel sistem içinde miras, farklılık ve haklara dair iddialar. Etkin biçimde ileri sürülebildikleri ölçüde geçerli olan iddialar. Bir Arap dirilişinden (*ba'as*, rönesans) söz ettiğimiz zaman, şunu kastet-

mekteyiz: modern dünya-sistem dahilinde bazı büyük insan grupları "Arap" olduklarını iddia etmekte ve dolayısıyla siyasî taleplerini kültürel kisveler içinde öne çıkarmaktadırlar. Müslümanlar kadar Hıristiyanlar da Arap olabilir mi? Moritanyalılar Arap mı? Çağdaş ideoloji terimleri dışında buna cevap verebilmenin yolu yoktur. Bugün İsrail'deki Sefardik Yahudiler Arap değiller. Şimdi ne denli doğallıktan uzak görünürse görünsün, yarın olabilirler. Bunlar ne ahlâkî sorulardır, ne de olgusal (gerçeklere dair); esas itibariyle siyasî sorulardır bunlar.

Mevcut kapitalist dünya-ekonomimiz hakkında esas olarak iki şey biliyoruz. Birincisi, dünya-ekonomi bir çatallaşma noktasına yaklaşmaktadır. İkincisi, bu sürecin unsurlarından biri benim dünya-sistemin kültürel dekolonizasyonu dediğim şeydir. Bu kültürel sömürgeleşmekten kurtuluş iki biçimde tezahür etmektedir: medeniyet iddialarının siyasî dirilişi ve tarihsel sosyal bilimcilerin "medeniyet" gibi kavramlarla uğraşmaları.

Çatallaşma süreci ileri doğru gitmektedir. Sonuçları tahmin edilebilir değildir. Bu, beşerî karar-vermenin kuşatıcılığı dışında oldukları anlamına gelmez. Tam aksine. Belirlenmiş neticelerin kısıtları çatallaşma durumlarında kaldırıldığından, girdideki küçük değişimler bile büyük çıktı değişmeleri yaratabilir. Bunu gündelik dile çevirecek olursak: kollektif olarak yapacağımız şeylerin gerçekten işe yarayabileceği zaman gelip çatmıştır. Süreç stokastiktir ve doğrusal olmadığından, ortada gerçek tarihsel seçenekler vardır.

O halde, arzu ettiğimiz hedeflerimizi takip edebilir, tahayyül edebildiğimiz kadarıyla beşerî potansiyelimizi değerlendirebiliriz, değerlendirmeliyiz. Bunu hakkıyla yapabilmek için, en geniş seçenekler alanını göz önüne almalı, tercih haklarımızı çoğaltmalıyız. Senghor'un *"rendez-vous du donner et du recevoir"** anlayışıyla ileri sürülmeleri şartıyla,

medeniyet iddiaları seçenekler alanımızı genişletirler. Kelimelere nasıl dökersek dökelim, Batının çöküşü, Amerikan imparatorluğunun çöküşü, kapitalizmin çöküşü kültürel kötümserlik vesileleri değildir. Ama aynı ölçüde kültürel iyimserlik vesileleri de değildirler. (Dikkatle, hayal gücümüzü işleterek, cesaretle) iyi hüküm vermemiz şartıyla, bize yeni ve daha iyi bir tarihsel sistem yaratma imkânını —ama sadece imkânını— sunarlar. Doğrusal evrenselciliğin tahrif edici gözlüklerini kullanmadan geçmiş tarihsel sistemlerin işleyişlerini incelemek bu mücadelede pekâlâ aslî bir unsur olabilir.

* Veren ile alanın buluşması.

1. Medeniyet (tekil) ile medeniyetler (çoğul) arasında ayırım yapmanın önemini "Bir Medeniyet olarak Modern Dünya-Sistem" başlıklı makalemde tartışmıştım. (Bkz. 14. bölüm)
2. Ilya Prigogine ve Isabelle Stengers, *Order Out of Chaos,* New York: Bantam, 1984, s. 263.
3. Ilya Prigogine, *From Being to Becoming,* San Francisko: Freeman, 1980, s. 105.
4. A.g.e., s. 106.
5. A.g.e.
6. A.g.e., s. 128
7. Prigogine ve Stengers, *Order Out of Chaos,* s. 312.
8. Kronosofiler hakkında, bkz. K. Somian, "The Secular Evolution of the Concept of Cycles," *Review*, II, 4, Spring 1979, 563-646.
9. Bir yanda Johan Galtung, Tore Heistad ve Erik Rudeng, diğer yanda Samir Amin arasındaki "Medeniyetler ve Çöküşleri" hakkındaki tartışma için bkz. *Review*, IV, 1, *Summer* 1980.

(Boş Sayfa)

Kaynaklar

Bu kitapta yer alan denemeler daha önce sırasıyla aşağıdaki dergi ve kitaplarda yayımlanmışlardır.

1. *SAIS Review,* no. 4, Summer 1982
2. *Millenium: Journal of International Studies,* Vol. XVI. no. 3, Winter 1987
3. W.E. Hanreider (ed.) *Global Peace and Security* (Boulder, Colorado: Westview Press, 1987)
4. Bjorn Hettne (ed.) *Europe: Dimensions of Peace* (London: Zed Books, 1988)
5. *Theory and Society,* vol. XVIII, no. 2, Spring 1989
6. *Thesis Eleven,* no. 27, 1990
8. *Review,* vol. II, no.4,Fall 1988 (Fernand Braudel Center)
9. *Alternatives,* vol. XIV, no. 3, July 1989
10. *Millennium: Journal of International Studies,* vol. XIV, no.2, Summer 1985
11. *Hitotsubashi Journal of Social Studies,* vol. XXI. no. 1, August 1989
12. A.D. King (ed.) *Culture, Globalization and the World-System* (London: Macmillan, 1991)
13. Numan V. Bartley (ed.) *The Evolution of Southern Culture* (Athens, Georgia: University of Georgia Press, 1988)
14. *Development: Seeds of Change,* nos. 1/2, 1986
15. *Thesis XI,* no. 25, 1990